

- ◆ LENKOVICS BARNABÁS: A házasság és a család fogalma és értelmezése
- ◆ HÁMORI ANTAL: Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról
- ◆ LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN:
A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról
- ◆ BARTKÓ RÓBERT: Criminal Legal Tools in the Fight Against Irregular Migration in Hungary
- ◆ FELEDY BALÁZS: Aki rajzol, fest, ír... Szerényi Gábor képteremtő művészetéről
- ◆ TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: Az észak-afrikai országok fontosabb politikai mérföldköveinek összevetése egyéb társadalmi és gazdasági mutatókkal az arab tavasz óta eltelt időszakban
- ◆ HAJNAL ZSOLT – JAGUSZTIN TAMÁS: Közérdekű perindítás a tagállamokon átnyúló jogsértésekkel szemben
- ◆ TURCSÁN TAMARA: A közvetítés európai uniós szabályozása – Egyes tagállami implementációk
- ◆ MOLNÁR JUDIT: Veszélyhelyzet előtt, közben, után – Szóbeliség a fizetési meghagyásos eljárásban
- ◆ ZACCARIA MÁRTON LEÓ: A munkavállalói jogvédelem új fejleményei a munka és a magánélet egyensúlyának megteremtése érdekében
- ◆ PETHŐ ANDRÁS: Recenzió Julesz Máté: Az egészséghez fűződő jog – A pótnyaságtól a COVID-19-ig című művéről

GYŐR

JOG- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Szerényi Gábor, Íj és toll

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- 3 LENKOVICS BARNABÁS: A házasság és a család fogalma és értelmezése
- 31 HÁMORI ANTAL: Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról
- 61 LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR – SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról
- 97 BARTKÓ RÓBERT: Criminal Legal Tools in the Fight Against Irregular Migration in Hungary
- 111 FELEDY BALÁZS: Aki rajzol, fest, ír... Szerényi Gábor képteremtő művészetéről

MŰHELY

- 117 TÓTH ZOLTÁN BALÁZS: Az észak-afrikai országok fontosabb politikai mérföldköveinek összevetése egyéb társadalmi és gazdasági mutatókkal az arab tavasz óta eltelt időszakban
- 143 HAJNAL ZSOLT – JAGUSZTIN TAMÁS: Közérdekű perindítás a tagállamokon átnyúló jogsértésekkel szemben
- 159 TURCSÁN TAMARA: A közvetítés európai uniós szabályozása – Egyes tagállami implementációk
- 181 MOLNÁR JUDIT: Veszélyhelyzet előtt, közben, után – Szóbeliség a fizetési meghagyásos eljárásban

FÓRUM

- 199 ZACCARIA MÁRTON LEÓ: A munkavállalói jogvédelem új fejleményei a munka és a magánélet egyensúlyának megteremtése érdekében

RECENZÍÓ

- 221 PETHŐ ANDRÁS: Recenzió Julesz Máté: Az egészséghez fűződő jog – A póttanyaságtól a COVID-19-ig című művéről

E számunkat Szerényi Gábor grafikus művei díszítik.

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa | Győr*
- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS
SMUK PÉTER | SÜLYÖK GÁBOR | SZALAY GYULA
SZIGETI PÉTER | TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztő | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
Az alapító képviselője | FAZEKAS JUDIT dékán

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Nagy Zoltán
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

<https://jap.sze.hu>

A házasság és a család fogalma és értelmezése^[1]

I. ÉRTÉKPRIORITÁSOK

Az emberek az életüket saját értékrangsoruk mentén élik. Halljuk még néha, hogy: „Nekem a család az első”, vagy hogy „A házasság az szent dolog!”. Amíg ilyeneket hallunk, addig nincs nagy baj az emberekkel, addig ugyanis vannak és hatnak bennük – a szívükbe írva – alapvető morális értékek, melyek ösztönöznek a jóra, és gátolják a rosszat. Az egyén által vallott értékekből kirajzolódik az ő egyénisége, személyiségeinek értéktartalma, az embersége. Az a jó, ha az egyesek értékprioritásaiból áll össze egy-egy családi, helyi és a nagyobb, nemzeti, vallási, civilizációs, kulturális, vagy akár a globális közösség értékrendje. Az egyéni és az azokból felépülő közösségi értékrendek alakításának, örzésének és továbbadásának elsődleges színtere a család. A családtagok, elsősorban a házastársak, egymás személyiségét is formálják, miközben maguk is formálódnak. Kiemelkedően fontos azonban a gyermekek nevelése, a családi hagyományok, a pozitív értékminták továbbadása és átörökítése az egymást váltó generációk között. A magatartásminták követése a legerősebb, ami az értékek valóságos „bevésődését” (*imprinting*) eredményezi, ezért oly fontos a példamutatás. Az emberi magatartásokat normák szabályozzák. A normák nagyon sokfélék. A jogi normák más normák köréből szelektálják a fontosabb értékeket, hozzájuk kapcsolják a kikényszerítés lehetőségét, az állami közhatalmat. Ezért különösen fontos a jogi normák értéktartalma, a jogrend egyúttal értékrend is. Amíg a jog „alulról építkezik”, a bevésődött erkölcsi normákból merít, addig az egyének és közösségeik értékrendje egyfelől, és a jogrendszer értékrendje másfelől, szinkronban vannak és kölcsönösen áthatják egymást. A jogi értékrendnek az építő elemei a jogelvek, az egyes jogágak, jogterületek, jogintézmények alapelvei (pl. a nők és férfiak egyenjogúsága, házasságkötés szabadsága, az anyaság védelme, a gyermek mindenek felett álló érdeke stb.). Ha a törvények alapvető elvei, jogi értékei jók és stabilak, akkor maguk a törvények is azok, a jogrendszer egésze is az. Ha a jogrendszer stabil, az adott társadalom értékrendje is stabil lesz. Ennek érdekében az egyes jogágak (így a családi jog) legfontosabb jog-

[1] A publikáció a Madl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet támogatásával készült. The research was carried out within the framework of the Central European Professors' Network coordinated by the Ferenc Mádl Institute of Comparative Law.

elveit, alapvető értékeit a nemzeti alkotmányok átvették és alkotmányos rangra emelték. Így most ezek állnak a jogrendszer élén (csúcán), alkotmányos normákba foglalva azokat a legfontosabb értékeket, társadalmi értékprioritásokat, amelyek mentén az adott közösség az életét élni, államát megszervezni és működtetni kívánja. Az alkotmányos értékrendet nevezzük újabban nemzeti vagy alkotmányos identitásnak is. Hasonló jogfejlődés egyidejűleg végbement nemzetközi (univerzális) és európai (uniós) szinten is. 1948-ban „az emberiség családjá” is kodifikálta azokat az immár egyetemes érvényű alapvető értékeket, amelyek mentén az életét a jövőben élni kívánja. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata az egész emberiség értékprioritásait tartalmazza, sokan – nem véletlenül – univerzális alkotmánynak tekintik. Rendelkezéseit a nemzeti alkotmányok egy utaló szabályon keresztül befogadják, értékeit a nemzeti törvényhozók konkrét normákra váltva részletezik, a közigazgatási és az igazságszolgáltatási fórumok pedig a mindennapi életviszonyokban érvényesítik. Az egyéni értékprioritások ilyen fejlődési utat bejárva mint emberi jogok és alkotmányos alapjogok térnek vissza az egyes emberhez. Egyetlen példával illusztrálva: a házasságkötés és a párválasztás szabadsága, a férfi és a nő (úgy is mint házastársak) egyenjogúsága a családi jogi törvény alapelve, a felek alanyi joga, de egyúttal alkotmányos alapjoguk is, uniós és egyetemes emberi joguk és alapvető szabadságuk is.

Más a helyzet, ha a jogrend „felülről építkezik”, vagyis ha az alapvető normákat az emberek feletti uralmi tényezők – tulajdonosi, gazdasági, pénzügyi és az ezeket kiszolgáló politikai hatalmak – diktálják, és ez által a jog értéktartalmát is megszabják. Ilyen volt a kommunista totális diktatúrák joga, de maradjunk egy mai, aktuális példánál. A kapitalista versenygazdaság alapértékei a „liberalizáció, dereguláció, privatizáció”, alapvető szabadságai a tőke, a munkaerő, az áruk és a szolgáltatások „szabad áramlása”. Ez a verseny kevés győztest és rengeteg veszteszt produkál. Ha az összetartó család, egy lokális közösség vagy egy nemzetállam ezeknek ellenáll, hátrány éri. Az ilyen *szelekció* az emberi faj túlélési kilátásait nemcsak, hogy nem növeli, de jelentős mértékben rombolja azt. „A haszonelvűség megsemmisítő módon ható tévedését az eszköznek a céllal való felcseréléseként definiálhatjuk.” A tulajdon, a gazdálkodás, a pénz eredetileg a létfenntartás, a létbiztonság eszközei voltak, majd öncéllá és végül uralmi eszközzé váltak. A pénz ma abszolút érték, birtoklásának nincs felső határa. A gazdagok egymást akarják túlszárnyalni, a szegények a lemaradástól, a további elszegényedéstől való félelemben élnek. Mindkettő a mai ember egészségét, házasságát és családját, a társadalmi békét aláadó leglényegesebb tényező.^[2]

[2] Lorenz, 1988, 102.

II. ALKOTMÁNYOS ÉRTÉKPRIORITÁSOK

Az alkotmányozó hatalom Magyarország Alaptörvényének a megalkotása során bőséges és tiszta forrásból meríthetett. Egyfelől adottak voltak a nemzetközi és az európai emberi jogi dokumentumok, melyeket elegendő egyetlen generális utaló szabállyal felhívni és az alkotmány részévé tenni. A mechanikus bemásolás azonban nem ideális megoldás. Az alapjogok érvényesítésének ugyanis történeti, kulturális és materiális (pénzügyi, költségvetési) feltételei is vannak. A teljesítőképesség hiánya üres szölamokká változtatja az alapjogokat és lejáratja az alkotmányt. Eszerint az emberi jogok tényleges érvényesülése a fejlett és gazdag, illetve a fejlődő és szegény országokban más és más. Ez a szomorú valóság. És ezért kell folytonosan törekedni az országok közötti esélyegyenlőség megteremtésére európai és globális szinten egyaránt. Másfelől nálunk adottak voltak történeti alkotmányunk vívmányai is, de hogy konkrétan melyek is azok, az majd az Alkotmánybíróság eseti döntéseiből fog kirajzolódni, hosszabb idő alatt. Harmadrészt adott volt az 1989-es „rendszerváltó” ideiglenes alkotmány húsz éves alkotmánybíróági gyakorlata, az ún. „értelmezett alkotmány” tartalma és az amögött felhalmozott tapasztalati tudás. Mindez különösen igaz a házasság és a család alkotmányos értékére és védelmére. Ezek az intézmények nagy súllyal szerepelnek a nemzetközi és az európai emberi jogi dokumentumokban, *in abstracto* egységes és egyértelmű szövegezésben, miközben *in concreto* rendkívül változatos formákban léteznek az egyes államokban. A házasság és a család benne voltak mindhárom előző (1949-es, 1972-es és 1989-es) írott alkotmányunkban, és letisztult alkotmánybíróági gyakorlatuk is volt. Mindezeket hasznosítva az absztrakció magas fokán úgy lehetett megfogalmazni őket, hogy alkalmasak legyenek a tradicionális értékek megőrzésére, ugyanakkor kellően rugalmasak is legyenek az új értékek befogadására. Mivel a nemzetközi, az európai és a magyar társadalmi értékrend is fejlődik, változik, ezek a változások érintik az alkotmány és a jogrendszer értékrendjét és egyes alapvető értékeit is. Ezek szerves fejlődése és fejlesztése aktív adaptációt feltételez. Új értékek befogadása csak a régiek közé illesztésük, illeszkedésük esetén képzelhető el, nehogy úgy viselkedjenek, „mint az elefánt a porcelánboltban”. A szerves illeszkedés egyúttal az értékrend túlélésének, életképességének feltétele, a vitalitás jele és bizonyítéka. Viszont a csupán értéknek látszó új jelenségeknek, azok fondorlatos erőszakolásának nem szabad engedni. Egyenként aprónak látszó engedmények is összességükben romba dönthetik az addig szilárd értékrendet, csúszós lejtőre („*slippery slope*”) vihetik az alapvető értékeket, és mint tudjuk, az ilyen lejtőn nincs megállás.

III. GENERÁLIS ÉRTÉKEK, GENERÁLKLAUZULÁK

A nemzetközi és az európai emberi jogi dokumentumok, valamint a nemzeti alkotmányok is a jogi absztrakció lehető legmagasabb szintjein fogalmazódnak meg. Ebből a tényből eleve adódik, hogy az alapvető szabadságok és az emberi jogok, úgy is, mint alkotmányos alapértékek és alapjogok a legátfogóbb, legáltalánosabb fogalmakban, keretnormákban, ún. generálklauzulákban jelennek meg. Ezek alá rendkívül sokféle, nagyon vegyes összetételű, olykor egymással ütköző életbeli tényállás sorolható be. A bíróság esetenként dönti el, mely új életviszonyra terjeszti ki az általános törvényi tényállást, illetőleg, hogy mit zár ki abból. Ezáltal csak hosszabb idő alatt, bírói precedensek sorából rajzolódik ki a generálklauzula konkrét tartalma. Emiatt aztán régóta vitatott a jogtudományban a generálklauzulák megengedhetősége, előbb a „bírói önkény veszélye”, újabban a jogállamiságból levezetett „jogbiztonság” és kiszámíthatóság, előre kalkulálhatóság követelménye miatt. Miután az alkotmányok általában, így a magyar Alaptörvény is tele vannak generálklauzulával, az Alkotmánybíróság pedig „az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve”, aki mindenre kötelező (*erga omnes*) értelmezési joggal bír, az előbbi jogtudományi vitában nagyon is gyakorlati okokból több alkalommal is állást foglalt. A 847/B/1996. AB határozatában pl. megállapította: „a jogalkotóknak a normavilágosság követelményeinek megfelelő jogszabályszeveget kell kibocsátaniuk”. Az 55/2001. (XI.29.) AB határozatában pedig azt hangsúlyozta, hogy bizonyos esetekben éppen nem a részletező, hanem az általános, keretjellegű szabályozás segíti elő a jogbiztonságot. A gondolatsort a 801/B/2002.ABh. így folytatta: „A generálklauzuláknak tehát a magánjogon belül az általuk lefedett életviszonyok tekintetében éppen a jogbiztonság szempontjából van jelentősége. Tipikusan ilyen az erkölcsi közfelfogást mindenkor befogadni képes »jóerkölcs« generálklauzulája is.” A legérdekesebb és témánk szempontjából a legfontosabb az Alkotmánybíróság végkövetkeztetése: „Mivel az Alkotmány értékrendje, a társadalom erkölcsi normarendje mindenki által ismert, az ezekkel nyilvánvalóan ellentétes szerződést kötő felek nem hivatkozhatnak arra, hogy a támadott norma tartalma nem világos vagy bizonytalan.” Eszerint ahogyan a kihirdetett jog ismerete mindenkitől elvárható, ezért a jog nem tudására senki nem hivatkozhat, ugyanúgy az Alkotmány értékrendjét is mindenkinek ismernie kell, magatartását ahhoz kell igazítani, az Alkotmány értékrendjének nem tudására sem hivatkozhat senki. Még egy absztrakciós lépcsőfokot feljebb lépve, a 21. század elején ugyanez kimondható az alapvető szabadságok és az emberi jogok (úgy is mint alkotmányos alapjogok) értékrendjéről is. Az általános, átfogó, alkotmányos értékeket hordozó fogalmak, intézmények (mint a házasság és a család is) konkrét jelentése és tartalma az Alkotmánybíróság értelmező döntéseiből és az „alkotmányos” törvényekből olvasható ki. Ezek kazuisztikus, aprólékos, minden elképzelhető esetre kiterjedő szabályozása már csak terjedelmi okokból sem férne be az alkotmányba, az ilyen szabályozás azonban nem is lehetséges és célszerű sem volna. Gondolatmenetünket úgy összegezzük tehát, hogy az alapvető alkotmá-

nyos értékeket hordozó jogi fogalmaknak természetüknél fogva általánosnak, átfogónak, rugalmasnak és keretjellegűnek kell lenniük. Ezek nagy részét nem az alkotmány „teremti”, hanem mint már létezőt „elismeri”, sajátjaként védelmezi.^[3] Az „értelmezési főhatalom” ezek tekintetében is természetesen az alkotmányozó hatalmat illeti meg, de az „alkotmányozási szünetekben” kiemelt szerep hárul az Alkotmánybíróságra is, mint az alkotmányosság és az alkotmányos értékrend legfőbb védelmezőjére. A társadalmi, az állami, és a mindkettőt közvetítő alkotmányos védelemre méltó („örökkévaló”, időtálló) alapvető értékeknek sem a lassú erodálása, relativizálása, kiüresítése, főleg pedig a tagadása vagy a megsemmisítése nem engedhető meg. Ha pedig egyes értékek és a megváltozott körülmények között feszültség támad, és az értékek kiterjesztése az új élethelyzetekre értelmezés útján nem biztosítható, akkor, de csakis akkor mód van a körülményeken változtatni, azokat terelni, igazítani az alapvető értékekhez, értékrendhez. Ezt a szélső esetet nevezhetjük értékmentésnek, a megroppant értékrend megszilárdításának. Mindez az alkotmányos értékrend természetes avagy szerves fejlődésének, de tágabb összefüggésben akár civilizációs evolúciónak is tekinthető.

IV. A HÁZASSÁG MINT ALAPVETŐ ÉRTÉK

Az ember életének három legnagyobb jelentőségű fordulópontja: a születése, a házasságkötése és a halála. Az elsőről és a harmadikról – tipikus esetben – nem maga dönt, azokat tőle független, nagyrészt természeti és társadalmi körülmények, mások döntései alakítják. Az egyetlen igazán fontos döntés, amit az ember a saját sorsát illetően maga hozhat meg, az a házasságkötése. Alaposan meg kell tehát fontolnia ezt a döntést. Nem véletlen, hogy ez a megfontolás egyre több fiatalnál egyre hosszabb időt vesz igénybe, a házasságkötési korhatár kitolódik, sok fiatal egyre nehezebben szánja rá magát a házasságkötésre. Konrad Lorenz szerint: „Elegendő, ha párválasztáskor nem felejtjük el ezt a magától értetődő és egyszerű követelményt: tisztességes legyen a lány – és a fiú sem kevésbé”.^[4] Ha a házasságkötéshez az egész életre szóló elköteleződést és a gyermekvállalást, a családalapítást is hozzákapcsoljuk, még tovább nehezedik a döntés, növekszik a döntés súlya, kockázata és a felelőssége is, de arányosan nő az értéke is. Ebben a logikus gondolatmenetben mondhatjuk, hogy az ember életének a legnagyobb értéke a házasságkötése és a családalapítása. Abban teljesedik ki önmaga és házastársa személyisége, embersége, amit továbbadhatnak utódaiknak, átörökíthetnek gyermekeikre. Ebben az értelmezésben az a kijelentés, hogy „a házasság alapvető érték”, minden vitán fölüli áll. Ha erről leválasztjuk a közös gyermek vállalását, mivel az nem minden házasságkötés

[3] Schanda - Varga, 2020, 81.

[4] Lorenz, 1988, 60.

célja (különösen idősebb korban), akkor, bár nem ilyen egyértelmű az értékelés, de még mindig a nagy többség vallja, hogy a házasság alapvető érték.^[5] Ennek magyarázata az a bibliai gyökerű, ugyanakkor nagyon emberi vélekedés, mely szerint „nem jó az embernek egyedül”, ezért keres az ember magának társat. A párkapcsolat – tipikusan a házasság – a magánszféra, a magánélet kiemelkedően fontos része, az ezek szabadságához, zavartalanságához, biztonságához fűződő jogok szintén alapvető értékek. Ezért az állam számára sem közömbös, miként alakítják magánéletüket a polgárai.^[6] A „párkeresés” egyúttal az egyéni boldogság keresése is, a „párválasztás” sorsfordító döntése tehát már a jog előtt is, természeti körülmények között (az ún. prehisztorikus időkben) is az egyéni értékhierarchia csúcán volt, és a jogon kívül is, a jottól függetlenül is ott van ma is. Ilyen értelemben beszélünk a „jogmentes magánszféra” igényéről, ami a „*privacy*” kemény magját jelenti. Más kérdés, hogy amióta az ember jogilag rendezett társadalmi viszonyok között él, és a házasság tényéhez joghatások, jogosultságok és kötelezettségek fűződhetnek, azóta mondjuk azt, hogy „a házasság a legszemélyesebb közügy”, különösen, ha gyermekek és más családtagok kapcsolódnak hozzá. Ez ismét azt jelzi, hogy a házasság ténye önmagában is, a társadalmi közösség számára is alapvető érték, és erre tekintettel alkotmányos alapérték is. A házastársak testi és lelki egységének, a házaselet harmóniájának egészségvédő funkciója is van. A harmonikus házasságban élők egészségesebbek és hosszabb ideig élnek. Ennek kisugárzó hatása a tágabb rokoni, a munkahelyi, a lokális lakóhelyi, sőt a teljes társadalmi közösség számára is fontos és értékes.^[7] Ha sikerül is megegyezni abban, hogy a házasság alapvető érték, az még nem jelenti azt, hogy a fogalmában is sikerül megegyezni és mindenki ugyanazt érti házasság alatt.

V. A HÁZASSÁG FOGALMA

Legáltalánosabb értelemben a házasság: párkapcsolat. Két ember, hagyományosan és tipikusan egy nő és egy férfi alkot egy emberpárt. Párkapcsolat azonban rendkívül sokféle lehet, már csak azért is, mert a pár mindkét tagja önálló személyiség, saját identitása egyedi, egyszeri és megismételhetetlen, amiből kifolyólag párkapcsolatuk is ugyanilyen, azaz ahány párkapcsolat, annyi féle. Szűkíteni kell tehát a kört, ha meg akarjuk határozni azt, hogy a párkapcsolatok közül melyek azok, amelyek házasságnak tekinthetők. A szűkítéshez formai és tartalmi feltételeket határozhatunk meg. A formai feltételek népektől, koroktól, kultúráktól és vallásoktól függő rítusok, szertartások, cselekmények és nyilatkozatok, amelyek a tágabb közösség minden tagja számára nyilvánvalóvá

[5] Kopp – Skrabski, 2020, 27.

[6] Schanda, 2020, 686.

[7] Kopp – Skrabski, 2020, 120., 161.

teszik, hogy az adott emberpár egymás házastársa. Ez a formai sokszínűség egyszerűsödött odáig, hogy a két fél, egy nő és egy férfi, egy hivatalos személy (az anyakönyvvezető) előtt egybehangzó akarattal kijelenti, hogy a másikkal házasságot köt, ezt a tényt a közhiteles nyilvántartásba bejegyzik, és a felek és a tanúk is aláírják. Az így létrejött házasságot, mint formát aztán a felek tettségük szerinti tartalommal tölthetik meg. Ezért tartalmi feltételeket szinte lehetetlen előre megszabni, inkább csak körülírni lehet, vélelmezni és ajánlani, amelyek teljesülését később lehet majd vizsgálni. A „formális” házasság ugyanis lehet üres látszat, színlelés, a másik fél vagy a közösség megtévesztése, azaz súlyosan vissza lehet vele élni. A formális vagy látszatházasság valami egészen más valódi célt leplez, többnyire olyan előnyhöz jutást, amihez a házasság nélkül a felek (gyakran csak az egyik fél) nem jutnának (nem jutna) hozzá. A nehézségek ellenére ezért próbálkozik a tudomány és a tételes jog is a házasság tartalmi feltételeinek (ismérveinek, kritériumainak) – legalább példálózó jellegű – meghatározásával. A valódi – tartalmas, a közösség által is nagyra értékelt – házasság tartalmi elemei olyan előnyök, javak, amelyek mind a felek, mind a közösség szempontjából alapvető értékek. De a javak végtelen bőségéből melyeket emelje ki a jog, mint legfontosabbakat, amelyekkel általánosságban meghatározhatja (identifikálhatja) a valódi házasságot, egyúttal elhatárolva azt a nem valóditól? Javier Hervada jogfilozófus szerint elegendő Szent Ágoston három *bonum*ra vonatkozóan vizsgálgódnia. E három a *bonum proles* (a gyermekek java), a *bonum fidei* (a hűség és egység java) és a *bonum sacramenti* (a felbonthatatlanság java, profán szóhasználatlaltal a „holtomiglan – holtodiglan”). Ezeket a „középkori” fogalmakat 21. századi tartalommal lehet megtölteni, hogy ma is alkalmasak legyenek a valódi házasság azonosításához.^[8] Csak a legfontosabb, az azonosításra legalkalmasabb tartalmi elemeket említjük:

- a) Két autonóm személyiség egyesülése, szövetsége, „összecsiszolódása”, egymás személyiségének kölcsönös gazdagítása. Ez a közösség „lényegesen több, mint a két partner külön-külön. Ezt a közösséget pedig nem lehet birtokolni, hanem ennek csak részévé lehet válni. Aki birtokolni akarja partnerét és a párkapcsolatot, alkalmatlan az életközösségre, és csak érekközösséget képes létrehozni.”^[9]
- b) A test és a lélek egysége. „A jogi kötelék a természetes képességeken keresztül egyesíti a házastársakat. Egyesíti az akaratot és egyesíti a természetes képességeket, amelyeket a szexualitás jellemez. Fontos kiemelni, hogy azt egyesíti, ami már korábban egyesülésre volt rendelve. A férfiasság és a nőiség a teremtesen keresztül vagy a természet konzekvenciájaként az egyesülésre lett létre hozva.”^[10] A gondolat biblikus alapjai közismertek: „és lesznek

[8] Hársfai, 2020, 161.

[9] Kopp - Skrabski, 2020, 128-129.

[10] Hársfai, 2020, 165.

ketten egy testté” (Mózes I. 2:24. és Máté 19:4-6.). Eredete az a természeti törvény, hogy új emberi egyed csak egy nő és egy férfi ivarsejt egyesüléséből jöhet létre, amiből következően a házasság egy nő és egy férfi testének és lelkének (génjeinek és pszichéjének) egysége.

- c) A célok egysége. „Ez a másik sorsában való részvételt jelenti, a személyes történetében való osztozást. Közös a céljaik, életük, a történetük.”^[11]
- d) Élet- és szeretetközösség. Ez a tartalmi elem megtalálható már a Iustinianus és Modestinus által alkotott definíciókban is, majd a II. Vatikáni Zsinat ezzel írta le a modern házasságot.^[12] Az biztos, hogy ez több és más, mint a pusztá érdekközösség. „Az ókortól általános volt, hogy gazdasági vagy politikai érdekek alapján kötöttek házassági szerződést. Az uralkodók a politikai szövetségeket erősítették meg családi kapcsolatokkal. A vagyonosok még több vagyont reméltek a házasságban létrejött vagyonegyesítés útján.”^[13] Keresztény kultúránk alapja az áldozatos szeretet, ami önzetlen és nem önző, nem haszonleső. Az önzetlenség persze kölcsönös, mindkét fél a másik érdekét tekinti előbbre valónak, és cserébe ugyanezt kapja és reméli. Ez az alapja az egymásért vállalt hűségnek és a másik fél támogatásának is.
- e) Kölcsönös elköteleződés és kötelezettségek vállalása. Kitartás a másik mellett jóban és rosszban, egészségben és betegségben, gazdagságban és szegénységben. Az erre a kérdésre adott válasz csak egy és egyértelmű „igen” lehet. Ez egy holtig tartó ígéret, a felbonthatatlanság ígérete és reménye.

A filozófiai és teológiai magaslatokhoz képest a jognak – még ha absztrakt normákat alkot is – a valósághoz kell közelebb állnia. A házasság formailag érvényes létrejöttéhez a törvény csak annyi és olyan tartalmi feltételt kapcsolhat, ami a házasodni szándékozók többsége által teljesíthető. Ilyenek pl. a hűség, az együttműködési és a támogatási kötelezettségek. Ezek – a házassági életközösség minimális tartalmi elemei – külön-külön is jellegzetes, tág keretnormák, generálklauzulák, melyeket a házaspárok maguk értelmezhetnek és konkretizálhatnak, ezeken belül és ezeken túl is maguk tölthetik meg tartalommal a saját házasságukat. Tartalmi kötelezettség megsértését a bíróság csak akkor vizsgálja, ha erre alapozva az egyik fél igényt érvényesít. A tartalomsértéshez – súlyától és jellegétől függően – joghátrány, szankció kapcsolódhat, aminek – elvileg – preventív hatása van. Azért, hogy a tartalmi feltételek meghatározásának nehézségét illusztráljam, kiemelek egyet, a talán legszebb, legértékesebb, de egyúttal legnehezebb és ezért a legvitatottabb elemet, a házastársi hűséget.

[11] Hársfai, 2020, 166.

[12] Hársfai, 2020, 166.

[13] Kopp – Skrabski, 2020, 12.

VI. A HÁZASTÁRSI HŰSÉG FOGALMA

A „hűség” valaha az egyik legértékesebb emberi erény volt. Elköteleződést és kitartást jelent valaki és valami mellett. Része volt az ünnepélyes eskük, fogadalmak szövegének, része ma is az egyházi „esküvőnek”, a házasság „szentségének”. De „szent” volt az adott szó is, a másnak tett ígéret is. A szószerzés, az esküszegés, a hitszegés egymással egy szinten voltak főbenjáró (azaz halálos) bűnök. A hűség része a *pacta sunt servanda* elvének, ami szerződési jogi alapelv, de nem csak a magánjogi kötelekben, hanem a nemzetközi közjogban is. Sokan ezért civilizációs alapértéknek is tekintik. Része a hűség a társadalmi bizalmi tőkének is, aminek mutatószámát ugyanúgy mérik, mint a nemzeti össztermékét vagy a nemzeti jövedelemét, de azoknál sokan értékesebbnek tartják. Magában foglalta a hűséget a hazaszeretet is, a szülőföldre való ragaszkodás, annak megvédése akár az ember élete árán is. Ilyen hatalmas „érték-háttérrel” vált a hűség a házasság tartalmi elemévé, mint házastársi hűség, ami természetesen kiterjedt a házasságra mint természeti-, társadalmi- és jogintézményre is (házassági hűség). Mégis – vagy talán éppen ezért – vitatják sokan a helyét a törvényben, sőt múlt időben beszélnek róla. Holott egyébként, az értékskálán lényegesen alacsonyabb szinten, a hétköznapi fogyasztói világban gyakran találkoztunk vele. A hűség a termékek és szolgáltatások piacának marketingeszközévé silányodott. Sok szolgáltató az általános szerződési feltételei között „hűségidőt” köt ki, „hűségnyilatkozatot” írat alá, áruháznak vásárlói „hűségkártyáikra” gyűjtenek „hűségpontokat”, melyekkel aztán valamilyen előnyhöz juthatnak. Holott az egész nem más, mint üzleti kalkuláció, célja a forgalom bővítése, és biztos, hogy mindig a szolgáltatók (eladók) járnak jobban. Nem más ez, mint a jogban is megfigyelhető fogalmi relativizálódás, egy alapvető érték devalválódása, azaz értékvesztés. Ugyanezt elmondhatjuk magáról a házasság fogalmáról is, annak devalválódása, értékvesztése ugyanígy megfigyelhető, azaz párhuzamosan, ahogyan a házasság fogalmát egyre többféle párkapcsolati formára kiterjesztjük. A házassághoz, mint alapvető értékhez a társadalomnak, a jogalkotónak és az alkotmányozó hatalomnak is hűnek kell maradnia.

A házastársi hűség fogalmához kapcsolva meg kell még említeni a monogám házasság intézményét, aminek köszönhető a hűség felértékelődése. Házasság és család már az írott történelem előtt is volt, amikor az apai minőségnek még nem volt jelentősége, a gyermekeknek csak a közös anyától származását tartották nyilván (anyagógú társadalom, matriarchátus). „Kétségtelennek látszik viszont az is, hogy a társadalom fejlődésének egészen korai szakaszán is jelentkeztek olyan formák, amelyek csak egy később kialakuló társadalmi rendben váltak uralkodó formává.”^[14] Így előfordult a férfi és nő mint szülőpár együtt maradása, monogámiája is. Ez, még ha eleinte kivétel volt is, „igen nagy jelentőséghez juthatott a vérségi kötelék mindkét szülő irányában való tudatosításában és

[14] Nizsalovszky, 1963, 25-26.

megszilárdításában; a vérségi kötelék tudatossá válása pedig olyan ösztönöket fejlesztett ki, amelyek forrásaivá váltak az emberiség fejlődését szolgáló nézetek kialakulásának, többek között a vérfertőzési tilalom feltalálásában is közrehatottak.” Ezt a tilalmat – és közvetve a monogám párkapcsolatot – erősítette annak felismerése is, hogy az idegen törzsből hozott (rabolt, vásárolt) asszony gyermekei egészségesebbek, szebbek, okosabbak, mint a belterjes rokoni körből származók. A genetikai ok mellett a monogámia másik oka a mezőgazdasági forradalom, a magántulajdon kialakulása, ennek kizárólagossága és öröklése volt. A tulajdonosi hatalom kiterjedt a tulajdonos férfi feleségére és a gyermekeire is, kialakult az apajogú társadalom, a férfiuralom. Ezt alig több, mint fél évszázada kezdi felváltani a férfi-nő, úgy is mint férj-feleség egyenjogúsága, a két nem jogi és társadalmi egyenlővé válása. Megmarad azonban a monogámia két fő indoka, a vérfertőzés tilalma és a családi jogállás kizárólagossága. „Az ember nem természeténél fogva monogám, a társadalmi fejlődés magasabb fokán álló államok jogszabályai azonban általában képtelenné teszik arra, hogy egyidejűleg két személlyel, a jog által elismert házastársi kapcsolatban álljon. Ez a szabály kétoldalú, mindkét házastársra áll.”^[15] És ameddig a monogámia indokolt, addig a házastársi hűség, mint alapvető érték is az marad. Márpedig a monogámia indokoltsága nagyon erős. „Joseph Daniel Unwin kiemelkedő történelmi civilizációk és többtucatnyi törzs tanulmányozása alapján úgy találta, hogy a fejlett kultúrák alapját monogám kapcsolatokon nyugvó közösségek adták, míg a szexualitásnak ennél tágabb kereteket biztosító kultúrák hanyatlásnak indulnak vagy eleve alacsony fejlettségűek maradnak.”^[16]

VII. ALTERNATÍV PÁRKAPCSOLATOK

Rosszindulatú (vagy realista?) vélekedés szerint a természeténél fogva nem monogám ember úgy játssza ki a monogámia szigorú szabályát, hogy nem egyidejűleg él két személlyel házasságban, hanem időben egymást követően köt akár több, mint két személlyel házasságot. Sőt, azért nem köt egyáltalán házasságot, mert annak kötelékéből nehéz, hosszadalmas és költséges szabadulni, hanem inkább létesít lazább, akár egyidejűleg több párkapcsolatot, mert abból bármikor, könnyen, egyoldalú elhatározással is kiléphet. Megint mások szerint a nők vitték túlzásba az emancipációt azzal, hogy a férfiuralom elutasítása mellett magát a házasságot is elutasították. Ezek az állítások valószínűleg túlzó általánosítások. Inkább a férfiak nem hajlandók házasságot kötni, legfeljebb csak élettársi viszonyt létesíteni. (Íme, ez is a férfiuralom egy késői, torz megnyilvánulása!) A valódi ok inkább az önző individualizmusban, az elköteleződés képességének és hajlandóságának hiányában keresendő. Az egyéni önzés három

[15] Nizsalovszky, 1963, 275.

[16] Gallai, 2019, 15.

tipikus eleme: a) én magamért vagyok; b) a világ értem van; c) te is értem vagy. Külön-külön egyik elem sem fér össze a házassági elköteleződéssel, a három együtt biztosan kizárja azt. Megnyugtató tény viszont, hogy „a magyarság 87,3 százaléka a maga számára még az ezredfordulón is a házasságot tartotta a legjobb életformának. ...a fiatalok 76,7 százaléka helyeselte, ha a házasságkötés előtt a párok egy ideig élettársi kapcsolatban élnek”.^[17] Vannak, akik az élettársi viszony létesítésében az „eljegyzés”, a jegyesség mai modern változatát látják, ami egyfajta „tevéleges házassági ígéret”. Analóg hasonlattal: „előszerződés” a felek között arról, hogy később egymással házasságot, azaz végleges szerződést fognak kötni. Mások az élettársi viszonyt „próbaházasságnak” tekintik, ami ha sikeres, a felek valódi házassággá erősíthetik azt. De az is lehet, hogy csak állandósítják, mint *de facto* élettársi viszonyt. Ezt magát is megerősíthetik egy közhiteles (közjegyzői) nyilvántartásba vétellel, személyi és vagyoni előnyök reményében. Miután azonban a házasságot szabad akarattal, tudatosan elutasítják, nem követelhetik maguknak a házastársakkal való azonos elbánást. Ugyanez vonatkozik az azonos nemű élettársakra is, bár ők a magyar jog szerint nem köthetnek házasságot, helyette viszont rendelkezésükre áll a *de facto* élettársi viszony, vagy a bejegyzett (anyakönyvezett) élettársi kapcsolat. Fontos kérdés ezek után, lehet-e alternatív házasságot létrehozni, illetőleg hogy meddig szaporítható az alternatív párkapcsolati formák száma? „Nagy tévedés az a vélekedés – mondja Hervada –, hogy korunkban ahogyan a kultúra az ember alkotása, ugyanúgy a házasság is az. Azt gondolják sokan, hogy a házasság formája annyiféle lehet, amennyit az ember megalkotni képes, és minden kultúra képes megformálni egy házassági modellt. Ezzel szemben a házasság nem az ember invenciója, hanem természetjogi intézmény.”^[18] Általában a fogalmak, így a házasság fogalmának tisztasága és egyértelműsége önmagában is érték, aminek relativizálása, összezavarása „értékzavarhoz”, értékvesztéshez vezet. Az a tény tehát, hogy a törvényhozó a hagyományos házasságmodellt favorizálja, jogilag védelmezi és ténylegesen is támogatja, nem a homofóbia megnyilvánulása, sokkal inkább értékválasztás és értékmentés kérdése.^[19]

VIII. HÁZASSÁG AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG ÉRTELMEZÉSÉBEN

Mivel a korábbi alkotmányszövegek (1949, 1972, 1989) a nemzetközi emberi jogi dokumentumokhoz hasonlóan együtt, egymáshoz kapcsolva említették „a házasság és a család” intézményét, gyakran az Alkotmánybíróság is együtt értelmezte azokat. Ezekből azonban értelemszerűen kiolvasható a házasságról vallott külön felfogása is. Későbbi határozataiban idézte és megerősítette koráb-

[17] Kopp – Skrabski, 2020, 27.

[18] Hársfai, 2020, 160.

[19] Schanda, 2020, 686.

bi értelmezéseit, a mi kiindulópontunk a 154/2008. (XII. 17.) AB határozat: „Az Alkotmány 15. §-a amikor kimondja, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét, nem csupán egy államcél, állami feladatot deklarál, hanem egy objektív intézményvédelmi kötelezettséget állapít meg.” Erről a védelemről egy korábbi határozata már megállapította: „Erre a rendelkezésre alanyi jog nem alapítható, ez ugyanis az államnak a házasság és a család védelmére vonatkozó köteletségét fogalmazza meg: azt az államcél, hogy a törvényhozó jogszabályok megalkotása útján részesítse védelemben a házasság és a család intézményét” [7/2006. (II.22.) ABh.]. Ezt a védelmi kötelezettséget úgy rögzíti az Alkotmány, hogy mind a házasság, mind a család fogalmát adottnak veszi, a házasfeleknek és a családoknak konkrét jogokat nem állapít meg, az állam részére konkrét, nevesített védelmi eszközöket és kötelezettségeket nem ír elő. A 14/1995. (III. 13.) AB határozat „a társadalmi felfogással összhangban” értelmezte az Alkotmány 15. §-át, és kimondta, hogy: „a házasság tipikusan közös gyermekek születését és a családban való felnevelését célozza, amellett hogy a házastársak kölcsönös gondoskodásban és támogatásban élésének is kerete. (...)A házasság intézményét az állam arra tekintettel is részesíti alkotmányos védelemben, hogy elősegítse a házastársak számára a közös gyermekkel is rendelkező család alapítását. Ez a magyarázata annak, hogy az Alkotmány 15. §-a együtt említi a védelem két tárgyát.” Az érvelés közvetve felsorolta a házasság közfelfogás szerinti legfontosabb javait: családalapítás és gyermekvállalás, kölcsönös gondoskodás és támogatás. Az Alkotmánybíróság tudatában volt mind a homoszexuális házasságát követelő mozgalmaknak, mind a válások növekvő számából adódó válságtüneteknek, ezekre reagálva megállapította: „Mindez azonban nem ok arra, hogy a jog eltérjen a házasságnak attól a jogi fogalmától, amely a mai állapothoz vezető hagyományban mindig is élt, és amely a mai jogokban is általános, továbbá amely a köztudat és köznyelv házasság-fogalmával összhangban van. A mai alkotmányok és a házasságra és családra vonatkozó rendelkezések összefüggéséből levezethetően a magyar Alkotmány is a férfi és nő közötti házasságot tartja értéknek és azt védi.” Az Alkotmánybíróság értelmezésében tehát a házastársak különeműsége fogalmi eleme a házasságnak. A 37/2002. (IX. 4.) ABh. ismételten leszögezte, hogy: „A heteroszexuális, illetve a homoszexuális irányultság egyaránt az emberi méltóság lényegéhez tartozik, szétválasztásukra, az érintett személyek méltóságának nem egyenlő kezelésére kivételes indokok szükségesek. Ilyen például a házassághoz való jog tekintetében a homoszexuális irányultság megkülönböztetése.” Ezt az álláspontját későbbi határozataiban az Alkotmánybíróság következetesen fenntartotta. Egy férfi és egy nő házasságáról vallott álláspontja összhangban áll a legfontosabb emberi jogi nemzetközi egyezmények rendelkezéseivel, amelyek a házasságot szintén férfi és nő életközösségeként fogják fel (ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 16. cikk; Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 23. cikk; Európai Emberi Jogi Egyezmény 12. cikk). Az Emberi Jogok Európai Bírósága pedig hangsúlyozta, hogy a házasságkötés jogának szabályozása az EEJE-ben részes államok kompetenciája. „Az a korlát, amely szerint azonos ne-

műek nem házasodhatnak, nem tekinthető olyanoknak, amely az EEJE 12. cikkében biztosított jog lényeges tartalmát korlátozná.” Ugyanakkor a magyar Alkotmánybíróság azt is elismerte, hogy: „az utóbbi évtizedekben a világ számos országa értékelte úgy, hogy a társadalmi változásokra a jogalkotónak is reagálnia kell.” Utalt arra, hogy egyes országok már elismerték a homoszexuálisok házasságkötési szabadságát, míg mások külön regisztrált élettársi viszonyt kreáltak számukra, ügyelve ennek a házasságtól való különbözőségére. Ez utóbbi történt Magyarországon is. Ez következett abból, hogy: „Az Alkotmánybíróság határozataiban megjelenő érvelés értelmében a házasság intézményének alkotmányos védelméből az következik, hogy még a szociológiai változások sem alapozhatják meg a házasság intézményének tradicionálisan fennálló felfogásának az átértékelését.”^[20]

Közelebről „Az állam kötelezettsége a házasságkötéshez való jog biztosítása körében elsősorban és minimálisan arra terjed ki, hogy a házasságkötés és családalapítás feltételeit, jogi kereteit megteremtse. Ebből következik a jogalkotó a házasság intézményét nem szüntetheti meg, a házasságkötést nem teheti lehetetlenné, és a házasság esetleges feltételeit, akadályait is rendkívüli körülményekkel kell meghatározni” [22/1992.(IV. 10.) ABh.]. Továbbá „az állam nem teremthet olyan törvényi helyzetet sem, amely a házaspárokat összességében hátrányosabb helyzetbe hozza a nem házas személyekkel, párokkal szemben. Mindezeket túlmenően pedig az, hogy a Magyar Köztársaság védi a házasság intézményét, pozitív viszonyulást, aktivitást és támogatást is feltételez. A házasság és család intézménye állam általi védelmének alkotmányos felső határa (maximális terjedelme) azonban nem állapítható meg, ez nem is alkotmányos kérdés. Az állam, lehetőségeihez mérten, az Alkotmány keretei között viszonylag szabadon döntheti el, hogy milyen »házasság- és családpolitikát« folytat, és ehhez milyen jogi eszközöket vesz igénybe.” Ehhez kapcsolódva az Alkotmánybíróság foglalkozott az egyre terjedő alternatív párkapcsolatok jogi szabályozásával is, megállapítva: „az Alkotmányból nem a házassági kötelék mint együttélési forma »egyedüli« (kizárólagos), hanem a »különös« (kiemelt, alkotmányos szintű) védelme vezethető le, vagyis az alaptörvény nem zárja ki más, a házasságtól eltérő párkapcsolatok törvényi szintű oltalmát. A jogalkotónak tehát, figyelembe véve a különféle párkapcsolatok jogi rendezettség iránti igényét, lehetősége van a házasságon kívül más együttélési formákat is elismerni és törvényi szintű védelemben részesíteni. Az egyes párkapcsolati formák törvényi szintű elismerésének és a védelem szükségességének és mértékének megítélése a jogalkotó mérlegelési körébe tartozik. A törvényhozónak tehát lehetősége van egyfelől arra, hogy a rövidebb vagy hosszabb időtartamú, lazább vagy szorosabb *de facto* élettársi viszonyban élők, a bejegyzett élettársak, másfelől a házastársak jogait és kötelezéseit differenciáltan, eltérő módon és mértékben határozza meg.” Az Alkotmánybíróságnak ez az értelmezési kerete jelentős mértékben befolyásolta

[20] Villám, 2018, 388.

az új Alaptörvény házasságra és családra vonatkozó rendelkezéseinek, a család-
védelmi törvénynek és az új Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvének meg-
alkotását és azok házasságot érintő tartalmát. Jól látta Fukuyama: „Egy racioná-
lis normarendszer nem alakul ki automatikusan. (...) A társadalmi rend nem áll
helyre egyszerűen csak az egyének és közösségek decentralizált interakcióinak
hatására; a politikának is részt kell vennie az újjáépítésben. Ez egyfelől tetteket,
másfelől éppenséggel passzivitást követel a kormány részéről.”^[21]

IX. A CSALÁD FOGALMA

Ha a házasság fogalmát nehéz definiálni, a család fogalmát még sokkal ne-
hezebb. A családra nézve még inkább igaz, hogy ahány, annyi féle. Létrejöttük
nincs még alaki feltételekhez sem kötve, nem vezetnek róluk közhiteles nyilván-
tartást. Tartalmuk pedig még sokszínűbb és változatosabb, mint a házasságo-
ké. Ezért sokak szerint nem is kényszeríthető a törvény „Prokrusztész-ágyába”.
Attól persze, hogy a család fogalma nincs definiálva, még lehet a jelentése „eleve
adott”, ősidőktől fogva létező természeti és társadalmi intézményként minden-
ki által ismert jelenség, hiszen az emberek zöme családban születik és abban éli
is le az életét. Mondhatni *trivialitás*, és ami magától értetődő, azzal nem is kell
a jognak foglalkoznia. Mégis, ha ez az egyén és a társadalom számára is alapve-
tő értékeket hordozó intézmény válságba kerül vagy támadások érik, melyek miatt
védelemre szorul, akkor felmerül a családfogalom meghatározásának kényszerítő
szüksége. A jogalkotó kénytelen szelektálni, melyek azok a kisközösségek, emberi
kapcsolatok, amelyeket családként védeni és – költségvetési forrásból, azaz a közös-
ség pénzéből, tehát a társadalom által – támogatni is kíván, és melyek maradnak
ki ebből a körből, anélkül, hogy ez a szelekció diszkriminatív volna. A kulcskérdés
itt is, mint általában a jogszabályok alanyi hatályának meghatározása során,
a homogén csoport képzése. A családra is igaz, amit a házasságra mondtunk, hogy
nem lehet bármely kisközösséget családnak nevezni, amit egyesek, kizárólag öné-
redkből, annak mondanak. A jogalkotónak a családfogalommal való esetleges visz-
szaéléseket is meg kell akadályoznia. Ennél is nehezebb a család intézményének
„erőzőját” megakadályozni. Ahogyan a termőtalaj erőzője, és más természeti erő-
források kimerülése és pusztulása az emberi lét feltételeit veszélyezteti, úgy a család
erőzője, széthullása a társadalmi létet sodorja veszélybe, a társadalom szétesésével
fenyeget. A család egysége, stabilitása és harmóniája, bizalmi tőkéje és belső szo-
lidaritása egyúttal a társadalmi létnek is erőforrása. Az ember – minden ellenke-
ző híresztelés ellenére – közösségi lény. Szabadsága nem a társadalomtól, hanem
a társadalomban való szabadságot jelenti. Ennek magaskiskolája pedig a család, az
autonóm személyiség családban való kibontakozása, nem pedig a családtól való el-

[21] Fukuyama, 2000, 364-365.

szakadása, nem a családdal való szembefordulás. A társadalom legföndorlatosabb, legravaszabb ellenségei azok, akik a házasság és a család ellen követnek el merényletet, gyakran a saját emberi jogaikra hivatkozva. A legveszélyesebbek azok, akik a gyermekeket fordítják szembe a szüleikkel, nagyszüleikkel, a családjukkal, az X, Y, Z stb. generációkat egymással. Erre eddig csak a huszadik századi totalitárius közönségi eszmék (nemzeti szocializmus, kommunizmus) hamis prófétái vetemedtek. Félő, hogy századunkban az individualizmus túlhajtása is totalitárius eszmévé torzul. Holott a tradíció lerombolása is „halálos bűn”. „Az emberi kultúra fejlődése figyelemre méltó analógiát mutat a fajok törzsfejlődésével. A felhalmozódó tradíció – mely minden kulturális fejlődés alapját képezi – igen fontos, az embernek korábban sohasem tapasztalt lehetőséget ad egyénileg szerzett ismeretei bővítésére és továbbadására. (...) a generációs gyűlölet a nemzeti gyűlölettel rokon.” Normális esetben a fiziológiai *neofília* periódusát „a régről valók iránti szeretet újraéledése követi. (...) A gyűlölet nemcsak megvakít és megsüketít, hanem hihetetlenül ostobává is tesz. A kultúra kioltható, akár egy gyertyaláng.”^[22] Ezért is egyetértőleg idézem Kopp Máriát: „Világosan kirajzolódik, hogy a családok szétverése súlyos demográfiai és egészségügyi helyzethez, a szociális védőháló megszűnéséhez vezet, és az egész társadalom létét fenyegeti. Napjainkban így azok teszik a legnagyobb szolgálatot az emberiségnek, azok védik az igazságot, akik a család intézményének védelméért fáradoznak.”^[23]

X. A CSALÁD TARTALMA

Az igaz, hogy a jog nem képes boldog családokat teremteni, sőt semmilyen családi életre sem kényszeríthet senkit. Az egyes konkrét családokon belüli normák zöme jogon kívüli norma. „Azok a normák, amelyek mind a férfiak, mind a nők családjukkal szembeni viselkedését szabályozzák, gyökeresen megváltoztak az 1960-as évektől kezdve, éspedig oly módon, hogy a gyerekek látták a kárát: a férfiak elhagyták családjukat, a nők házasságon kívül szültek, és a párok gyakran felszűnték és önző okokból is elváltak. A szülők, illetve a gyerekek érdekei gyakran ütköznek.”^[24] Elvi okokból lehet várakozni is arra, hogy racionális ember, amit elrontott, azt ki is javítja. „A természet és a racionalitás végső soron egyaránt elősegíti az olyan hétköznapi erények kialakulását, mint a tisztesség, megbízhatóság és kölcsönösség, amelyek a társadalmi tőke alapját képezik.”^[25] A jog viszont hatékonyabban képes arra, hogy a társtudományok (szociológia, demográfia, pszichológia, pedagógia stb.) kutatási eredményeit is hasznosítva a családon belüli jó és bevált normákat, a család értékeit jogi normákba foglalja,

[22] Lorenz, 1988, 61-74.

[23] Kopp – Skrabski, 2020, 165.

[24] Fukuyama, 2000, 364.

[25] Fukuyama, 2000, 363.

ezeket ajánlja, ösztönözze, követőiket jutalmazza, hogy a családokat fenyegető veszélyeket elhárítsa, a jogsértéseket megelőzze, elkövetésüket szankcionálja. Emeljünk ki néhányat a család legfontosabb értékei közül, és nézzük meg ezek egy-két aspektusát közelebbről.

A család és a társadalom legnagyobb értéke a gyermek. A gyermek legjobb érdeke (*best interest* – a magyar jogi nyelvben „mindenek felett álló érdeke”) az, hogy harmonikus családban nőjön fel. Ez azt jelenti, hogy a gyermeket szülei (és nagyszülei) szeretete veszi körül, ezért feltétlen bizalommal van irántuk, biztonságban érzi magát. „Hogyan alakul ki a bizalom képessége a családon belül, a család miként járul hozzá az ellenségesség csökkentéséhez? A modern pszichológia talán legfontosabb alapfogalma az ősbizalom. Az emberi személyiség, a megszülető ember biológiailag, de főleg pszichológiailag rendkívül éretlen. Tehát az a közeg, amely az újszülöttet, de már a méhben fejlődő magzatot is körülveszi, hihetetlenül fontos mind biológiailag, mind pszichológiailag. Az első időszak, az első három év anya-gyerek, illetve apa-gyerek kapcsolata meghatározó ennek a bizonyos ősbizalom állapotának a kialakulásában. Mit jelent az ősbizalom állapota? Teljes önátadást az anya és a gyerek, valamint az apa és a gyerek között, hiszen az apa ugyanolyan fontos a fejlődési folyamatban. Ez a közvetlen és teljes egymásra hangolódás biztos alapot ad a személyiség kibontakozásához. Az ősbizalommal rendelkező embernek van mersze hosszú távú kapcsolatokat építeni, általában merészel nyitottan és bizalommal fordulni mások felé.”^[26] Konkrétan házasságot kötni, családot alapítani, gyermeket vállalni. Vagyis a gyermeki ősbizalom a későbbi jó házasságok és boldog családok alapja is.

A család: szeretetközösség. „A szeretet a másokba való befektetés egy fajtája, amely azok sorsát a miénkhez köti, és problémáikat a sajátunkénál is fontosabbakká teheti számunkra.”^[27] Vallják ezt nem csak a hívő keresztények, de minden nagy világvallás hívei, sőt az ateisták is. Erich Fromm szerint ez a közös nevező azért lehetséges, mert a szeretet válasz az emberi lét kérdésére. „Az ember tudatos lény; benne ébred a lét öntudatra; tudomása van önmagáról, embertársairól, múltjáról és jövőjének lehetőségeiről. Ez a tudomása önmagáról mint elkülönült entitásról, rövid élettartamának és annak a ténynek a tudata, hogy akaratlanul született meg és akarata ellenére meg fog halni, hogy tehetetlen a természet és a társadalom erőivel szemben – mindez elkülönült, elszigetelt létét kibírhatatlan börtönné teszi. Beleőrül, ha nem szabadul ki ebből a börtönből, és nem jut ki – ilyen vagy olyan formában, de emberekkel egyesülve – a külső világba.” Mi a kiszabadulás legalkalmasabb formája, módja? Az alkotó munka – nem személyek közötti; az orgiasztikus feloldódás (alkohol, drog, szex) – időleges és romboló; a konformizmus – álegység. „A teljes válasz a személyek közötti egyesülés, a másik személlyel való összeolvadás megvalósításában rejlik: a szeretetben. Az interperszonális egybeolvadásnak ez a vágya a legerősebb

[26] Kopp – Skrabski, 2020, 94.

[27] Ranschburg, 2011, 202.

törekvés az emberben. Ez a legalapvetőbb szenvedély, ez az erő tartja össze az emberi fajt, a törzset, a családot, a társadalmat. Ha megvalósítása kudarcot vall, az tébolyt vagy pusztítást jelent – önpusztítást vagy mások elpusztítását. Szeretet nélkül az emberiség nem létezhet egy napig sem.”^[28] Ezért az igazi katasztrófa az volna, ha az ember nem tudna többé szeretni. Konrad Lorenz szerint a civilizált emberiség nyolc halálos bűnének egyike „az érzelmek fagyhalála”. „Ez az »érzelmi fagyhalál« különösen azokat az örömeket és fájdalmakat sújtja, melyek társas kapcsolataink – házastársunkhoz, gyermekeinkhez, szüleinkhez, rokonainkhoz és barátunkhoz való kötődésünk – szükségyszerű velejárói.”^[29] Jézus tudta ezt, nem véletlen, hogy a keresztény hit kemény magja a felebaráti szeretet, hogy a keresztény Európa a szeretet civilizációja. A szeretet iskolája és gyakorló terepe pedig a család, ahol megélhető, hogy a legnagyobb öröm szeretetet adni és elfogadni, másokat szeretni és általuk szeretve lenni.

A családi szeretetközösségen belül a két fő komponens az anyai és apai szeretet. Hogy megértsük a gyermek átpártolását az anyától az apához, „tekintetbe kell vennünk az anyai és az apai szeretet alapvető minőségi különbségeit. Az anyai szeretet természeténél fogva feltétlen. Az anya azért szereti újszülött csecsemőjét, mert az ő gyereke, és nem azért, mert eleget tesz valamilyen sajátos feltételnek vagy megfelel valamilyen sajátos várakozásnak. ... A feltétlen szeretet nemcsak a gyerekek, hanem minden emberi lény egyik legmélyebb igénye. ... Az apai szeretet feltételes szeretet. ...ki kell érdemelni és el lehet veszíteni.” Az apai szeretet szerint „az engedelmség a legfőbb erény, és az engedetlenség a fő bűn. ...Az iránta tanúsított anyai és apai magatartás megfelel a gyerek szükségleteinek. A csecsemőnek élettanilag és lélektanilag egyaránt az anya feltétlen szeretetére és gondoskodására van szüksége. Hatéves kora után a gyerekeknek kezd szüksége lenni az apa szeretetére, tekintélyére és irányítására. ...Végül is az érett embernek el kell jutnia odáig, hogy ő maga legyen a tulajdon anyja és apja. Hogy meglegyen, mondhatni, az anyai és az apai lelkiismerete.”^[30] Az anyai szeretet elfogad, visszafogad és megbocsát, biztonságot nyújt. Az apai szeretet feladatot ad, számonkér és fegyelmez, jutalmaz vagy büntet, de mindig igazságos. A két szeretet kiegyensúlyozza egymást, a gyerekből kiegyensúlyozott felnőttet nevel.

Az előbbi gondolatokhoz és a családhoz kapcsolva alapvető értékeként külön is meg kell említeni az anyaság és az apaság fogalmát. A hagyományos vagy természetes család a lánygyermeket az anyaságra, a fiúgyermeket az apaságra szocializálja. Ez is a garanciája az újabb és újabb házasságoknak és családoknak, generációk egymást követő szakadatlan sorának, a társadalom fennmaradásának. Az elmúlt fél évszázadban a „modern” nyugati társadalmakban mindkét intézményt súlyos támadások érték, mindkettő sokat veszített az értékéből, az apaság szinte eltűnően van. A férfiak nem akarnak házasságot kötni, legfeljebb élettársi viszonyt létesítenek, nem akarnak gyereket, sem élettársként,

[28] Fromm, 1993, 17., 29.

[29] Lorenz, 1988, 42.

[30] Fromm, 1993, 57-61.

sem férjként, sem apaként nem állják meg a helyüket, gyakran azért nem, mert már nekik sem volt követhető példaképük. Számos országban a gyerekek többsége már apa nélküli családban, vagy nem a saját apja mellett nő fel. Az „apátlan társadalom” problémájának kutatása a pszichológia tudományának új kutatási területe. „Amerikai kutatások azt mutatják, hogy az apa tartós távolléte a családtól meglehetősen veszélyes következményekkel járhat, különösen a fiúgyermekre nézve. (...) Kétségtelen tény, hogy az egyik szülő hiánya akadályozza a szocializáció egészséges menetét.”^[31] Ennek a problémának persze demográfiai, szociológiai, közgazdasági, politikai stb. vonzatai is vannak. A két intézmény értékelését nagymértékben kiélezte a muszlim bevándorlók és az illegális migránsok tömeges megjelenése Európában. Az iszlám vallás és törvények gyökeresen eltérően értékeli a családot, az anyaságot és az apaságot, mint a Nyugat, a gyermekek szocializálása is teljesen más. Hosszabb távon ez nem népességpótlást, hanem népszécsérvét fog eredményezni. Ami pedig a jogi értékek cseréjéhez is elvezet.^[32] Ez valójában a befogadó nemzetek és „Európa furcsa halála”.^[33]

Az anyaság tekintetében nem ennyire tragikus a helyzet. Az anyaságot a jog – összhangban a társadalom, sőt az egész emberiség erkölcsi felfogásával – nagyra értékeli és kiemelten kezeli, támogatja és védelmezi. Az EJENY 25. cikk (2) bekezdése kimondja: „Az anyaság és a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot. Minden gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, ugyanabban a szociális védelemben részesül.” Ez az univerzális norma, ami determinálta minden későbbi emberi jogi dokumentum anyaságra és gyermekekre vonatkozó tartalmát, legalább akkora jelentőségű civilizációs előrelépés, mint az emberi méltóság egyenlőségének és sérthetetlenségének deklarálása. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 10. cikk (2) bekezdése kicsivel konkrétabb: „az anyának a gyermek születése előtt és után ésszerű időtartamra külön védelmet kell biztosítani. Ez alatt az idő alatt a dolgozó anyáknak fizetett szabadságot, vagy megfelelő társadalombiztosítási szolgáltatásokkal együtt járó szabadságot kell biztosítani.” A magyar jogban a szülési szabadság mellett ilyen az 1919-ben bevezetett „terhességi-gyermekágyi segély” intézménye. Megemlítem még az Európai Unió Alapjogi Chartája 33. cikkét: ”(1) A család jogi, gazdasági és szociális védelmet élvez. (2) A család és a munka összeegyeztetése érdekében mindenkinek joga van a védelemre a gyermekvállalással összefüggő okból történő elbocsátás ellen, valamint joga van a fizetett szülési és szülői szabadságra, ha gyermeke születik, vagy gyermeket fogad örökbe.” Ugyanezt az Európai Szociális Karta 8. cikk 1 – 5. pontjai tovább konkretizálják. Hazai jogunk részletszabályai pedig a nemzetközi és az európai joggal teljes szinkronban vannak. Ha tehát a nők nem akarnak házasságot kötni és családot alapítani, nem akarnak gyermeket szülni, az anyaságot vállalni, akkor nem a jogban van a hiba. Sokkal inkább az

[31] Ranschburg, 2011, 176.

[32] Pokol, 2011, 196.

[33] Murray, 2018, 210-224.

eltorzult egyenjogúsági mozgalmi retorikában, propagandában és az agresszív kommunikációban. Az olyan brutális jelszavaknak, mint „a nő nem háztartási alkalmazott”, „a nő nem szülőgép”, „a nő nem tenyészállat”, „a nő nem a gyereke rabszolgája” stb., hihetetlen romboló hatása van.^[34] A házasság, a család, a nők és a gyermekek védelme érdekében ezek ellenszerét is meg kell találni. Ismét utalok a kislányok anyaságra szocializálásának problematikájára.

XI. A CSALÁD AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG ÉRTELMEZÉSÉBEN

Ezt a témát jelentős részben érintettük a 8. pontban, tekintettel arra, hogy a korábbi alkotmányok együtt, összekapcsolva, egymásra tekintettel védték „a házasság és a család” intézményét. Tény, hogy az ún. „nukleáris család” (házastársak plusz gyermekek) ma is tipikus és modellértékű. Az is változatlan tény viszont, hogy ma sem kötnek minden házasságot családalapítási szándékkal, illetve ha azzal kötik is, nem minden házasságban születik gyermek. Másfelől tény ma is, hogy sok gyerek születik házasságon kívül (élettársi viszonyban vagy egyedülálló anyától, illetve egyedülálló személy is fogadhat örökbe), és ez családot keletkeztet. Márpedig egyrészt a házasságból és a házasságon kívül született gyermeket ugyanabban a védelemben kell részesíteni, másrészt minden gyermek legjobb érdeke, hogy családban nevedjen, függetlenül attól, hogy szüleik milyen párkapcsolati formát választottak maguknak. Gyermeket ilyen okból hátrányos megkülönböztetés nem érhet. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság már 1996-ban egy, a kiskorú gyermekek lakáshasználati jogával kapcsolatos ügyben kimondta, hogy: „a család alkotmányos védelme nemcsak a házasságon alapuló családra, hanem a szociológiai értelemben vett családi életre is vonatkozik. (...) Ez pedig azt jelenti, hogy a hagyományos értelemben vett, de nem házassági köteléken alapuló családok és az abban élő kiskorú gyermekek lakáshasználati jogosultságát éppúgy megfelelően figyelembe kell venni, mint a házastársakkal élő kiskorú gyermek »lakásjogát«” [1097/B/1993.ABh.]. Ezt, az EJENY 25. cikk (2) bekezdésén alapuló „szociális érzékenységét” az Alkotmánybíróság következetesen fenntartotta. A 43/2012.(XII. 20.)AB határozat megsemmisítette a családok védelméről szóló törvény (2011:CCXI.tv. - Csvt.) 7. §-át, mert az túl szűkre szabta a család fogalmát, a társkapcsolatok közül kizárólag a nő és férfi házasságát ismerte el a család alapjaként. Ez a szabály a családot a természetes személyek érzelmi és gazdasági közösségét megvalósító olyan kapcsolatrendszerként határozta meg, amelynek alapja egy férfi és egy nő házassága, a szülő-gyermek viszony (egyes ági rokon kapcsolat), vagy a családba fogadó gyámság. Az Alaptörvényből viszont nem következik, hogy az azonos célra irányuló, kölcsönös gondoskodáson alapuló, tartós érzelmi és

[34] Pokol, 2011, 173.

gazdasági közösségekre (például az egymás gyermekeiről gondoskodó és őket felnevelő élettársakra, a közös gyermeket nem vállaló, vagy olyan különemű élettársakra, akiknek egyéb körülmények miatt közös gyermeke nem lehet, az özvegyekre, az unokájukat felnevelő nagyszülőkre, a testvéruk vagy más rokonuk gyermekéről gondoskodó személyekre) ne vonatkozna ugyanúgy az állam intézményvédelmi kötelezettsége. Ha a jogalkotó a családokra nézve kíván jogokat és kötelezettségeket megállapítani, akkor azoktól a személyektől, akik a családalapítást házasságkötés nélkül, más tartós érzelmi és gazdasági életközösségben kívánják megvalósítani, jogokat nem vonhat vissza, a társkapcsolati forma meglévő védelmi szintjét nem csökkentheti. A házasságot és a családot érintő intézményvédelmi kötelezettség továbbá nem vezethet a gyermekek bármilyen, közvetlen vagy közvetett jellegű hátrányos megkülönböztetéséhez azon az alapon, hogy szüleik házasságban, vagy más típusú életközösségben nevelik őket.

Ennek az alkotmánybírószági döntésnek különös utóélete van. A Csvt. 7. §-a ma is „üres”, a fölötte lévő alcímnek (*A családi jogállás keletkezése*) megfelelő családfogalmat a törvényhozó azóta sem alkotott. Alkotmányozó hatalomként viszont az Alaptörvény negyedik módosítása során a család fogalmával kiegészítette az L) cikk (1) bekezdésének szövegét, ami eredetileg így szólt: „Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját.” Ebben az összetett mondatban a „valamint” kötőszó elválasztotta a családot a házasságtól, így annak tágabb értelmezését tette lehetővé. Ez egészült ki azzal, hogy „A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.” Hogy ki a szülő, azt a legújabb kiegészítés mondja meg: „Az anya nő, az apa férfi.” Ezzel összeállt az Alaptörvény klasszikus, tradicionális, természetes (természetjogi) családfogalma. Van, aki szerint „az alkotmányozó tudatos szakításra törekedett” az Alkotmánybírószág korábbi gyakorlatával. „Mintha az Alaptörvény családfogalma a múlt felé nyitott volna időkaput. Vajon feltétlenül át kell lépnünk rajta?” Ez nem kizárt, ha feltételezzük, hogy a jövőnk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre, és elmentünk mellette, a helyes útról új útra tértünk, amiről most látjuk, hogy zsákutca. De mondhatjuk azt is, hogy: „A kodifikált definíció előtt létezett alapjogi családfogalom szerves fejlődés eredménye volt, és a fejlődés iránya az Európában tapasztalható tendenciáknak megfelelően alakult. Ezt a szerves fejlődést a negyedik módosítás megakasztotta, és ellenkező irányba fordította. Az alkotmányozó meglátta a jövőt, és attól megrémülve a múlt felé menekült, mintha nem emlékezne rá, miért tettük meg az eddigi nagy utat – ebben a hátraarcban azonban a társadalom a jelek szerint nem kívánja követni. (...) csak az alkotmányozón áll, hogy a családfogalom hatályon kívül helyezésével, vagy annak nyitottá tételével forrasztja össze a törést, melyet okozott.”^[35] Szerintem ez a szakadék helyes jogértelmezéssel áthidalha-

[35] Pásztor, 2018, 391-408.

tó, a szűkítő alaptörvényi definíció és a kiterjesztő – szociálisan érzékenyebb – alkotmánybíróági értelmezés összhangba hozható. A kulcs az „illetve” kötőszó és a szülő–gyermek viszony, ami nem csak házasságban keletkezhet. Hogy még milyen társkapcsolatokban, az értelmezés kérdése. Az sem véletlen, hogy az L) cikk (2) bekezdésében az Alaptörvény külön említi a gyermekvállalás támogatását. Sokan, sokféle módon, társkapcsolatban vagy akár egyedülállóként is vállalhatnak gyermeket, ami családot keletkeztet, és ez is a gyermek mindenek felett álló érdeke. A család és a családfogalom szerves fejlődésében (evolúciójában) nincs megállás.

XII. AZ ALAPTÖRVÉNY CSALÁDJOGI ÉRTÉKRENDJE

Magyarország Alaptörvénye szerkezetét és tartalmát tekintve is eredeti jellegű, eltéréseket mutat mind a megelőző (1949, 1972, 1989) magyar kartális alkotmányoktól, mind más európai nemzetek nagy vonalakban azonos mintát követő írott alkotmányaitól. Jelen tanulmányban nem célunk és nem feladatunk a teljes Alaptörvény átfogó és részletes értékelése, ezért csak a címben jelzett, a házasságra és a családra vonatkozó rendelkezéseit vizsgáljuk meg közelebbről. A házasság és a család intézménye az Alaptörvényben három szinten jelenik meg. Először a Nemzeti Hitvallásnak nevezett, 26 deklarációból álló preambulumban. A családot közvetlenül a 12. deklaráció említi, összekapcsolva a nemzettel: „Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.” Ha a „nemzet” fogalma helyett a „társadalom” fogalmát használjuk, a mondat első fele tartalmilag megegyezik az ENSZ EJENY 16. cikk (3) bekezdésének első felével: „A család a társadalom természetes és alapvető egysége.” Az ember családba születik, ill. a születése családot keletkeztet, abban nevelkedik, a családi életre szocializálódik, majd maga is megházasodik és családot alapít, gyermeket vállal, hogy életét és emberségét annak továbbadja, végül családtagként hal meg. A nemzet (a társadalom) a családokból és az azokban élő egyesekből áll össze. A családok a nemzetben (a társadalomban) léteznek, a nemzet (a társadalom) a családokban létezik. Létszükségletük egymás kölcsönös támogatása és védelme, amit az állam, mint alkotmányos jogállam és közhatalom közvetít és realizál. Ez a védelem ki kell terjedjen a két közösséget, a családot és a nemzetet összetartó alapvető értékekre, a hűségre, a hitre és a szeretetre is. Ezek – különösen a szekularizációnak és az állam semlegességének a „hívei” szerint – nem jogi kategóriák. Alaptörvényünk szerint viszont – ha eddig nem is voltak azok – most alapvető alkotmányos értékek lettek. „Állítom, vallom, hogy a jogállam érték-hordozó kategória. Megvalósítása a társadalom érdekében nem tetszés kérdése, hanem szükségszerű. Alapvető értékei nem módosíthatók többségi akarattal, mert érték-jellegük attól független. (...) Az embernek is, az emberek együttesének, társadalmi kapcsolatban élő csoportjának is, célja az életben értékek te-

remtése, megragadása, hasznosítása, egyén és társadalom fenntartása, teljessé tétele, gyarapítása céljából.”^[36] A hűségről a 6., a szeretetről a 10. pontban már szóltam. A hitről itt és most csak röviden annyit, hogy az az európai zsidó-keresztény civilizáció hitét jelenti, a kereszténységre az Alaptörvény számos rendelkezése is utal. A 12. deklarációban azonban nincs előtte jelző, hinni sok más alapvető értékben, a nagy eszmékben és ideológiákban is lehet (a jóságban, az emberségben, a tisztességben, az igazságosságban, a tudományban, az emberi jogokban, a szekularizációban, az evolúcióban stb.). A hit lényege a helyes út keresése és megtalálásának reménye. Ezért fontos, hogy minden embernek legyen hite. Hinni lehet a házasságban, a házastársi hűségben, a családban és a szeretet erejében is. A Nemzeti Hitvallás több más deklarációja illetve alapvető értéke kapcsolható még közvetve a családhoz és a nemzethez. Így pl. a 11. deklaráció: „Valljuk, hogy az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki.” A kölcsönös együttműködés iskolája a házasság és a család. A 15. deklaráció: „Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.” A család céljai tipikusan ugyan ezek.

A második szinten (ALAPVETÉS) az L) cikkben jelenik meg a házasság és a család intézménye, mint az állami védelem és támogatás tárgya. Erről a 11. pontban már szóltam. Itt csak az (1) bekezdés új, 3. mondatát említem: „Az anya nő, az apa férfi.” Ez valójában egy megelőző védelem a gender ideológia és a szexuális identitás további erőltetett terjeszkedésével és a ma már inkább negatív, romboló hatásaival szemben. A „gender” fogalma azt sugallja, hogy minden szexuális orientáció – heteroszexuális, lesbikus, meleg, biszexuális, transzszexuális, interszexuális, aszexuális és kérdéses szexualitású – egyenértékű, és a társadalomnak ezt el kell fogadnia. Célja a „kényszer-heteroszexualitás” meghaladása és egy új ember megalkotása, akinek szabadságában áll szexuális azonosságát megválasztani és kiélni – biológiai nemétől függetlenül. A „gender-mainstreaming”-nek való ellenszegülés diszkriminációnak minősül, és ezért büntetőjogilag üldözhető.^[37] Nem önmagában egy elmélet, egy kisebbségi vélemény a veszélyes, hanem annak a többségre erőszakolása. Ez lényegében egy merényletkísérlet az ember, mint természetes (biológiai, élő-) lény ellen, vele született és tőle el nem idegeníthető adottsága, férfi és női mivolta ellen, ezáltal közvetve a házasság és a család intézménye ellen. Mivel pedig „a család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme”, merényletkísérlet a társadalom ellen is. A támadás védekezésre, önvédelemre kényszerít. Holott nem volna szükség ezen a téren sem „permanens forradalomra”, hivatásos forradalmárookra, pláne a nemek és a generációk egymás elleni háborújára. Ma már „a pszichiátriai szakirodalom a homoszexualitást az alternatív életstílus kifejeződésének tartja, az emberi szexualitás egyik egészséges variánsának, s nem betegségnek. (...) a társadalmi környezet hatásának következtében az

[36] Zlinszky, 2005, 4-5.

[37] Kuby, 2008, 13.

egyik társadalomban olyan betegségek jönnek létre, melyek más társadalmi környezetben nem léteznek... az ember társadalmi lény, mind egészséges személysége, mind pszichiátriai zavara kulturális hatásokra is formálódik”.^[38] „Biológiailag az emberek hím- és nőneműekre oszlanak. Hímnemű *Homo sapiens* az, aki egy X-, és egy Y-kromoszómával rendelkezik; nőnemű az, aki két X-szel. A ’férfi’ és a ’nő’ azonban nem biológiai, hanem szociális kategóriák. (...) Az úgynevezett ’férfias’ és ’nőies’ minőségek interszjektívek, és állandó változásban vannak. ...az elmúlt évszázadban a nemi szerepek forradalmi változáson mentek keresztül. Egyre több és több társadalom ad férfiakkal és nőkkel egyenlő jogi státuszt, politikai jogokat és gazdasági lehetőségeket. Noha a nemek közötti szakadék továbbra is széles, az események lélegzetelállító sebességgel kezdtek pörögni. Éppen ezek a drámai változások teszik olyan zavarba ejtővé a kulturális nemek történetét.”^[39] A „genderizmus” ezek szerint a harcok *feminizmus* „túlpörgése”. „Az a nagyon is méltányolható törekvés, hogy a férfiak alávetett asszony egyenlőségét létrehozzuk, evolúciós zsákutcába vezetve az európai civilizációt, és a biológiai alapjai semmisülnek meg felgyorsuló ütemben.”^[40] Zárjuk ezt a gondolatsort Kopp Máriaival, aki nevezhető genderistának, de nem szélsőségesen liberálisnak. „A gyermekeket vállaló nők rendkívüli pszichikai és társadalmi túlterheltségnek vannak kitéve a mai Magyarországon. (...) Minden korosztályban, már az óvodáskortól be kellene vezetni olyan tárgyakat, programokat, amelyek felkészítenek a felelős és elkötelezett, egyenrangú társas kapcsolatokra, egymás közti kommunikációra, konfliktuskezelésre. (...) A genderkutatások célja objektív módszerekkel elemezni, hogy a 21. század új kihívásai között milyen módon biztosítható a legjobb életminőség, a legegészségesebb és leginkább értelemmel teli élet mind a nők, mind a férfiak számára. Ennek megfelelően ma már nem annyira *feminizmusra*, mint inkább *familizmusra* van szükség. A familista világnézet képviselői a család, a férfi, a nő és a gyermekek egységét, harmóniáját tartják szem előtt, hogy megoldást találjunk a megváltozott szerepviszonyok által okozott nehézségekre. Ez az új szemlélet a gyermekgondozásban részt vevő apákat is védi a megrögzött férfiszerepektől.”^[41] Úgy gondolom, ez a familista genderszemlélet – szemben a túlpörgetett változtatással – tolerálható. Annál is inkább, mert: „Sok társadalom – Kínától kezdve Dél-Európán át Latin-Amerikáig – pártolja az úgynevezett „familizmust”, vagyis azt, hogy a családi és vérségi kötelek minden egyéb társadalmi kötelezettség fölött állnak.”^[42] Ez a társadalmi tőke magasabb foka, ami nagy érték és versenyelőny. Ezzel szemben a Nyugat előbb a nagycsaládokat „nukleáris” családokká redukálta, amelyek jobban megfeleltek az ipari társadalmak életfeltételeinek, majd pedig „A Nagy Szétbomlás a nukleáris családot is hosszú hanyatlásra ítélte, veszélybe

[38] Kovács, 2020, 4., 74-75.

[39] Harari, 2020, 140-149.

[40] Pokol, 2011, 174.

[41] Kopp – Skrabski, 2020, 69., 100.

[42] Fukuyama, 2000, 60.

sodorva még az alapvető funkcióját, az utódnemzést is.”^[43] Itt van tehát az ideje a Nagy Újjáépítésnek, a házasság és a család intézményvédelmének, megerősítésének is.

A harmadik szint az Alaptörvényben, ahol a házasság és a család megjelenik, a „Szabadság és felelősség” című rész, a politikai szabadságok és az emberi jogok részletes szabályai. Ezek tartalma lényegileg megegyezik a nemzetközi és az európai emberi jogi dokumentumok tartalmával. Ezért csak néhány sajátos megoldást emelek ki. „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát ...tiszteletben tartsák. A véleménynyilvánítás szabadsága és a gyülekezési jog gyakorlása nem járhat mások magán- és családi életének, valamint otthonának sérelmével” [VI. cikk (1) bek.]. Ez a korlátozás a politikusok magán- és családi életét, otthonát is védi. A XV. cikk garantálja a törvény előtti egyenlőséget, külön a nők és a férfiak egyenjogúságát. A házastársak egyenjogúságát a családok védelméről szóló törvény garantálja és a PTK. Családjogi Könyve részletezi. A XVI. cikk deklarálja a gyermekek védelemhez és gondoskodáshoz való jogát. Ezt a negyedik módosítás kiegészítette: „Magyarország védi a gyermekek születési nemének megfelelő önazonosságához való jogát, és biztosítja a hazánk alkotmányos önazonosságán és keresztény kultúráján alapuló értékrend szerinti nevelést.” A kiegészítés a fentebb tárgyalt genderizmus veszélyét hátrítja el, illetve a nevelés tartalmát visszacsatolja a Nemzeti hitvallás 1. és 5. deklarációjához, valamint az R) cikk (4) bekezdésének tartalmához. Ez elvileg nem érinti a szülők jogát a gyermeküknek adandó nevelés megválasztásához (2. bek.), bár azt is alkotmányos keretbe foglalja. A szülők gondoskodási kötelezettsége magában foglalja gyermekük taníttatását is (3. bek.), ami új alkotmányos kötelezettség. Ugyanígy figyelemre méltó újdonság a 4. bekezdés is: „A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.” E kötelezettség alkotmányos rangra emelésének nyilván komoly oka és erkölcsi nevelő célzata van, emellett a családi összetartozást is erősíti. A XVIII. cikk szól a gyermekmunka tilalmáról és a fiatalok és a szülők munkahelyi védelméről. A XIX. cikk (1) bek. szerint: „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson.” A törekvés nem garantál eszközöket és mértékeket, amelyek a gazdaság mindenkori teljesítményétől, a költségvetés lehetőségeitől és a képviseleti demokráciában formálódó politikai közakarattól is függenek. Az általános, egyenlő és titkos választójog azonban garantálja a hathatós törekvést. Az (1) bek. második mondata azonban a család szempontjából is fontos többletet ígér: „Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult.” A többi a törvényeken és a törvényhozón múlik – persze alkotmányos keretben. A családok támogatása szempontjából fontos még a XXII. cikknek az a rendelkezése, mely szerint „Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a köz-

[43] Fukuyama, 2000, 61.

szolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.” A családi otthonok építését, vásárlását, felújítását, korszerűsítését számos támogatási forma segíti. Végül megemlítendő még a XXX. cikk (2) bekezdése, amely az arányos közteherviselés kötelezettségét egészíti ki azzal, hogy „A közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét a gyermeket nevelők esetében a gyermeknevelés kiadásainak figyelembevételével kell megállapítani.” A családtagmogatások rendszerében számos adó- és járulékkedvezmény illetve mentesség alkotmányos háttere ez az alaptörvényi rendelkezés.

Összegzőképpen elmondható, hogy Magyarország Alaptörvényének van határozott értékrendje, nemzeti és alkotmányos önazonossága, emberképe, házasság- és családmodellje, melyeknek a védelméhez és a támogatásához szilárd alkotmányos alapokat és kereteket biztosít. Ezek alapján az Alaptörvény egyértelműen családbarátnak minősíthető, családbarátságát a jogtudomány és a társ tudományok egyaránt alátámasztják. Ez azonban önmagában kevés, a kereteket tartalommal kell megtölteni, a lehetőségeket valósággá kell változtatni. Ehhez pedig az államnak, a mindenkori politikai közhatalmat gyakorlóknak, a helyi önkormányzatoknak, az egyházaknak és más civil szervezeteknek, a gazdasági élet szereplőinek, különösen a munkaadóknak, az embereknek, különösen a házassági korhatárt elért nőknek és férfiaknak is családbarátnak kell lenniük. Nevezzük ezt a családbarátságot társadalmi közfelfogásnak, de nevezhetjük közakaratnak, patetikus kifejezéssel népakaratnak is. Sokkal fontosabb, hogy ezekben hogyan jelenik meg, milyen értékelést nyer a házasság és a család intézménye, mint az, hogy mi és hogyan jelenik meg a jogban. Hiszen a hatalom forrása – és benne az alkotmányozó és a jogalkotó hatalom forrása is – a nép, ahogyan ezt eddig minden írott alkotmányunk szövege tartalmazta, és kimondja az Alaptörvény B) cikke is a (3) bekezdésében: „A közhatalom forrása a nép.” Ezt folytatja szokásosan a (4) bekezdés: „A nép a hatalmát választott képviselői útján, kivételesen közvetlenül gyakorolja.” Ha a nép, az társadalom sokra értékeli a házasság és a család intézményét, miért valósít meg belőlük kevesebbet, miért nem inkább többet? Ezt kell felmérnie a tudományoknak és segíteni a közhatalmat abban, hogy a vágyott és a megvalósuló értékszinteket szinkronba hozza. Ez a szinkronba hozatal jelentenél valójában az állam intézmény-védelmi kötelezettségének teljesítését, a házasság és a család intézményének a társadalom és az állam részéről történő hatékony védelmét.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Fromm, Erich (1993): *A szeretet művészete*. Háttér Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, Francis (2000): *A nagy szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Gallai Sándor (2019): A családpolitika helye a demográfiai válsággal küzdő Európában. In: *Európai családpolitikai kitekintő*. 2019/296. KINCS Kiadvány, Budapest.
- Harari, Yuval Noah (2020): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Animus Kiadó, Budapest.
- Hársfai Katalin (2020): A természeti törvény és a házasság Javier Hervada jogfilozófiájában. In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A természetjog napja II*. Pázmány Press, Budapest.
- Kopp Mária – Skrabski Árpád (2020): *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Kovács József (2007): *Bioetikai kérdések a pszichiátriában és a pszichoterápiában*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Kuby, Gabriele (2008): *A nemek forradalma*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Lorenz, Konrad (1988): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA Kiadó, Sopron.
- Murray, Douglas (2018): *Európa furcsa halála*. Alexandra Kiadó, Budapest.
- Nizsalovszky Endre (1963): *A család jogi rendjének alapjai*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pásztor Emese (2018): Jöttünk, láttunk, visszamennénk? Gondolatok az alapjogi családfogalom jelentőségéről. In: Szeibert Orsolya (szerk.): *Család és családtagok*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Pokol Béla (2011): *Európa végnapjai (A demográfiai összeroppanás következményei)*. Kairosz Kiadó, Budapest.
- Ranschburg Jenő (2011): *Érzelmek iskolája*. SAXUM Kiadó, Budapest.
- Schanda Balázs (2020): Házasság és család az alkotmányjogban. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *A magyar közjog alapintézményei*. Pázmány Press, Budapest.
- Schanda Balázs – Varga Zs. András (2020): Alkotmány és alkotmányjog. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.) (2020): *A magyar közjog alapintézményei*. Pázmány Press, Budapest.
- Villám Krisztián (2018): A család Alaptörvényen alapuló védelme. In: Szeibert Orsolya (szerk.): *Család és családtagok. Jogági tükröződések*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Zlinszky János (2005): *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Szent István Társulat Kiadó, Budapest.

•
Szerényi Gábor, Család

Szerényi Gábor, *Debate of Our Minds*

Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról, különös tekintettel a katolikus egyház álláspontjára

„Minden gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni és szeretettel kell felnevelni.”^[1]

I. BEVEZETÉS

Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások^[2] (illetve az ún. „humán reprodukciós jogok”) – például nő- és gyermekjogi (egyezményi, jelentési, alternatív jelentési, ajánlási)^[3] összefüggésekre tekintettel – Magyarországon is egyre nagyobb figyelmet kapnak.^[4] Ennek

[1] DV II. B. 5. pont.

[2] Ld. Eütv. 166. § (1) bek.

[3] Ld. pl. 1982. évi 10. tvr. 18., 21-22. cikk [vö. pl. uo. 11. cikk 1. bek. f) pont („jogot az egészség védelméhez”), 12. cikk, 14. Cikk b) pont („családtervezés”), 16. cikk 1. bek. e) pont]; United Nations: Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women [vö. pl. 2013. évi ajánlás: a „nők szexuális és reprodukciós jogai” vonatkozásában is; jelentős európai uniós aktivitással: ld. pl. az Európai Parlament 2018. március 1-jei ajánlás a Tanácshoz az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága 62. ülészakára vonatkozó uniós prioritásokról, J. („szexuális és reprodukciós egészséggel kapcsolatos jogok”), P. („meddőség”), Y. („a nemek közötti egyenlőségnek és a nők szerepvállalásának az előfeltétele a szexuális és a reprodukciós egészség és jogok erőteljesebb támogatása”), Q. („szexuális és reprodukciós egészség”)]; Osztrovszki, 2014, 157-166.; 1991. évi LXIV. tv. 44. cikk 1-6. bek.

[4] Ld. pl. Egészségügyi Tudományos Tanács: Bioetikai Kódex. Az orvosbiológiai/klinikai kutatások elveiről és gyakorlatáról, 2019. (második, bővített kiadás Kásler Miklós miniszter ajánlásával; első kiadás: 2016), 5.1. Az Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT) honlapján közzétett állásfoglalások közül ld. még pl.: Az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának (HRB) állásfoglalása a „háromszülős embrió” mesterséges előállításával kapcsolatban (2015. március); Az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának (HRB) állásfoglalása az in vitro fertilizáció sikerességének fokozását célzó beültetés előtti genetikai szűrés (PGS: preimplantation genetic screening) magyarországi alkalmazásáról (2015. január 20.); ETT Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása a preimplantációs genetikai diagnosztika és szűrés kapcsán (2013. március); ETT Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása a preimplantációs genetikai diagnosztikáról (2008. november 17.). Az ETT Bioetikai Kódexe azt is tartalmazza, hogy „[s]permabankban tárolt ivarsejtek felhasználásával történő utódváltás – a férj / férfi életárs infertilitása miatti meddő párkapcsolaton kívül – egyedülálló nők, leszbikus párok számára etikailag elfogadott.” (5.1.2.). Véleményem szerint ez a kijelentés a jelenlegi magyar állami szabályozáshoz, valamint az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának említett, 2015. január 20-ai állásfoglalásában foglaltakhoz képest is

egyik fő oka az, hogy nagyarányú a meddőség, ami a demográfiai helyzetre is jelentősen rányomja bélyegét,^[5] és sokan e módszerek alkalmazásával kívánják orvosolni a nagyon súlyos problémát.^[6] A másik fő ok pedig az, hogy ezen eljárások (nagymértékben) jónéhány, különböző szintű, súlyú – alábbiakban részletezett – problémát is okoz(hat)nak,^[7] és az ellenzők ezek miatt – más módszereket ajánlva – (nagymértékben) nem tartják elfogadhatónak ezen eljárásokat.^[8] Azt is mondhatjuk, hogy „[a]z asszisztált reprodukciós eljárások köre az orvostudomány egyik legtöbb etikai és jogi vitát kiváltó területéhez tartozik.”^[9] Mindezekre tekintettel az alábbiakban először arról szólok, hogy szerintem miért nehéz az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokkal szemben megszólalni (túl azon, hogy az ma Magyarországon – a citált források tanúsága szerint is – se nem kormányzat-, se nem liberáliskonform), majd – érvek ellenérvek ismertetésével – bemutatom a vonatkozó magyar állami szabályozást és a katolikus egyházi álláspontot, lévén ezen utóbbi az, amelyik – a hivatkozott ökumenikus párbeszéd keretében is érzékelhetően – a leginkább ellenzi a szóban forgó eljárásokat. A konklúzióban – személyes véleményemmel – néhány javaslattal is élek. Azt gondolom, ahhoz, hogy (valamelyest) megértsük az érveket és az ellenérveket, mélyen, higgadtan, elfogulatlanul belegondolva meg kell ismerni azokat. A jelen írás ezt hivatott szolgálni.

- kétséges, mert például ezen utóbbiban az is szerepel, hogy: „A technológiai haladás által kínált asszisztált reprodukciós lehetőségek egyébként is megosztják a közvéleményt.”; ld. Hámori, 2016a, 30-37. Az ETT-hez és a HRB-hoz ld. pl. az Egészségügyi Tudományos Tanácsról szóló 28/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet, Eütv. 186. § (1)-(3), (6) bek. Az ökumenikus párbeszédhez ld. pl.: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben» (Jer 1,5). Bioetikai konferencia a reprodukciós medicina tárgyában” (DRHE, Debrecen, 2017. március 3.) 2020. december hónapjában megjelenő tanulmánykötete.
- [5] Ld. pl. Hámori, 2019a, 157-186. (69-186.); Hámori, 2016b, 100-113. (91-151.).
- [6] Ld. pl. Kaáli – Bártfai, 2018, 380. [Bódis József írja az Előszóban: „Hazánk demográfiai helyzetét ismerve a meddő házaspárok gyermekáldáshoz juttatása nemes feladat. Ez a kötet ehhez a szakmai feladathoz ad nélkülözhetetlen segítséget.” (uo. 7.); Zádori Jánosnak Az in vitro fertilizációs kezeléseket kimenetele, perinatális kockázatok című írása (uo. 271-278.) szerint „[a]z elmúlt közel 40 év tapasztalatai alapján az IVF-kezelés rutin eljárássá vált a meddőség kezelésében, és mára a szülések közel 2%-a már asszisztált reprodukciós kezeléseket eredményez.” – uo. 271.]
- [7] Ld. pl. Eütv. 168. § (2), (6) bek., 176. § (4) bek., 178. § (5) bek., 185. § (1)-(5) bek.; Eütv. 166-169. §-ához fűzött indokolás; Bódis, 2000, 312-322.; Papp, 2004, 19-22.; Urbancsek – Murber, 2005, 605-617. A jogi szakirodalomból ld. pl. Jobbágyi, 2007, 134-145.; Jobbágyi, 2004a, 215-227.; Jobbágyi, 2004b, 1-11.; Lovász, 2010, 3-12.; Navratyil, 2014, 401-412.; Navratyil, 2012; Navratyil, 2010, 307.; Zeller, 2014, 1-8.; Zeller, 2013, 150-155. (a mesterséges megtermékenyítést támogatva). Vö. pl. Kovács, 2014, 142-146.
- [8] Ld. pl. A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének állásfoglalása a mesterséges humán reprodukció kérdésében. 2010. november 22. (szentlukacs.hu/irasok/); Harsányi, 2002, 59-76.; Harsányi, 2004-2005, 11-21., 2005/1. sz. 1-6.; Németh, 2018, 272-280.; Schaffler, 2017.
- [9] Bodnár – Tándor, 2018, 331. (331-338.).

II. AZ ÉRVELÉS NEHÉZSÉGE

Véleményem szerint a szóban forgó módszerekkel szemben keletkezett egyházi és egyéb megnyilatkozások megélése az ilyen eljárással fogant emberek és szüleiük, nagyszüleiük, házastársuk, gyermekeik, valamint mások által nagyon nehéz tud lenni, ami önmagában is súlyos probléma. Meggyőződésem, hogy rendkívül jelentős nehézséggel állunk szemben. A vonatkozó egyházi megnyilatkozások szerint e mesterséges technikák az alábbiak szerint helytelenek, és ez akkor is mérhetetlenül fájó lehet, ha tisztában vagyunk azzal, hogy e források értelmében minden gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni és szeretettel kell felnevelni. A szóban forgó eljárásokkal fogant emberekben (sok millió emberben) – és szüleiükben, nagyszüleiükben, házastársukban, gyermekeikben, valamint másokban – a létrejöttüket eredményező mesterséges technikák helytelennek minősítése akként jelenik, jelenhet meg, hogy voltaképpen ők a létükben, létrejöttükben vannak megkérdőjelezve, hiszen ők e módszerek nélkül nem lennének. Tehát, ha a létrejöttükben szerepet játszó személyek e tekintetben a vonatkozó egyházi megnyilatkozások szerint helyesen jártak volna el, akkor ők nem lennének. Márpedig, hogyan lehetne az helyes, hogy ők nem lennének – tehető fel a kérdés –, hiszen így mások az ő létüket kérdőjelezzik meg, amelynek megfelelő megválaszolása véleményem szerint nem könnyű feladat. Egészségesen, mértékletesen együtt kell élni azzal, hogy az ő létrejöttük (létrehozásuk) „helytelen” (?). Ugyan mondható, hogy a létrejöttük módja helytelen, de ha nincs az a mód, akkor ők nem léteznek, nincsenek. Meg kell küzdeni tehát azzal a súlyos problémával, hogy ha nem alkalmazzák azt a módot (ha a létrejöttükben szerepet játszó személyek „helyesen” jártak volna el), akkor ők nincsenek. Márpedig ők is az isteni jószág ajándékai, akiket szeretettel kell(ett) felnevelni – tanítja például a katolikus egyház.

E rendkívül súlyos probléma kapcsán eszünkbe juthat egy másik nagyon súlyos probléma, a szexuális erőszakból származás esete. Ilyenkor is, annak ellenére, hogy az egyik szülő a másik szülő sérelmére elkövette e súlyos bűncselekményt, a gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni és szeretettel kell felnevelni, de a bűncselekmény ettől még elfogadhatatlan, olyanynyra, hogy büntetendő. Megfelelő szakmai (pl. pszichológiai) segítség pedig az adott esetben a gyermek részére is biztosítandó. A magatartás ebben az esetben sem zárja ki azt, sőt, nagyon is megköveteli, hogy a megfogant embert szeressük, szeretettel felneveljük. A jó eredmény tehát nem szentesíti a rossz eszközt, a rossz eszköz a jó eredmény ellenére rossz marad. A kérdés tehát az, hogy az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások jó eszközök-e? S, ha igen, illetve nem, akkor mikor, mennyiben?

A problémát sokkal súlyosabbnak látom annál, hogy pusztán moralista, kanonista reflexióról legyen szó. E megközelítés sem nélkülözheti a szaktudományok (pl. a pszichológia) ismereteit. Az adott esetben lehet, hogy azzal is meg kell küzdeni, hogy az életemért (létezésemért) mások életét kioltották (ld. ún.

„számfeletti embriók”^[10] esete), nem az apámtól, illetve anyámtól származom (ld. pl. *heterológ in vitro fertilizáció*^[11]). Azt gondolom, nem lehet elég mélyen belegondolni a mesterséges megtermékenyítéssel fogant emberek és szüleik, nagyszüleik, házastársuk, gyermekeik, testvéreik, unokáik szóban forgó, rendkívül súlyos problémájába, amely mások problémája is (pl.: a mesterséges megtermékenyítéssel fogant emberek – további – leszármazottai sem lennének, ha e módot nem alkalmazták volna). Nem lehetünk közömbösek.

Nagyon nehéz beszélni tehát a szóban forgó eljárások (nagy részének) helytelenségéről, ha mélyen belegondolunk, mert akaratlanul is nagyon nagy sérelmeket okoz(hat)unk. Nem könnyű úgy elmondani, leírni a mesterséges megtermékenyítéssel szembeni – pl. élet-, méltóság- és házasságvédő – érveket, hogy azok előadása az említett szempontból is mértékletes legyen. Azt biztosnak gondolom, hogy az őszinte, önzetlen, feltétlen elfogadó emberszeretetnek kell áthatnia a szavakat és a tetteket. Nagyon kell szeretni, és nagyon kell, hogy mindenki érezze, így, ennyire szeretik, és valóban Isten jószágos, ragyogó ajándékai, függetlenül fogantatásuk körülményeitől. Teljes lényünket kell oda ajánlani.

III. A MAGYAR ÁLLAMI SZABÁLYOZÁS

Az Eütv. 166-169. §-ához fűzött indokolás tartalmazza, hogy az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások célja a meddőség következtében gyermeknemzésre más módon képtelen párok elsődlegesen vérszerinti gyermekhez juttatása. Ennek megfelelően bármely reprodukciós eljárás igénybevételének alapvető feltétele házastársi vagy élettársi kapcsolatban álló különnemű személyek közös kérelme. Tekintettel arra, hogy egyrészt a reprodukciós eljárás a meddőséget mint betegséget kívánja a maga eszközeivel kezelni, másrészt az alkalmazásának nem lehet célja csonka családok kialakulásának elősegítése, ezért reprodukciós eljárást kizárólag heteroszexuális kapcsolatban állók vehetnek igénybe, illetőleg egyedülálló személyek kérelmére – a törvényben meghatározott szűk kör kivételével – az eljárás nem alkalmazható. Házastársi (élettársi) kapcsolat esetén a gyermek vállalása – a gyermek érdekében, valamint a felekre háruló jogkövetkezmények okán – kizárólag közös döntésen alapulhat, így az egyik házastárs (élettárs) megfelelő nyilatkozata önmagában nem eredményezheti reprodukciós eljárás elvégzését. Figyelemmel a reprodukciós eljárások bármely típusának alkalmazásával szükségképpen együtt járó egészségi kockázatokra, továbbá a meddőség kezelésének egyéb módjai során fel nem merülő kérdésekre (pl. esetleges biológiai összeférhetlenség előidézése, a testen kívüli megtermé-

[10] Ld. pl. 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet 4. számú melléklet.

[11] Ld. pl. 30/1998. (VI. 24.) NM r. 1. számú melléklet vonatkozó pontjai.

kenyítés során létrejött, de be nem ültetett embriók sorsának, jogi státusának rendezése), valamint az eljárások költségigényére, reprodukciós eljárás csak abban az esetben alkalmazható, ha a meddőség egyéb módon – bizonyíthatóan – nem kezelhető.

Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokkal kapcsolatos jelenlegi magyar állami szabályozás az Eütv. IX. Fejezetében, az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról szóló 30/1998. (VI. 24.) NM rendeletben, a kötelező egészségbiztosítás keretében igénybe vehető meddőségkezelési eljárásokról szóló 49/1997. (XII. 17.) NM rendeletben, az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről szóló 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet 2. mellékletében, illetőleg a humán reprodukciós eljárásokkal kapcsolatos, kötelezően nyilvánosságra hozandó eredményességi adatok, statisztikák köréről, a nyilvánosságra hozatal módjáról és helyéről, továbbá az ellenőrzés módjáról szóló 339/2008. (XII. 30.) Korm. rendeletben jelenik meg.^[12]

Eszabályozás szerint emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásként kizárólag 1. testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés, 2. a házastárs, illetve élettárs ivarsejtjeivel vagy adományozott ivarsejttel végzett mesterséges ondóbevitel, 3. ivarsejt adományozásával történő testen kívüli megtermékenyítés és embrióbeültetés, 4. embrióadományozással végzett embrióbeültetés, és 5. a női ivarsejt megtermékenyülését, illetőleg megtermékenyíthetőségét, valamint a megtermékenyített ivarsejt megtapadását, fejlődését elősegítő egyéb módszer alkalmazható.^[13] Reprodukciós eljárás során történő megtermékenyítéshez, illetőleg embrióbeültetéshez kizárólag emberi ivarsejt, illetve embrió használható fel.^[14] Holttestből – ideértve az agyhalottat is – vagy halott magzatból származó ivarsejt reprodukciós eljáráshoz nem alkalmaz-

[12] Ld. pl. 18/2001. (VI. 1.) AB határozat; 108/B/2000. AB határozat (2004. március 16.), amely tartalmazza, hogy: „A mesterséges megtermékenyítéshez hasonlóan a dajkaterhesség – és más reprodukciós eljárások – sem illetnek meg alapjogként senkit.” „Az Alkotmányból a fentiek szerint nem vezethető le olyan alanyi jog, mely házastársak (élettársak) számára a »gyermekhez jutás«, azaz meghatározott reprodukciós eljárások lehetővé tételét, kötelezően biztosítandóvá tenné.” „Az egészséghez való jog biztosításának állami kötelezettsége tehát nem terjed ki bármilyen tetszőleges egészségügyi beavatkozás biztosítására és nem keletkeztet alanyi jogot arra, hogy a humán reprodukció körében egy adott – az orvostudomány szerint lehetséges – beavatkozás-fajtát engedélyezzenek, vagy azt valakin végrehajtsák.” „Ahogy az Alkotmánybíróság az adott ügyben kifejtette, a dajkaterhesség összefüggésében nem beszélhetünk olyan alapjogról, melynek érvényesítése jogszabályi garanciák létrehozását kötelezően igényelné. Erre tekintettel az Alkotmánybíróság a jogalkotói mulasztás megállapítására irányuló indítványt elutasította.” (Indokolás III. 2., 3., 4., IV.). A korábbi szabályozáshoz ld. pl. a művi beavatkozással történő megtermékenyítésről szóló 12/1981. (IX. 29.) EüM rendelet; 750/B/1990. AB határozat (1991. február 27.); Bodnár – Bodnár, 1984, 856-866.; Bodnár – Bodnár, 1985, 1088-1100.; Bodnár – Bodnár, 1986, 183-189.

[13] Eütv. 166. § (1), (5) bek. Ld. 30/1998. (VI. 24.) NM r. 2. § (1)-(4) bek., 5. §, 1-2. sz. melléklet.

[14] Eütv. 166. § (2) bek.

ható.^[15] Az ivarsejtek, illetőleg az embriók adományozására az Eütv. 170-179. §-aiban foglalt rendelkezések irányadóak.^[16]

Az Eütv. IX. fejezetének alkalmazásában a) embrió: minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig; b) magzat: a méhen belül fejlődő emberi lény a terhesség 12. hetétől; c) egyedülállóvá vált nő: az a nő, akinek házastársi (élettársi) kapcsolata a reprodukciós eljárás megkezdését követően szűnt meg; d) egyedülálló nő: az a nagykorú nő, aki a reprodukciós eljárás megkezdésekor nem áll házastársi, élettársi kapcsolatban.^[17]

Reprodukciós eljárás házastársi vagy különneműek közötti élettársi kapcsolatban álló személyeknél végezhető el, amennyiben bármely félnél fennálló egészségi ok (meddőség) következtében a kapcsolatból természetes úton nagy valószínűséggel egészséges gyermek nem származhat. Élettársak esetén reprodukciós eljárás csak abban az esetben végezhető, amennyiben az élettársak egyike sem áll házastársi kapcsolatban.^[18]

A reprodukciós eljárás – amennyiben a női ivarsejt megtermékenyítése már megtörtént – a házastársi (élettársi) kapcsolat megszűnése után az egyedülállóvá vált nőnél tovább folytatható. Amennyiben azonban a megtermékenyítés testen kívül történt, és az embrió beültetésére még nem került sor, a házastársak (élettársak) a reprodukciós eljárás megkezdése előtt, az Eütv. 168. § (1) bekezdése szerinti együttes kérelmükben erre az esetre nézve az eljárás folytatását a házastárs (élettárs) halála esetére előzetesen kifejezetten kizárhatják.^[19]

Az Eütv. 167. § (1)-(2) bekezdéseiben meghatározott esetekben reprodukciós eljárás csak akkor végezhető, ha a meddőség egyéb kezelési módszerei eredménytelennek bizonyultak, és az alkalmazott eljárással orvosilag megalapozott esélye van egészséges gyermek fogamzásának és megszületésének.^[20]

[15] Eütv. 166. § (3) bek.

[16] Eütv. 166. § (4) bek. Ld. 30/1998. (VI. 24.) NM r. 3-4. §, 3-4., 6-10. sz. melléklet.

[17] Eütv. 165. § a)-d) pont. Ld. pl. 2005. évi CLXXXI. tv. 11-12. §, 44. § (2) bek. Vö. pl. 750/B1990. AB határozat, Indokolás 2-3. pont („A Népjóléti Minisztérium válasza szerint [...] A házasságban élés azért feltétel a művi beavatkozás elvégzéséhez, mert a család, az anya és az apa együttesen képesek biztosítani a gyermek megfelelő fejlődését.” „[...] Az Alkotmány 15. §-a értelmében a Magyar Köztársaság védi a házasság és a család intézményét. A gyermek születésének elősegítése mesterséges, vagy művi beavatkozás útján olyan esetekben, amikor a házaspárnak természetes úton nem lehet gyermeke, erősíti a házasság intézményét, és lehetővé teszi a tulajdonképpeni család (gyermekkel bíró házaspárok) létrejöttét. Kívánatos, hogy a gyermekek lehetőleg teljes családban szülessenek, mivel a gyermek fejlődése szempontjából nemcsak az anyai gondoskodásnak, hanem az apa személyének és az apai nevelésnek is rendkívüli fontossága van. Az indítvánnyal megtámadott rendeletben foglalt korlátozás a művi beavatkozás eredményeként születendő gyermek jogait védi, köztük az Alkotmány 67. §-ában foglaltakat, miszerint minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges. [...]”); 62/2005. (VI. 28.) OGY határozat I., VI. („párok”); Hámori, 2005a, 144-153.; Hámori, 2006a, 43. (41-47.); Hámori, 2009a, 46-49.

[18] Eütv. 167. § (1) bek.

[19] Eütv. 167. § (2) bek.

[20] Eütv. 167. § (3) bek. Ld. 30/1998. (VI. 24.) NM r. 1. § (1)-(5) bek.

Egyedülálló nő esetében a reprodukciós eljárás akkor végezhető el, amennyiben a nő életkora vagy egészségi állapota (meddőség) következtében gyermeket természetes úton nagy valószínűséggel nem vállalhat. A reprodukciós eljárás megkezdésére, a tájékoztatásra, a beleegyező nyilatkozatra az Eütv. IX. fejezetének rendelkezései megfelelően irányadók. A reprodukciós eljárás során testen kívül létrejött és be nem ültetett embrióval kapcsolatos, az Eütv. IX. fejezete szerinti rendelkezési jogot az egyedülálló nő gyakorolja azzal, hogy rendelkezési jogáról közokiratban vagy teljes bizonyító erejű magánokiratban lemondhat.^[21]

Reprodukciós eljárás megfelelő szakorvosi javaslatra az eljárás lefolytatására kiadott működési engedély alapján jogosult egészségügyi szolgáltatónál végezhető.^[22]

Reprodukciós eljárás – egyedülállóra vált nő esetén annak folytatása – a házastársak, illetőleg élettársak együttes, illetve – az Eütv. 167. § (2) bekezdése szerinti kizáró nyilatkozat hiányában, valamint a letétbe helyezett embrióval kapcsolatos rendelkezési jog keretei között – az egyedülállóra vált nő írásbeli kérelmére végezhető. A kérelmet teljes bizonyító erejű magánokiratba kell foglalni. Az élettársi kapcsolat fennállásáról az élettársak közokiratban nyilatkoznak.^[23]

A beavatkozás megkezdését megelőzően a beavatkozást végző orvos, illetőleg orvoscsoport tagja az egyidejűleg személyesen megjelent kérelmezőket az adott esetben elvégezhető reprodukciós eljárásról szóban és írásban tájékoztatja. A tájékoztatásnak ki kell terjednie különösen a) az eljárás orvosi indikációjára; b) az elvégezhető beavatkozás természetére, az alkalmazása során szükségessé váló esetleges újabb vagy további orvosi beavatkozásokra; c) a beavatkozás elvégzéséhez szükséges előzetes gyógyszeres kezelések hatásaira; d) a beavatkozásnak a születendő gyermekre, illetve az érintettre gyakorolt hatásaira, esetleges kockázataira; e) az eljárás alkalmazásától várható eredményre; f) az alkalmazható eljárás igénybevételének várható költségeire; g) az eljárás alkalmazására vonatkozó jogszabályi rendelkezésekre.^[24] E tájékoztatás során a betegek tájékoztatására vonatkozó, Eütv.-ben foglalt általános szabályok is megfelelően irányadók azzal, hogy a beteg jogállása a beavatkozásban közvetlenül részt nem vevő házastársat, élettársat is megilleti. Több reprodukciós eljárás alkalmazhatósága esetén a tájékoztatásnak valamennyi elvégezhető eljárásra ki kell terjednie és az alkalmazandó eljárásra vonatkozó konkrét orvosi javaslatot is magában kell foglalnia.^[25]

A reprodukciós eljárás csak a kérelmezők – tájékoztatásukat követően tett – együttes írásbeli beleegyező nyilatkozata alapján kezdhető meg, illetve – egyedülállóra vált nő esetén – a kérelmező írásbeli beleegyező nyilatkozata esetén folytatható. Az Eütv. 171. § (4) bekezdése szerinti női ivarsejt-adományozás

[21] Eütv. 167. § (4) bek. Ld. 30/1998. (VI. 24.) NM r. 1/A-1/C. §. Vö. 17. lj.

[22] Eütv. 167. § (5) bek.

[23] Eütv. 168. § (1) bek.

[24] Eütv. 168. § (2) bek.

[25] Eütv. 168. § (3) bek.

esetén a reprodukciós eljárás megkezdésének, illetve folytatásának feltétele az adományozó – Eütv. 168. § (6) bekezdése szerinti tájékoztatást követően tett – beleegyező nyilatkozata, illetőleg az Eütv. 171. § (4) bekezdésében meghatározott együttes nyilatkozat.^[26]

Az Eütv. 168. § (1), illetve (4) bekezdésében foglalt jognyilatkozatok tételére kizárólag cselekvőképes személy jogosult.^[27]

Az Eütv. 171. § (4) bekezdésében meghatározott módon történő női ivarsejt-adományozás esetén a felajánlás és az adományozó nyilatkozat megtételét megelőzően a beavatkozást végző orvos, illetőleg orvoscsoport tagja, valamint egy, a beavatkozásban részt nem vevő orvos az adományozót szóban és írásban tájékoztatja a beavatkozást megelőzően az adományozót érintő kezelésekről, a beavatkozás jellegéről, kockázatairól, körülményeiről és az adományozásra vonatkozó jogszabályi rendelkezésekről. A tájékoztatásra az Eütv.-ben foglalt általános szabályok is megfelelően irányadók.^[28]

A reprodukciós eljárások végzésére jogosult egészségügyi szolgáltatók működésének szakmai feltételeit, az egyes beavatkozások alapjául szolgáló egészségügyi indikációk körét, és az egészségügyi beavatkozások végzésének részletes szakmai szabályait a miniszter rendeletben határozza meg. Reprodukciós eljárások végzésére működési engedély kizárólag olyan egészségügyi szolgáltató részére adható, amely egyidejűleg megfelel az ivarsejtek, valamint az embriók fagyasztva tárolására vonatkozó, jogszabályban meghatározott szakmai feltételeknek is.^[29]

Az ivarsejtek rendelkezésre bocsátása során – az Eütv. 171. § (4) bekezdésében meghatározott módon történő női ivarsejt-adományozás esetét kivéve – biztosítani kell, hogy az ugyanazon ivarsejt-adományozótól származó utódok száma különböző személyeknél elvégzett reprodukciós eljárások során ne haladja meg a négyet. Egy reprodukciós eljáráshoz csak ugyanazon adományozó ivarsejtjei bocsáthatók rendelkezésre.^[30]

Az adományozás céljából felajánlott embrió legfeljebb 5 évig tárolható, de ez az időtartam egy alkalommal, további 5 évvel meghosszabbítható. A letétbe helyezett embrió tárolásának leghosszabb időtartama 10 év. A fel nem használt embrió a fagyasztva tárolás határidejének letelte előtt – az embrió valószínű károsodásának esetét kivéve – nem semmisíthető meg. A határidő leteltét követően az egészségügyi szolgáltató az embriót megsemmisíti vagy tudományos kutatás céljára – a reprodukciós eljárásban történő felhasználás lehetőségének kizárásával – felhasználhatja, illetve ilyen célból arra jogosult kutatóintézetnek átadhatja.^[31]

[26] Eütv. 168. § (4) bek.

[27] Eütv. 168. § (5) bek.

[28] Eütv. 168. § (6) bek.

[29] Eütv. 169. § (1)-(2) bek. Ld. 30/1998. (VI. 24.) NM r., 60/2003. (X. 20.) ESzCsM r. 2. melléklet.

[30] Eütv. 173. § (2) bek.

[31] Eütv. 178. § (5) bek. Ld. Eütv. 175-179. §-ához fűzött indokolás.

Ivarsejt-, illetőleg embrió-adományozás eredményeként fogant, illetve született gyermeknek joga, hogy a nagykorúságának elérését követően fogamzásának, születésének körülményeit a rendelkezésre bocsátható adatok [Eütv. 172. § (2)-(3) bekezdés] körére kiterjedő módon megismerje. Az e szerinti tájékoztatást a gyermek vér szerinti szülője, illetőleg a nagykorúságának elérését közvetlenül megelőzően törvényes képviselőjének minősülő személy jogosult megadni. Az ivarsejt-, illetőleg embrió-adományozás eredményeként fogant, illetve született gyermek vér szerinti szülőjének az ivarsejt felhasználására, illetve az embrió beültetésére irányuló reprodukciós eljárást kérelmezőket kell tekinteni. A testen kívül létrejött embriót a méhmagzat jogállása a beültetés napjától illeti meg. A gyermek családi jogállásának rendezésére irányuló eljárás során az eljáró hatóság, illetőleg a reprodukciós eljárásban részt vevő házastársak (élettársak) bármelyikének kérelmére a reprodukciós eljárás végzésének tényéről és annak eredményéről a beavatkozást végző egészségügyi szolgáltató igazolást ad ki.^[32]

Az Eütv. 185. §-a tartalmazza, hogy többes terhesség fennállása esetén egyes embriók (magzatok) orvosilag valószínűsíthető életképtelenséggel járó fejlődési rendellenessége vagy az étellel összeegyeztethető, de súlyos és gyógyíthatatlan fogyatékossgát okozó károsodása miatt méhen belüli beavatkozással a terhesség az egészséges embriók (magzatok) kihordására korlátozható.^[33] E tekintetben – az illetékes genetikai tanácsadó javaslatára – a magzatok számának méhen belüli korlátozására a terhesség 20. hetéig, a diagnosztikus eljárás elhúzódnása esetén 24. hetéig kerülhet sor.^[34] A terhesség megtartása, egészséges gyermek(ek) világra hozatala, illetőleg az embrióknak (magzatoknak) az anya életét vagy testi épségét nem veszélyeztető biztonságos kihordása érdekében a többes terhességben kihordandó embriók (magzatok) száma valamennyi embrió (magzat) épsége esetén is korlátozható,^[35] azzal, hogy a kihordandó embriók (magzatok) száma – szakorvosi javaslatra – a terhesség 12. hetéig, a többes terhesség korábbi diagnózisát befolyásoló ok fennállása esetén a 14. hetéig csökkenthető.^[36] Az embriók (magzatok) számának méhen belüli csökkentésére irányuló eljárás során a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvény (Mtv.) rendelkezései az Eütv.-ben nem szabályozott kérdések tekintetében megfelelően irányadóak. Az Eütv.-ben foglalt rendelkezések nem érintik a magzatok számának az Mtv. szerint a terhességmegszakítás indokaként figyelembe vehető egyéb feltételek alapján történő csökkentésének lehetőségét.^[37]

[32] Eütv. 179. § (1)-(4) bek. Ld. Eütv. 175-179. §-ához fűzött indokolás („A törvény biztosítja az ivarsejt-, illetve embrió adományozással fogant, illetve született gyermek jogát fogantatási, születési körülményeinek megismerésére, nagykorúságának elérését követően. A gyermek tájékoztatása értelem szerűen kizárólag az ivarsejt adományozással, illetőleg az embrió adományozással összefüggésben átadható adatok körére terjedhet ki, így a gyermek sem jogosult a fogantatásában adományozóként résztvevő személyek adatainak személyazonosításra alkalmas módon történő megismerésére.”).

[33] Eütv. 185. § (1) bek.

[34] Eütv. 185. § (3) bek. első mondat.

[35] Eütv. 185. § (2) bek.

[36] Eütv. 185. § (3) bek. második mondat.

[37] Eütv. 185. § (4) bek.

IV. A KATOLIKUS EGYHÁZ ÁLLÁSPONTJA

A Hittani Kongregáció *Donum vitae* kezdetű instrukciója 1988-ban, *Dignitas personae* kezdetű instrukciója 2008-ban jelent meg.^[38] Az előbbi a mesterséges megtermékenyítés kihívására válaszolva például azt tartalmazza, hogy „[a] mindennapos gyakorlatban az *in vitro* megtermékenyítés során nem mindegyik embriót ültetik be az anyaméhbe; néhányat elpusztítanak. Ahogy a művi abortuszt elítéli az egyház, ugyanúgy megtilt minden támadást ezen emberi lények ellen.”^[39]

A Pápai Kódexmagyarázó Bizottság 1988-ban – pápai jóváhagyással – a *Codex Iuris Canonice*nek (CIC) az eredményes abortuszt önmagától beálló kiközösítésbe essél büntetni rendelő 1398. kánonjához hiteles törvényt magyarázatot fűzött, amely szerint az embrió „lombikban” (mesterséges megtermékenyítés során) történő elpusztítása – a konjunktív feltételek fennállása esetén – a CIC 1398. kánonjának hatálya alá tartozik.^[40]

A *Dignitas personae* kezdetű instrukció is kiemeli, hogy az *in vitro* megtermékenyítés emberi lények szándékos megölésével jár (olykor a lefagyasztás közben jöttével); a „beültetést” követő „embriócsökkentés” is – az említettek szerint – szándékos abortusznak minősül, ami mint az ártatlan emberi lény előre megfontolt és közvetlen megölése, mindig súlyos erkölcsi rendtelenség (bűn); ezek

[38] Ld. Hittani Kongregáció: *Donum vitae* kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. 1987. február 22. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. 70-102. (DV; ford. Gresz Miklós); Congregazione per la Dottrina della Fede: Istruzione *Dignitas personae* su alcune questioni di Bioetica. Libreria Editrice Vaticana, Roma. 2008. 56 (DP).

[39] DV I. 5. pont. Ld. még uo. II. pont: „Az *in vitro* megtermékenyítés gyakorlata számtalan emberi embrió létrehozását és elpusztítását követelte meg.”; és uo. 5. pont: „[...] a FIVET magával hozza az emberi lény elpusztítását, mely ellene mond az abortusz megengedhetetlenségéről szóló, már előadott tanításnak.” A hivatkozott orvosi szakirodalomban foglaltak szerint is az eltelt évtizedek során az orvostudományi fejlődésnek is köszönhetően az embriók védelme tekintetében is jelentős előrelépések történtek (ld. pl. Bódis, 2000; Papp, 2004; Urbancsek – Murber, 2005; Kaáli – Bártfai, 2018). Zádori János a 2018-ban megjelent, hivatkozott művében, a 275-276. oldalon a következőket írja: „Mind a fagyasztási módszerek, mind a megfelelő preembriók kiválasztási kritériumai sokat fejlődtek az utóbbi évtizedben. Az IVF-centrumok túlnyomó többsége vitrifikációs technikát alkalmaz. Mind a túlélés, mind pedig a terhességi ráta tekintetében hatalmas fejlődés figyelhető meg. A teljes ausztrál adatbázist elemző mértékadó szakmai beszámoló szerint a fagyasztott-felengedett preembriók esetén nem észlelhető emelkedés a fejlődési rendellenességek vonatkozásában (7).” „Az IVF-kezelés kockázatai az elérhető eredményhez képest alacsonyak, de a kezelésre szoruló párok pontos tájékoztatása a mérsékelten emelkedett rizikótényezőkről elengedhetetlen. Bár a fejlődési rendellenességek kockázatai nem magasabbak szignifikánsan a spontán létrejött illesztett kontroll csoportokhoz képest, a továbbra is alacsony implantációs ráta valószínűsíti, hogy gyakoriak a transzferre kerülő rendellenes embriók. Kísérleti eredmények alapján úgy tűnik, hogy az endometrium mint hatékony bioszenzor gondoskodik a súlyos genetikai hibával rendelkező embriók kiszűréséről (20).”

[40] Ld. Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretandos: *Responsum*. 1988. január 19. (pápai jóváhagyás: 1988. május 23.; kihirdetés: 1988. december 12.) In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. 1818-1819. („[...] eiusdem fetus occisione quocumque modo et quocumque tempore a momento conceptionis procuratur.”). Vö. pl. CIC 1. kánon, 6. kánon 2. §, 16. kánon 1-2. §, 17. kánon, 1321-1324. kánon. Részletesen ld. Hámori, 2006a, 125-127. Az egyházi büntetőjogi vonatkozásokhoz ld. pl. Erdő, 1995, 343-351.; Hámori, 2006a, 123-202.; Hámori, 2003a, 18-29.; Hámori, 2002a, 85-96.

ben az esetekben nincsen szó a morálteológiai értelemben vett kisebbik rossz vagy az ún. duplex effectus elvének alkalmazhatóságáról; a katolikus egyház tanítása szerint sohasem megengedett egy olyan magatartás, ami lényegileg (bensőleg) tilos.^[41]

Szent II. János Pál pápa az 1995-ben megjelent *Evangelium vitae* kezdetű enciklikában szintén – kánonjogi relevanciával^[42] – felhívta a figyelmet arra, hogy a mesterséges megtermékenyítés különféle technikái is, amelyek látszólag az élet szolgálatában állnak, és amelyeket nem kevészer ezzel a pozitív szándékkal végeznek, valójában kaput nyitnak az élet elleni új támadásoknak.^[43] Túl azon, hogy erkölcsileg elfogadhatatlanok – mondja a pápa –, mert kiszakítják az életfakasztást a házastársi aktus emberi egészéből, ezeknek az eljárásoknak igen nagy hányada sikertelen; nem annyira a megtermékenyülés szempontjából, hanem mert az embrió fejlődése nem történik meg, és ezzel halálveszélynek tekinthető ki az éppen megfogant emberi életet. Továbbá olykor a beültetéshez a szükségesnél nagyobb számban történik a megtermékenyítés, és az ún. „számföldötti” embriókat (pl. a hivatkozott Eütv.-s szabályozás szerinti lefagyasztási idő lejártát követően) elpusztítják vagy tudományos és orvosi kísérletekhez használják föl (lefagyasztás, életfelfüggesztés is járhat az eljárással); valójában azonban az emberi életet – a pápai megnyilatkozás szerint, objektíve (nem a szándékról van szó) – egyszerű „biológiai anyag” szintjére fokozzák le, amivel szabadon rendelkezhetnek.^[44]

A hivatkozott orvosi szakirodalom köréből idézve: „Az IVF korai időszakában kiderült, hogy a visszahelyezett embriók számának emelésével jelentősen

[41] Ld. DP 14-15., 21. pont; vö. DV I. 5., II. pont; GS 27., 51. pont; EV 62. pont. Részletesen ld. Hátori, 2018a, 239-253.; Hátori, 2017a, 4-16.; Hátori, 2017b, 81-103.; Hátori, 2016c, 39-43.; Hátori, 2012a, 96-103.; Hátori, 2011a, 8-17.; és ld. a 39. l. megjegyzését.

[42] Ld. Hátori, 2016d, 251-262. A kánonjogi relevancia szerepe a lelkiismeret szabadságához való jog és az Mvt., valamint az Eütv. címzettjei szempontjából is megjelenik, amelyre a jogalkotónak megfelelően figyelemmel kell lennie, továbbá a kánonjogi kötelező erőnél fogva a híveknek is hatniuk kell az állami jogalkotóra (ld. pl. EV 93. pont). Ahhoz, hogy az érvek hassanak az állami jogalkotóra, meg kell jeleníteni azokat, akkor is, ha pl. az EV-ben szerepelnek.

[43] Ld. EV 14. pont; DP 15. pont. Vö. EV 58. pont.

[44] Ld. EV 14. pont; EDC 21., 26. pont. Ld. még pl. DV II. pont; KEK 2258., 2280., 2376-2379. pont; EDC 22-25., 27. pont; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 47-48., 93., 208. pont; CIC 1056. kánon. Az MKPK 2003. évi bioetikai körlevelének „elkészítésében a Püspöki Konferenciát neves szaktudósok – Falus András, Freund Tamás, Hátori József, Kopp Mária és Vizi E. Szilveszter, valamint Harsányi Ottó teológus – segítették.” (Magyar Kurír. 2003. december 11.) E körlevél célja, hogy az élet védelmét eredményező szemléletváltáshoz – a hit tanítása útján – hozzájáruljon (ld. körlevél 2. pont); e küldetést különösen azon élet elleni támadások teszik aktuálissá, amelyek a leggyengébbek és a legvédtelenebbek, a legkiszolgáltatottabbak – a születő gyermekek és a haldokló betegek – élete ellen irányulnak [vö. körlevél 4-6., 12., 14. pont, és EV 7-28. pont; e hiteles tanítóhivatali megnyilatkozás (ld. CIC 753. kánon) nem önálló, nem új tanítást tartalmaz, hanem instrukció jelleggel foglalja össze a bioetika aktuális kérdéseit; a körlevelet a Konferencia püspök tagjai egyhangúan fogadták el, ezért azt az „Apostolos suos” kezdetű motu proprio rendelkezése alapján az Apostoli Szentzséknak nem kellett felülvizsgálnia, ld. Acta Apostolicae Sedis. 1998. 657.]. A hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások kánonjogi relevanciájához ld. pl. CIC 749-750., 752-754. kánon; ET 555-558.; CEO 597-600. kánon; Erdő, 2005, 397-399. Az MKPK 2003. évi bioetikai körleveléhez ld. pl. Hátori, 2005b, 87-107.; Hátori, 2004a, 267-277.; Hátori, 2004b, 454-463.

lehet növelni a terhességi rátát. Ugyanakkor ezzel együtt nő az iker-, sőt a többes ikerterhességek kockázata. [...] Tekintettel arra, hogy a többes ikerterhességek jelentősen növelik a koraszülés gyakoriságát, a redukció vagy szelektív abortusz napjaink klinikai gyakorlatának szerves része.”^[45] „Az asszisztált reprodukciós technikák jelentős eredményességük mellett nagyobb veszélyt jelentenek a születendő magzatra, mivel a megtermékenyülés és az egyedfejlődés első stádiumai in vitro, s nem a természetes közegben történnek.”^[46]

[45] Ld. Bódis, 2000, 318. Vö. uo. 315.: „Számos tanulmány bizonyította, hogy IVF terhességekben magasabb a koraszülések és az alacsony súllyal született magzatok aránya. Jóllehet ez elsősorban az iker- és többes terhességek nagyobb száma miatt igaz, de az egyes terhességek vonatkozásában is megfigyelhető a tendencia.”; uo. 318.: „IVF-terhességekben általában magasabb arányban várhatók szülési komplikációk. Ez egyrészt a gyakrabban előforduló iker és többes ikerterhességek következménye, másrészt a magasabb anyai életkor és a gyermek utáni felfokozott vágy által kiváltott lelki feszültség húzódik meg a háttérben. Magasabb a klinikai felvételek aránya, hosszabb a kórházi ápolási idő vérzés és magas vérnyomás miatt. Ez utóbbi két kórkép gyakorisága IVF-terhességekben jelentősen meghaladja a természetes fogamzás útján létrejött terhességekben észlelt vérzés és hipertónia arányát (18 százalék és 16 százalék, Beral és mtsai 1990). Fiedler és mtsai (1990) 246 IVF-terhesség adatait elemezve szignifikánsan magasabb incidenciát találtak toxemia, klinikailag jelentős placenta-insufficiencia, intrauterin elhalás, abruptio placentae és koraszülés vonatkozásában. [...]”; uo. 319.: „Rizk és mtsai (1991) adatai alapján Bourn Hallam 10 éves anyagában az intrauterin elhalás, a perinatalis és a csecsemőhalalozás duplája volt a természetes úton fogant terhességek hasonló adataihoz viszonyítva. Az intrauterin elhalások aránya egyes terhességekben 5,07 százalék, ikerterhességekben 20,8 százalék és hármasker-terhességekben 24,7 százalék volt.”; Urbancsek – Murber, 2005, 609-610.: „Koraszülés – részben az ikerterhesség nagyobb gyakoriságának köszönhetően – gyakrabban fordul elő asszisztált reprodukciós kezelése során fogant terhességek esetében.” „Egyes megfigyelések szerint ICSI-vel kiegészített IVF-ET kezelés során (ejaculatumból vagy heréből nyert spermiumokkal végzett megtermékenyítést követően) a spontán fogant terhességeknél nagyobb arányban (31,4%) fordul elő ikerterhesség, ennek megfelelően a koraszülés gyakorisága is magasabb: egyes terhességek esetén 9,9%, kettes ikerterhesség esetén 56,7%, hármasker-terhesség esetén 96,6%-ban.” Az ICSI-hez [Intracitoplazmatikus spermium injektálás – 30/1998. (VI. 24.) NM r. 2. sz. melléklet 6.1.] ld. Bódis, 2000, 315-316. (ld. még uo. 318.). Vö. 39. lj. megjegyzése; és pl. Zádori, 2018, 271-272.: „[...] Mindezeket felismerve az elmúlt 10 év legfőbb törekvése a transzferált preembriók számának csökkentése volt. [...] Mindezek együtt, kiegészülve a ma már kiváló hatékonyságú fagyasztási módszerekkel (vitifikáció) elhozhatják az elektív, egyes preembrió-transzferek időszakát és a többes terhességgel járó kockázatok további jelentős csökkenését.”

[46] Ld. Bódis, 2000, 313-314. Ld. még uo. 321. Vö. 39. lj. megjegyzése; és pl. Zádori, 2018, 272-275.: „[...] Amennyiben a többes terhesség és a mérsékelt koraszülések negatív hatásaitól eltekintünk, a hosszú távú vizsgálatok eredményei megnyugtatónak tűnnek (5). [...] Dániában elvégzett, több mint 8000 IVF és ICSI kezelés utáni egyes és kettes szülés adatait feldolgozó vizsgálat szerint a súlyos fejlődési rendellenességek gyakorisága ikerszülés esetén 4%, egyes szülés esetén 3,7% (23). A súlyos fejlődési rendellenességek előfordulása és manifesztációja függ a vizsgálat időpontjától (újszülött, kisgyermek, felnőtt) és területenként is eltérő értéket mutat. Igen nagy esetszámot vizsgálva (16 280 IVF utáni újszülött adatai alapján) svédországi vizsgálatok során 5% feletti gyakoriságot mutattak ki újszülöttkorban (15). [...]”.

„Asszisztált reprodukciós kezelések során [...] a korai vetélések aránya nagyobbak tűnik [...]”^[47] „A vetélések incidenciáját tekintve a szerzők többsége egyetért azzal, hogy IVF-terhességekben magasabb a spontán vetélések aránya, mint a spontán terhességekben.”^[48]

„A méhen kívüli terhesség kialakulásának esélye orvosi segítséggel létrejött terhességek esetén nagyobb (3-5%), mint spontán fogantatott terhességeknél (1%).” „IVF-ET kezelés során is nagyobb eséllyel (4%) számolhatunk méhen kívüli terhességgel annak ellenére, hogy az előembriókat ma már csaknem kizárólag a méhürbe ültetjük be.”^[49] Zádori János 2018-ban megjelent hivatkozott tanulmányában, a 272. oldalon írja: „Az asszisztált reprodukciós kezelések (OI, IUI, IVF), emelik a méhen kívüli terhesség gyakoriságát. Az IVF-kezeléseket követően előforduló méhen kívüli terhességek előfordulása 2-5% irodalmi adatok alapján (29). A frissen végzett preembrió-transzfer esetén magasabb, fagyasztott-felengedett preembriók esetén mérsékelt alacsonyabb arányban fordul elő (21).”

Bódis József 2000-ben publikált művében szerepel: „A császármetszés igen gyakori szülési mód IVF-terhességekben. Seppala (1985) 65 centrum adatait felhasználva a sectio caesarea arányát 49 százaléknak találta. Az anyai morbiditás magasabb volta a műtétes szülési móddal van összefüggésben.”^[50]

Zádori János 2018. évi citált közleményében, a 275. oldalon a következőket írja: „Az elmúlt időszak vizsgálatai arra utalnak, hogy még az egyes terhesség vonatkozásában is emelkedett kockázatok észlelhetők koraszülés, perinatális mortalitás és alacsony súlyú újszülött gyakoriság vonatkozásában, akkor is, ha a vizsgálat illesztett kontroll csoporttal történik (26). Egyes tanulmányok emelkedett császármetszés, preeclampsia gyakoriságot, gyakoribb placenta praevia előfordulást és magasabb halvaszülési gyakoriságot találtak (27, 34). Számos tanulmány esetében viszont ezen emelkedések nem érték el a szignifikáns határt illesztett kontroll vizsgálat esetén (16).” (Az anyai kockázatokhoz ld. uo. 275-276.)

Véleményem szerint a fenti adatok alapján, akkor is, ha csak Zádori János írásában foglaltakat nézzük, azon el lehet gondolkodni, mennyiben állja meg

[47] Ld. Urbancsek – Murber, 2005, 608-609.

[48] Ld. Bódis, 2000, 317. Vö. Zádori, 2018, 276.: „A meddőség kezelés során észlelt magas koraterhességi veszteség jelentős részben a hibás genetikai állományú embriók miatt következik be, mely szoros korrelációt mutat az anyai életkorral, és meghaladhatja a 30%-ot is (12). Amennyiben a missed abortion (megkésétt vetélés) állapotig fejlődő terhességek genetikai állományát vizsgálják, az aneuploidia és egyéb súlyos genetikai eltérések gyakorisága meghaladja az 50%-ot (22).” A spontán vetélésekhez is ld. pl. Hámori, 2017c, 39-44.; Hámori, 2017d, 45-68.; Hámori, 2016e, 41-65.

[49] Ld. Urbancsek – Murber, 2005, 610. Vö. Bódis, 2000, 317. Ld. még Urbancsek – Murber, 2005, 613. [A szimultán terhesség: „A többes fogamzás olyan speciális előfordulási formája, melyet méhen belüli és vele egy időben fennálló méhen kívüli terhesség együttese képez. 1:30 000-nél kisebb valószínűséggel előfordulhat spontán ciklusban is, azonban asszisztált reprodukciós kezelést (IVF-ET kezelést) követően előfordulására 1-3%-ban kell számítanunk.”]; Zádori, 2018, 272.

[50] Ld. Bódis, 2000, 318. Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások egyéb veszélyeihez, káros következményeihez (pl. adnextorsio, fejlődési rendellenességek, kromoszóma-aberrációk) ld. pl. Bódis, 2000, 319-321.; Urbancsek – Murber, 2005, 614-615.

a helyét az „enyhe mértékű eltérés”, a „biztonságos” minősítés: „Az a szerencsés tény, hogy az IVF-kezelés utáni terhességek és szülések kimenetele az elmúlt közel 40 év vizsgálatai alapján ilyen enyhe mértékben tér el illesztett kontrollok esetén a spontán fogant terhességektől, bizonyítja a kezelés biztonságos voltát, és egyben figyelmeztet is arra, hogy minden további változtatást átgondoltan kell végrehajtani.”^[51]– az ismertetett adatok szerinti, „ilyen enyhé”-nek minősített eltérés Zádori János szerint is bizonyított.

A *Dignitas personae* és a *Donum vitae* kezdetű instrukcióban arról is szó van, hogy az *in vitro* megtermékenyítés esetében az élet továbbadását elválasztják a házastársi aktustól (annak minden következményével, ami önmagában rossz, megengedhetetlen); a heterológ formánál a házastársi hűséget, a házasság egységét és a gyermek jogait is megsértik.^[52] Az Egyház elismeri a gyermek utáni természetes vágy legitimitását, és megéri a terméketlenség problémáitól szenvedő házastársakat, ezt a vágyat azonban nem szabad az emberi méltóság elé helyezni (vö. pl. embriók megőlése, tárgynak tekintése, ekként történő bánásmód velük).^[53] A jó cél nem tesz jóvá egy önmagában rossz eszközt (vö. Róm 3,8).^[54]

XVI. Benedek pápa kiemeli, hogy Isten szeretete nem tesz különbséget a még meg nem született és a megszületett kisgyermek, vagy a fiatal felnőtt, illetve az idős ember között, mert mindegyiküket saját képme és hasonlósága lenyomatának látja.^[55]

A katolikus egyház tanítja, hogy minden emberi lény a fogantatástól a természetes haláláig a személy méltóságával rendelkezik. Az emberi lény a létezése első szakaszaiban sem tekinthető pusztán a sejtjei összességének. Az embrió saját genetikai identitással rendelkezik, folyamatosan fejlődik, létének első pillanatától az a feltétlen tisztelet illeti meg, amellyel az ember testi és lelki egységének erkölcsileg tartozunk. Az embert fogantatásától kezdve személyként, annak méltóságával kell tisztelni, elismerve személyi jogait, mindenekelőtt az élethez való sértetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogát.^[56] Az emberi élet mindig jó, mivel „Isten megnyilvánulása a világban, az ő jelenlétének jele, az ő dicsőségének nyoma”^{[57], [58]}

[51] Zádori, 2018, 276.

[52] Ld. DP 16. pont; DV II. B. 5. pont. A *Donum vitae* kezdetű instrukció is felhívta a figyelmet arra, hogy a személyes kapcsolatok ilyen változása a család belsejében a társadalomra is káros hatással van (ld. II. A. 2. pont).

[53] Ld. DP 16. pont; DV II. A. 2., B. 5., 8. pont.

[54] Ld. DP 21. pont; CC III. 2. d) pont.

[55] Ld. DP 16. pont; *Acta Apostolicae Sedis*. 2006. 264.

[56] Ld. pl. DP 4., 10. pont; vö. DV Bevezetés, I. 1., III. pont; DAP 12-13.

[57] EV 34. pont.

[58] Ld. DP 8. pont; vö. DV II. B. 5. pont.

A hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások szerint annak ellenére, hogy a mesterséges megtermékenyítési technikák elfogadhatatlanok, minden gyermeket az isteni jóság ajándékának kell tekinteni és szeretettel kell felnevelni.^[59]

A *Dignitas personae* kezdetű instrukció tartalmazza, hogy az orvosi technikák alkalmazása során is tiszteletben kell tartani minden emberi lény élethez és méltóságához, testi-lelki épséghez, egészséghez való jogát (a fogantatás időpontjától kezdve a természetes halálig), a házastársi méltóságot, hűséget, a házasság egységét, hogy a házastársak csak egymás által váljanak apává és anyává, a gyermek azon jogát, hogy házasságban és házasság által (a házaspár sajátos és kizárólagos aktusával) foganjon és szülessen a világra (az élet továbbadását nem szabad elválasztani a házastársi aktustól, az emberi lényt nem szabad „laboratóriumi termék” szintjére süllyeszteni, a gyermek nem akarható úgy, mint valami tárgy). E hiteles tanítóhivatali megnyilatkozás szerint a nemzésre irányuló orvosi technikák annyiban utasítandók el, amennyiben ezeket az értékeket, normákat sértik, illetve veszélyeztetik; vagyis nem azért, mert mesterségesek. Azok az eszközök, beavatkozások megengedettek, amelyek nem helyettesítik a házastársi aktust, hanem megkönnyítik azt, segítik annak természetes célját elérni.^[60] „Az orvos a személyek és az emberi szaporodás szolgálatában áll: nincsen teljhatalma rendelkezni felette vagy dönteni róla. Az orvosi beavatkozás ebben a tekintetben akkor tiszteli a személyek méltóságát, amikor a házastársi aktus támogatását célozza, amennyiben annak beteljesülését megkönnyíti, vagy céljának elérésében segíti, miután az rendes módon beteljesült.”^[61] Az útmutatás a megengedett orvosi eszközök, beavatkozások (pl. hormonális gyógyítás, ivarvezeték elzáródásának helyreállítása) mértékletes megfontolása mellett a megfelelő örökbefogadási eljárás és a meddőség megelőzésének támogatására is kitér.^[62]

A *Dignitas personae* kezdetű instrukció az ICSI vonatkozásában is rögzíti, hogy az – miként az *in vitro* megtermékenyítés – lényegileg tilos technika, mert teljesen szétválasztja a termékenységet és a házastársi aktust: a házastársak testén kívül történik, orvos cselekedete által, akinek szakértelme és technikai teljesítménye meghatározza a beavatkozás eredményét; rábízza az embrió életét és identitását az orvosok és a biológusok hatalmára, és a technika uralmát rendeli az emberi személy eredete és rendeltetése fölé. E hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozás szerint az alárendeltség ilyen formája ellene mond annak a méltóságnak és egyenlőségnek, amelynek közösnek kell lennie a szülők és gyermekek között.^[63] A gyermekek foganása ebben az esetben sem a házastársi

[59] Ld. DV II. B. 5. pont; vö. pl. CC II. 1. pont: „[...] A mindenható Isten erejéből a szülők közreműködésével született gyermek tehát az isteni Jóság kiváló ajándéka és a házasság nemes gyümölcse.”

[60] Ld. DP 12-13. pont; vö. DV Bevezetés, 3. („Questi interventi non sono da rifiutare in quanto artificiali.”), 4-5., I. 1., 5-6., II. A. 1-3., B. 4-7., III. pont; GS 51. pont; FC 11. pont; CIC 1056., 1134. kánon.

[61] DP 12. pont; DV II., B. 6-7. pont. Vö. pl. EDC 22. pont.

[62] Ld. DP 13. pont; vö. DV II., B. 8. pont; FC 14. pont.

[63] Ld. DP 17. pont; DV II., B. 5. pont (vö. uo. 6-7. pont).

egyesülés specifikus aktusának kifejezője és gyümölcse.^[64] A katolikus egyház e tanításával az orvos szóban forgó cselekedetét nem tekinti szexuális aktusnak, és nem is hasonlítja ahhoz. Arról van szó, hogy ebben az esetben az élet továbbadása az említettek szerint elválik a házastársi aktustól, és ez a katolikus egyház szerint helytelen.

A *Dignitas personae* kezdetű instrukció szerint az emberi embrió lefagyasztása összeegyeztethetetlen az emberi lénynek járó tisztelettel; különösen azért, mert feltételezi az *in vitro* megtermékenyítést, a halál vagy sérülés súlyos veszélyét.^[65] Az embriók túlnyomó többsége így „árván” marad,^[66] és halálra ítéltetik, ami súlyos igazságtalanság.^[67] Szintén elfogadhatatlan az embriók kutatási, gyógyászati felhasználása, mert azzal úgy bánnak velük, mint egyszerű biológiai anyaggal, és eltűrik a halálukat.^[68] A mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatban említett okok miatt az ivarsejtek lefagyasztása is elfogadhatatlan.^[69]

A *Dignitas personae* kezdetű instrukció a preimplantációs diagnosztikára is kitér, amely a mesterséges megtermékenyítési technikákkal kapcsolatos: az *in vitro* létrejött embriók méhbe történő áthelyezése előtti genetikai diagnosztikáról van szó, sokszor minőségi kiválasztási céllal, ami abortusszal jár (vö. pl. genetikai indikáció). Egy olyan fajnemesítő mentalitás jelenik meg, „ami elfogadja a szelektív abortuszt, azért, hogy megakadályozzák különféle típusú rendellenességekben szenvedő gyermekek megszületését”; ez „nagyon szégyenteljes, mert az emberi élet értékét csak a normalitás és a fizikai egészség adatai szerint akarják mérni, így utat nyitva a csecsemőgyilkosság és az »eutanázia« »törvényesítésének« is»^{[70], [71]} Az emberi embrióval úgy bánnak, mint egyszerű laboratóriumi anyaggal. Ez súlyosan igazságtalan; az emberi méltóságot sértő, elfogadhatatlan diszkrimináció történik.^[72]

A Hittani Kongregáció arra is rávilágít, hogy a méltóság egyformán hozzátartozik minden egyes emberi lényhez, és nem függ a szülői szándéktól, a társadalmi helyzettől, a műveltségtől, a fizikai fejlettség állapotától.^[73]

[64] Ld. DP 17. pont; vö. DV II. A. 1., B. 4-5. pont; EDC 23. pont.

[65] Ld. DP 18. pont; DV I. 6. pont.

[66] Ld. DP 18. pont.

[67] Ld. DP 19. pont.

[68] Ld. DP 19. pont; vö. uo. 34-35. pont; DV I. 5., II. A. 1-3. pont.

[69] Ld. DP 20. pont.

[70] EV 63. pont.

[71] Ld. DP 22. pont.

[72] Ld. DP 22. pont. Vö. pl. MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 67. pont.

[73] Ld. DP 22. pont. A prenatalis diagnosztikával kapcsolatban ld. pl. DV I. 2. pont.

A *Dignitas personae* kezdetű instrukció kimondja, hogy az embrió beágyazódását gátló, illetve megszüntető eszközök (pl. spirál, tabletták) alkalmazása is – fogamzás esetén – abortív hatással bír, amelyre az elkövetők szándéka általában kiterjed.^[74] Ha kétséget kizáróan bizonyított (vö. *in dubio pro reo* elve^[75]) az abortusz bűncselekményének megvalósítása, – a konjunktív feltételek fennállása esetén^[76] – az elkövetők a kánoni jog szerint büntetendők.^[77]

A tanítóhivatali megnyilatkozás mindezen túl az emberi embrió és génállomány manipulációjáról (a génterápia, a klónozás és az őssejt-kutatás területén felmerült problémákról^[78]) is szól. E szerint a csírasejt-vonalat érintő génterápia amiatt sem fogadható el, mert a meglévő módszerek még nem ellenőrizhetők megfelelően, és az embrióra nézve aránytalanul nagy veszéllyel járnak (vö. genetikai manipuláció).^[79] Az emberi klónozás súlyosan sérti az emberi méltóságot (lényegileg tilos); az említett okokon túl beláthatatlan káros következményekkel jár, például egészségügyi, pszichológiai, társadalmi szempontból (vö. pl. családi kapcsolatok, genetikai örökség felborulása).^[80] Az őssejtekkel kapcsolatos kutatás vonatkozásában hangsúlyozandó, hogy az embrióból történő őssejt-vétel elkerülhetetlenül az embrió halálát eredményezi; ezért súlyosan tilos cselekménynek minősül. Az is megemlíthető, hogy az „embrionális” őssejtek terápiás alkalmazása komoly tumor-képződési veszéllyel jár.^[81] A hibrid klónozás további rosszasága az ember saját azonosságának felforgatásában és az egyéb járulékos egészségügyi kockázatokban áll.^[82] A tiltott eredetű „biológiai anyag” felhasználásának minősítéséhez emlékeztetni kell arra, hogy az embriót kísérlet tárgyául használni bűncselekmény méltósága és élete ellen;^[83] holttestét, akár abortuszról származik, akár nem, úgy kell tisztelni, mint más emberi holttestet.^[84] Az ilyen „biológiai anyag” szóban forgó felhasználása tilos, mert az mintegy elfogadottá teszi, növeli az említett igazságtalanságokat (pl. az embriók sorozatos megölését).^[85] A bűnben nem szabad együttműködni; az igazságtalan állami szabályozásnak is ellen kell állni: az életet védeni kell.^[86]

[74] Ld. DP 23. pont; vö. EV 58. pont.

[75] Ld. CIC 1608. kánon 4. §, 1728. kánon 1. §.

[76] Ld. pl. CIC 1. és 1321-1324. kánon; CCEO 1. és 1413-1415. kánon.

[77] Ld. DP 23. pont; CIC 1398. kánon (vö. uo. 1328. kánon 1-2. §, 1397. kánon), vö. uo. 1329. kánon 1-2. §; CCEO 1450. kánon 2. § (vö. uo. 1418. kánon 1-3. §, 1450. kánon 1. §), vö. uo. 1417. kánon; Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretandos: Responsum. In: Acta Apostolicae Sedis. 1988, 1818.

[78] Ld. DP 24. pont.

[79] Ld. DP 25-27. pontok; vö. DV I. 3., 5. pont.

[80] Ld. DP 28-30. pont; vö. DV I. 6. pont.

[81] Ld. DP 31-32. pont; vö. uo. 34-35. pont; EV 62-63. pont.

[82] Ld. DP 33. pont; vö. DV I. 6. pont.

[83] Ld. DP 34. pont; EV 62-63. pont; vö. DV I. 4. pont.

[84] Ld. DP 35. pont; DV I. 4. pont.

[85] Ld. DP 35. pont; vö. EV 73. pont.

[86] Ld. DP 35. pont; EV 89. pont; DV III. pont.

Összefoglalóan: minden magatartás tilos, ami sérti az emberi méltóságot; különösen elítélendő az ártatlan emberi lény életének szándékos és közvetlen kioltása; az emberi életet a fogantatás (nem csak a beágyazódás) időpontjától kezdve a természetes végéig védeni kell. Mindez az orvostudományi kutatások területén is igaz. Az emberi embriónak alanyi joga van az élethez és méltósághoz. Az Egyház kötelességének tartja szólni azokért, akiknek nincsen hangja. A *Dignitas personae* tanításával is ezt teszi – előmozdítandó az élet új kultúráját, amelyben az emberek az emberi életet az instrukcióban kifejtettek szerint tisztelik és szeretik, meghívva erre minden jóakarató személyt (olyan értékekről van szó, amelyek a természetes ész fényével befogadhatók); mert Isten mindig felajánlja a szükséges kegyelmet ahhoz, hogy megtartsuk parancsait, és minden emberi lényben, főképp a legkisebbekben (vö. pl. „számfelüti embriók”), magával Krisztussal találkozzunk (vö. Mt 25,40).^[87]

Az MKPK említett hiteles tanítóhivatali megnyilatkozása a következőket is tartalmazza: „Azok, akik a beágyazódást tekintik az egyedi, illetve a személyes lét kezdetének, a kapcsolatra, a relációra helyezik a hangsúlyt. Igaz, hogy a reláció az emberlét nélkülözhetetlen eleme, de ugyanúgy igaz az is, hogy a reláció lételméletileg (ontológiailag) nem megalkotja (konstituálja) a személyt, hanem előfeltételezi azt. Az alany, a szubjektum valósága az, ami a relációt lehetővé teszi. Nem létezik reláció fiziológiai (élettani), pszichológiai vagy szociális értelemben, ha nincs egy létező, amely a másikhoz viszonyulna.” „Mások a központi idegrendszer kialakulása kezdeteinek, így az öröm és fájdalomérző képesség, illetve funkció megjelenésének tulajdonítanak nagy szerepet az egyedi és a személyes lét kritériumainak meghatározásánál. A szenzitív funkciók megléte azonban előfeltételezi egy olyan szubjektum létezését, amely érzékel. A szubjektum léte az, ami lehetővé teszi bizonyos funkciók meglétét, és nem a funkciók megléte az, ami a szubjektumot létrehozza, azaz konstituálja.”^[88] Az ikerképződéssel kapcsolatban pedig azt is olvashatjuk, hogy „a viszonylag kis százalékban bekövetkező egypetűjű ikerterhességek jelenségéből nem következik az, hogy a megtermékenyítés eseményét követő körülbelül kéthetes időszakban ne beszélhetnénk már emberi egyedről, azaz individuumból. Az esetleges ikerterestvérek kialakulása egy már meglévő egyedből ivartalan szaporodással (sejtcsoport-elkülönüléssel) jön létre, és nem egy meghatározatlan egyediségű (individualitású) emberi létezőből, pusztán sejtcsoportból alakul ki hirtelen két vagy több egypetűjű ikerterestvér.”^[89]

[87] Ld. DP 36-37. pont; vö. DV Bevezetés, III. pont, Befejezés. Ld. még pl. Hámori, 2018b, 72-93.; Hámori, 2017e, 297-309.; Hámori, 2009b, 20-31.; Hámori, 2008a, 89-103.; Hámori, 2007a, 65-75.; Hámori, 2006b, 121-135.; Hámori, 2006c, 125-135.

[88] Ld. MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 29-30. pont.

[89] Ld. MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 27. pont [részben Vojcek László szülész-nőgyógyász szakorvos személyes közlésű megfogalmazásával (ld. dőlt betűs rész)] inkább ekként írva: a viszonylag kis százalékban bekövetkező egypetűjű ikervárandósságokból nem következik az, hogy a megtermékenyítés eseményét követő körülbelül kéthetes időszakban még nem emberi egyedről (individuumról) van szó; az ikerterestvérek kialakulása sejtcsoport-elkülönüléssel jön létre; a pluripotenciával rendelke-

V. KONKLÚZIÓ

A fentiek alapján látható, hogy a mai magyar állami szabályozás és a katolikus egyházi álláspont között igen nagy különbség áll fenn. Az előbbi megengedi azt, amit az utóbbi – a kifejtettek szerint – megengedhetetlennek, emberi méltóságot sértőnek tart: például az IVF-et, az ICSI-t, a mesterséges ondóbevitelt (heterológ formában is megjelennek), az embriófagyasztást, embriómegsemmisítést. Az embrió életének említettek szerinti kioltása súlyos bűn. Az egyházi tanítás szerint az egyesülés a házasságban helyes (házastársi aktus), e házasságot pedig nem szabad elválasztani az élet továbbadásától. A heterológ formák a házasság egységét, kizárólagosságát is sértik.

A 750/B/1990. AB határozat indoklásának 3. pontja szerint a művi beavatkozással történő megtermékenyítésről szóló 12/1981. (IX. 29.) EüM rendelet szerinti művi megtermékenyítés erősíti a házasság intézményét: „A gyermek születésének elősegítése mesterséges, vagy művi beavatkozás útján olyan esetekben, amikor a házaspárnak természetes úton nem lehet gyermeke, erősíti a házasság intézményét, és lehetővé teszi a tulajdonképpeni család (gyermekkel bíró házaspárok) létrejöttét.”^[90] E rendelet is tartalmazta – másodsorban – a heterológ formát. E rendelet 6. § (1) bekezdése kimondta, hogy a művi megtermékenyítést elsősorban a férj spermájával kell végezni; idegen férfi (donor) spermája akkor volt alkalmazható, ha az előzetes orvosi vizsgálatok alapján megállapították, hogy a férj spermájával történő művi megtermékenyítés nagy valószínűséggel nem eredményezi egészséges gyermek születését (donor csak öröklődő betegségben nem szenvedő, egészséges férfi lehetett).^[91] A rendelet 1. §-a szerint művi beavatkozással történő megtermékenyítés kérelemre annál a házasságban élő – 40. (1989. május 1. napjától 45.) (élet)évét be nem töltött, teljesen cselekvőképes, Magyarországon állandó jelleggel tartózkodó (magyar állampolgár^[92]) – nőnél volt elvégezhető, akinek orvosi szakvélemény alapján házasság(á)ból természetes úton egészséges gyermeke nagy valószínűséggel nem származhatott;^[93] vagyis a házasságban élés feltétel volt. Az Eütv. az említettek szerint ezt a szabályozást – 1998. július 1. napján történt hatálybalépéssel^[94] – (különneműek közötti élettársi kapcsolatban álló személyekre vonatkozóan) tágította.

Az állami szabályozásban tükröződik az, hogy meddőség esetén e reprodukciós eljárások nélkül a kívánt, vágyott gyermekek meg sem fogannak, és ha az

zõ sejtek két vagy több azonos értékű egyed (emberi embrió) fejlődése irányába különülnek el; nem egy meghatározatlan egységű emberi létezőből, pusztá sejtcsoportból alakul ki hirtelen két vagy több egypetűjű ikertestvér]; részletesen ld. uo. 24-28. pont; a kimérákra is kiterjedően pl. Serra – Colombo, 2001, 130-196. Az emberi embrió fejlődéséhez ld. még pl. Sadler, 2014, 426.

[90] Hivatkozva: 18/2001. (VI. 1.) AB határozat, Indokolás III. 2.

[91] Ld. 12/1981. (IX. 29.) NM r. 6. § (2) bek.

[92] Az 1989. május 1. napjától hatályos szöveg szerint a „magyar állampolgár” szövegrész már nem szerepelt a §-ban.

[93] Ld. 7/1989. (III. 22.) SZEM rendelet 1-2. §.

[94] Ld. Eütv. 245. § (1) bek.

említett okok miatt sokan meg is halnak, akkor is több gyermek születik, mint ha nem alkalmaznák ezeket a módszereket (az eljárások nélkül sincsenek és a haláluk után sincsenek, a haláltusájuk, szenvedésük^[95] pedig áldozat azért, hogy a többiek élhessenek, az emberek gyermekhez jussanak – az elhunytak „eszközök”, feláldozottak); az érintettek tájékozott beleegyezéssel vállalják a (saját magukkal és gyermekeikkel kapcsolatos) kockázatokat, veszélyeket, terheket, akár a heterológ formát is, mondván, az állam e tekintetben sem szólhat bele az emberek magánéletébe (a gyermekek vonatkozásában sem); mindez pedig – e felfogás szerint – a gyermek érdeke. Ez az említettek értelmében – pl. a 750/B/1990. AB határozatban foglaltak ellenére – oda vezetett, hogy ma már egyedülálló nő is részt vehet ilyen eljárásokban. Az ETT hivatkozott Bioetikai Kódexe – a 2019. évi kiadás Kásler Miklós miniszter ajánlásával – azt is tartalmazza, hogy „[s]permabankban tárolt ivarsejtek felhasználásával történő utódvállalás – a férj / férfitárs élettárs infertilitása miatti meddő párkapcsolaton kívül – egyedülálló nők, leszbikus párok számára etikailag elfogadott.” (5.1.2.).

A 2005. évi CLXXXI. törvény 11-15. §-ához fűzött indokolás szerint a módosítással a gyermekvállalás lehetőségét kívánták megteremteni azon egyedülálló nők számára, akik életkoruk vagy egészségi állapotuk (meddőség) következtében gyermeket természetesen úton nagy valószínűséggel nem vállalhatnak; „A jogalkotó eredetileg számol azzal az esettel, hogy a párok esetleg felbomlanak, és a házastársi, élettársi kapcsolat megszűnése után is lehetőséget ad az egyedülállóvá vált nő számára a reprodukciós eljárás lefolytatására. E logika mentén az egyedülálló meddő nőt is megilleti ugyanaz a jog, amelyben az egyedülállóvá vált nő a kapcsolata felbomlása után részesülhet.”

Álláspontom szerint azonban abból, hogy a jogalkotó a házastársi, élettársi kapcsolat megszűnése után lehetőséget ad az egyedülállóvá vált nő számára a reprodukciós eljárás lefolytatására, logikusan nem következik e jognak az egyedülálló meddő nőre történő kiterjesztése. Az ártatlan emberi lény életének szándékos kioltása ugyanis – függetlenül a fogantatás körülményeitől és a szülői kapcsolat felbomlásától – véleményem szerint helytelen (vö. egyedülállóvá vált nő esete); „minden áron való gyermekhez való jog” pedig a hivatkozott alkotmánybírói határozatok szerint sem létezik, és a jövőbeni gyermek érdekeire (vö. pl. kockázatok, veszélyek) is megfelelően figyelemmel kell lenni; tehát nincsen szó diszkriminációról.

Véleményem szerint a módosítás sérti a jövőbeni gyermekek azon alapvető érdekét, hogy az egymással házastársi (és – az állami szabályozás szerint – élettársi) viszonyban lévő szülei kapcsolatában, azaz ne egyedülálló nő megtermékenyítése útján foganjanak a világra.

A 750/B/1990. AB határozat indokolásának 2. pontja tartalmazza, hogy a Népjóléti Minisztérium válasza szerint „[a] házasságban élés azért feltétel a művi beavatkozás elvégzéséhez, mert a család, az anya és az apa együttesen

[95] Vö. pl. Eütv. 176. § (4) bek., 178. § (5) bek., 181. § (1) bek., 185. § (1)-(3) bek.

képesek biztosítani a gyermek megfelelő fejlődését.” A 3. pontban pedig kimondta az Alkotmánybíróság: „Kívánatos, hogy a gyermekek lehetőleg teljes családban szülessenek, mivel a gyermek fejlődése szempontjából nemcsak az anyai gondoskodásnak, hanem az apa személyének és az apai nevelésnek is rendkívüli fontossága van. Az indítvánnyal megtámadott rendeletben foglalt korlátozás a művi beavatkozás eredményeként születendő gyermek jogait védi, köztük az Alkotmány 67. §-ában foglaltakat, miszerint minden gyermeknek joga van a családjá, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez szükséges.” Ebből az is látszik, hogy az Alkotmánybíróság – és pl. a meddőséggel kapcsolatos problémák átfogó kezelésére vonatkozó intézkedési terv kialakításáról szóló 62/2005. (VI. 28.) OGY határozat^[96] is – a még meg sem fogant (nem létező) gyermek jogairól, azok védelméről szól.^[97] Kétségtelen, a reprodukciós eljárás alkalmazása nélkül az ilyen eljárással fogant gyermekek (embriók) nincsenek (nem léteznek), jogaik pedig azoknak vannak, akik léteznek. A lét elsőbbsége, többlete (a nemlétezéshez képest) egy szülő – és pl. fogyatékkal élés – esetén is több mint a nemlét, a gyermek nemlétezése.^[98] Kérdés, hogy akkor milyen (egyéb) megfontolások állnak a háttérben?

Véleményem szerint helyes lelkiismerettel, felelősségteljesen kell magatartásokat tanúsítani (a helyes lelkiismerethez az is szükséges, hogy a lelkiismeretünket mértékletesen vizsgáljuk). Amikor gyermeket tervezünk, az ő (noha még meg sem fogant) – és a már megfogant, megszületett testvérei – érdekeire is megfelelően figyelemmel kell lenni (pl. várható egészségi állapotára, valamint arra, hogy az ember szülőként mit bír el életkorban, egészségileg, idegileg, anyagiilag, a gyermeknek anyja és apa jár, a gyermeket fel is kell nevelni, házasságban, boldogságban, biztonságban, amelynek mérsékelt, törekeny volta véleményem szerint nem ad elfogadható okot az élet elleni támadásra^[99]), nem kezelhetjük tárgyként, eszközként, „puszta sejtthalmazként”, születése előtt sem (vö. pl. ún. „számfeletti embriók”), a jó cél sem szentesítheti a rossz eszközt, a jót nem szabad a rosszon keresztül elérni.^[100] Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy

[96] Ld. 62/2005. (VI. 28.) OGY határozat I., VI. („párok” szövegrész).

[97] Részletesen (jogsabályi és szakirodalmi hivatkozásokkal) ld. pl. Hámori, 2009a, 47-49. Vö. pl. 1991. évi LXIV. törvény 3. cikk 1. bek.; Gyvt. 2. § (1) bek.; Ptk. 4:2. § (1) bek.; az Európai Unió Alapjogi Chartája 24. cikk (2) bek.

[98] Ld. pl. Hámori, 2018c, 46-52.; Hámori, 2018d, 89-96.; Hámori, 2017f, 43-111.; Hámori, 2016f, 4-29.; Hámori, 2009-2010, 143-156., 63-87.; Hámori, 2009c, 471-482.; Hámori, 2007b, 143-159.; Hámori, 2007c, 92-100.

[99] Részletesen ld. pl. Hámori, 2019a, 69-186.; Hámori, 2019b, 151-168.; Hámori, 2019c, 121-158.; Hámori, 2019d, 69-89.; Hámori, 2018a, 239-253.; Hámori, 2017e, 297-309.; Hámori, 2017g, 11-42.; Hámori, 2016b, 91-151.; Hámori, 2015-2016, 145-166., 10-22.; Hámori, (2015a), 22-29.; Hámori, 2015b, 101-110.; Hámori, 2012b, 163-173.; Hámori, 2012c, 17-27.; Hámori, 2011b, 411-425.; Hámori, 2009d, 18-51.; Hámori, 2008b, 130-159.; Hámori, 2005c, 71-93.; Hámori, 2005d, 7-16.; Hámori, 2004c, 8-21.; Hámori, 2004d, 22-34.; Hámori, 2003b, 36-40.; Hámori, 2002b, 227-231.; Hámori, 2000a, 153.; Hámori, 2000b, 1-10.; Hámori, 1999-2000, 8-17., 7-14.

[100] A dologi jogi fogalmak szóban forgó (Eütv.-s) használatának kritikájához ld. pl. Hámori, 2006a, 41-47.

a szóban forgó eljárások során mi lesz az embriók sorsa. A gyermek érdekére, az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások kockázataira, veszélyeire, káros következményeire – a megelőzés érdekében, pl. az emberi életre vonatkozó állami intézményvédelmi kötelezettség, a jogszerű tájékoztatás követelménye körében – a jogalkotónak is megfelelően figyelemmel kell lennie.

A 2005. évi CLXXXI. törvény 11-15. §-ához fűzött indokolás tartalmazza például: „A módosítás lehetővé teszi, hogy a reprodukciós célból történő petesejt-donáció esetén – a meglévő, anonim módon történő adományozáson kívül – a donor kizárólag meghatározott személy, recipiens részére tehessen felajánlást. A gyakorlatban ugyanis a petesejt-adományozás – a spermadonációhoz képest – lényegesen bonyolultabb, az adományozó számára megterhelőbb beavatkozással jár, és nagyobbak a kockázati tényezők is. Az anonimitás – meghatározott személyi körben és törvényi garanciákkal történő – feloldásával jelentősen több nő, meddő pár esetében válik lehetővé petesejt adományozásával történő megtermékenyítés. Biztosítani kell ugyanakkor, hogy az adományozás önkéntesen történjen; ennek megteremtésére a törvény előírja, hogy csak meghatározott, a beavatkozást kérelmező (recipiens) párral közeli hozzátartozói, rokoni kapcsolatban álló személyek tehetnek ilyen felajánlást, illetőleg az adományozónak és a recipiensnek együttes személyes megjelenésük során írásban nyilatkozniuk kell a felajánlásról. A módosítás továbbá minősített tájékoztatási kötelezettséget ír elő a donor felé, akit két (a beavatkozást végző orvos, illetőleg orvoscsoporthoz tartozó tagja, valamint egy, a beavatkozásban részt nem vevő) orvos kötele a szóban és írásban tájékoztatni a kezelésekről, a beavatkozás jellegéről, kockázatairól, körülményeiről és az adományozásra vonatkozó jogszabályi rendelkezésekről.”

Egyebek mellett tehát a kockázatokról való tájékoztatás ezen indokolás szerint is nagyon fontos. A megfelelő tájékoztatáshoz pedig az is hozzátartozik, hogy a szóhasználat is helyes legyen; például a beágyazódás gátlását, megszüntetését (ld. pl. abortív hatású – „esemény utáni” – tabletták, spirál) ne nevezzék fogamzásgátlásnak, mert a beágyazódást gátló, megszüntető szer, eszköz nem fogamzásgátló, hanem abortív; továbbá, ha az „embrió”-ról, „magzat”-ról van szó, akkor ne a „terhesség” szót használják,^[101] mert az „embrió”, „magzat” nem azonos a „terhesség”-gel; a „terhesség” szó helyett – az állapotra vonatkozóan – a mai magyar állami szabályozásban egyre inkább előforduló „várandósság” kifejezés alkalmazása indokolt. A helyes nyelvezet alkalmazása etikai és jogi követelmény is, ami – a téma szempontjából – azt is jelenti, hogy minden olyan esetben, amikor (akár a beültetés előtt, akár azt követően) embrióvesztés lehetősége áll fenn, ezt a tényt ne hallgassák el.^[102]

[101] Ld. pl. Zádori, 2018, 276.: „Amennyiben a missed abortion (megkésett vetélés) állapotig fejlődő terhességek genetikai állományát vizsgálják, az aneuploidia és egyéb súlyos genetikai eltérések gyakorisága meghaladja az 50%-ot (22).”

[102] Ld. pl. EV 13. pont; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele 43. pont.

A fentiek szerint például a katolikus egyház vallja, hogy az IVF (és a kifogásolt egyéb technikák) által történő emberi foganás módját és jellegét nem lehet helyeselni, de ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy ezen eljárás(ok) ellenére minden gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni és szeretettel kell felnevelni. Az embrió életének kioltásához képest az említett egyéb szempontok kisebb súllyal esnek a latba, mindazonáltal véleményem szerint megfontolandók, szem előtt tartandók (ld. pl. kockázatok, veszélyek – szülőkre, utódokra; házasság egysége, házastársak, gyermekek, házastársi egyesülés méltósága – minden gyermeknek joga van ahhoz, hogy szülei mértékletes szeretetkapcsolatból fogadjon a világra,^[103] miként ahhoz is, hogy élve megszülessen).^[104]

IRODALOMJEGYZÉK

- Bódis József (2000): A mesterséges megtermékenyítésből származó magzat. In: Doszpod József (szerk.): *Az intrauterin magzat*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest. 312-322.
- Bódis József (2018): Előszó. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.) (2018): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest. (380) 7.
- Bodnár Zoltán – Bodnár Béla (1984): A mesterséges ondóbevitel (Artificialis inseminatio donortól) hatályos jogi szabályozásának egyes kérdéseiről. In: *Magyar Jog*. 1984/10. sz. 856-866.
- Bodnár Béla – Bodnár Zoltán (1985): Lehet-e az anya személye kérdéses? Adalékok az in vitro fertilisatio és embryo transfer jogi szabályozásához de lege ferenda. In: *Magyar Jog*. 1985/12. sz. 1088-1100.
- Bodnár Béla – Bodnár Zoltán (1986): A terhesség kihordására irányuló szerződések egyes kérdései az in vitro fertilisatio és az artificialis inseminatio különböző sociobiológiai kombinációiban. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1986/4. sz. 183-189.
- Bodnár Béla – Tándor Zoltán (2018): Az asszisztált reprodukciós eljárások etikai és jogi kérdéseinek szabályozása. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest. (380) 331-338.
- Erdő Péter (2005): *Egyházjog*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 4. kiad.
- Erdő Péter (szerk., ford., magyarázat) (2001): *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 2001. 4. kiad. (ET).
- Erdő Péter (1995): Magzatvédelem a mai egyházjogban. In: *Távlatok*. 1995/3-4. sz. 343-351.
- Harsányi Pál Ottó (2002): Genetikai forradalom: valóban minden jó, ami technikailag lehetséges? In: *Teológia*. 2002/1-3. sz. 59-76.
- Harsányi Pál Ottó (2004-2005): A prenatális és a preimplantációs diagnosztika erkölcs- teológiai szempontjai I-II. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2004/4. sz. 11-21., 2005/1. sz. 1-6.

[103] Vö. Eütv. 166. § (1) bek. f) pont /Emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárás (a továbbiakban: reprodukciós eljárás) [...] f) a nő ivarsejt megtermékenyülését, illetőleg megtermékenyíthetőségét, valamint a megtermékenyített ivarsejt megtapadását, fejlődését elősegítő egyéb módszer alkalmazható./ mértékletes módjai; Schaffler, 2017, 101.

[104] Ld. 99. lj.

- Hámori Antal (1999-2000): A magzat jogalanyisága és perbeli jogképessége a hatályos magyar jogban I-II. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 1999/4. sz. 8-17., 2000/1. sz. 7-14.
- Hámori Antal (2000a): *A magzat élethez való joga*. Logod Bt., Budapest. 153
- Hámori Antal (2000b): A magzat élethez való joga. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2000/3. sz. 1-10.
- Hámori Antal (2002a): Az abortusz büntetendő cselekményének kánonjogi tényállása (magyar állami jogi összehasonlítással). In: *Kánonjog*. 2002/1-2. sz. 85-96.
- Hámori Antal (2002b): A magzatkorú gyermek élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban. In: *Magyar Jog*. 2002/4. sz. 227-231.
- Hámori Antal (2003a): A magzatkorú gyermek büntetőjogi védelme az Egyház jogrendjében (magyar állami jogi összehasonlítással). In: *Távlatok*. 2003/1. sz. 18-29.
- Hámori Antal (2003b): „Várandósság – cselekvőképtelenség” (A cselekvőképtelen állapotos személy véleményének figyelembevétel, illetőleg a törvényes képviselő „kérelem”-előterjesztési jogának határai a „terhesség”-megszakítás iránt indított eljárásban). In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2003/1. sz. 36-40.
- Hámori Antal (2004a): A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházjogi és világi jogi védelméről (a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia „Az élet kultúrájáért” című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán). In: *Studia Wesprimiensia*. 2004/I-II. sz. 267-277.
- Hámori Antal (2004b): A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházjogi és világi jogi védelméről (a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia „Az élet kultúrájáért” című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán). In: *Távlatok*. 2004/4. sz. 454-463.
- Hámori Antal (2004c): Magzatvédelem a magyar jogban I. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2004/3. sz. 8-21.
- Hámori Antal (2004d): Magzatvédelem a magyar jogban II. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2004/4. sz. 22-34.
- Hámori Antal (2005a): Az in vitro fertilizáció erkölcsi és jogi aspektusai. In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója*. 2005/4. sz. 144-153.
- Hámori Antal (2005b): A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházjogi és világi jogi védelméről (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Az élet kultúrájáért című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán). In: *Biogenetika és etika (Sapientia füzetek 4.)*. Vigília Kiadó, Budapest. 109
- Hámori Antal (2005c): A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága. In: *Studia Wesprimiensia*. 2005/I-II. sz. 71-93.
- Hámori Antal (2005d): Magzatvédelem a magyar jogban. In: *Családi Jog*. 2005/1. sz. 7-16.
- Hámori Antal (2006a): *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. XVIII, 475 (imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs).
- Hámori Antal (2006b): Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése. In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója*. 2006/4. sz. 121-135.
- Hámori Antal (2006c): Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése. In: *Studia Wesprimiensia*. 2006/I-II. sz. 125-135.

- Hámori Antal (2007a): Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi aspektusai. In: Hámori Antal – Rojkovich Bernadette – Szilágyi Szilvia (szerk.): *Szabadságra elhivatva az életért*. Magyar Katolikus Családegyesület, Budapest. (103) 65-75.
- Hámori Antal (2007b): Down-kóros gyermek és szüleinek kórház elleni kártérítési keresete. In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2007/4. sz. 143-159.
- Hámori Antal (2007c): Kártérítési felelősség a fogyatékossgal való születés miatt? In: *Magyar Jog*. 2007/2. sz. 92-100.
- Hámori Antal (2008a): *A humánembrió védelme erkölcsoteológiai nézőpontból*. (Erkölcsteológiai Könyvtár 6. Sorozatszerk. Tarjányi Zoltán). JEL Könyvkiadó, Budapest. 151
- Hámori Antal (2008b): Az életvédelem jogforrási alapjai. In: Horváth-Szabó Katalin: *Házasság és Család*. Új Ember Kiadó, Budapest. (300) 130-159.
- Hámori Antal (2009a): *Igazságosság, emberi méltóság, szabadság és felelősség, élet- és családvédelem. Tanulmányok az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága részére (2006-2009)*. AXOL Print Nyomdaipari és Kiadói Kft., Budapest. (122) 46-49.
- Hámori Antal (2009b): Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanítása szerint. In: *Távlatok*. 2009/4. sz. 20-31.
- Hámori Antal (2009c): Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok). In: *Jogtudományi Közöny*. 2009/11. sz. 471-482.
- Hámori Antal (2009d): Az életvédelem kritikus pontjai (abortusz, sterilizáció, drogfogyasztás, „eutanázia”). In: *Teológia*. 2009/1-2. sz. 18-51.
- Hámori Antal (2009-2010): Az ember élve születése nem káresemény I-II. In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2009/4. sz. 143-156., 2010/2. 63-87.
- Hámori Antal (2011a): Dignitas personae (a Hittani Kongregáció bioetikai útmutatásának ismertetése). In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2011/1. sz. 8-17.
- Hámori Antal (2011b): Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképében – a jog tükrében? In: Beszteri Béla – Majoros Pál: *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*. MTA VEAB, Budapesti Gazdasági Főiskola, Komárom város, Széchenyi István Egyetem, Pannon Egyetem, Veszprém. (MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottsága által 2011. május 23-án, Komáromban rendezett tudományos konferencia előadásai; 468) 411-425.
- Hámori Antal (2012a): A Hittani Kongregáció Dignitas personae című instrukciója. In: *Magyar Sion*. 2012/1. sz. 96-103.
- Hámori Antal (2012b): A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában. In: *Magyar Sion*. 2012/2. sz. 163-173.
- Hámori Antal (2012c): A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás). In: *Magyar Jog*. 2012/1. sz. 17-27.
- Hámori Antal (2015a): Az abortusz-szabályozás problémái. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2015/1. sz. 22-29.
- Hámori Antal (2015b): Természetjog és alkotmányunk – különös tekintettel az élethez való jogra. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2015/1. sz. 101-110.
- Hámori Antal (2015-2016): A mai magyar abortusz-szabályozás problémái és az ezen szabályozást is sértő magatartások I-II. In: *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2015/4. sz. 145-166., 2016/1. sz. 10-22.

- Hámori Antal (2016a): Meghökkenítő kijelentés az ETT „Bioetikai Kódex”-ében. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2016/4. sz. 30-37.
- Hámori Antal (2016b): A család(ok) és a magzati élet védelme, támogatása a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2016/4. sz. 91-151.
- Hámori Antal (2016c): A Hittani Kongregáció Dignitas personae kezdetű bioetikai útmutatása. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2016/4. sz. 39-43.
- Hámori Antal (2016d): Az Egyház erkölcsi tanításának kánonjogi relevanciája az élet- és családvédelem területén. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2016/1. sz. 251-262.
- Hámori Antal (2016e): A születése előtt meghalt gyermek állami és egyházi védelme (A keresztség nélkül meghalt kisgyermek eljuthatnak az örök üdvösségre). In: *Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2016/2. sz. 41-65.
- Hámori Antal (2016f): Az ember élve születése nem káresemény – az EBH2015. P.11. árnyékában és az Alaptörvény tükrében. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2016/4. sz. 4-29.
- Hámori Antal (2017a): A „duplex effectus” elve és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2017/3-4. sz. 4-16.
- Hámori Antal (2017b): A „duplex effectus” elve és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén. In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2017/3. sz. 81-103.
- Hámori Antal (2017c): A szociális temetés jogintézményéről. In: *Családi Jog*. 2017/2. sz. 39-44.
- Hámori Antal (2017d): A születése előtt meghalt gyermek állami és egyházi védelme. In: *Magyar Sion*. 2017/1. sz. 45-68.
- Hámori Antal (2017e): A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete. In: *Magyar Sion*. 2017/2. sz. 297-309.
- Hámori Antal (2017f): A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban. In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*. Pázmány Press, Budapest. (373) 43-111.
- Hámori Antal (2017g): Természetjog és (alkotmány)bíráskodás a még meg nem született emberi lény védelmében. In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*. Pázmány Press, Budapest. (373) 11-42.
- Hámori Antal (2018a): A „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elve az állapotos nő életveszélye esetén. In: *Magyar Sion*. 2018/2. sz. 239-253.
- Hámori Antal (2018b): Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanításában. In: *Deliberationes*. 2018/2. sz. 72-93.
- Hámori Antal (2018c): A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.11.-re. In: *Jogtudományi Közöny*. 2018/1. sz. 46-52.
- Hámori Antal (2018d): A vele-keletkezett fogyatékos gyermek élve születése sem káresemény. In: *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudóstója*. 2018/3. sz. 89-96.
- Hámori Antal (2019a): Az abortusz és az eutanázia tendenciái. In: *Deliberationes*. 2019/2. sz. 69-186.
- Hámori Antal (2019b): Életvédelem a kánoni jogban magyar állami jogi összehasonlítással. In: Birher Nándor – Frivaldszky János – Szilágyi Csaba – Veress Gábor (szerk.): *Contemplata aliis tradere, Studia sollemnina. Professori Géza Kuminetz sexagenario dedicata*. Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola, Veszprém. (446) 151-168.

- Hámori Antal (2019c): Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma. Nehézesetek tárgyalása, a *Humanae vitae* 50., a *Donum vitae* 30. és a *Dignitas personae* 10. évfordulója kapcsán (élet-„rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése). In: Frivaldszky János – Tussay Ákos (szerk.): *A Természetjog Napja II. Konferenciatanulmányok*. Pázmány Press, Budapest. (259) 121-158.
- Hámori Antal (2019d): Érvek a még meg nem született emberi lény védelmére. Észrevételek egy abortusszal kapcsolatos íráshoz. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2019/4. sz. 69-89.
- Jobbágyi Gábor (2004a): *Az élet joga. Abortusz, eutanázia, művi megtermékenyítés*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. (303) 215-227.
- Jobbágyi Gábor (2004b): A művi megtermékenyítés jogi és etikai kérdései. In: *Magyar Bioetikai Szemle*. 2004/4. sz. 1-11.
- Jobbágyi Gábor (2007): *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. (325) 134-145.
- Kaáli Nagy Géza és Bártfai György (szerk.) (2018): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest. 380.
- Kovács Gusztáv (2014): A petesejt élettervi okból végzett fagyasztásáról. In: *Iura*. 2014/1. sz. 142-146.
- Lovász László Gábor (2010): Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából. In: *Európai Jog*. 2010/5. sz. 3-12.
- Navratyl Zoltán (2010): *A varázsló eltöri pálcáját? Az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig – a jogi szabályozás kontúrjai*. PPKE JÁDI, Budapest. 307 (doktori értekezés).
- Navratyl Zoltán (2012): *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Navratyl Zoltán (2014): Az anyatesten kívüli embrió mint „jogi személy”? Egyes szabályozási alternatívák problémái az asszisztált reprodukció során létrehozott anyatesten kívüli embrió tekintetében. In: Csehi Zoltán – Koltay András – Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): *(L)ex Cathedra et Praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. PPKE JÁK, Budapest. 401-412.
- Németh Gábor (2018): *Bioetikai vázlatok. Bioetika és más életerkölcsei kérdések*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. (422) 272-280.
- Osztrovszki Lilla (2014): Az ENSZ Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottságának története és szerepének változása. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2014/4. sz. 157-166.
- Papp Zoltán (2004): Élet a megszületés előtt: a magzat mint páciens. In: *Családi Jog*. 2004/1. sz. 19-22.
- Sadler, T. W. (2014): *Langman Orvosi embriológia*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest. 12. kiad. 426. (ford. Lévai Géza).
- Schaffler Orsolya (2017): *Gyermekáldás természetesen. Beszélgetések a NaPro Technológiáról*. Magyar Kurír (Új Ember kiadványok), Budapest. 101.
- Serra, Angelo – Colombo, Roberto (2001): A humánembrió identitásának és státuszának kérdése természettudományos szempontból. In: Juan de Dios Vial Correa – Elio Sgreccia (szerk.): *A humánembrió identitása és jogállása. A Pápai Életvédő Akadémia dokumentációja*. MKPK Családpasztorációs Bizottság, Budapest. (ford. Czákó István, Harsányi Ottó, Somorjai Ádám, Strijk András és Zaránd Kornél) 130-196. (ford. Strijk András-Harsányi Ottó).
- Urbancsek János – Murber Ákos (2005): Asszisztált reprodukciós technikával fogant terhességek gondozásának sajátos szempontjai. In: Rigó János Jr. – Papp Zoltán (szerk.): *A várandós nő gondozása*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest. 605-617.

- Zádori János (2018): Az in vitro fertilizációs kezelések kimenetele, perinatális kockázatok. In: Kaáli Nagy Géza – Bártfai György (szerk.): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina Könyvkiadó Zrt., Budapest. (380) 271-278.
- Zeller Judit (2013): A reprodukciós szabadságról magyar és strasbourgi szemszögből. In: *Iura*. 2013/2. sz. 150-155.
- Zeller Judit (2014): A reprodukciós szabadság európai összehasonlításban. In: *Közjogi Szemle*. 2014/2. sz. 1-8.

ÁLLAMI FORRÁSOK

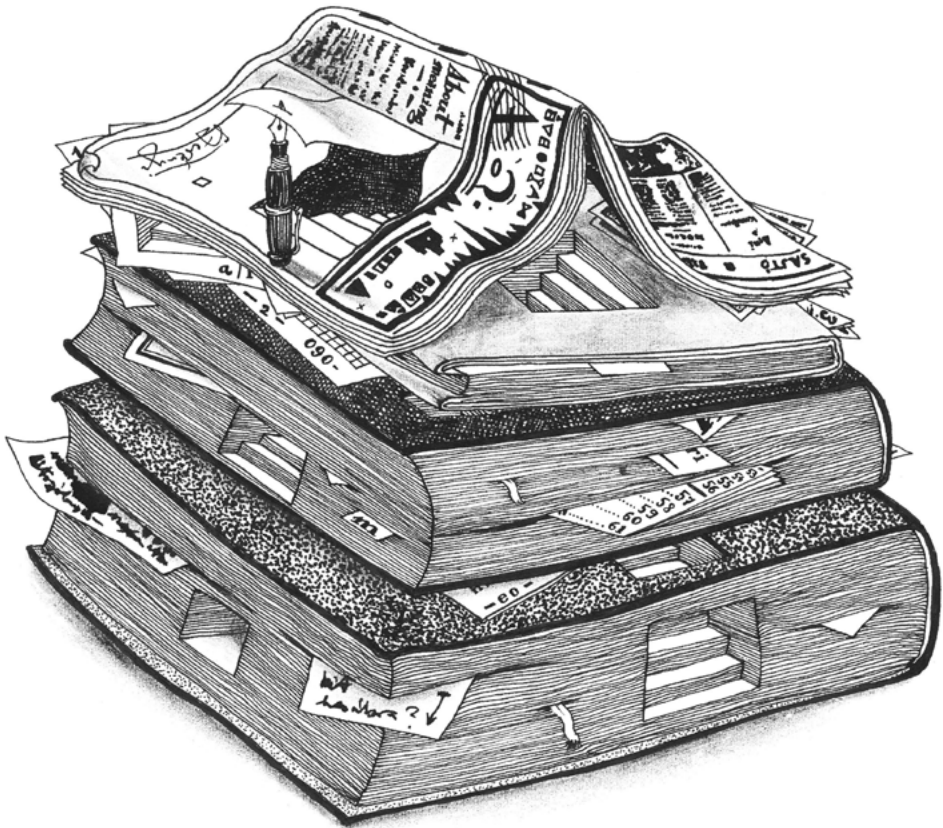
- 750/B/1990. AB határozat (1991. február 27.).
- 18/2001. (VI. 1.) AB határozat.
- 108/B/2000. AB határozat (2004. március 16.).
- Európai Unió Alapjogi Chartája.
- 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről (Ptk.).
- 2005. évi CLXXXI. törvény egyes egészségügyi tárgyú törvények módosításáról.
- 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről (Eütv.) és indokolása.
- 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.).
- 1992. évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről (Mvt.).
- 1991. évi LXIV. törvény a Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről.
- 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőekkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről.
- 339/2008. (XII. 30.) Korm. rendelet a humán reprodukciós eljárásokkal kapcsolatos, kötelezően nyilvánosságra hozandó eredményességi adatok, statisztikák köréről, a nyilvánosságra hozatal módjáról és helyéről, továbbá az ellenőrzés módjáról.
- 28/2014. (IV. 10.) EMMI rendelet az Egészségügyi Tudományos Tanácsról.
- 60/2003. (X. 20.) ESzCsM rendelet az egészségügyi szolgáltatások nyújtásához szükséges szakmai minimumfeltételekről, 2. melléklet.
- 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról.
- 49/1997. (XII. 17.) NM rendelet a kötelező egészségbiztosítás keretében igénybe vehető meddőségkezelési eljárásokról.
- 7/1989. (III. 22.) SZEM rendelet a művi beavatkozással történő megtermékenyítésről szóló 12/1981. (IX. 29.) EüM rendelet módosításáról.
- 12/1981. (IX. 29.) EüM rendelet a művi beavatkozással történő megtermékenyítésről.
- 62/2005. (VI. 28.) OGY határozat a meddőséggel kapcsolatos problémák átfogó kezelésére vonatkozó intézkedési terv kialakításáról.
- Egészségügyi Tudományos Tanács (ETT): Bioetikai Kódex. Az orvosbiológiai/klinikai kutatások elveiről és gyakorlatáról. 2016, 2019.
- Az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának (HRB) állásfoglalása a „háromszülős embrió” mesterséges előállításával kapcsolatban (2015. március).
- Az ETT Elnökségének és Humán Reprodukciós Bizottságának (HRB) állásfoglalása az in vitro fertilizáció sikerességének fokozását célzó beültetés előtti genetikai szűrés (PGS: preimplantation genetic screening) magyarországi alkalmazásáról (2015. január 20.).
- ETT Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása a preimplantációs genetikai diagnó-

zis és szűrés kapcsán (2013. március).

- ETT Humán Reprodukciós Bizottság állásfoglalása a preimplantációs genetikai diagnosztikáról (2008. november 17.).

EGYHÁZI FORRÁSOK

- 1983. évi Codex Iuris Canonici (CIC).
- *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (1997. augusztus 15.). A latin mintakiadás fordítása. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 2002. (ford. Diós István; KEK).
- A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének állásfoglalása a mesterséges humán reprodukció kérdésében. 2010. november 22. (szentlukacs.hu/irasok/).
- Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium, 1990 (CCEO).
- Congregazione per la Dottrina della Fede: Dichiarazione sull'aborto procurato. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1974. 730-747. (DAP).
- Congregazione per la Dottrina della Fede: *Istruzione Dignitas personae su alcune questioni di Bioetica*. Libreria Editrice Vaticana, Roma. 2008. 56 (DP).
- Egészségügy Pápai Tanácsa (1994): Az Egészségügyben Dolgozók Chartája. Vatikánváros. In: *Római Dokumentumok IX. Az Egészségügy Pápai Tanácsa dokumentuma*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 1998. (ford. Leszkovszky Gy. Pál; EDC).
- Hittani Kongregáció: Donum vitae kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. 1987. február 22. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. 70-102. (DV; ford. Gresz Miklós).
- II. Vatikáni Zsinat: Gaudium et Spes kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról. Róma. 1965. december 7. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1966. 1025-1115., Diós István (szerk.) (2000): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*. Szent István kézikönyvek 2. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 980 (GS).
- Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (2003): *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 147 (MKPK 2003. évi bioetikai körlevele).
- Pontificia Commissio ad Codicis Canones Authentice Interpretandos: Responsum. 1988. január 19. (pápai jóváhagyás: 1988. május 23; kihirdetés: 1988. december 12.) In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1988. 1818-1819.
- Szent II. János Pál pápa: Evangelium vitae kezdetű enciklika az emberi élet sérthetlenségéről. 1995. március 25. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1995. 401-522., Pápai Megnyilatkozások XXVI. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 1995. (ford. Diós István; EV).
- Szent II. János Pál pápa: Familiaris consortio kezdetű apostoli buzdítás az egész katolikus Egyház püspökeihez, papjaihoz és híveihez a keresztény család feladatairól a mai világban. 1981. november 22. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1982. 81-191., *Pápai Megnyilatkozások V*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest. 1982. (148; 2002. 114; ford. Diós István; FC).
- XI. Pius pápa: Casti connubii kezdetű enciklika a keresztény házasságról. 1930. december 31. In: *Acta Apostolicae Sedis*. 1930. 539-592. (CC).

Szerényi Gábor, *Book Pyramide*

A mesterséges megtermékenyítésről mint az élethez való jog lehetőségéről és az ebből származó etikai dilemmákról

„Az életfontosságú szervek adományozásával kifejezett szeretet a jótékonyság olyan igazi bizonyítéka, amely képes túllépni a halálon, hogy az élet mindig győzedelmeskedjék.”

XVI. Benedek pápa

I. BEVEZETÉS

„A »zigóta«, »preembrió«, »embrió« és »fótus« kifejezések a biológia felfogása szerint az ember egymás után következő fejlődési stádiumait jelentik. Az itt következő instrukció ezeket a fogalmakat bátran használja, amennyiben is ezek mindegyike azonos etikai tartalmat jelent, mégpedig az emberi nemzés gyümölcset, legyen az akár látható, akár nem, létének első pillanatától megszületéséig.”^[1] A részlet a katolikus egyház *Donum vitae* címen közzétett, a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos etikai irányelveket tartalmazó dokumentumából származik. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az embriók morális státusza kapcsán azok emberként való definiálásával és a fogantatás első pillanatától emberként való tiszteletének definíciójával a cikk írói is határozottan egyetértenek. A *Donum vitae*-t a szerzők szerint is úgy fogalmazták meg, hogy minden előképzettség és tudományos irányultság nélkül bárki megértheti – a szöveg megfontolásokat tartalmaz a katolikus hívek számára. A dokumentum egy már meglévő biomedicinális (IVF)^[2] terápia kapcsán szólal fel, utalva arra, hogy az élet méltósága és az embriók tisztelete, valamint annak egyes aspektusai miatt az eljárás valláserkölcsei tanokba ütközik, a katolikus hívek számára nem megengedett, valamint a házasság és a házassági nemi élet védelmében ellenjavallt. Ami még ennél is fontosabb, az emberi élet méltóságára hivatkozva az embriók direkt elpusztítását az abortusszal egyenértékűnek tekinti, még akkor is, ha ugyanazon lombikkezelés eredményeként gyermek születik.

* In memoriam Dr. Kőrösi Tamás (1954-2020).

[1] *Donum vitae*; a Katolikus Egyház erkölcsi direktívája a humánreprodukciós medicínával kapcsolatban.

[2] In vitro fertilizáció, azaz testen kívüli megtermékenyítés, a meddőségi eljárások során alkalmazott gyógyászati terápiai módszer.

„Az emberi életet a fogantatás pillanatától kezdve tiszteletben kell tartani és védelemben kell részesíteni.”^[3] E tanulmány írói ezt a keresztényi álláspontot – a lombikprogram ellenzőivel együtt – egységesen vallják, ugyanakkor kiinduló alapnak is tekintik az ellentétes álláspontok tisztázásához.^[4] A magyar alkotmánybíróági gyakorlat alapján egy olyan alapvető kérdést is érint e vita, miszerint a magzat jogalany-e vagy sem, olyannyira, hogy ezt a kérdést maga az AB sem tudta egyértelműen eldönteni, és ellentmondásos eredményre jutott még 1991-ben^[5] – azonban ezt nem témája jelen értekezésnek.

A humánreprodukción eljárásról szóló etikai vita eddig alig valósult meg. Legutóbb 2020 őszén, a Magyar Nemzetben találkozhattunk közéleti és katolikus egyházvezetői nyilatkozatokkal és szakértői álláspontokkal, véleményekkel, amelyek lényegében egyúttal a mesterséges megtermékenyítés keresztény hívői körökben történő felvállalását is eredményezték.^[6] A vitát Veres András katolikus püspöknek,^[7] a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia elnökének a Magyar Hírlap számára adott nyilatkozata indította el, aki a lombikprogram teljes eltörlését sürgette: „Elindult ugyan egy változás, de virágzik a számomra még mindig nagyon fájdalmas lombikprogram. Ezt teljesen ki kéne iktatni a gyakorlatból, súlyos bűnöket követünk el vele!”^[8] E tanulmány célja, hogy a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos – a szerzők felfogása szerint –

[3] Családjogi Charta 4.

[4] A mesterséges megtermékenyítést különböző gyógyászati módszerekkel végzik; van, akinél elegendő a gyógyszeres meg támogatás, de van olyan eset is, amikor a hímivarsejteket eszközzel juttatják az anyaméhbe, ezt inszeminációnak nevezik. Van olyan eset is, amikor az említett két módszer nem alkalmazható, az esetek egy bizonyos százalékában a lombik-módszer (in vitro fertilizáció = IVF; ICSI: amikor a hím ivarsejtet a petesejtbe injekciózzák) lesz célravezető. A szülők ivarsejtjeit testen kívül egyesítik, a születő embriókat laboratóriumi körülmények között tartják, a természetes fogantatás feltételeit külső, technikai eszközökkel és szakértő gondozással pótolják. Az előembriókat az élet természetes folytatásához a legideálisabb napon az anyaméhbe visszautlítetik, a többi, azaz ikertestvér embriókat pedig óvó oldatban (vitifikáció vagy más néven fagyasztás) altatják, hogy az életre esélyt kapjanak ők is. A vita valóban az eljárásban elpusztuló emberi embriók védelméről kell, hogy szóljon.

[5] „A magzat jogalanyiságának kérdése az Alkotmány értelmezésével nem dönthető el.” – jelenti ki a 64/1991 (XII. 17.) többségi AB határozat. Ugyanez a határozat később, a saját hatáskörén is túl lépve mintegy mégis eldöntötte ezt a kérdést: „A magzat a magyar jog szerint nem jogalany”, pedig az alapvető jogokról és azok korlátozásáról csak törvény (Alkotmány) dönthet (vagyis az AB nem). Bővebben: Lovászy, 2010.

[6] Vitaindító cikk: Szoboszlai-Kiss, 2020a. Szász Péter ellenvéleményét ld: Szász, 2020a. Szász Péter cikkére Szoboszlai-Kiss Katalin válasza: Szoboszlai-Kiss, 2020b. Rojkovich Bernadette egyházi megközelítése: Rojkovich, 2020. Az eljárást támogató hívő asszony, Skarbski Fruzsina nyilatkozatát ld: Skarbski, 2020. Lovászy László miniszteri biztos tudományos cikkét ld: Lovászy, 2020a. Ötvös Zoltán a Magyar Nemzet Lugas hétfői mellékletében közölt terjedelmes tanulmánya a lombikkezélesek társadalmi támogatottságáról: Ötvös, 2020.

[7] Veres korábban, a 2017. augusztus 20-ai, a Bazilikában tartott szentmisén adott hangot a lombik elleni kritikának. Felszólalása akkor sem maradt válasz nélkül (lásd: Népszava, 2020). A győri megyéspüspöknek Kőrösi Tamás meddősségi szakértő, a Győri Kaáli Intézet Igazgatója válaszolt nyílt levélben, ahol megvédte az eljárást, az érintett betegeket a Kaáli Intézet igazgatója válaszol a püspöknek című cikkében (ld: Kőrösi, 2017).

[8] Veres András szerint teljesen ki kellene iktatni a lombikot (ld: Népszava.hu, 2020).

tévedéseket, illetve a létező eljárási problémákat, mi több: hibákat, hiányosságokat feltárja, valamint az állam szerepének és felelősségének alapul vételével a katolikus hívek számára is elfogadható eljárási lehetőséget javasoljon, illetve a témával etikai szempontból (is) kapcsolatba hozható, rendelkezésre álló és már most látható újabb technológiai innovációk által történő gyógymódok életet védelmező lehetőségeit bemutassa, ideértve az embrionális szintű élet védelmét is.

A szerzők a lombik eljárást *en bloc* nem gondolják bűnnek, hanem az élet lehetőségét látják benne, ugyanakkor elismerik, hogy – ahogy Veres András püspök egy későbbi interjúban kifejtette – a lombik eljárásban keletkezett „felesleges” embriók elpusztítása ellen fel kell emelni a szót.^[9]

A mesterséges megtermékenyítés számos általános, nem csupán keresztényi etikai problémát is felvet, így az élet kezdetének kérdését, az embrió alanyi státuszát, mint ahogy a nem kívánt embriók „megmentésének”, vagyis a már létrejött élet – korábban említett – védelmének kérdését is. A tanulmányban ezen etikai problémák bizonyos körét kívánjuk vázolni, elsősorban arra fókuszálva, hogy milyen valláserkölcsei okokból vált – egyes narratívák szerint – tiltottá a katolikus hívek számára a lombikkezelések általános és jelenlegi (korábbi) gyakorlata, továbbá hogy milyen jogi garanciákkal lehetne ezen etikai kitételéket teljesíteni a katolikus és hívő paciensek esetében. Végezetül röviden vázoljuk a protestáns^[10] és a zsidó^[11] vallási iránymutatásokat a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos erkölcsi elveik bemutatásán keresztül,^[12] valamint a *Következtetések és javaslatokban* felvázoljuk a lehetséges megoldásokat is.

A meddőség egyre inkább egy olyan társadalmi jelenség, amellyel sokkal többet kell foglalkozni, amennyiben demográfiai fordulatot és még több, boldog és gyermekkel rendelkező családot szeretnénk a jövőben, és a jelenlegi ütemben romlik a termékenység, illetve maga a nemzőképesség, ráadásul már fiatalabb korban is. Nemkülönben fontos téma a választók szempontjából is, mert fontos látni azt is, hogy immáron a gyógymódok között a példaértékűen ingyenessé tett lombikprogram is megtalálható Magyarországon, amelynek társadalmi elfogadottsága igen magas, míg bár az ellenzők száma alacsonynak tekinthető, az ő véleményük is releváns és fontos, hiszen a katolikus vallási

[9] 777blog.hu: Kötelességem megvédeni..., 2021.

[10] Az egyik legösszetettebb vallásetikai útmutatás a protestáns egyházé. Az Európai Protestáns Egyházak Közössége (GEKE) Tanácsának orientációs segédanyaga a reprodukciós medicina etikai kérdéseihez: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020.

[11] A zsidó vallás éppen valláserkölcsei alapon a meddő házaspárok esetében nem csak javasolja, hanem kötelezővé is teszi a mesterséges megtermékenyítést számukra a Talmud alapján (ld. Silber, 2010).

[12] Nem tértünk ki az iszlám valláserkölcsei nézőpontjának ismertetésére, mivel elsősorban a zsidó-keresztény erkölcsi irányelvek útmutatásainak ismertetésére törekedtünk. Az iszlám vallásúak számára nem tiltott a humánreprodukciós eljárás, inkább támogatott, Iránban napjainkban 61 meddőségi központ működik (Tremayne – Akhondi, 2016).

vezetők és az eljárással szemben kritikus szakemberek véleménye hazánkban mindig kitüntetettnek minősült, és a vallási iránymutatásoknak fontos szerepük van a társadalomban, azok emberek sokaságának támpontokat adnak. Így elemi érdek mind az ellentmondások, mind pedig az elkerülhető, felesleges feszültségek mérséklése, kiiktatása különösen akkor, ha erre lehetőség is van. A szerzők bíznak abban is, hogy végül valamennyi fél támaszkodhat az írásra, hogy a vélt és valós problémákat egyaránt együttesen, közösen hidalhassák át a saját és a jövő nemzedékeinek érdekében.

A lombikprogramról való vita lehetőséget ad a lombikprogram széleskörű társadalmi elfogadottságának^[13] indoklására is, nemkülönben az eljárásban érintettek szemszögének ismertetésére is.

II. A TECHNOLÓGIAI FEJLESZTÉSEKRŐL MINT ÉLETMENTŐ, DE „TERMÉSZETELLENES” ESZKÖZÖKRŐL

„Mert meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmak, sem magasság, sem mélység, sem semmiféle más teremtmény nem választhat el minket az Isten szeretetétől, amely megjelent Jézus Krisztusban, a mi Urunkban.” (Róm 8:38-39).

1. A császármetszés

Amikor arról értekezünk, hogy az élet védelme érdekében a technológia és külső, kívülről vagy éppenséggel „harmadik” személy jelenléte milyen korlátokkal és etikai fenntartásokkal képzelhető el az élettel összefüggő – élet-halál kérdését jelentő – helyzetben, akkor fontos látnunk, hogy bár a 20. század gyökeres változást hozott, mégis van egy, mindannyiunk által ismert eljárás is, ami ma már széles körűen elfogadott. Épp a szülészet területén azonosítható be az első olyan körülmény és technológiai innováció, amely egy idegen személy (orvos) és mesterséges eszköz (vágóeszköz), valamint az emberi testbe történő drasztikus beavatkozás (császármetszés, gátmetszés) révén megakadályozta a természetes úton történő – és az esetszámok miatt lényegében tömeges méretű – elhalálozást. Hasonló megítélés alá eshet a védőoltás is, hiszen itt ráadásul a test szándékos megfertőzése történik egy idegen anyag bevitelével. Ennél ke-

[13] „Reprezentatív kérdőíves kutatások eredményei alapján az is látható, hogy Magyarországon a mesterséges megtermékenyítés megítélése kifejezetten pozitív. Ehhez kapcsolódva számos empirikus vizsgálat azt is megerősíti, hogy a gyermekeknek nagy értéket tulajdonítanak a magyar társadalomban, és a magyarok fontosnak tartják, hogy legyen saját gyerekekük.” (Vicsek – Bauer – Szolnoki, 2019, 40-79.; 42.).

vésbé drasztikus a különböző gyógyszerek bevitele, ahol a test biokémiai folyamatait manipuláljuk úgy, hogy ma már a természetes halandóságot olyan szintre lehetett csökkenteni, ami az emberi evolúció átírását jelentette, hiszen ezzel lényegében kikapcsoljuk a „természetes szelekciót”, és a mai modern világban már a mesterséges eszközökhöz és biotechnológiákhoz – oltások, gyógyszerek – való hozzáférés dönti el az életben maradási esélyeket.

Kétségtelen az is, hogy a császármetszés óta, és különösen a múlt századfordulótól kezdve valóban egyre több olyan eszköz és eljárás került feltalálásra, majd elterjesztésre, amelyeket a saját korukban nemhogy forradalminak, hanem egyenesen elfogadhatatlannak tekintettek etikai vagy más okok miatt. A lombikkezeléssel kapcsolatosan érdemes felidézni az azt megelőző, forradalmi orvosi eljárásokat is, amelyek drámai következményekkel jártak az emberi test természetes folyamataiban. Amennyiben önmagában a technológia, mint az emberi testben zajló folyamatokat befolyásoló eszköz „bűnös”, vagyis Isten szándékai ellen való lenne, akkor valamennyi jelenlegi, koronavírus elleni oltás is betiltandó lehetne, hiszen az oltás idegen anyagot, sőt a Pfizer-vakcina egyenesen szerkesztett, mesterséges anyagot juttat be a szervezetbe, külső eszközzel felhasználásával (injekciós tű) és egy másik személy (orvos) közreműködésével. „Természetesen” fel sem merül, hogy az oltás felvétele bűnös tevékenység lenne – kivéve, tegyük hozzá, ha a vakcina magzatok elpusztításával előálló anyagokkal került volna (ki)fejlesztésre vagy előállításra. Csakis ekkor lenne értelmezhető az, hogy magával az oltással bűnt követnének el. Most pedig nézzünk meg néhány olyan technológiát, amelynek – mesterséges, külső beavatkozás általi – eszközölése nélkül ma már a páciens biztos halálával kellene számolnunk.

2. Az inkubátor

Kezdjük az inkubátor érdekes történetével!^[14] Az első többé-kevésbé kifejlesztett változata cirkuszi és vidámparki látványosságként kezdte nemzetközi karrierjét az Egyesült Államokban, az 1900-as évek elején. Eredetileg a franciaporosz háború (1870-1871) és az éhezés vezetett odáig, hogy a népesség drámaian csökkenni kezdett Franciaországban, és a népességfogyás az egyik legfőbb társadalmi problémává vált. Ekkor egy koraszülött babákkal foglalkozó orvos, egy bizonyos Étienne Stéphane Tarnier a párizsi állatkertben, a madárházban lévő keltetők alapján úgy gondolta, hogy a koraérett csecsemőket is hasonló körülmények közt kellene tartani, és így alkotta meg a fából és üvegből álló, „*couveruse*” nevű berendezést. Találmányát a L'Hôpital Paris Maternité alkalmazta először 1880-ban, és – bár még mindig nagyon sokan haltak meg – a veszélyeztetett kisdedek közel 30%-a életben maradt az első három évben. Végül egy Martin Couney nevű, orvosi képzettséggel nem rendelkező üzletember az 1896-os

[14] Lovászy, 2019.

berlini világkiállításon mutatta be kezdetleges inkubátorát a szélesebb közönség számára. (Mivel nagyon drága volt üzemeltetni a berendezést, a világkiállítások állandó szereplőjeként belépőt szedett a látogatóktól, akik gyakorlatilag cirkuszi mutatványként tekintettek a gépek nélkül egyébként halálra ítéltetett kisbabákra.)^[15] A korhangulatra jellemző volt az is, hogy a zsidó származású Couney-t sarlatánnak, az inkubátorokat meg áltudományosnak minősítette az orvostársadalom, és az akkori jogvédő szervezetek közül többen is (pl. a New York Society for the Prevention of Cruelty to Children, amely a gyermekek elleni kegyetlen bánásmód ellen lépett fel) követelték az eljárás betiltását, mondván, hogy a gyermekek szenvednek. Az első speciális kórházi koraszülött-részleget az USA-ban csak 1976-ban hozták létre, és összességében ma már közel 50 milliárd dolláros éves szintű kiadást jelent a koraszülött csecsemők ellátása csak az Egyesült Államokban. Magyarország a keleti kommunista blokk országai között is élen járt a koraszülött-ellátás terén, mint ahogy ez a pionírszerep most a lombikezelések hozzáférhetővé tételében is látható.^[16] Ezen téma lezárásaként érdemes egy érdekes történelmi tény is feleleveníteni: II. Lajos magyar király élete is egy „bioinkubátorban” kezdődött Tarján M. Tamás szerint 1516-ban: „maga a herceg is koraszülött volt, akit csak Ulászló orvosainak zsenialitása mentett meg, miután azok felhasított disznógyomorból csináltak számára inkubátort; Lajos szerencsés módon életben maradt.”

3. Az ultrahang

Nem kevésbé érdekes az ultrahang készülék megjelenése és története. Az ultrahang készülék, mint technológia ugyanúgy elítélhető lehetne, mert megjelenésének kettős következménye volt. Egyrészt megkönnyítette a beteg magzatok abortálását, hiszen már néhány hetes korban – az ultrahang vizsgálat alapján felállított pontosabb diagnózis és megalapozottabb gyanú esetén – tömegesen abortálásra kerültek, másrészt – különösen az utóbbi időben, szintén a technológia fejlődésével – egyre több méhen belüli operációra került sor a magzatok életének megóvása érdekében. Az USA-beli adatok alapján gyakorlatilag minden 1500. magzat nyitott gerinccel születne meg, ha nem lenne az 1980-as évek óta dinamikus fejlődő ultrahang-technológia és az ún. magzati sebészet. (Csak az USA-ban 30 ilyen sebészeti központ működik).^[17] Az ultrahang vizsgálati eljárás kapcsán érdekes történelmi szál az is, hogy Bernard N. Nathanson amerikai nőgyógyász 1969-ben alapította meg a National Association for the Repeal of Abortion Laws (NARAL) abortuszpárti lobbiszervezetét, ami jelentős szerepet

[15] A készülékeket a kórházak a magas költségek miatt elutasították, és Couney a kétségbeesett szülőktől nem fogadott el pénzt, ugyanis napi 15 dollárt emésztett fel a kezelés gyermekenként, ami ma átszámolva napi 400-500 dollárnak felelne meg.

[16] Némethné – Soósné – Feith, 2018.

[17] Usnews.com: Fetal Surgery, 2021.

játszott a híres-hírhedt Roe vs. Wade legfelsőbb bírósági ítélet (1973) abortuszpárti döntésében. Nathanson vezette akkoriban a legnagyobb abortuszklinikát az Egyesült Államokban, és közel 75 ezer abortusz köthető a nevéhez, ő maga is terhességmegszakítások tucatjait végezte el, beleértve a saját magzatáét is. Amikor megjelent az ultrahang készülék, holokausztűléők leszármazottjaként Nathanson a saját maga által alapított mozgalom ellenségévé vált, és szerepet vállalt a híressé vált Néma sikoly című, 1984-es dokumentumfilm elkészítésében. Életéről később a *The Hand of God – A Journey from Death to Life by The Abortion Doctor Who Changed His Mind* (Isten keze – Egy utazás a halálból az életbe egy abortuszpárti orvossal, aki megváltoztatta nézetét) című könyvben vallott, beismervé, hogy meghamisította az adatokat a közvélemény és a Legfelsőbb Bíróság befolyásolására.^[18]

4. A szervátültetés

Folytassuk a szervátültetés^[19] érdekes témakörével. II. János Pál pápa 1991-ben az Európai Transzplantációs Társaság (ESOT) első nemzetközi kongresszusának küldött üzenetében kifejtette, hogy örülnünk kell annak, hogy az orvostudomány a szervátültetéssel az élet védelme érdekében és az emberiség javára egy olyan új módszert nyújt a szenvedők sokaságának, amely az emberben lévő alapvető jót megőrzi. A szervátültetés lehetővé tételével az emberiség módot talált arra, hogy önmagát adja: testét és véréát adhassa azért, hogy mások élhessenek. A pápa konkrétan így fogalmazott: „Urunk, Jézus Krisztus halála és feltámadása testesíti meg a szeretet legfelső fokát, mely mély értelmet ad a donorszerv felajánlásának, hogy megmentsen egy másik embert.” Kilenc évvel később, ugyancsak II. János Pál pápa 2000. augusztus 29-én, a Transzplantációs Társaság Világkongresszusán a következőt mondta: „...javasoltam az Első Pápai Enciklikában, hogy az élet fenntartásának egyik módja a szervadás, melyet, ha etikailag megfelelő módon hajtanak végre, az egészség lehetőségét, és magának az életnek a lehetőségét ajánlja a betegek számára, akiknek esetenként nincsen semmi más reményük.”^[20] Ezt erősítette meg XVI. Benedek pápa 2008. november 7-én adott, az „A Gift for Life” (Életajándék) nevű nemzetközi kongresszus résztvevői számára adott audienciáján: „Az életfontosságú szervek adományozásával kifejezett szeretet a jótékonyosság olyan igazi bizonyítéka, amely képes túllépni a halálon, hogy az élet mindig győzedelmeskedjék. A szervet kapó betegnek tisztában kell lennie eme gesztus értékével. Olyan ajándékot kap, amely messze

[18] Lovász - Szalay, 2015, 5-6.

[19] A vér- és vérplazmadonáció ma már hétköznapi gyakorlat, ám ez is számos etikai problémát vet fel, hiszen ellenszolgáltatásért lehet plazmát eladni. Ez nem ütközik sem társadalmi, sem vallási ellenállásba, ami elsősorban az altruizmussal magyarázható, ugyanakkor ezen a területen is felmerülnek jogi és etikai problémák, amelyeket tisztázni érdemes. Lásd a téma bővebb elemzését: Kovács, 2020, 69-81.

[20] Országos Vérellátó Szolgálat: A Katolikus Egyház Katekizmusa.

tulmutat a gyógyulási szempontokon. Valójában nemcsak egy szervet, hanem a szeretet ajándékát kapja, és ezért ugyanolyan mértékben hálásnak kell lennie a szervfelajánlás és a szabad adományozás kultúrájának erősítése érdekében.”^[21]

XVI. Benedek úgy fogalmazott, fontos, hogy „élet mindig győzedelmeskedjék”; a szervátültetés lényegében egy halott emberből – külső szereplő közvetítésével, technológiai eszközök garmadájával – átkerülő szerv kerül be egy olyan emberbe, aki a „természet törvényei” alapján a technológia nélkül egyébként elpusztulna. Az orvos tehát egy kihunyt életet „visz át” egy haldokló, vagy már klinikai halál állapotában lévő emberbe – ez az eljárás önmagában is évszázadokkal korábban egészen bizonyosan még súlyos következményekkel járt volna annak művelőjére nézve, és talán még a boszorkányság körébe is esett volna a cselekedete.

Végezetül, mielőtt áttérnénk a mesterséges megtermékenyítés technológiájának etikai elemzésre, idézzük fel Jézus szavait, amelyeket az evangélista és orvos Lukács tolmácsolt: „Adjatok, és adatik nektek: jó, megnyomott, megrázott, megtehető mértékkel adnak öletekbe. Mert azzal a mértékkel mérnek nektek, amellyel ti mértek.” (Lukács 6:38). Végző ajándékunkat Istentől annak megfelelően kapjuk, hogy milyen igazi és hatásos szeretetet mutattunk embertársainknak.

III. DONUM VITAE – A FOGANTATÁS MISZTÉRIUMÁRÓL ÉS A MESTERSÉGES MEGTERMÉKENYÍTÉSSEL KAPCSOLATOS ETIKAI ÉS (JOG)DOGMATIKAI KONFLIKTUSOKRÓL

1. A lombikprogrammal kapcsolatos erkölcsi konfliktus történelmi háttéréről

Fontos kezdésként rögzíteni – ahogy a később többször és részletesen is idézésre kerülő Hámori is megjegyzi, – hogy XVI. Benedek pápa szerint általában Isten szeretete nem tesz különbséget a még meg nem született és a megszületett kisgyermek, vagy a fiatal felnőtt, illetve az idős ember között, mert mindegyiküket saját képmása és hasonlósága lenyomatának látja.^[22] A vita nem szólhat arról, hogy a mesterségesen fogant és megszületett élet Isten ajándékának, jószágának eredménye-e vagy sem, hiszen a – jelenleg Magyarországon is szinte már csak marginálisan előforduló okból – nemi erőszakból^[23] született gyermekeket is Isten ajándékának tartják a keresztény egyházak, így a vita a mesterséges megtermékenyítés gyógyászati módszeréről szólhat. A tanulmány elsősorban a Donum vitae és Hámori Antalnak a Donum vitae alapján megfogalmazott kö-

[21] Országos Vérellátó Szolgálat: A Katolikus Egyház Katekizmusa.

[22] Ld. DP 16. pont; Acta Apostolicae Sedis, 2006, 264. Lásd: Hámori, 2021.

[23] Egy 2005-ös USA-beli felmérés szerint az abortuszok kevesebb, mint 1%-a volt kifejezetten a nemi erőszakra visszavezethető (ld: Finer et al., 2005).

vetkeztetéseire épül – utóbbi ő vitatja, és a szerzők igyekeznek felhívni arra a figyelmet, hogy a lombikprogram még hívő keresztények számára is elfogadható lehet, vagyis hogy az a keresztény (katolikus) erkölcsszemlélettel is összeegyeztethető.

A katolikus egyház legkorábbi reakcióját a „lombik-fogantatásra” I. János Pál pápa adta, aki úgy fogalmazott 1978-ban, a világon elsőként lombikban fogant és világra jött gyermekkel kapcsolatban, hogy nincs joga elítélni a szülőket, mert Istennek tetszően cselekedtek, hiszen az élet mellett döntöttek és aszerint jártak el. Azt is hozzátette, hogy az erkölcsi probléma az, hogy az „in vitro vagy a kémcsőben végzett méhen kívüli megtermékenyítés” engedélyezett-e, különösen annak függvényében, hogy az élet közvetítése és a házasságkötés elkülönül. A pápa amiatt is aggódott, hogy a nők „gyerekgyárakká” degradálódnak.^[24] Ezt az állásfoglalást pontosította II. János Pál pápa 1995-ben: „Az élet tisztelete követeli, hogy a tudomány és a technika mindig az emberre és teljes fejlődésére irányuljanak; az egész társadalomnak tisztelnie, oltalmaznia és gyarapítania kell minden emberi személy méltóságát, életének minden pillanatában és állapotában.”^[25] Ezért a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatban a szerzők – az eljárást magát jelenleg még ellenzőkkel egyetértve – kijelentik, hogy a megfogant élet, bárhol is fogant meg, védendő, hiszen természetes közegében vagy a természetes közeg betegségből adódó hiányosságai okán azt mesterségesen pótolva belőle teljes értékű élet fejlődhet, ezért szándékos elpusztítása vagy fejlődésének direkt meggátolása morálisan súlyosan elítélendő. (Ez különösen igaz akkor, ha a magzat egyértelműen jogalanyként tekintendő, ami – mint már említették a szerzők – most nem témája az értekezésnek.) Adódik a kérdés, hogy a legfontosabb axióma együttes támogatása ellenére miként értelmezi a humán-reprodukciónak az eljárást mégis bűnként a katolikus egyház Hámori szerint, és miért állítja, hogy az egyház elvei szerint már maga az eljárás is bűnös, hiszen – többek közt – „abortív hatással bír”.^[26]

[24] Több tanulmány ezt az olasz forrást jelöli meg: Prospettive nel Mondo, 1978; Luciani, 1977, 571-572., ám a szerzők nem lelték fel ennek eredeti, olasz nyelvű változatát, így Sister Renée Mirkos (2012) írását vették alapul az idézet forrásaként.

[25] II. János Pál, 1995, 81.

[26] „Abortivitással” vádolja számos katolikus egyház álláspontját valló elemző is, sőt, van aki egyenesen a „megölik” kifejezést használja. „Ilyenkor azokat az embriókat ültetik be az anyaméhbe, akiket egészségesnek ítélnék, a többieket megölik.” (Hámori, 2020, 48.). Hámori Antal itt semmilyen tudományos cikke, nyilatkozatra nem hivatkozik, általánosan kijelent.

A vallási okokból ellenzők a házasságban élők nemi aktussal történő nemzését is hiányolják^[27] – erre a kifogásra később visszatérünk – a mesterséges megtermékenyítés során, illetve az embriók létrehozását etikailag erkölcsi rossznak ítélik meg ilyen esetekben, holott a Tízparancsolatban az élet szentsége (ne ölj!) megelőzi a házasság szentségét is (erről még később lesz szó a vallások kapcsán). Hámori Antal írását idézve: “A prenatális diagnosztika súlyos módon ellentétben van az erkölcsi törvénnyel, ha aszerint, hogy milyen eredménnyel jár, abortusz lehetőségnek lehetőségét veti fel. Az ún. preimplantációs technika a mesterséges körülmények között (in vitro) megtermékenyített petesejtek vizsgálatát jelenti. Ilyenkor azokat az embriókat ültetik be az anyaméhbe, akiket egészségesnek ítélnék, a többieket megölik.”^[28] A különbség – és ebben rejlik a vita lényege – az eljárás során életre hívott embriók, a későbbi beültetésre szánt embriók sorsának gondozásából fakad. Hazánkban a megtermékenyített petesejteket különleges védelem alatt, laboratóriumi körülmények között nevelik, és ahogyan a természetes életben, a lombikban is lesznek olyan embriók, akik csak igen rövid ideig maradnak életben. Az IVF fertilizáció laboratóriumi menete során a preembriók elpusztításáról szó sincs, a sejtosztódási folyamatokat végig figyelik, az inkubátorban elhelyezett embriók fejlődése természetes szelekciós folyamatát vizsgálják, még csak utalás sincs embriók, preembriók kidobására vagy szándékos elpusztítására. Az embriológusok – éppen ellenkezőleg – az embriók biztonságos életkörülményeit teremtik meg.^[29] A megtermékenyített petesejtek egy részére azonban igaz, hogy a magas szakmai felkészültség ellenére, a leendő szülők részéről tapasztalható ragaszkodó, óvó magatartás ellenére is megállnak a fejlődésben, az élet fonala megszakad számukra. Az így elveszített embriókat Hámori az abortuszban elpusztult áldozatokként értelmezi, az eljárásban résztvevőket pedig bűnrészesnek: „A *Dignitas personae* kezdetű instrukció a preimplantációs diagnosztikára is kitér, amely a mesterséges megtermékenyítési technikákkal kapcsolatos: az *in vitro* létrejött embriók méhbe történő áthelyezése előtti genetikai diagnosztikáról van szó, sokszor minőségi kiválasztási céllal, ami abortusszal jár (vö. pl. genetikai indikáció). Egy olyan fajnemesítő mentalitás jelenik meg, »ami elfogadja a szelektív abortuszt, azért, hogy megakadályozzák különféle típusú rendellenességekben szenvedő gyermekek megszületését«; ez »nagyon szégyenteljes, mert az emberi élet értékét csak a normalitás és a fizikai egészség adatai szerint akarják mérni, így utat nyitva a csecsemőgyilkosság és az »eutanázia« »törvényesítésének« is” (EV, 63; DP 22). Az emberi embrióval úgy

[27] „Az orvosi beavatkozás akkor tiszteli az emberi méltóságot, ha a házastársi aktus támogatását célozza. Ha az orvosi beavatkozás a házastársi aktust helyettesíti, akkor nem áll a házastársi egyesülés szolgálatában, ahogy az rendjén lenne, hanem kisajátítja magának a szaporodást és ellentmond a házastársak és a még meg nem született gyermekek méltóságának és elidegenített jogának (Donum vitae, Egészségügyben dolgozók Chartája, 22)” (Hámori, 2020, 51.). Hámori úgy ítéli meg, hogy a gyermekek utáni vágy a házastársak részéről nem jogosítja fel a feleket arra, hogy vélelme szerint szélsőséges technikákat alkalmazva (IVF) gyermeket nemzzenek.

[28] Hámori, 2020, 48.

[29] Mátyás, 2018, 239-270.

bánnak, mint egyszerű laboratóriumi anyaggal. Ez súlyosan igazságtalan; az emberi méltóságot sértő, elfogadhatatlan diszkrimináció történik.”^[30] Hámori ezt a summás kijelentését elsősorban előzetes ítéletek alapján teszi. Mondani sem kell, hogy az eugenika tilalma nemhogy a magyar, de az uniós jog szerint is előírás, ugyanis az Európai Unió Alapjogi Chartája kifejezetten és egyenesen tiltja az eugenikai gyakorlatot, mint ahogy Magyarország Alaptörvénye III. cikkének (3) bekezdése is így rendelkezik.^[31] A kockázat egyébként nem teljesen alaptalan, hiszen magának az eljárásnak a kidolgozója, Robert G. Edwards, aki 2010-ban megkapta az orvosi Nobel-díjat is, maga állította azt, hogy habár az IVF-ben nincs semmi eredendő eugenikus elem, az emberi fogantatás méhen kívüli manipulálása alapvető technológiává válhat minden modern eugenikus cél eléréséhez. Ezzel Edwards lényegében elismerte 1999-ben azt, hogy szerinte „Hamarosan a szülők »bűne« lesz minden olyan gyermek, aki a genetikai betegség súlyos terheit viseli. Olyan világba lépünk, ahol figyelembe kell vennünk gyermekeink minőségét.”^[32]

Az ellenzők a fagyasztásos eljárást is kifogásolják. A fagyasztásos eljárás ugyanakkor éppen az élet védelme, őrzése miatt került kifejlesztésre annak érdekében, hogy az adott visszaültetési eljárásban fel nem használásra kerülő embriók életben maradhassanak. Hámori ott téved ezen a téren, hogy a természetes fogantatás során is létezik a „vanishing twin” folyamat, amikor az ikerpár egyik tagja felszívódik az anyaméhben, amely a természetes ikerterhességek legalább 10%-ában előfordul, de nem elképzelhetetlen akár a 40%-os előfordulás sem. (A jelenségről egyébként az ultrahang készülékek elterjedésével szereztek tudomást az orvosok.)^[33]

A katolikus erkölcsi iránymutatásokra hivatkozva Hámori ugyanakkor a fagyasztásos tárolást (vitifikáció, más néven kioprezerváció) – helyesen, bár téves alapról – szigorúan ítéli meg, különösen a később senki által már vissza nem várt piciny életkezdemények miatt: „A *Dignitas personae* kezdetű instrukció szerint az emberi embrió lefagyasztása összeegyeztethetetlen az emberi lénynek járó tisztelettel; különösen azért, mert feltételezi az *in vitro* megtermékenyítést, a halál vagy sérülés súlyos veszélyét. Az embriók túlnyomó többsége így »árván« marad,^[34] és halálra ítéltetik, ami súlyos igazságtalanság (DP1-18).”^[35] Ezen a területen valóban súlyos etikai felelősség terheli azokat a leendő szülőket, akik nem térnek vissza megfogant gyermekeiért, ennyiben igazolható az egyházi kritika és morális aggodalom. Ugyanakkor Hámori kritikája olyan, mintha például

[30] Hámori, 2021, 44.

[31] Alapjogi Charta, 3.cikk (2) bek. b) pontja: „az eugenikai, különösen az egyedkiválasztást célzó gyakorlat tilalma” és az Alaptörvény 3. cikk (3) bekezdése: „Tilos az emberi fajnemesítést célzó gyakorlat, az emberi test és testrészek hasznoszerzési célú felhasználása, valamint az emberi egyed másolása”.

[32] Scientific American: Commentary: The Eugenics Legacy of the Nobelist Who Fathered IVF, 2013.

[33] Whattoexpect.com: Vanishing Twin Syndrome, 2020.

[34] Ld. DP 18. pont.

[35] Hámori, 2021, 44.

ellenezné a kómában történő szükséges altatást is, hiszen – a kómában történő altatás is egy kényszermegoldás a beteg átmeneti állapota vagy a körülmények miatt – az is járhat halál vagy sérülés veszélyével. Márpedig a fagyasztásra kerülő embriók éppen azért kerülnek lefagyasztásra, hogy jobb feltételekkel kerülhessenek vissza a – korlátozott embrió befogadására alkalmas – anyaméhbe, amikor sorra kerülhetnek. A törvényi szabályozás – illetve a szerzők különálló javaslata a *Következtetések és javaslatokban* – ugyanakkor segítségére lehet a szülőknél, amely elfogadható lehet valamennyi keresztény ember számára is.

Az ellenzők számára továbbá problémát jelent az IVF-kezelés során a férfi ivarsejtek kinyerésének módja, ugyanis az onanizálás (vagyis önkielégítés) a katolikus hívek számára nem megengedett, mert nélkülözi a házastársi aktust és a szeretetkapcsolatot.^[36] A szerzők úgy ítélik meg, hogy kellő biztosítékok mellett ezen egyházi (vallási) aggályok kiküszöbölhetőek, amely szintén a *Következtetések és javaslatokban* kerül kifejtésre.

Ahhoz, hogy megértsük a mesterséges megtermékenyítés élet mellett szóló kiállítását, magát az eljárást és a benne résztvevőket kell megértenünk. Az embriókat nem kísérleti céllal hozzák létre a szakemberek, nem erőszakot alkalmaznak a betegeken; az utóbbiak maguk kéri a segítséget, önként vállalkoznak a beavatkozásra,^[37] az életre hívott piciny élőlényeket leendő legközelebbi hozzátartozójuként értelmezik, a gyógyászati intézeti körülményeket dajkasági körülménynek tekintik, a visszaültetett, vagy arra váró teremtményeikre szeretettel gondolnak, az elindult életet támogatják, az élet fonalát elveszítőket pedig éppen úgy megsiratják, mint a vetélés során elveszített magzatokat. Az elmúlt években az orvostudomány technikai fejlettségének is köszönhetően a stimuláció során keletkezett embriókat sem pusztítják el,^[38] ám a tárolásuk valóban rendezetlenné vált, amelynek megoldása szintén a *Következtetések és javaslatokban* kerül bemutatásra.

2. A mesterséges megtermékenyítés: gyógymód a meddőségre

A meddőség betegség, a meddő házaspárok „sérült” betegek, keresztényi szemszögből is nézve a házaspárok körén belül egy speciális és nagyobb érzékenységgel élő, megértést igénylő réteg. A meddő betegek megbélyegezettek és a társadalomból kirekesztettnek érzik magukat. Kőrösi szerint: „A meddőség testi, lelki és szociális probléma egyaránt, tehát optimális esetben az orvost pszichológus is segíti munkájában, illetve kiegészítheti a paciens kezelését... A gyermektelenség okára rákérdezni manapság is tapintatlanságnak számít, így marad

[36] Donum vitae II. 5.

[37] A leendő anyák embriókhoz fűződő viszonyát hazánkban is kutatták. Ld. bővebben: Vicsek – Bauer – Szolnoki, 2019, 40-79.

[38] Ld. a humánreprodukciós eljárások részletes terápiais leírását: Kőrösi, 2018, 199-329., továbbá Kőrösi doktor interjúját Youtube-on: Youtube.com: A mesterséges megtermékenyítésről, 2015.

a titkolózás, ami súlyos terhet ró a párok nagy részére. Amennyiben mégis kitudódik: a kétségek, a szégyen és a fogyatékoság érzése megmarad.”^[39] Az idézett szakember a mesterséges megtermékenyítésnél a meddőség betegségként való értelmezését vallotta, nem tüneti terápiát értett alatta, hanem népbetegséget kezelő gyógyászati módszert, amelyet általános bioetikai szabályok betartásával mindenki számára vállalhatónak tekintett, mégpedig vallási aggályok nélkül, olyan szabályokként, amelyek nem ellentétesek a keresztény erkölcsökkel. Kőrösi Tamás Veres András püspök úr 2017-es lombikellenes felszólalását^[40] követően az orvostársadalom tagjai közül egyszemélyben állt ki beteget védelmében. A püspök úr 2020. októberi nyilatkozata kapcsán sajnos már nem adatott meg a lehetőség arra, hogy ismét felszólaljon, mivel ugyanezen év augusztusában elhunyt. Munkásságának eredményei felbecsülhetetlenek, hiszen 5000 lombikbébi megszületése kötődik nevéhez. Külön, kevésbé ismert mentálhigiénés probléma az, hogy már maga az eljárás is életük legfontosabb szándékában bekövetkező kudarcot jelenti a párok számára, hiszen nem képesek természetes úton életet adni, s így az eljárás olyan, mint egy vastűdő a levegővételhez. Korábban, amíg csak a nőket vizsgálták ki a meddőséggel kapcsolatban, ráadásul ez a teher a nőiség lerombolásának a bélyegét is hordozta – ma már a férfiak körében is terjed a meddőség, hiszen a spermiumszám az utóbbi évtizedekben megfeleződött a fejlett világban.^[41]

Amiért a lombikról szóló tudományos etikai vita nem valósult meg eddig, annak az az elsődleges magyarázata – ahogy a fenti idézetből is kiderül – maga a téma rendkívüli érzékenysége, s bár periférikusnak tűnhet, valójában nem az, mivel a meddőség népbetegség. Fontos tisztázni néhány félreértést. A meddőségi kezeléseket nem azonnali lombik alkalmazásával kezdődnek, leggyakrabban hosszú kivizsgálási szakaszt követően, mely mindkét szülőt érinti, már számos egyéb gyógyászati módot ajánlanak fel a szakemberek, amelyek sok esetben elégségesnek is bizonyulnak (gyógyszeres terápia, petevezetők átfűvése stb.) – ám van egy bizonyos része a betegek körének, ahol más módszer a saját vérszerinti gyermek megszületéséhez nem alkalmazható. Ezen esetek jelentős részében egyszerűen fizikai képtelenség a természetes úton történő teherbeesés.^[42]

A lombikeljárás kapcsán a 20. század egyik legfontosabb orvostudományi eredményéről beszélünk (Robert G. Edwards Nobel-díjat kapott érte), amelynek köszönhetőn az első lombikbébi megszületése (1978)^[43] óta közel nyolcmillió, lombikból született ember él közöttünk boldog, egészséges emberhez méltó életet.^[44] A legfrissebb statisztikai adatok alapján a meddőség globális népbetegség, a lakosság 9-10%-át érinti, és egy 2015-ös jelentés szerint globálisan körülbelül

[39] Kőrösi, 2009, 108.

[40] Kőrösi, 2017.

[41] The Guardian: Sperm counts among western men..., 2017.

[42] Azon betegek esetében, ahol a petevezetők méhen kívüli terhességek miatt vagy más betegség-ből kifolyólag sérültek, továbbá olyankor, amikor a férfi ivarsejtjeinek életképessége redukált.

[43] Bernard, 2018, 181-199.

[44] Lovászy, 2020b.

48,5 millió pár volt meddő. A kezelések iránti igény növekedését jelzi az is, hogy 2030-ra 50 milliárd dolláros egészségügyi piacot prognosztizálnak ezen a területen a piaci elemzők.^[45]

A meddőséggel küzdő házaspárok számának növekedése összetett problémát jelez, mert a felgyorsult világ, a nők munkaerőpiacon való helytállásnak kihívásai, a kitolódó családalapítási hajlandóság, maga a modern kor emberének életmódja, a stressz, a környezeti hatások, valamint a különböző betegségek – amelyek a későbbre toldott gyermekvállalásnak nem kedveznek – és még számos tényező (pl. a spermiumokat roncsoló mikróműanyagok) is kimutathatók a jelenség hátterében.

A meddőség betegsége, amelyet – részben az ultrahang készülékek révén – korai felismeréssel hatékonyabban lehet kezelni. És talán éppen itt az elsődleges probléma, hogy a korai tapasztalása egy nemzessel kapcsolatos diszfunkciónak csak akkor történhet meg, ha a családalapítást magát is korán vagy korábban kezdjük meg. Ez azonban a társadalmi szerepvállalások és attitűdök miatt sem elvárható jelenleg a „modern embertől”. Ha egy tizenéves fiatal, vagy húszévest megkérnénk, hogy végeztesen nemzőképességére irányuló vizsgálatokat, bizonyára nem vállalkozna rá, a neveléspolitikának itt nem csupán a meddőség elkerülése végett, de általában az egészség megőrzése végett sokkal fontosabb szerepet kéne betöltenie, hogy akár egy fiatalkorú személytől általános egészségi állapotának (potenciálra vonatkozóan is) felmérése iránti igénye természetes(ebb) legyen. A prevenciót, az egészségre való érzékenyítést, az egészséges nemi identitást és a nemzésre (családalapításra) való felkészülést akár külön szakemberek bevonásával érdemes volna bevinni a nevelési intézményekbe.^[46] A meddőséggel küzdő párok nagy százaléka akkor szembesül ugyanis a diagnózissal, amikor már hosszabb ideje csalódások és sikertelenségek érik. Az IVF-beavatkozást ellenzők is a prevencióra hívják fel a figyelmet, részben joggal. A mesterséges megtermékenyítés végül is egy kezelés, amelynek különböző terápiás módszerei vannak az egyszerűbb gyógyszeres segítségtől egészen a testen kívül történő embriók létrehozásáig.

Az eljárás ma Magyarországon bárki számára hozzáférhető, aki meddőséggel küzd. És ez fontos kikötés, mert a módszer ellenzői olyan példák alapján érvelnek a mesterséges megtermékenyítés kapcsán, mintha az fogyasztói termékként merülne fel a házaspárok előtt, és arra utalnak, mintha a leendő szülők az eugenika végett keresnék fel a meddőségi centrumokat, ami tévedés.^[47] Azon párok,

[45] Globenewswire.com: Global In-Vitro Fertilization (IVF) Market 2020-2030, 2021.

[46] Az életkor előrehaladtával a fogamzóképeség folyamatosan csökken. Negyven év felett a petesejtek minősége jelentősen romlik, emelkedik a kóros kromoszómaállományú petesejtek száma. Ld: Bernard, 2018, 17.

[47] Németh Gábor atya nyilatkozata a Youtube-on (ld. Youtube: A mesterséges megtermékenyítésről, 2015). Szaár Gyula az IVF eugenikai célokkal való jövőbeni alkalmazását vizionálja: „Ma ideálisnak tűnik, hogy a lány karcú, a fiúgyermek szófogadó legyen, de a következő generációban ezek talán már nem is lesznek kedvező tulajdonságok. A rosszul nevelt gyermek fellázadhat szülei ellen, génjei módosításától viszont nem szabadulhat, sőt kénytelen örökíteni leszármazottaira” (Szaár, 2015, 88.).

akik kizárólag a lombikprogram segítségével tudnak gyermeket vállalni, nem egy tökéletes egyedre szeretnének, egyszerűen nem képesek a terápia nélkül utódot nemzeni, mert – mint ahogy korábban láttuk – a nemzésben akár szervi, akár más betegségek miatt semmilyen más módszer nem jöhet számításba. (Természetesen ettől függetlenül felmerülhet, hogy eugenikai megfontolás is szerepet játszik a szülők és a szolgáltató együttműködésében, de pont ezért is indokolható az állami szerepvállalás és felelősség, hogy a már meglévő és hatályos, az eugenikát tiltó hivatalos jogszabályokat és rendelkezéseket hatékonyan betartsák és betartassák.)

Végezetül felhívnanék a figyelmet a Katolikus Püspöki Konferencia egy korábbi nyilatkozatára, amelyre hivatkozva a két álláspontot közelíteni lehet, és az idézet éppen Kőrösi Tamás Lombikcsodák című könyvében olvasható: „A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevelet adott ki a bioetika néhány kérdéséről, amelynek a bevezetőjében a következőt olvashatjuk: »Egy társadalom erkölcsi-emberi minőségét jelzi és egyben fejlődésének záloga a segítségére szoruló emberekkel szembeni magatartása, amelynek a konkrét példákon meszsze túlmutató szimbolikus jelentősége van.« Minden benne van ebben a mondatban, amit a hazai demográfia jelenlegi helyzetével foglalkozó és érte tehető szakembereknek követniük kell(ene).»^[48]

3. A katolikus egyház álláspontját összegző Hámori Antal megállapításai és annak kritikája

Hámori Antal szerint a katolikus egyház álláspontja a mesterséges megtermékenyítés felszámolása, amelyet a Magyar Kurírban egy 2010-ben megjelent írásában és azóta több alkalommal is megerősített, amelynek lényege, hogy a „lombik-eljárásban létrehozott embriók elhalása” az abortuszban elpusztult emberi életekkel tehető egyenlővé. A 2010-es cikkből idézve: „A homológ in vitro megtermékenyítés is ellenmondásban van a szaporodás méltóságával és a házastársi egyesüléssel, akkor is, ha az emberi embrió halálának elkerülésére mindent megtesznek. Az in vitro fertilizáció esetén ugyanis a fogantatás nem házassági aktus eredménye, hanem technikák által jön létre. Ebben az esetben a gyermek nem úgy fogan a világra, mint a szeretet ajándéka, hanem mint laboratóriumi termék. Az életet sem úgy tekintik már, mint Isten ragyogó ajándékát. Az élet egyszerűen »dologgá válik«, amit »kizárólagos, szabadon uralom alatt tartható és manipulálható tulajdonnak« tekintenek (ld. Donum vitae instrukció).»^[49] Az itt megfogalmazott kijelentés általánosítása az embriók etikai minőségére vonatkozóan félreérthető, ugyanis előítéletet fogalmaz meg azokról a meddőségi betegséggel küzdő házaspárokról, akik e gyógyászati módszerrel élnek, az embrió életét ajándéknak és tisztelendőnek tekintik, a hívő páciensek pedig Isten ajándékának – hasonlóan a szervadományozás esetéhez.

[48] Kőrösi, 2009, 41-42.

[49] Hámori, 2010.

Hámori Antal állítása szerint teológiai szövegek alapján ítéli meg a gyakorlatban világszerte alkalmazott gyógyászati módszert, sőt, II. János Pál Pápa 1995-ös enciklikájára hivatkozik:^[50] „Felhívta a figyelmet arra, hogy a mesterséges megtermékenyítés különféle technikái is, amelyek látszólag az élet szolgálatában állnak, s amelyeket nem kevészer ezzel a pozitív szándékkal végeznek, valójában kaput nyitnak az élet elleni új támadásoknak.”^[51] A Szentatya 1995-ös nyilatkozata óta a humánreprodukciós eljárás során létesült embriók védelme a medicina terén is tapasztalható, a majd harminc évvel ezelőtti állapotok valóban a humanitás hangját követelték, nem kis részben az eljárás feltalálójának korábban hivatkozott ellentmondásos nyilatkozata miatt is. Hámori Antal mesterséges megtermékenyítés elleni érvei lényegileg általánosításból fakadó, narrációs félreértésen alapulnak. A mesterséges megtermékenyítési technikákat elfogadhatatlannak tekinti az egyház definíciója alapján, amely a gyermeket az isteni jósból fakadó ajándékként értelmezi. Hámori szerint az eljárás nem teremtő, hanem abortív: „Az úgynevezett preimplantációs diagnosztika a mesterséges körülmények között (in vitro) megtermékenyített petesejtek vizsgálatát jelenti. Ilyenkor azokat az embriókat ültetik be az anyaméhbe, amiket egészségesnek ítélnék, a többieket megölik.”^[52] Feltehető a kérdés, hogy a lombikban fogant élet tehát nem ajándék, hanem emberi ravaszság és bűn eredménye? Hogyan lehet a mesterséges megtermékenyítés Isten ajándékának ellentettje? Talán a lombikban fogant gyermek nem Isten jósa és ajándéka? A mesterséges megtermékenyítés tilalmát felvető álláspont kapcsán ezekkel a kérdésekkel is szembesülnünk kell.

Hámori szerint az egyházi narrációból az következik – a házastársi szerelmi aktus hiánya és az embriók dologias szemlélete miatt –, hogy általánosan és kivétel nélkül minden mesterséges megtermékenyítés tiltott, holott azt csak abban az esetben volna indokolt tiltani, ha kutatási – azaz végeredményképpen: megsemmisítési – céllal hoznak létre embriókat mesterségesen, mert az élet és a megszületés célja végett – megfelelő garanciákkal – létrehozott embriók megszületését támogatni kell. Az IVF nem a nemi aktust helyettesíti: „Az in vitro fertilizációkor a petevezető »munkáját« a laboratórium helyettesíti.”^[53] Azzal, hogy az említett, erkölcsileg elítélhető eseteket (a kutatásra és pusztításra elhagyott embriókat) elkerülje Hámori értelmezése szerint az egyházi iránymutatás, hívei számára valójában a teljes mesterséges megtermékenyítést tilalom alá helyezi az egyház, de ennél is tovább megy; szerinte a teljes gyógyászati eljárás beszüntetése végett is felszólal. A Donum Vitae szövegeiből kiderül, hogy az orvosi beavatkozás a megtermékenyítés során jelenleg a házasság sérelmére történik,

[50] EV. 85 pont. (Hámori A. 43-as jegyzete).

[51] Hámori, 2021, 39.

[52] Hámori, 2020, 48.

[53] Kőrösi, 2009, 65.

bár ez nem vezethető le a Szentírásból.^[54] A házasfelek szerelmi aktusának hiánya mellett a harmadik személy jelenlétét is kifogásolják az IVF során, annak a személynek a jelenlétét, aki szakszemélyként gyógyászati beavatkozással segít, munkáját végzi. Az orvos, a biológus nemi aktus nélkül vesz részt a megtermékenyítésben, munkája nem váltja ki a nemzés szerelmi módját. A *Donum vitae* az orvosi beavatkozás megítéléséről a következőképpen ítélik meg a mesterséges megtermékenyítési terápia kapcsán. “Ezzel ellentétben olykor előfordul, hogy az orvosi beavatkozás a házastársi aktust technikailag helyettesíti, hogy olyan szaporodást hozzon létre, mely sem nem eredménye, sem nem gyümölcse annak: Ebben az esetben az orvosi aktus nem áll a házastársi egyesülés szolgálatában, ahogy az rendjén lenne, hanem kisajátítja magának a szaporodást, és így ellentmond a házastársak és a még meg nem született gyermek méltóságának és jogainak.”^[55] A szöveg nagy valószínűséggel azokra a nem általános esetekre („olykor előfordul”) és beavatkozásokra utal, amikor a lombikeljárás nem járt sikerrel, tehát sem eredménye, sem gyümölcse nem keletkezett, ami csak abban az esetben lehet igaz, ha a megtermékenyített petesejteket, amelyek tehát vélhetőleg elhaltak, nem tekintjük a nemzés gyümölcseinek. Ez a kör valójában azt az esetet takarja, amely a természetes fogantatás esetében is rendezetlen: ez a természetes úton elvetélt magzatok sorsa. A szerzők nem ismernek olyan gyakorlatot, amely alapján a természetes úton elvetélt magzatok is részesülnének szentségben, így ennek felemlítése a lombikeljárás keretében csak azért lehetséges, mert a technológia láthatóvá teszi őket. Így lényegében két morális státusz keletkezik, ha szigorúbb feltételeket támasztunk a lombik embriókkal szemben, hiszen ez a narratíva hátrányos helyzetbe hozza a természetes úton „eltűnő” sorstársakat, amennyiben ez az álláspont kiindulópontja, vagyis minden vetélést azonos értékűnek kell(ene) tekinteni. (További etikai kérdések – dilemmák – is felmerülnek, amelyekről később lesz szó.) A nemi erőszakból született életek példáját érdemes lenne megvizsgálni, hiszen a nemi erőszak esetében – ugyanúgy fogalmilag – sem merül fel a hálószobai szeretetteljes természetes nemzés esete – legfeljebb a természetes nemzés. Ha pedig ez így van, akkor a lombikeljárás során létrejött embriókat is a teremtés gyümölcseinek kell értelmezni a fogantatás körülményeire tekintet nélkül, és ezáltal az IVF eljárás is támogatottá válhat az ellenzők körében. Ezen axióma elfogadása és az embriók nem dologias szemlélete közelíthetné az álláspontokat. A spontán fogantatás vagy a mesterséges fogantatás között nem célszerű markáns különbséget tenni, mindkettő emberi cselekvés eredménye, a gyermek pedig, aki megszületik, a hívők szemében Isten gyümölcse; nem a nemzés eredménye, hanem Isten akaratának megnyilvánulása.

[54] A római katolikus tanítás követelménye, hogy a nemi aktussal kapcsolódhatnak biológiailag egybe a házaspárok, holott ez a szigorú kötelem nem vezethető le a Bibliából. Ld.: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020.

[55] *Donum vitae*, II. 7. A homológ megtermékenyítésről.

Az, aki a mesterséges megtermékenyítés módszerének eltörlését kéri, a már in vitro megszületett életet felett is ítélkezik. Ha minden élet Isten ajándéka, akkor minden természetes vagy mesterséges körülmény között fogant élet is az, azaz a lombikban fogantak is. Azzal a szerzők tehát maximálisan egyetértenek, hogy a mesterségesen segített körülmények között fogant embriók „fel nem használása ellen” lépjen fel a katolikus egyház, de hogy magát a módszert szüntessék meg, nehezebben elfogadható, mert az a gyermek Isten ajándékeként való értelmezésével sem mutat összhangot a lombikból már megszületett gyermekek miatt sem.^[56] Az ellenzők azzal a jövőbeli félelemmel is számolnak, hogy rutinszerűvé válhat az embriók nagyszámú létrehozatala az egyre „jobb minőségű ember” megszületése céljából (korábban említett eugenikai aspektus), amely bár kétségkívül létező kockázat (a jövőre nézve), de a mesterséges megtermékenyítést nem eugenikai szempontok miatt hozták létre. (Ez egy messzire vezető filozófiai vita, hiszen a tüzet is lehet használni tárgyak, sőt emberek („boszorkányok”) megsemmisítésére, mint ahogy az otthon melegének biztosítására is.) Félreérti a meddőségi kezeléseket ezt a terápiás módszert az, aki kizárólag eugenikai módszert lát benne. A leendő szülők nem azért keresik fel a szakorvosokat, hogy tökéletes gyermekük legyen,^[57] ennek esélyét sem kapják meg, hiszen kivizsgálási protokoll előzi meg a lombikeljárást, amelyet orvosetikai szempontok alapján is csak legvégső esetben alkalmazhatnak. A meddőségi kezeléseknél léteznek kevésbé drasztikus formái is, így ez is azt bizonyítja, hogy a gyermek nemzése a cél, nem a „legjobb” gyermeké. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor nem lehet az sem szempont, hogy olyan embriók kerüljenek „érlelésre”, akik genetikailag az

[56] Óvatosságra ugyanakkor valóban szükség van, hiszen a tudomány oly gyorsan fejlődik, hogy rutinszerűvé is válhat a nemzésnek ezen formája, éppen ezért fontos kijelenteni, hogy a humánreprodukciós eljárás a betegségben szenvedők egy gyógyászati módszere, nem az egészséges párok számára kifejlesztett fogyasztói termék. Egyetértünk azzal, hogy az eljárás ne az eugenika végett legyen alkalmazva. „Annak lehetősége, hogy a szülők megtervezhetik gyermekeiket, talán még messze van. Rutinszerűvé válhat, hogy megvizsgálhatják az embriókat és a hibátlannak tűnőt ültetik csak be, mondjuk a készített 100 közül.” (Szaár, 2015, 83.). A vízionált jövőkép valós is lehet, éppen ezért fontos az orvostársadalom és a mindenkori kormányzat összhangja, hiszen szó nincs 100 embrió létrehozásáról egy házaspár esetében, és szó sincs előre megrendelt, eugenikai szempontok szerint tervezett egyedek létrehozásáról, ez bioetikai tilalom alá esik napjainkban is.

[57] Szaár Gyula Gergely Géntechnológia szociológiai megközelítésben című cikkében azért tartja aggályosnak a humánreprodukciós gyógyászatot, mert hasonlónak ítéli meg a növénytermesztés során alkalmazott eugenikai gyakorlattal, félelmének adva hangot, hogy a szülők akár divathóbortok szerint kérik majd leendő gyermekeik génmódosítását: „De egy vállalat, miközben jól jár, nagy kárt okozhat a közösségnek, például egy GMO növényfajta esetén. Vagy a gyermekek, akiket nyilván beleegyezésük nélkül módosítanak genetikailag, egy potenciálisan veszélyeztetett harmadik felnek tekintendők. Elképzelhető, hogy a döntés előnyösnek tűnik a szülők számára, valójában azonban kárt okoz a gyermeknek. A szülők néha múlt divathóbortok által befolyásoltak. Ma ideálisnak tűnik, hogy a lány karcsú, a fiúgyermek szófogadó legyen, de a következő generációban ezek talán már nem is lesznek kedvező tulajdonságok. A rosszul nevelt gyermek fellázadhat szülei ellen, génjei módosítását viszont nem szabadulhat, sőt kénytelen örökíteni leszármazottaira.” (Szaár, 2015, 88.). Fontos tisztázni, hogy a lombik eljárás során alkalmazott génvizsgálatokat (PGD) nem a jobb, hanem az egészséges utód végett végzik, a meddőséggel küzdők betegségeket hordoznak, nem divat szerint kívánnak gyermeket, hanem gyermek után vágyanak.

élettel össze nem férhető, biztos halálra ítéltetett tulajdonságokkal rendelkeznek, és biztosan rendellenesen fejlődnének, szenvedést okozva, abortuszra ítélve. Itt is igaz van az egyháznak: azért létrehozni egy életet, hogy elpusztítsák, vagy előre tudható, hogy elpusztul, szintén elfogadhatatlan.

Térjünk rá az embriók dologias szemléletére, amely az egyik legmarkánsabb kritika az IVF-kezeléssel szemben. A magyar jog nem tekinti az embriót/magzatot jogalanyának, se nem jogképes, se nem cselekvőképes személy, de azzá válnak tekinti megfelelő természetes vagy mesterséges körülmények között megfogant és megszületett gyermek esetében. (A magzat nem jogképes, de jogok várományosa, méghozzá visszaható hatállyal, feltételes módon, megszületés esetén – lásd: öröklési jog.) Az embrió tehát védendő, elsősorban azért, ami belőle fejlődhet. A jog ugyanakkor hiányosságokat mutat, hiszen a fagyasztott embriók visszaültetésére való kötelezettséget nem ismeri, csupán a jogosultságot. A kötelezettségek és garanciák kikötését e cikk írói megfontolandónak ítélik, ez bizonyára prevenciósz erővel is bírna az embriók életben maradásának érdekében, a szülői gondoskodásnak, a jogszabályoknak nagyobb teret kéne biztosítaniuk. A hatályban lévő törvény kevésbé enged „belelátást” vagy akár „döntési” szerepet a leendő szülőknél az eljárás során. Sürgetőnek találjuk a fagyasztott embriók emberi sorsáról való megfontoltabb gondoskodás hivatalos rögzítését, amelyet az *Következtetések és javaslatokban* kifejtünk. Talán nem is *ad absurdum* az a kérdés, hogy vajon mi történik azokkal az embriókkal, akiknek egy vagy mindkét szüleje elhalálozik, még mielőtt beültetnék őket. Ki gondoskodik sorsukról? Az ilyen jellegű szcenáriók a leendő szülőknél bizonyára nagyobb felelősséget ébresztenének, így a jelenlegi, valóban dologias embriószemléleten sürgető tehát változtatni. Az Eütv. frissítést igényel, hiszen a humánreprodukció eljárás 1997 óta óriási fejlődésen ment keresztül. A gyakorlatban bizonyára közelebbi már az az ideális orvosi állapot, hogy a „túl sok” embrió esete is elkerülhető legyen (csökken az arányuk az eljárásokban, illetve javul a módszer hatásfoka), így a leendő szülőknél nem lesz arra szükségük, hogy a beültetésre váró embriók között „első körben válogassanak”, vagy akár nagyon magas számú embriók jövőjéről kelljen gondoskodniuk, döntést hozniuk.

Hámori Antal továbbá arra is felhívja a figyelmet, hogy a *Donum vitae*^[58] az embriók hatalom alá kerülése miatt sem tartja az emberi élet méltóságához illőnek a lombikban való fogantatást. Ez ismét szemléleti probléma, hiszen a szülők – nem rendelkezvén azzal a képesítéssel, hogy a piciny embriókat óvják – szakemberekre bízzák, tehát inkább óvó gondoskodást kéne itt használni, elkerülve ezzel annak a látszatát is, hogy kísérleti alanyként tekintene bárki is az embriókra. (Megjegyzés: a gyermekek felett a szülőknek is csak felügyeleti

[58] “A homológ FIVET a házastársak testén kívül történik, egy harmadik személy cselekvése segítségével, akinek szakértelme és technikai teljesítménye meghatározza a beavatkozás eredményét; rábízva az embrió életét és identitását az orvosok és a biológusok hatalmára, és a technika uralmát rendeli az emberi személy eredete és rendeltetése fölül. Az alárendeltség ilyen formája ellene mond a szülők és gyermekek együttes méltóságának és egyenlőségének.” (DV. II. 4. a).

joguk van a hatályos magyar jog szerint is.) Az embriók „hatalom alá” kerülését nem a szülők részéről, inkább a szakemberek, a biológusok részéről értelmezi Hámori, az IVF során a biológus a testből kinyert ivarsejteket megvizsgálja és az egészségeseket – éppen azért, hogy ne haljanak meg az embriók napokkal később a genetikai rendellenességeik miatt – kiválasztja az egyesítésre (különösen a mozgásra képtelen, de egészséges genetikai információt hordozó spermiumok esetében az eljárás miatt indokolt módon), majd a sikeresen megtermékenyült petesejtek fejlődésnek indulnak egy méhen belüli környezetet imitáló mesterséges eszközben, lényegileg egy miniatűr inkubátorban. Az embriókat mikroszkóp segítségével általában 24 óránként megfigyelik, és a jól fejlődő embriókat a sikeres várandósság végett visszaültetik az anyaméhbe. Az embriók kategorizálása és „válogatása” az embriológus által történik, a Donum vitae a mesterséges megtermékenyítés ezen szakaszát és a későbbi fagyasztást, majd felengedést és visszaültetést az embriók hatalom alá kerülésével azonosítja. Ezzel kapcsolatban egy már létező UH (ultrahangos diagnosztika) alkalmazása hozható fel ellenvetésként. Az élet fejlődését az ultrahangos diagnosztika segítségével vizsgálják a terhesség során, az ezen való részvétel minden anya számára kötelező. A vizsgálatokat orvosok, szakemberek végzik, ahol a fejlődő magzatokat vizsgálják, pontosan olyan megfigyeléseket végeznek, mint a lombik során az embriológus, továbbá a megszületést követően a csecsemő fizikai vizsgálata is előírás, súly, fejkörméret, Apgar-index és még számos adat kerül ekkor rögzítésre, hogy a fejlődő élet egészségi állapotát felmérjék. Ezeket a vizsgálatokat senki nem ellenzi. A lombik során a biológus az élet egy nagyon korai szakaszában, laboratóriumi körülmények között pontosan ezt az egészségi állapotot méri fel, rögzíti számadatokkal az embriók egészségi állapotát. A gyógyászatban minden test ki van téve a gyógyítás célja végett a szakorvosok és ápolók „hatalmának”, az egészségünk érdekében és az orvos iránti maximális bizalomból kifolyólag ezt vállaljuk is. Sőt, az orvosra van bízva az emberek élete is, amikor „konkuráló” helyzet áll elő, például többes esetekben, amikor rangsort kell felállítani a műtétek elvégzése tekintetében az erőforrások szűkössége miatt (például tömegbaleset helyszínelésekor, amikor nem az érkezési sorrend a döntő az ellátás tekintetében), ami ellen szintén nem tiltakozik senki, és ugyanúgy létezik szelekciós mechanizmus. Összegezve: azt mindenképpen látni kell, hogy a mesterséges megtermékenyítésből több élet jöhet létre, mint amennyi természetes körülmények között létrejöhett volna egyáltalán, és olyan élet is létrejöhett, ami a természetben nem jöhetett volna létre, különböző okok miatt. Ilyen például az az eset, amikor a nő genetikai rendellenessége miatt már annak hüvelyében megsemmisülnek a spermiumok. Itt is fel lehet hozni azt az érvet, hogy ez a természet rendjébe való beavatkozás, de akkor a szervátültetésre várónál is felvethető hasonló kérdés.

Hámori Antal további érve^[59] a mesterséges megtermékenyítés ellen az IVF-fogantatásoknál a magzat fejlődési rendellenességének a gyakorisága, utalva arra – megtevesztő módon –, hogy ez bizonyára az in vitro fertilizációs körülményekkel van összefüggésben. Hámori éppen Zádori Jánosra hivatkozik, aki fontosnak tartja felhívni rá a figyelmet, hogy „Feltételezhető, hogy az IVF során alkalmazott kezelések, laboratóriumi eljárások hatása az újszülöttek egészségi állapotára és a terhesség kockázatára, kevésbé jelentős, mint maga a meddőségi probléma.”^[60] Hámori megállapítása nem helytálló, hiszen magzati fejlődési rendellenességek a természetesen fogant embrióknál is előfordulnak, például a dohányzás és az alkoholfogyasztás miatt, nem beszélve a kábítószerfüggők esetében történő rendellenességekről, de ezek az örökölt betegségek esetében is gyakoriak.^[61] Az in vitro fertilizáció kapcsán bizonyos genetikai rendellenességeket már a szülők kivizsgálásakor be tudnak azonosítani, és már kizárni is képesek azokat.

Hámori Antal azt állítja a fent idézett cikkében, hogy mind a vetélés, mind pedig a császármetszéssel való szülés magasabb kockázattal jár, mint a természetes várandósság esetében az tapasztalható.^[62] Hámori is elismeri, hogy a medicina terén óriási fejlődés történt, hiszen Zádori János orvosprofesszorra hivatkozva maga is elismeri, hogy a mesterséges megtermékenyítésben, illetve természetes közegben fogant vetélések és a császármetszések száma között mára nincs eltérés,^[63] de valójában az enyhe mértékű eltérést mégis kifogásolja: „Véleményem szerint a fenti adatok alapján, akkor is, ha csak Zádori János írásában foglaltakat nézzük, azon el lehet gondolkodni, mennyiben állja meg a helyét az »enyhe mértékű eltérés«, a »biztonságos« minősítés: »Az a szerencsés tény, hogy az IVF-kezelés utáni terhességek és szülések kimenetele az elmúlt közel 40 év vizsgálatai alapján ilyen enyhe mértékben tér el illesztett kontrollok esetén a spontán fogant terhességektől, bizonyítja a kezelés biztonságos voltát, és egyben figyelmeztet is arra, hogy minden további változtatást átgondoltan kell végrehajtani.«^[64] – az ismertetett adatok szerinti, »ilyen enyhé«-nek minősített eltérés Zádori János szerint is bizonyított.”^[65] A gyakorlatban sem a várandósságot, sem a várandós anyát nem különböztetik meg, vagy javasolnak külön eljárást a gondozás alatt, nincs különbség a természetes vagy mesterségesen is segített

[59] Hámori, 2021, 40-41.

[60] Zádori, 2018, 273.

[61] „A természetes úton fogant terhességek esetén a fejlődési rendellenességek kockázata 3% körüli. A különböző rendellenességek előfordulásának gyakoriságára számos tényező van hatással. A kockázat fokát befolyásolhatja az anyai életkor, a terhesség száma (egyes vagy többes), a terhesség időtartama (koraszülés vagy kihordott terhesség), a szülők által hordozott genetikai állomány, egyes belgyógyászati betegségek (pl. diabetes mellitus) a terhesség alatt szedett gyógyszerek (pl. antiepileptikum), a terhesség alatti fertőző betegségek (pl. varicella, rubeola), káros szenvedélyek (dohányzás, alkohol, kábítószer).” (Zádori, 2018, 272.).

[62] Hámori, 2021, 42.

[63] A császármetszések általában megemelkedett számot mutatnak (Zádori, 2018, 272.).

[64] Zádori, 2018, 276.

[65] Hámori, 2021, 42.

várandósság között. A beültetett, de elveszített embriókat ugyanolyan spontán vetülésnek kell tekinteni, mint a természetes körülmények között fogant embriókét, akik csupán néhány napig élnek; a pozitív terhességi tesztet követően váratlanul negatív tesztek mutatják ki sok esetben, ahogy elkezdődött a várandós folyamat, de megmagyarázhatatlan okkal le is zárult, vérzés következett és kilökődés.

IV. KITEKINTÉS A PROTESTÁNS ÉS A ZSIDÓ VALLÁS ERKÖLCSI TANÁCSOKRA

1. A protestáns egyház erkölcsi iránymutatása

Az IVF-eljárás antropológiai és etikai kérdéskörének tisztázása a protestáns egyházak részéről az 1980-as évekre visszamenőleg kimutatható. A témával kapcsolatban kinyilvánított vélemények sok esetben egymással ellentétben álltak. 1985-ben a Német Protestáns Egyház (EKD) egy segédanyagot adott ki, amely többnyire még a római katolikus egyház álláspontjával szorosabb megegyezést mutatott: „A római katolikus érvelésekhez hasonlóan az EKD is megállapítja, hogy a nemzés és a születés a szeretet és a házasság kötelékébe tartozik, az IVF pedig ezt az összefüggést megszakítja. Ugyanakkor az utódnemzés méltósága ezzel nem sérül, ám ma még beláthatatlan következményekkel járhat.”^[66] Ezzel szemben 1991-ben a Holland Protestáns Egyház (PKN) már kimondottan védelmébe vette az eljárást. A biomedicinális eljárásokkal kapcsolatban elfogadóbb módon nyilatkozik: „Az emberiség megbízatása, hogy gondozza és őrizzé a teremtett világot. A gyermek Isten ajándéka, ez azonban nem jelenti azt, hogy az ember nem avatkozhat be a releváns folyamatokba. A klasszikus gondviselés tan szerint Isten cselekvése és az ember cselekvése nem játszható ki egymás ellen: Isten cselekvése feltételezi az emberi (együtt)működést. A modern reprodukciós technológiákat ezért nem lehet egyszerűen elvetni azzal az indokkal, hogy ezek során az ember Istent játszik.”^[67]

Az eljárás társadalmi elfogadottsága, a meddőség problémája és a medicina fejlődése is indokolta a protestáns egyházak korábbi, fenntartásokat megfogalmazó nézeteinek revideálását. A protestáns egyházak meddőséggel küzdő házaspárok számára iránymutatást tartalmazó dokumentumot adtak közre 2017-ben, amely nem ellenzi az IVF-et és általában a humánreprodukciós eljárások alkalmazását, de etikai iránymutatásokat fogalmaz meg az élet védelme érdekében. Az állásfoglalás magyarul is elérhető: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben...”. Az Európai Protestáns Egyházak Közössége (GEKE) Tanácsának orientációs segédanyaga a reprodukciós medicina etikai kérdéseire címmel 2020-ban jelent

[66] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben...”, 2020.

[67] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben...”, 2020.

meg.^[68] A szerzők tudomása szerint ismertetésük ezen dokumentum alapján kerül közreadásra. A teljes szövegről elmondható, hogy a rászorulókat etikai, lelki gondozói megközelítést és segítségét célozza. Bár az anyag ismertetése nem terjedhet ki most a teljes dokumentumra, elősorban a testen kívüli nemzés problémájára adott tanácsokra és az embriók védelmének kérdéskörére fókuszálnak a szerzők ebben a tanulmányban. Az alábbi módon közelíti meg a segédanyag a mesterséges megtermékenyítést: „Úgy kell erre az eljárásra tekinteni, mint olyan megoldásra, amely által emberek lehetőséget kapnak, hogy a szeretet szellemében elkötelezzék magukat az emberi nyomorúság, sóvárgás és szenvedés egy meghatározott formájának enyhítésére.”^[69] A meddőséget a protestáns egyházak tehát nem csupán fizikai, de lelki nyomorúságként is értelmezik, a gyermek utáni vágyat természetesnek tekintik, a medicinát pedig olyan gyakorlatnak tekintik, amely a szenvedő híveknek enyhítést tud adni: „Az olyan pároknak, akik természetes úton nem tudják elérni, hogy a nő teherbe essen, lehetőséget nyújt az IVF arra, hogy saját gyermekük szülessen. Ha arra gondolunk, hogy a Biblia egyes részeiben milyen intenzíven jelenik meg a gyermek utáni vágyakozás, akkor azt az orvosi beavatkozást, amely ezt a vágyat teljesíti, teológiai szempontból csak üdvözölni lehet.”^[70] A protestáns egyházon belül sem egységes a humánreprodukciónak megítélése, a római katolikus vélekedést több egyházi személy is osztja, de ennek általános felvállalásától a protestáns egyházi főméltóságok intenek. „Vannak keresztények, akinek határozott fenntartásai vannak az in vitro fertilizációval szemben, vagy teljesen el is utasítják, mivel az emberi embriók megsemmisítésével jár együtt. (Ez a felfogás a hivatalos római katolikus felfogás felől ismerős, de előfordul protestáns körökben is.) Vannak, akik ezt a nézetet képviselve hivatalos lelkészi pozíciójuk alapján indítatva érzik magukat, hogy gyülekezetüket ilyen értelemben tanácsolják; azonban a bibliai alapvetést és a szociális kontextust figyelembe véve keményszívű és inkorrekt vádakkal illetni olyan párokat, akik a modern reprodukciós medicinába vetik reménységüket. Ez önző és alázatot nélkülöző magatartás lenne.”^[71]

A protestáns értelmezés szerint a Szentírásból nem lehet direkt módon levezetni azt a kizárólagos elvárást, hogy a gyermek nemzése kizárólag nemi aktussal történjen: „Ezenfelül az is egyértelmű, hogy a biológiai szülőség szigorú összekapcsolása a házasságban élő párok természetes nemi aktussal, ami főleg a római katolikus tanítás követelménye, szigorúan véve nem vezethető le a Bibliából.”^[72] Ezzel pedig a testen kívüli megtermékenyítés lehetőségét sem vetik el, ugyanakkor a technológia gyors fejlődése miatti etikai dilemmákra is felhívják a figyelmet. A szexualitás nélküli nemzési technikák révén egyre jobban beletámaszkodunk a megtermékenyülési folyamatba, az embrionális fejlődésbe, ezért fontos

[68] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020.

[69] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020, 155. (Rövid összefoglalás).

[70] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020, 155. (Rövid összefoglalás).

[71] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020, 194.

[72] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020, 190. (Rövid összefoglalás).

morális szempontokat, sőt gátakat is felállítani. Az embriókkal való bánásmód ne minősüljön „nyersanyag” szemléletűnek.^[73] Ezzel összhangban a protestáns dokumentum nagy hangsúlyt fektet a teljes humánreprodukciós eljárás etikai tisztaságára és az embriók morális státuszának tisztázására, valamint azok védelmére és a jogi szabályozás nyújtotta lehetőségekre.

Összegzőképpen idézni kell a protestáns egyházak állásfoglalását: „Az embrió morális helyzetével kapcsolatban a bizottság a gradualitás álláspontját vallja: az embrió léte korai szakaszában is védelmet kell, hogy élvezzen, de nem olyan mértékben, mint a világra jött személyiség. A fölöslegessé váló embriók létrejöttét nem lehet feltétlen oknak tekinteni az IVF elvetésére. A római katolikus felfogással szemben, amely szerint a szexualitás és az utódnemzés elválaszthatatlan egymástól, a bizottság azon a véleményen van, hogy a gyermek legfőbb érdeke az, hogy stabil, szeretetteljes körülmények között nőjön fel – ez pedig könnyen összeegyeztethető a reprodukív technikákkal.”^[74]

2. Szemelvények a zsidó vallási iránymutatásokról

A zsidó egyház nem fogalmaz meg egyházvezetői szabályrendszert a mesterséges megtermékenyítésről, olyan direktívát, amilyen a *Donum vitae*, nem találunk, de ez nem jelenti azt, hogy a zsidó vallás ne alkotott volna véleményt a mesterséges megtermékenyítésről. A probléma a hazai zsidó közösség körében is elemzésre került, ezért az alábbiakban Oberlander Báruich főrabbi 2017-es, három részes cikksorozatát érdemes alapul venni, amely általánosan tükrözheti a zsidó vallási álláspontot a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatban. Ennek lényege pedig az a parancs, hogy: “Gyümölcsözzetek, és sokasodjatok” (Mózes 1, 28.), amely talmudi parancsokat a zsidó hívek számára lehetővé teszi a mesterséges megtermékenyítés minden formáját, az embriókutatást, az embrióredukciót vagy az embriók genetikai vizsgálatát is, az utóbbiakat a lélek testbe kerülésnek későbbi időpontja miatt tartják elfogadhatónak.

Oberlander főrabbi cikksorozata a következő megállapítással indul: „... egyértelmű, akár természetes úton, akár orvosi segítséggel fogan meg egy házaspár gyermeke, az mindenképpen áldás. A gyógyítás micva: bibliai előírás, hogy aki életet tud menteni, fájdalmat csökkenteni, gyógyulást elősegíteni, annak ezt meg kell tennie.”^[75] A bibliai források a mesterséges megtermékenyítést nem, de a nemzésnek az aktus nélküli előfordulására való utalást tartalmazzák.^[76] Nem az a valláserkölcsi kérdés, hogy fordulhat-e egyáltalán orvosi segítségért egy pár, hanem az, hogy ha nem fordul betegségei, sikertelenségei ellenére, vajon nem vét-e az Isten azon parancsa ellen, hogy gyermeket nemzzen. A probléma a zsi-

[73] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020, 224. (Rövid összefoglalás).

[74] „Mielőtt megformáltak az anyaméhben”, 2020, 232-233. (Rövid összefoglalás).

[75] Oberlander, 2017, 12.

[76] Mózes 3, 18.5; Ezékiel 20:11.

dó vallás esetében így fogalmazódik meg: „Kötelező-e orvosi segítséget igénybe venni a meddőség elhárításához? Az általánosan elfogadott vélemény szerint – ahogyan az összes többi micva esetében is – az embernek mindent meg kell tennie, hogy a parancsokat teljesíteni tudja.”^[77] Az idézett részlet alapján tehát a zsidó vallású hívőknek nem tiltott a mesterséges megtermékenyítés gyógyá-
szatát igénybe venni.

A Donum vitae-ből az is kiderül, hogy a házassági szentség és a férfi kivizsgálása során alkalmazott spermium mintaadás miatt is kifogásolt.^[78] Ez a zsidó vallású hívők számára sem megengedett, ugyanis az onанизálás bűn, azaz tilos. Ám a gyermeknemzési próbálkozások sikertelenségét követően, mivel a párnak mindent meg kell tennie a gyermeknemzés végett, a klinikai körülmények között történő onанизálással nyert mintaadás megengedett, ha a gyermeknemzés természetes körülményei ellenére (akár 10 évet is érhetünk alatta) nem jött létre a terhesség. Oberlander főrabbi így fogalmaz: „az általános elfogadott álláspont az, hogy ha már minden más lehetőséget kimerítettek, akkor nem kell várni a kivizsgálás megkezdésére.”^[79] A zsidó vallásúak számára sem minősül bűnnek, így tilalom alá sem esik a nemi aktus nélküli, közvetítő közeg útján történő teherbeesés. Oberlander főrabbi a Talmudból emel ki példákat, ami alapján a nemi aktus nélküli fogantatást elfogadottnak tekinti, így az a zsidó jog által is elfogadott.^[80]

A zsidó vallás (és egyház) tehát megengedő, de a házaspárokat óvatosságra inti, javasolják, hogy az eljáráshoz csak akkor forduljon a házaspár, ha a szelídebb gyógymódok nem hoztak sikert. A mesterséges megtermékenyítés lehetősége, de drasztikus beavatkozás is egyben, ahogyan arra a főrabbi is felhívja a figyelmet. A zsidó vallásúaknak megengedett a mesterséges megtermékenyítés abban az esetben, ha semmilyen más módja a gyermek nemzésére nincsen. Oberlander főrabbi az utódok elcserélésének félelmére hívja fel a figyelmet, ugyanis az IVF-eljárás nem az embriók védelme miatt eshet tilalom alá, hanem az utódok saját vérszerinti szülői gondoskodása miatt. „A meddőségi kezelések elterjedésének hajnalán volt egy akadály, melynek megoldása megnyitotta a mesterséges megtermékenyítés útját a zsidó párok előtt. Ez pedig az elcserélés veszélyének elhárítása volt.”^[81] A zsidó vallási tanítások szerint a házaspároknak mindent meg kell tenniük saját utód nemzése végett, ezért az IVF teljes mértékben kötelező, amikor az orvosilag indokolt és elkerülhetetlen.^[82]

[77] Oberlander, 2017, 13.

[78] “Ezek az okok megértetik velünk, hogy az egyház tanítása miért tekinti a házastársi szerelmi aktust az emberi szaporodás egyetlen méltó helyének. Ezen az alapon az ún. »egyszerű eset« – tehát egy olyan homológ FIVET eljárás, mely mentes lenne az abortusz gyakorlatától való minden kompromittáló kapcsolattól, az embrió elpusztításától és a maszturbációtól – morálisan nem megengedhető technika, mert az emberi szaporodást természetes méltóságától fosztja meg.” (DV II. 5.).

[79] DV. II. 13.

[80] Ben Zomát szűz esete, Ben Szira fogantatása (DV. II 13.).

[81] Oberlander, 2017, 16.

[82] Silber, 2010.

3. Összegzés a vallási iránymutatásokról

Az embriók védelme mindhárom, általunk ismertetett vallási közösség tagjai esetében kitüntetett, abban tehát megegyezés mutatkozik, de a lényeges különbség is látható: a katolikus egyház, illetve a protestáns és a zsidó egyházak állásfoglalása ellentétes. Az utóbbi kettő e drasztikus beavatkozást hívei számra kellő körületekintéssel javasolja, az előbbi viszont tiltja, mégpedig ugyanazon véendő elv alapján, ami az emberi élet méltósága. A megengedő szemlélet a meddőség betegségében szenvedő házaspárok szemszögét is vizsgálja, megtalálja a valláserkölcsei iránymutatásokat, a mesterséges megtermékenyítést összhangba hozza a házasságnak a gyermek születésével családdá váló válásának céljával. Az ellenzők ezt a célt nem minden áron, tehát a tudomány és gyógyászat IVF módszerével nem gondolják támogathatónak, lemondanak a házaspárok vér szerint születhető gyermekek révén történő családdá válásáról. Elutasítva az IVF módszert, ezen házaspárok csak az örökbefogadás révén, vagyis nem a házasságukban szeretetteljes nemzéssel teremtett gyermekek fogják felvállalni, holott emlékezzünk vissza arra, hogy éppen ez az egyik fő kifogás a lombikban való fogantatás ellen, ami súlyos ellentmondás. A cikk íróinak az volt a célja, hogy a vallási szempontok alapján történő elutasítási érveket megértsék és tisztázzák; sem ítélni, sem pedig meggyőzni nem kívánják az ellenzőket, továbbá, hogy a többi vallás esetében felmerülő megengedő szemléletet is ismertebbé tegyék. A téma etikai megvitatása és a helyes jogszabályok megalkotása elsősorban az érintettek körének bevonásával volna szerencsés, a technikai fejlődés és a társadalmi támogatottság az altruizmussal^[83] kell párosuljon.

Zárszóképpen ismét idéznénk az Európai Protestáns Egyházak etikai tanácsát az IVF-eljárással kapcsolatban: „Úgy kell erre az eljárásra tekinteni, mint olyan megoldásra, amely által az emberek lehetőséget kapnak, hogy a szeretet szellemében elkötelezzék magukat az emberi nyomorúság, sóvárgás és szenvedés egy meghatározott formájának enyhítésére. Néhány ebből fakadó megfontolás arra int, hogy a dolgot óvatosan kell kezelni és különösen azokkal a technikákkal kell kritikusan bánni, amelyek erre az eljárásra úgy tekintenek, mint voltaképpen szociális és politikai problémák kényelmes megoldásnak lehetőségére.”^[84]

[83] A gyógyászatban különösen a donáció terén az altruizmusnak fontos szerepet tulajdonítunk, ezt a humánreprodukciós eljárás esetében is érvényesíteni lehet. „A keresztény erkölcsstan központi előírása az emberi egoizmus korlátozására és az altruizmus fokozására irányul. Az altruista megközelítésben az egyed akár saját kárára is segíti egy fajtársát. Az altruizmus azonban többféleképpen érthető: jelentheti a mások érdekeinek tekintetbe vételét, a mások megsegítését, az áldozathozatalt másokért vagy az önfeláldozást is, megjelenését tekintve pedig az ember természetes hajlandóságaira vagy tényleges magatartására is vonatkozhat. Nehezen becsülhető, hogy valójában mennyire determinálja az emberi viselkedést az altruizmus, hiszen egyesek, így például Hobbes egyszerűen lehetetlennek tartották az altruizmus létezését. A reciprok altruizmus esetében egy egyed úgy segíti a másik egyedet, hogy nem vár azonnali ellenszolgáltatást. A feltételes vagy viszonyos altruizmus csak akkor ír elő altruista magatartást másokkal szemben, ha ennek fejében ugyanez várható számára a többiek részéről is. Ez tehát bizonyos fókig egocentrikus altruizmus. A feltétlen altruista viszont attól függetlenül tesz jót másokkal, hogy azok mit tesznek vele.” (Kovács, 2020, 75.).

[84] Fazekas – Kovács, 2020, 156-157.

V. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Mint láthatóvá vált, a leginkább releváns és egyben alapvető tiltó kritika^[85] a módszer alkalmazásával kapcsolatban az, hogy a lombikeljáráásban egy házaspár annak veti alá magát, hogy ivarsejtjeit a testén kívül, laboratóriumi körülmények között technikai beavatkozással, idegen személyek segítségével kérésükre egyesítsék, és az így létrejött embriókat megfelelő hőmérsékleten őrizve hagyják fejlődni, majd a biológus és/vagy orvos (idegen személy(ek)) által az életben maradás esélyét figyelve egy vagy több embriót a legideálisabb időpontban visszahelyeznek a leendő édesanya méhében, hogy ott már az anya testében fejlődve világra jöhessen, míg a „felesleget”, ha van, lefagyasztják, valamint az esetek egy részében nem mennek „vissza értük”, akik – így vagy úgy – az ényészetté válhatnak. A lombikprogramot ellenzők tehát a következőket hozzák fel: egyfelől azt, hogy a házaspárok a nem hálósobai szeretetteljes természetes nemzéssel élnek a családtervezés során, másfelől az embriók, a be nem ültetett embriók közötti válogatást és azok életének megszakítását róják fel; valamint ellenzik az embriók fagyasztását is, illetve azok tudományos célokra történő felajánlását – utóbbit hazánkban a hatályos törvény viszont engedélyezi.^[86]

Érdeemes a legsúlyosabb, Veres püspök úr által említett esettel kezdeni: a lombik eljárás elleni legfontosabb érv és kritika a fel nem használt (és *de facto* megsemmisítésre ítéltetett) embriók körül forog. Eljárási garanciákat volna célszerű bevezetni a (katolikus) hívő paciensek számára, amelyek mind a beavatkozás technikáját, mind az eljárást magát – értve ez alatt a kifogásolt, hímvarsejtek mintaadási gyakorlatát is –, valamint az embriók fokozott védelmét is érintenék. Természetesen a cikk írói is úgy ítélik meg, hogy az eljárásban minden embriót – hívőktől és nem hívőktől származókat – egyaránt megillet az élethez való jog, a létrehívott preembriókat embernek tekintik, ezért szerveikre és életükre vonatkozóan a kifejlődött emberi test integritására vonatkozó jogszabályok érvényesítésével tudnának egyet érteni. (A kísérletekre való felajánlást ezért nem tartják összeegyeztethetőnek.) Mindezért a tanulmány szerzői úgy gondolják, hogy az embriók embernek és nem dolognak történő kezeléséhez hozzájárulhatna és a társadalmi teherviselés szempontjából is előnyösebb lenne az, ha a lombik eljárás ingyenessége mellett az ideiglenesen fel nem használt embriók tárolásának költségét a szülők részben vagy – anyagi helyzetüknek megfelelően – egészében fedeznék, hasonlóan a tartásdíjhoz egy válás esetén, hiszen az ártatlan gyermek életéért – akinek létezése rajta kívül álló ok miatt következett be – egyedül a szülők viselhetik a felelőséget, amelyet méltatlan lenne a társadalomra áthárítani. Főleg úgy, hogy belőlük nem lesz újabb ember, aki a nemzetet gyarapítja, a későbbi közös erőfeszítésekhez és teherviseléshez hozzájárulna,

[85] Lásd bővebben Veres András két nyilatkozatát: Népszava, 2020; Veres, 2017.

[86] Lásd bővebben: 30/1998. (VI. 24.) NM rendelet. Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások végzésére vonatkozó, valamint az ivarsejtekkel és embriókkal való rendelkezésre és azok fagyasztva tárolására vonatkozó részletes szabályokról.

pedig az adófizetők pénzén jöttek létre. Ez nagyobb felelősséget jelentene az egyének (családok) részéről, valamint jelentős könnyebbséget az állami költségvetés és az eljárásban részt vevő, erkölcsi-etikai dilemmákkal küzdő szakemberek számára is. A maximált számú, beültetésre kerülő embriók szabályozása és a „feleslegessé váló” gazdátlan embriók tárolásának költségei tekintetében egymást támogató jogi helyzeteket lenne érdemes kialakítani.

Ez az etikai dilemma és probléma azért jelentős, mert a fel nem használt – és megsemmisítésre ítéltetett – embriók elpusztítását az abortuszban elhaltakkal azonosan ítéli meg a katolikus egyház. Hámori Antal így fogalmaz: „az *in vitro* létrejött embriók méhbe történő áthelyezése előtti genetikai diagnózisáról van szó, sokszor minőségi kiválasztási céllal, ami abortusszal jár (vö. pl. genetikai indikáció).”^[87] Az itt megfogalmazott vélekedés is igazolja azt, hogy megfelelő eljárási garancia szükséges a katolikus hívek számára: az embriókat nem vizsgálják, hanem létrejöttüket követően helyeznék az anyaméhbe, de ennek a medicinális és jogi szabályozását ki kell dolgozni. Az egészségügyi törvény ismeri a gyógykezelés visszautasításának saját felelősségre történő nyilatkozatának intézményét, a hívő szülők az embriók vizsgálatáról hasonló gyógyászati beavatkozásról való lemondási nyilatkozat megtételével elkerülhetnék az embriók közötti „válogatást”, ami az esetek jelentős részében ugyanakkor fel sem merül, mert egyrészt eleve keveset sikerül előállítani, másrészt már a megtermékenyítés követően rögtön „szétesik” a sejtstruktúra, vagyis vetelés következik be genetikai problémák miatt, ahogy a természetben is gyakran bekövetkezik ez. Ráadásul a nemzetközi trend az is, hogy egyre kisebb számú embriót ültetnek vissza, hiszen az ún. egyedülálló embriótranszferek aránya növekszik Európában: az 1997-es 11%-ról 2015-re 38%-ra nőtt az egy embrióval járó beültetés aránya, míg az ikerembrió-beültetések aránya 2015-re már 14%-ra csökkent.^[88] Az embriók számának és további sorsuknak, védelmének érdekében helyesen szólal fel a katolikus egyház, ugyanis az életre hívott preembriók mindegyike joggal rendelkezik a boldog élethez, és ebben valóban a medicinának, a mindenkori kormányzatnak összhangot kell mutatnia. Erre látunk törekvést, hiszen – talán a világon is – egyedülálló módon hazánkban az élet védelme érdekében az állam 100%-ban támogatja a meddőségi kezeléseket, az embriókkal való emberi bánásmód végett pedig igyekszik a magántőkét és üzleti haszonszerzést, valamint a lehetséges profitszemponitú ösztönzőket kivonni erről a területről.

A másik fontos ellenérv a hálósobai szeretetteljes nemzés kapcsán merült fel, a már idézett Donum vitae-ből idézzük fel ismét az orvosi beavatkozás megítélését: “Ezzel ellentétben olykor előfordul, hogy az orvosi beavatkozás a házastársi aktust technikailag helyettesíti, hogy olyan szaporodást hozzon létre, mely sem nem eredménye, sem nem gyümölcse annak: Ebben az esetben az orvosi aktus nem áll a házastársi egyesülés szolgálatában, ahogy az rendjén lenne, hanem kisajátítja magának a szaporodást, és így ellentmond a házastársak

[87] Hámori, 2021, 44.

[88] CNN.com: At least 8 million IVF babies..., 2018.

és a még meg nem született gyermek méltóságának és jogainak.”^[89] A szöveg – mint korábban említettük – nagy valószínűséggel azokra a beavatkozásokra utal, amikor a lombikeljárás nem járt sikerrel, tehát sem eredménye, sem gyümölcse nem keletkezett belőle. Azt már tisztázták a szerzők, hogy az orvos itt nem végez (helyettesítő) aktust, csupán beavatkozást. A mesterséges megtermékenyítés gyógyászati eljárás, az azt betiltani igyekvők – nyilvánvaló – tapasztalati hiányosságaiból fakadhat annak helytelen megítélése, ellenzése. A szervadományozás, és így akár egy új életet adó, biztosító anyaméh adományozása az egyház részéről – tudomásunk szerint – már nem esik kifejezett etikai tilalom alá; vajon milyen okkal tarthatja valószínűleg az utóbbit megengedhetőnek az egyház, és az emberi méltóság sérelmét nem látja sérülékenynek ezen a területen? Milyen joga sérülhet a mesterségesen fogant gyermeknek? Kétségtelen, hogy ezek a kérdések nem maguktól értetődőek, hiszen például az ENSZ gyermekek jogaival foglalkozó bizottsága egyenesen ellenzi a kórházak előterébe tett, csecsemőket anonim módon mentő inkubátor használatát, mondván, hogy a gyermeknek joga van ismerni a szüleit, és egy 2007-ben kiadott kézikönyv szerint „súlyosan jogsértő program az inkubátorok kórházak elé helyezése, amely lehetővé teszi, hogy az újszülöttet otthagyják, aki ezzel örökbefogadhatóvá válik.”^[90] Ami pedig a „hálózobai szeretetteljes nemzést” illeti, érdemes azt látni, hogy a Csehországban tapasztalható, relatíve magas termékenységi szám (1,7) elsősorban az IVF-eljárásoknak köszönhető, mert 40-nél is több klinikán^[91] és exkluzív körülményeket biztosító, intim körülmények közt lehet igénybe venni az eljárást.^[92] 2007-től kezdődően 10 év alatt a vizsgálatok, az eljárások száma közel 18 ezerről csaknem 43 ezerre emelkedett, ami közel 2,5-szeres növekedés, amely nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy az országban egy demográfiai fordulat bontakozhasson ki, bár kétségtelen, hogy mind az eljárások, mind pedig az etikai garanciák tekintetében még további vizsgálatokra szorul ez a kedvező folyamat.^[93]

Visszatérve a mesterséges megtermékenyítéssel született gyermekekre, ők a születés lehetőségét kapták, jogot és lehetőséget szereztek az életre. Az a szülő, aki nem képes betegségei okán természetes módon gyermeket nemzeni, és az orvosi segítség lehetőségét elutasítja, éppen leendő utódait fosztja meg az élet jogától – hasonlóan például a zsidó tanításhoz. A nemzést, mint emberi egészség funkciót kell értelmezni, amely ha bizonyos okok miatt sérült, akkor azt mesterséges segítséggel és orvosi szakértelemmel ki kell egészíteni – nem helyettesítésről van tehát szó, hanem valóban egy nem veszélytelen medicinális beavatkozásról. Ez azt jelenti, hogy a hívő pároknak lehetővé kell tenni, hogy

[89] Donum vitae, II. 7. A homológ megtermékenyítésről.

[90] Lovászy, 2020a, 11.

[91] Statisztikai adatok 2007-2017 között: Irozhlas.cz: Česko je velmocí dětí ze zkmavky, 2020.

[92] Yourivfjourney.com: Czech donor eggs; Theconversaton.com: A look inside the Czech Republic..., 2016.

[93] Infografiky.ihned.cz: Každý pátý pár v Česku má problém počít dítě, 2019.

együtt lehessenek jelen – a feltétlenül szükséges orvosi személyzettel – mind a spermiumok, mind pedig a petesejt vételezésénél és az embriótranszfernél. Továbbá a hívő betegek esetében az embriók száma szakorvosi javaslatot is figyelembe véve maximalizálható is lehet, amire jogszabályi garancia lehetne. Minden megfogant élet Isten szeretetteljes ajándéka, így a házasságban való nemzés katolikus kívánalma, az embriók védelme a hívők számára biztosított külön eljárási garancia révén érvényesülhetne. Ez részben magasabb költséggel járhat a költségvetésnek és nagyobb egészségügyi kockázattal is jár az egyén oldaláról, ám ez egy olyan közös „társadalmi ár”, amelyet érdemes lehet megfontolni, hiszen a végeredmény – több gyermek – és az Alaptörvény által garantált gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadsággal összefüggő alapjogok is összhangba hozhatók lehetnek így.^[94] Végezetül a szerzők szerint – valamennyi érv és felvetés megtárgyalását követően – egyetlen kérdés maradt nyitva: a lefagyasztott embriók sorsa. Tekintettel arra, hogy a kómában tartás is csak egy végső eszköz az orvostudomány számára, a lefagyasztás is ilyen kell, hogy legyen: alapvetően meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy (tömegével) keletkezzenek „felesleges” embriók, mert azok sorsa bizonytalan, illetve a szülők is meggondolhatják magukat (pl. válás). Kétségtelen az is, hogy a gyermekvállalás tekintetében nőni fog az örökbefogadásra hajlamos, de alapvetően mégis saját gyermeket szülni kívánó családok érdeklődése a fagyasztott embriók iránt, ugyanakkor a szerzők úgy gondolják, hogy alapvetően minden eljárásban annyi embriót lenne szabad előállítani, amennyit azonnal fel is használnak – vagyis a fagyasztásnak inkább kivételnek, mintsem az általános gyakorlatnak kell lennie, és azokra az esetekre kellene korlátozni, amikor az anya betegség okán már a fogantatásra sem lesz képes a jövőben (pl. felfedezett rák). Ez összhangban lenne az Európai Parlament által még 1989-ben elfogadott ún. Casini-jelentéssel, amely szerint a mesterséges megtermékenyítés kapcsán korlátozni kell a létrehozott embriók számát és azok lefagyasztásának idejét is. 2001-ben Francesco Fiori európai parlamenti képviselő javaslata alapján egy újabb jelentés született, amelynek L pontjában kifejezetten az emberi méltóságot helyezi a középpontba és ennek rendeli alá a javaslatban kifejtett érvelés logikáját is. A jelentés 6. pontja megerősíti azt is, hogy szükség van az „emberi lények” védelmére. A 66. pontjában ezen is továbbmegy: kifejezetten megkérdőjelezi a lefagyasztott, „felesleges” embriókkal való kísérletezést etikai szempontból is, és helyette a meddő párok számára történő továbbadást (adaptálást), azaz a lefagyasztott emberi lények életben maradásának a lehetőségét helyezi előtérbe (67. és 87. pontok).^[95]

Összegzésképpen pedig a humánreprodukciós medicina terén nemzetközi szaktekintélynek számító orvosprofesszor szavait idézzük, aki húsz éves munkássága idején ötezer gyermeket segített a boldog életre; szavai hűen tükrözik a hazai orvostudomány életetikai szemléletét: „Mi történik a 10 év lejártával elmúlt embriókkal? Mi nem pusztítottunk el egyetlen embriót sem, annak elle-

[94] VII. Cikk, (1): „Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához.”

[95] Lovász, 2010, 4

nére, hogy nem tudom megmondani, hogy fel fogjuk-e valaha használni vagy nem. De azt bátran állíthatom, hogy ezzel az egész világ így van. Tehát az egész országban probléma a számfölötti embriók tárolása. Hatalmas pénzekbe kerül, ennek ellenére ragaszkodunk hozzá, hogyha az élet tárolásra ítéltetett, mert ezt kérték a szülők, akkor mi ezt megpróbáljuk a mi életünk végéig megőrizni.”^[96] Az idézett részlet Kőrösi Tamás orvosprofesszornak, a győri Kaáli Intézet orvosigazgatójának a katolikus egyháznak adott interjújából származik, ezt a hozzáállást a mesterséges megtermékenyítésben résztvevők ellen fellépőknek érdemes megfontolniuk.

A meddőség betegség, és az abban szenvedő házaspárok életre szóló sebként viszik magukkal tovább a gyermek utáni vágyukat, és ha a gyógyászati technikák ebben a fájdalmas betegségben enyhülést tudnak adni, akkor azokat – a szigorú etikai szempontok szem előtt tartásával – alkalmazni kell, főleg a tapasztalható demográfiai hanyatlás korában. A meddőség kezelésének drasztikusabb, bár egyre hatékonyabb alkalmazása az ismertett humánreprodukciós eljárás, amely a 20. század nagy orvosi csodája. Akik ebben a szörnyűségben szenvednek, azok számára egyáltalán nem szempont, hogy spontán vagy nem spontán fogan meg a babájuk. Márai Sándor és Metzner Lola nem nevelhetett saját gyermeket, és az ebből fakadó fájdalom a nagy író is mélyen érintette. Márai Sándor szavaival zárjuk gondolatainkat, a megértés és együttérzés nem titkolt céljával: „Miért, hogy idegenben valahányszor gyermeket magyarul beszélni hallok, leküzdhetetlen szomorúság ejt meg, s gyorsan odébb kell sietnem, valamelyik elhagyott mellékútra, hogy letöröljem s elrejtsem az idegenek elől kicsorduló könnyeimet?”^[97]

IRODALOM

- „Mielőtt megformáltak az anyaméhben” - Az élet kezdetén felmerülő keresztyén etikai megközelítések (2020). In: *Szociáletikai Intézet kiadványai* 8. Debrecen.
- 777blog.hu: Kötelességem megvédeni a hívő emberek becsületét – Veres András, 2021. (Elérhető: <https://777blog.hu/2021/01/29/kotelessegem-megvedeni-a-hivo-emberek-becsuletet-veres-andras/>. Letöltés ideje: 2021.05.16.)
- Bártfai György – Kaáli Géza (szerk.) (2018): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina, Budapest.
- Bernárd Artúr (2018b): A meddőségről általában. In: Steven G. Kaáli (2018): *A meddőség korszerű diognasztikája és kezelése*. Medicina, Budapest.
- *Biblia - Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (2014). Szent István Társulat, Budapest.
- CNN.com: At least 8 million IVF babies born in 40 years since historic first, 2018. (Elérhető: <https://edition.cnn.com/2018/07/03/health/worldwide-ivf-babies-born-study/index.html>. Letöltés ideje: 2021.06.03.)

[96] Youtube.com: A mesterséges megtermékenyítésről, 2015.

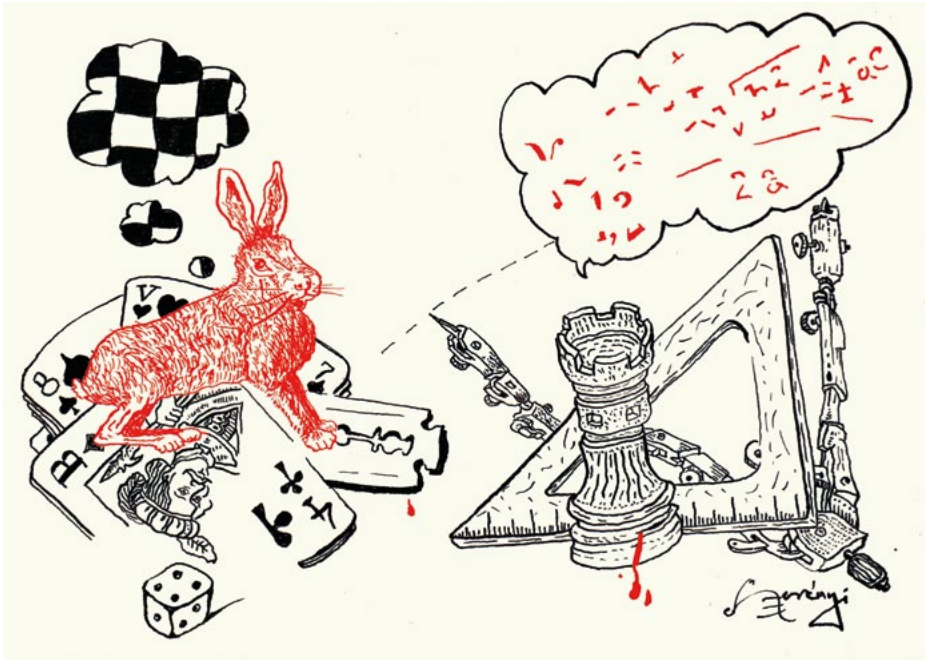
[97] Márai, 2003, 101.

- Családjogi Charta. (Elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=181>. Letöltés ideje: 2021.05.06.).
- Donum vitae. Hittani Kongregáció. (Elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=187>. Letöltés ideje: 2021.05.06).
- Finer, Lawrence B. – Frohwirth, Lori F. – Dauphinee, Lindsay A. – Singh, Susheela – Moore, Ann M. (2005): Reasons U.S. Women Have Abortions: Quantitative and Qualitative Perspectives. In: *Perspectives on Sexual and Reproductive Health*. Vol 37. No. 3.
- Globenewswire.com: Global In-Vitro Fertilization (IVF) Market 2020-2030, 2021. (Elérhető: <https://www.globenewswire.com/en/news-release/2021/04/29/2219487/28124/en/Global-In-Vitro-Fertilization-IVF-Market-2020-2030-Products-Types-Procedures-End-users-Country-Data-16-Countries-and-Competitive-Landscape.html>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Hámori Antal (2010): A mesterséges megtermékenyítésről. In: *Magyar Kurír*. 2010. október 13. (Elérhető: <https://www.magyarokurir.hu/hirek/mesterseges-megtermekenyesrol>. Letöltés ideje: 2021.05.06).
- Hámori Antal (2020): A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete. In: „Mielőtt megformáltak az anyaméhben...” *Az élet kezdetén felmerülő döntések keresztény etikai megközelítése*. Szociáletikai Intézet Kiadványai 8., Debrecen.
- Hámori Antal (2021): Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokról. In: *Jog-Állam-Politika*. 2021/2. szám.
- II. János Pál pápa (1995): *Evangélium vitae*. (Elérhető: <https://regi.katolikus.hu/konyvtar.php?h=78>. Letöltés ideje: 2021.05.26.).
- Infografiky.ihned.cz: Každý pátý pár v Česku má problém počít dítě. Ženy častěji zkoušejí umělé oplodnění, 2019. (Elérhető: <https://infografiky.ihned.cz/asistovana-reprodukce/r~e524dc94878f11e998d70cc47ab5f122/>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Irozhlas.cz: Česko je velmocí dětí ze zkumavky. Chystaná novela přihraje klinikám další desítky milionů od pojišťoven, 2020. (Elérhető: https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/data-asistovana-reprodukce-ivf-zdravotnictvi-novela-zakon-o-verejnem_2002100600_nkr. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Kovács Gábor (2020): Jogi és etikai kihívások a vér és plazmadonációnál. In: *Jog-Állam-Politika*. Különszám, 2020.
- Kőrösi Alexandra (2016): Jogvédelem az élet kezdetén – A méhmagzat jogalanyi státusza. In: *Jog-Állam-Politika*. 2016/2. szám.
- Kőrösi Tamás (2009): *Lombikcsodák. A mesterséges megtermékenyítésről orvos-, pszichológus- és páciens szemmel*. Lilli Kiadó, Győr.
- Kőrösi Tamás (2017): Kaáli Intézet igazgatója válaszol a püspöknek: Dr. Kőrösi Tamás a hat és fél millió lombikbébi nevében. In: *Kisalföld*. 2017.08.28. (Elérhető: <https://www.kisalfold.hu/gyor-es-kornyeko/kaali-intezet-igazgatoja-valaszol-a-puspoknek-dr-korosi-tamas-a-hat-es-fel-millio-lombikbebi-neveben-5554279/>. Letöltés ideje: 2021.05.26.).
- Kőrösi Tamás (2018): Stimulációs protokollok. In: Steven G. Kaáli (2018): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina, Budapest.
- Kőrösi Tamás (2020): Legyen több a bölcső, mint a koporsó. In: *Magyar Nemzet*. 2020. 01. 09. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenylegyen-tobb-a-bolcso-mint-a-koporso-7644173/>. Letöltés ideje: 2021.05.11.).
- Lovászy László (2020b): Nyolcmillió új élet. In: *Figyelő: Gazdaságpolitikai Hetilap*. 63:5.
- Lovászy László – Szalay Máté Gerzson (2015): Genetikailag háromszülős gyermekektől az eugenika polgári jogiasításáig. In: *Európai Jog: Az Európai Jogakadémia folyóirata*. 15:5.

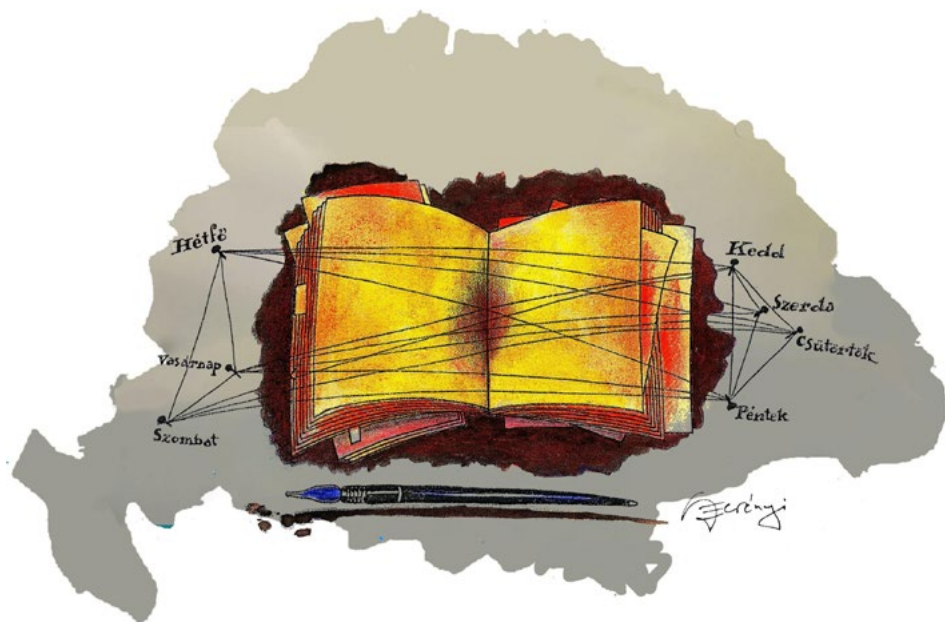
- Lovász László (2010): Rövid elmélkedés a modern abortusz-paradoxonról a magyar alkotmányozás fényében az állam életvédelmi kötelezettsége szempontjából. In: *Európai jog: Az Európai Jogakadémia folyóirata*. 10:5.
- Lovász László (2019): A biozsák, ami megmentheti a világot. In: *Portfolio*. 2019. augusztus 19. (Elérhető: <https://www.portfolio.hu/prof/20190819/a-biozsak-ami-megmentheti-a-vilagot-334343>).
- Lovász László (2020a): Lombik: áldás és békeesség - Már lehet etikai szempontokat érvényesíteni a szűken vett profitszemlélet rovására. In: *Magyar Nemzet*. 2020. november 24. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenylombik-aldas-es-bekesseg-8996354/>. Letöltés ideje: 2021.05.28.).
- Luciani, Albino (1989): *Opera Omnia*. Vol. VIII.
- Márai Sándor (2003): *Négy évszak*. Helikon, Budapest.
- Mátyás Szabolcs (2018): Az in vitro fertilizáció laboratóriumi háttere. In: Steven G. Kaáli (2018): *A meddőség korszerű diagnosztikája és kezelése*. Medicina, Budapest.
- Némethné Gradvohl Edina - Soósné Kiss Zsuzsanna - Feith Helga (2018): Koraszülöttek és a koraszülött ellátás történeti vonatkozásai. In: *Kaleidoscope*. 2018/9. No. 16. (Elérhető: <http://www.kaleidoscopehistory.hu/download.php?cikkid=377>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Nepszava.hu: Veres András megyéspüspök szerint teljesen ki kellene iktatni a lombikprogramot, 2020. (Elérhető: https://nepszava.hu/3095897_veres-andras-megyespuspok-szerint-teljesen-ki-kellene-iktatni-a-lombikprogramot. Letöltés ideje: 2021.05.06.).
- Oberlander, Baruch (2017): Kóser-e a lombikprogram? Mesterséges megtermékenyítés a zsidó jogtükreben. In: *Egység*. 2017.10.12.
- Országos Vérellátó Szolgálat: A Katolikus Egyház Katekizmusa. (Elérhető: <https://www.ovsz.hu/hu/oco/katolikus-egyhazi-katekizmusa>. Letöltés ideje: 2021.06.06.).
- Ötvös Zoltán (2020): Új élet reménye - Népesedés - Aggasztó születésszámtan, sikertelen és sikeres próbálkozások, csatasorban a tudomány. In: *Magyar Nemzet*. 2020. december 12. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/lugas-rovat/uj-elet-remenye-9084098/>. Letöltés ideje: 2021.05.28.).
- Portfolio.hu: A biozsák, ami megmentheti a világot, 2019. (Elérhető: <https://www.portfolio.hu/prof/20190819/a-biozsak-ami-megmentheti-a-vilagot-334343>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Rabbi Aaron L. Macker (1995): *In Vitro Fertilization*. (Elérhető: https://www.rabbinicalassembly.org/sites/default/files/public/halakhah/teshuvot/19912000/mackler_ivf.pdf. Letöltés ideje: 2021.05.28.).
- Rojkovich Bernadette (2020): Megsértjük a természet törvényeit. In: *Magyar Nemzet*. 2020. november 2. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenylombik-aldas-es-bekesseg-8996354/>. Letöltés ideje: 2021.05.28.).
- Scientific American: Commentary: The Eugenics Legacy of the Nobel Prize Winner Who Fathered IVF, 2013. (Elérhető: <https://www.scientificamerican.com/article/eugenic-legacy-nobel-ivf/>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Silber, Sherman J. (2010): *Judaism and reproductive Technology*. (Elérhető: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3071555/>. Letöltés ideje: 2021.05.25.).
- Sister Renée Mirkes (2012): Anything goes. In: *The Catholic World Report*. 2012. február 15. (Elérhető: <https://www.catholicworldreport.com/2012/02/15/anything-goes/>. Letöltés ideje: 2021.06.06.).
- Skarbski Fuzsina (2020): Fogadják el az etikus lombikot! In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 30. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenylombik-aldas-es-bekesseg-8996354/>. Letöltés ideje: 2021.05.28.).

- Szaár Gyula Gergely (2015) Géntechnológia szociológiai megközelítésben. In: *Jog-Állam-Politika*. 2015/1. szám.
- Szász Péter (2020a): A gyermek nem jog, hanem ajándék - Vita a lombikeljárással való megtermékenyítés vallási, etikai és biológiai szempontjairól. In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 27. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenya/a-gyermek-nem-jog-hanem-ajandek-8865134/>. Letöltés ideje: 2021.05.28.).
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2020a): Hatmillió gyermek köszönheti az életét az egyedülálló orvosi eljárásnak. In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 22. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenya/a-lombik-abortusz-inverze-8844557/>. Letöltés ideje: 2021.05.26.).
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2020b): A lombikprogram sikertörténet: életet ad! In: *Magyar Nemzet*. 2020. október 27. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/velemenya/a-lombik-program-sikertortenet-eletet-ad-8865530/>. Letöltés i ideje: 2021.05.28.).
- The Guardian: Sperm counts among western men have halved in last 40 years - study, 2017. (Elérhető: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2017/jul/25/sperm-counts-among-western-men-have-halved-in-last-40-years-study>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Theconversation.com: A look inside the Czech Republic's booming fertility holiday industry, 2016. (Elérhető: <https://theconversation.com/a-look-inside-the-czech-republics-booming-fertility-holiday-industry-52425>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Tremayne, Soraya - Akhondib, Mohammad Mehdi (2016): Conceiving IVF in Iran. In: *Reproductive Biomedicine & Society Online*. Vol 2, June 2016. (Elérhető: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2405661816300168?sfns=mo>. Letöltés ideje: 2021.05.26.).
- Usnews.com: Fetal Surgery Is Changing Lives for Kids With Spina Bifida, 2021. (Elérhető: <https://www.usnews.com/news/health-news/articles/2021-02-10/fetal-surgery-is-changing-lives-for-kids-with-spina-bifida>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Veres András (2017): A lombikprogram minden formája bűn. In: *Magyar Nemzet*. (Elérhető: <https://magyarnemzet.hu/archivum/belfold-archivum/veres-andras-a-lombikbiprogram-minden-formaja-bun-3884376/>. Letöltés ideje: 2021.05.21.).
- Vicsek Lilla – Bauer Zsófia – Szolnoki Noémi (2019): „A cél, hogy legyen egy kisbabád, és minden mást félreteszél” – Etikai keretek az embriókkal kapcsolatos döntéseknél a lombik eljárás során. In: *Szociológiai Szemle*. 29(3).
- Vicsek Lilla (2018): Fertility myths, technology myths and their sources - Lay reasoning about age-related fertility decline. In: *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*. 9:2.
- Vicsek Lilla – Szolnoki Noémi (2015): Az embrió, mint társadalmi-kulturális entitás: Az embriók konstruálása a lombik bébi eljárásban résztvevő magyar páciensek körében. In: Kisdí Barbara (szerk.): *Létkérdések a születés körül: Társadalomtudományi vizsgálatok a szülés és szülétség témakörében*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Whattoexpect.com: Vanishing Twin Syndrome, 2020. (Elérhető: <https://www.whattoexpect.com/pregnancy/pregnancy-health/complications/vanishing-twin-syndrome.aspx>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Yourivfjourney.com: Czech donor eggs: the EU's best-kept secret? (Elérhető: <https://www.yourivfjourney.com/czech-donor-eggs-europes-best-kept-ivf-secret/>. Letöltés ideje: 2021.06.03.).
- Youtube: A mesterséges megtermékenyítésről, 2015. (Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=uN9DiOx12kY>. Letöltés ideje: 2021.05.11.).
- Zádori János (2018): Az in vitro fertilizációs kezelések kimenetele, perinatális kockázatok. In: Kaáli Géza – Bártfai György: *A meddőség korszerű kezelése és diagnosztikája*. Medicina, Budapest.

Szerényi Gábor, Ész vs. indulat

Szerényi Gábor, Trianon, könyv, napló

Criminal Legal Tools in the Fight Against Irregular Migration in Hungary

I. INTRODUCTION

International migration has intensified in the past two decades. Europe has been receiving an increasing number of migrants from the developing countries. The number of irregular migrants entering the European Union reached unprecedented levels for the past four years, and this flow affected all of the Member States. In 2015, when Hungary was in the centre of the migratory flow, a political decision on taking the necessary criminal measures to stop the irregular migrants was made by the Hungarian Government. In many European countries, including in Hungary, the public opinion related to the irregular migration has forced the legislators to take the necessary and effective measures against it. In Hungary, among others, the criminal law and the criminal procedure law have been in focus. The Hungarian Criminal Code was amended with three new crimes, which are the following: damaging the border barrier, unlawful crossing the border barrier and obstruction of the construction work on border barrier. These crimes mentioned are called in the Hungarian practice „crimes against the border barrier”. The aim of the paper is to present the Hungarian criminal legal framework, which hallmarks the Hungarian fight against the irregular migration.

As a starting point, it shall be underlined that – according to our interpretation – an irregular migrant can be defined as an individual who crosses the border without proper permission or by violating conditions for entering a country.^[1] The migration – whether irregular or legal – is not a new phenomenon in Europe, it has presented on the European continent for decades. “Migration has been a natural phenomenon of changes in the world since the formation of mankind, which at times intensifies, becomes explosive, and sometimes eases.”^[2] In the past decades, a number of serious political and economic changes have taken place in the world. It shall be underlined, that one of its detrimental effects was the uptrend of the migratory pressure. However, at the same time, its nature and method have changed as well.

[1] Kuschminder et al., 2015, 10.

[2] Tóthné Demus, 2005, 53.

This interpretation mentioned can also be applied related to the irregular migratory flow, which has put high pressure on the European borders since 2015. The irregular migrants usually use the following ways entering the territory of EU: (a) border-crossing “without proper permission, either through clandestine entry or with fraudulent documents; (b) entering with authorization, but overstaying it; (c) deliberately abusing the asylum system; or under the control of the smugglers and traffickers.”^[3]

In connection with the mentioned thoughts, it shall be emphasized that the international migration has intensified during the last two decades.^[4] Europe has been forced to detect increasing number of migrants from the developing countries, which will be shown by the first table of our paper. Until between 2009 and 2010 the number of the irregular migrants crossed the border of the EU was about 100.000 each year,^[5] this number rose to more than 280.000 by 2014 at the pan-European level. The mentioned number represents a high increase over the years mentioned. Furthermore, the irregular enterings detected by the Member States in the EU has increased to an unprecedented level in 2015 and 2016. According the FRONTEX data the Member States recorded nearly 1.800.000 illegal border crossings at the peak of the migration crisis in 2015, while in 2016 this number - although much less - was 511.047 illegal border crossing which can be considered still extremely high^[6]. Contrary to the previous trends, between 2014 and 2015, partly from the Balkan states and from the destabilized countries in the Middle East and North Africa, mass emigration began to the countries of the European Union, which meant a big challenge for not only for the Member States themselves, but also for the European integration. This trend has not changed significantly in the recent years. Based on data published by the FRONTEX annual reports the European migratory crisis developed in the last 5 years, which will be presented by our first table.

[3] Uehling, 2004, 77-109.

[4] Triandafyllidou et al., 2012, 1.

[5] Morehouse et al., 2011, 8.

[6] FRONTEX, 2018, 8.

YEAR/ROUTE	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Western African	276	874	671	421	1531	2718
Western Mediterranean	7842	7164	10231	23143	57034	23969
Central Mediterranean	170664	153946	181459	118962	23485	14003
East Mediterranean	50834	885386	182277	42305	56561	83333
Circular route from Albania to Greece	8841	8932	5121	6396	4550	1944
Black Sea	433	68	1	537	0	2
Western Balkan	43357	764038	130261	12178	5869	15152
Eastern borders route	1275	1920	1349	776	1084	722

Table 1: Detections of illegal border-crossing in the EU between 2014 and 2019 (Source: FRONTEX Annual Risk Analysis for 2015-2020, <https://frontex.europa.eu>)

Mass immigration – considering on the one hand the origin of people arriving with the migratory wave, and the other hand their belief in belief, furthermore, the feeling of disappointment for the attitude of the Western states – poses a serious public security risk in the host societies, and unfortunately – as a result of the mentioned facts – it can also be seen in criminal statistics. In the recent years, the wave of intensive migration pointed out that the European Union’s liberal policy pursued by the majority of the European Member States has caused a serious security deficit in Europe. The positive expectations and impacts that have served and serve nowadays as well in many Member States for a permissive immigration policy are becoming unmanageable in the current, uncontrolled migration situation. Irregular migration is accompanied by other forms of crime, including the intensification of human trafficking and terrorism.

For the above-mentioned facts, irregular migration is defined in different ways by the Member States. Most of them give an administrative legal answer to this problem. However, it can be underlined that the criminalization is not a widespread response; the illegal border crossing and the illegal residence are not considered a criminal offence in the western European countries^[7]. Europe is still divided on how to handle the irregular migration. In the political dialogue, it is often described as a phenomenon, which threatens the state sovereignty and the public security. The news show that the public security can be influenced by the irregular migration. Therefore, different legal measures have been adopted by many Member States after 2015 to control the illegal migration and to deal with its harmful consequences.^[8]

[7] Guild et al., 2016, 24.

[8] Broaders et al., 2007, 1592.

Although, there is a shift towards criminalization^[9] of certain forms of illegal migration, it is not considered as a criminal offense in the domestic law of the most Member States. It is, of course, another question that according to the so-called “marginalization theory”, illegal immigrants who are marginalized in the country of destination often drive their fate towards committing crimes,^[10] which should be judged in accordance with the substantive criminal law of that state. It shall be emphasized that as a primary response to the phenomenon of illegal immigration itself, the criminal law action reacts more likely to that criminal activities based on illegal migration, such as trafficking in human beings, smuggling of human beings and related organized crime.^[11] The illegal immigration has been used by the mentioned crimes in order to reinforce its status in the European Union, taking advantage of Europe’s openness and its declared fundamental freedoms.^[12] In accordance with the above-mentioned fact, in the political dialogue, illegal immigration is often regarded as a threat to state sovereignty as well as to public security, whereby the states have the right to protect their borders. The emphasis of the mentioned aspects is justified by the need on the one hand to respond to the conduct - videlicet the illegally enters the territory of a foreign state - itself, and on the other hand to the security challenges concerning the illegal stay.^[13]

The irregular migration generally appears in the European internal legal systems as a misdemeanor, or a legal phenomenon, which shall be handled on the level of the administrative law. It shall be emphasized that the degree of *de jure* criminalization is limited - in the most Western countries illegal residence as such is not crime.^[14] However, the irregular migration is often described as a threat to state sovereignty and to public security.^[15] This unfavorable effect was recognized by the Hungarian Government in 2015, and at the peak of the migratory pressure decided on using criminal legal tools in the fight against the irregular migration. In many Member States, including in Hungary, public opinion related to the irregular migration has forced the legislators to take quick and effective measures against it. In Hungary - although the irregular migration is a multifaceted phenomenon,^[16] therefore the legal responses effect many parts of the internal legal system - the law enforcement and the criminal law were in the focus.

The first step was the construction of the physical border fence, and as a second stage, the Hungarian Parliament adopted the legal framework on its protection. The Hungarian legal response concerned widely the Hungarian legal

[9] Lévy, 2017, 153-162.

[10] Leekers et al., 2012, 17.

[11] Mitsilegas, 2015, 48.

[12] Galateanu, 2017, 601.

[13] Spina, 2017, 354.

[14] Guild et al., 2016, 24-25.

[15] Koser, 2005, 10-11.

[16] Hegyaljai, 2016, 12.

system. In the centre of the amendment were the criminal law and the criminal procedure law. Within the frame of the mentioned decision, the Hungarian Criminal Code was amended with three new crimes, which are the following: damaging the border barrier, unlawful crossing the border barrier and obstruction of the construction work on border barrier. The aim of the paper is to present on the one hand the Hungarian criminal legal solution with special reference to the new statutory definitions concerning the irregular migration and to present the mentioned elements of crimes. However, before it, we have to deal with the legality of the Hungarian border fence, because it is no reason to analyze the mentioned statutory definitions, if the construction of the border barrier can be considered as an unlawful step. Furthermore, finally – using the criminal statistical analyzing method – we want to highlight some anomalies concerning the Hungarian situation and practice.

II. ABOUT THE HUNGARIAN BORDER FENCE

The migratory flow intensified in 2015 put a high pressure on Hungary, which fact is underlined by the data on numbers of asylum seekers between 2014 and 2015. By July 2015, this number had risen to 78,000, compared to the about 43,000 asylum applications filed in 2014. By the end of 2015, the number of asylum seekers was already close to 180,000.^[17] Only during September 2015 – before the finishing the construction work concerning the fence by the Hungarian-Serbian border - there was a total number of 138.396 irregular migrant entries.

Under this migratory pressure, the Hungarian government has adopted a package of legal measures, mainly for the sake of the security of Hungary. The first step was the establishment of a physical border barrier and the creation of legal regulations facilitating its construction. As the legislator pointed out in 2015: “the state borders can be protected only by the installation of ever more serious facilities. The function of these facilities is not only to complete the state’s self-defense, but also to signal that the state has right to self-defense, and that right must be respected by everyone.”^[18]

The first step in process on realization of this legal policy was Resolution of the Government Nr. 1401/2015, which set a deadline of 1 July 2015 on the one hand to “prepare for the construction of a 4 meter-high border barrier on the Serbian-Hungarian border at about 175 km length”^[19] and on the other hand to

[17] Póczik, 2018, 11.

[18] Part of the general legislative justification on Act CXL of 2015.

[19] There were a lot of legal measures in order to reach the mentioned internal policy, for example: the following resolutions of Ministry of Interior, 50/2015. (IX.16.) BM r., 51/2015. (IX.20.) BM r., 56/2015. (X.17.) BM r., 60/2015. (XI.16.) BM r., 3/2016. (I.20.) BM r., 6/2016. (II.18.) BM r.

make the necessary legal measures in order to protect it. The construction of the border barrier began in early July 2015, and it was completed by Monday, 14 September 2015. After the first step of the construction works had been finished by the Serbian-Hungarian border, Hungary started – as a second step – the construction of a second fence along the Croatian-Hungarian border.^[20] It should be noted that – as Tamas Hoffman a senior researcher at the Institute of Law of the Hungarian Academy of Sciences said – the application of a temporary physical border lock is not “devilish” either. In its view, a State is entitled, by virtue of its sovereignty, to defend its own borders in this way, provided that it meets its obligations under international law.^[21]

After the mentioned decision, the Hungarian legislator declared the goal to protect the construction of the border fence. Due to the mentioned political aim, the Government adopted the Resolution Nr. 213/2015 in August, which punished by fine^[22] that acts, which violated partly the construction site of the border fence and partly its construction.^[23]

Following these precedents, the Hungarian Parliament adopted the Act CXL of 2015 on 4 September 2015. This act mentioned above amended many parts of the Hungarian legal system, not only the criminal law and the criminal procedural law, but also the legal regulation concerning the migration policy and also the Act on State Borders. The legislation created a criminal legal protection for the border barrier and also inserted special procedural rules into the Hungarian Act on Criminal Procedure.

III. ABOUT THE CRIMES AGAINST THE BORDER BARRIER

As we mentioned above, three new elements of crime has been inserted by the Act CXL of 2015 into the Hungarian Criminal Code (Act C of 2012) – due to the aim of stopping the irregular migratory flow – in 15 September 2015, which are the following: unlawful crossing of the border barrier (Sec. 352/A.), damaging the border barrier (Sec. 352/B.), and the obstruction on construction work on the border barrier (Sec. 352/C.).

[20] An interesting data that after Hungary closed the Hungarian-Serbian border with the barrier, the number of the irregular migrants entered Hungary decreased to only 315 in November and to 270 in December 2015.

[21] Póczik, 2018, 15.

[22] The fine – depending on its gravity – was from HUF 30.000 to HUF 500.000.

[23] The scope of these practices is set out in Sections 2-3 of the decree: (a) entry into the area of the temporary closing of border during its construction and maintenance; (b) obstructing construction work in any form; (c) introducing a drone or other unmanned remote control device into the construction site; (d) obstructing the access of persons working in the area of the closing of border; (e) obstructing the access of vehicles and means of transport to the area affected by the construction of the boundary lock.

According to the Section 325/A of the Hungarian Criminal Code: „any person who enters unlawfully the territory of Hungary across the border barrier commits the crime titled the unlawful crossing of the border barrier”. The mentioned crime can be considered as a „*delictum commune*”; therefore, its perpetrator can be anyone. However, if we look at the reason of creation this statutory definition, it is quite clear that the Hungarian legislator drafted it specifically in order to curb the irregular migration. This fact is also confirmed by the Unified Hungarian Criminal Statistic of the Investigation Authorities and Prosecution. Namely, according to relevant data the most of the perpetrators of the crime mentioned had the following nationality: Afghan, Iraqi, Syrian, Pakistani, Iranian and Kosovo.

This crime is – in practice typically – committed either by breaking the physical border fence – rarely by crossing it without using violence against it – or by entering unlawfully the border fence damaged earlier by someone. Therefore, it shall be emphasized that who is caught in the act by the authorities in the territory of Hungary near to the border fence, or not so far from it, there is a reasonable cause to believe that this person entered irregularly Hungary – in violation of the border fence – and therefore committed the crime mentioned. However, in order to speed up the back-redirects to the gates built up on the Hungarian border fence, the Act on State Border was amended by the Hungarian legislator in 2016. According to this modification, if an irregular migrant is held up by a police officer within 8 kilometers from the Hungarian-Serbian and the Hungarian-Croatian border (the Schengen external borders), the authority shall redirects this migrant to the border barrier – except if it is reasonable cause to believe that the migrant committed a crime – to ensure that the migrant retires back where he or she came unlawfully from. If we look at the statistical data, we can see how the migratory routes have changed because of creating the border barrier and how the number of criminal procedures have changed for the past few years in context of the legal amendment mentioned above.

The decreasing number of procedures clearly show how the measures applied by the authorities have modified due to the amendment of the Act on State Border. The data also shows how the authorities moved from the strictly application of principle of legality towards the law enforcement methods avoiding the criminal procedure.

In the following table, we summarize the registered unlawful crossings of the border barrier based on the Unified Hungarian Criminal Statistic mentioned above:

Years	Unlawful crossing of the border barrier (Sec. 352/A)
2015	914
2016	2843
2017	22
2018	16
2019 – April 2021	33

Table 2. (Source: the Unified Hungarian Criminal Statistic of the Investigation Authorities and Prosecution)

According to the Sec. 352/B. of the Hungarian Criminal Code any person who damages or destroys the border barrier and its devices commits the damaging of the border barrier, insofar as the act did not result in a more serious criminal offence. Following the definition mentioned, it shall be underlined that this crime can be considered as a subsidiary statutory definition. The legal object protected by the legislator is not only the territorial integrity of Hungary, but also the protection of the border barrier. The reason of creating the mentioned crime is that it is required to punish that perpetrator who endangers with his conduct the protection function of the border barrier built by the state.^[24]

Nevertheless, it shall be emphasized that the border barrier built in 2015 and 2016 at the Serbian-Hungarian and the Croatian-Hungarian border is protected not only by the statutory definition mentioned above, but also by the crime regulated under the Sec. 352/C of the Hungarian Criminal Code. According to the mentioned Section, any person who obstructs the construction or the maintaining work of the border barrier commits a crime titled obstruction on construction work on the border barrier. This crime is also a subsidiary statutory definition because the perpetrator can be punished for this crime only that case if the act committed by the perpetrator did not result another criminal offence. Any conduct by which the perpetrator can obstruct the works on the border closure may constitute according to the mentioned Section.^[25] For the past few years, the crime titled damaging of border barrier occurred in the judicial practice, however, the obstruction on construction work on border barrier is not at all.

In the following table, we summarize the relevant data of the Hungarian criminal statistic according to the mentioned two criminal offences:

[24] Hautzinger, 2016, 191-192.

[25] Madai, 2016, 253.

Years	Damaging of the border barrier (Sec. 352/B.)	Obstruction on construction work of the border barrier (Sec. 352/C.)
2015	22	0
2016	1543	0
2017	863	0
2018	115	0
2019 – April 2021	192	0

Table 3. (Source: the Unified Hungarian Criminal Statistic of the Investigation Authorities and Prosecution)

Common characteristics of these crimes mentioned in Table 2-3 that each crime could be committed only with intent. Furthermore, several qualified cases were linked by the legislator to the statutory definition of damaging of border barrier and to the unlawful crossing of the border barrier. These are the following: perpetration by displaying a deadly weapon, or by carrying a deadly weapon, and perpetration as a member of a mass riot. The most serious qualified case by both above-mentioned crimes is if the perpetration results in death.

The following table summarizes the statutory definitions of all of the crimes against the border barrier:

Unlawful crossing of the border barrier (Btk. 352/A.§)	Any person who enters unlawfully the territory of Hungary across the border barrier
Damaging of the border barrier (Btk. 352/B.§)	Any person who damages or destroys the border barrier and its devices, insofar as the act did not result in a more serious criminal offence
Obstruction on construction work of the border barrier (Btk. 352/C.§)	Any person who obstructs the construction or the maintaining work of the border barrier, if the act committed by the perpetrator did not result another criminal offence

Table 4: The crimes against the border barrier based on the Hungarian Criminal Code (Source: Act C of 2013)

IV. PROCEDURAL LEGAL PROBLEM IN CONNECTION WITH THE CRIMES AGAINST THE BORDER BARRIER

According to the principle of legality, the criminal procedure shall be initiated and conducted, and the defendant shall be punished by the authorities, if the act committed by the defendant can be qualified as a crime, furthermore, if the defendant is punishable. Namely, if there is a reasonable cause to believe that the act committed by the perpetrator could be qualified as crime according to the Hungarian Criminal Code, the authorities must conduct the procedure, and must examine the elements of crime committed. It means that the investigating authorities must investigate the circumstances of the crime, the prosecutor must arraign against the perpetrator – if there isn't any other opportunity to finish the criminal procedure –, and the judge must sentence the perpetrator if the commission of the crime is proved, and the defendant is punishable.

As it can be understood on base of content of the criminal procedural principle mentioned, in case of caught in the act or of detecting a crime, the authorities are not in that position to decide on starting a criminal procedure. The procedure must be started.

The Hungarian Police Force weekly publishes the actual data related to the irregular migration in Hungary. The data published concerns the number of irregular crossings hindered, the number of held up irregular migrants who were redirected to the gates built up on the border fence, and the number of arrested migrants against whom procedures were started by the authorities. If we check up the data, it isn't in the same street in comparison with the number of crimes mentioned above in Table 2-3, and it is not in accordance with the real content of the principle of legality.

Namely, that person, who is held up or arrested, or hindered during or after the irregular crossing the border fence, or this person is caught in the act during the attempt of crossing, commits at least the unlawful crossing of the border barrier and the criminal procedure must be started against her or him. Otherwise, how could the migrants get to the Hungarian territory within 8 kilometers from the mentioned borders, if not by committing the mentioned crime? According to our opinion, without committing the crime mentioned, it is impossible in most of these cases.

In the following table, we will summarize the data published, however, for the sake of simplicity, only with reference to the last three years.

Years	Number of irregular crossings hindered by the authorities	Number of held up migrants who were redirected to the gates	Number of captured and arrested irregular migrants
2019	3008	12973	943
2020	14160	30097	2078
2021 (till 4 of April)	9766	8311	518

Table 5. (Source: the official website of the Hungarian Police Force)

As we see earlier, according to the statutory definition of the unlawful crossing of the border barrier, anyone who try to enter the territory of Hungary unlawfully – across the installed border fence avoiding the appointed gates –, commits the crime mentioned. On the base of data summarized by Table 4, we could also see that the data concerns those cases, when the irregular migrants entered or tried to enter unlawfully the territory of Hungary. All of migrants who were hindered or held up and redirected, or captured and arrested by the Hungarian Police, committed this crime mentioned above, because they could enter Hungary only through the border barrier, namely, they were caught in the act either by the fence or not so far from it. Therefore, - at least - in most of the cases mentioned above by the Table 4, the authorities should have had to apply the Hungarian Criminal Code, and according to the principle of legality, they should have had to start the criminal procedure.

However, if we compare the data summarized by the tables, we can emphasize that from 2019, the authorities preferred mostly the law enforcement methods than the criminal procedural ones to ensure the rapidity, efficiency, and the cost-effectiveness of the procedure. The criminal procedural principle on legality has become a contentless principle in these procedures; therefore, the following question occurs justifiably: is there any reason to regulate the unlawful crossing of the border barrier as crime in the Hungarian Criminal Code? On the other hand, if the answer is yes, is there any reasonable cause to carry on managing the problem caused by the irregular migration such a method like the mentioned one? We are going to try to find out the correct answer in our conclusion.

V. CONCLUSION

According to our opinion, there are two different ways to give the appropriate answer for these questions. The first way connects to the field of criminal law and needs to deal with the real criminal-political aim declared by the legislator in 2015. The second way is the law enforcement one. However, it shall be underlined that there is no reason to apply mixed these methods mentioned above in the practice. Namely, if someone committed the unlawful crossing the border barrier, the criminal law must be applied against this perpetrator.

If we want to analyze the first way – the criminal legal one –, the first question to be answered is whether maintaining the criminal legal regulation concerning the unlawful border crossing would be justifiable in the future or not? In order to give an answer for our question, we have to examine the legislator's aim related to the crime mentioned. In 2015, when this crime was inserted into the Hungarian Criminal Code, the legislator appointed that – among others – Hungary can fight efficiently against the irregular migration with construction the physical border, therefore, in order to improve the defending of the Hungarian borderline, there is

necessary to make such a crime, which can support this political aim. Therefore, it is a relevant question whether repealing the crimes against the border barrier can be expected in the near future or not. However, it should be considered with reference to the criminal statistical data and the practice. Thus, if the legal situation will not get be changed, and if a crime against the border barrier will be committed by someone, the authorities must conduct the criminal procedure against the perpetrator. In addition, this expectation is coincide with the main content of the criminal procedural principle on legality. If Hungary wants to follow the way assigned by the legislator in 2015 changing of viewpoint of the authorities is to be needed.

Enforcement of the traditional legal principles can be considered as an advantage of this way; however, there are many disadvantages to be seen. First, it can increase the number of the criminal procedures, which can enhance the administrative border of the authorities working on every stage of the criminal procedure, and it will also increase the costs of the procedures, which won't probably pay off for the state. If we have a look at data, it can be clear that the authorities – even for the aim of avoiding the burdens mentioned – do not follow the traditional practice, and mainly choose the law enforcement one. However, this law enforcement method is not in accordance with the criminal legal regulations, and this is why it can be criticized. Furthermore, according to our opinion, the border barrier has deterrent effect as itself for the migrants. Not the fact of criminalization, but the border barrier and the effective police measures alone can deter and hinder the irregular migrants from unlawfully entering Hungary.

However, if Hungary wants to follow the current method, the law enforcement one, the first and the most important condition to be changed is the viewpoint of the legislator. What does it mean exactly? The justification of the criminal legal steps should be thought over by the legislator. Namely, the rules of criminal law should enforce only in the field of criminal law and criminal procedure law. Therefore, the opportunity of decriminalization arises, which would have to effect all of crimes against the border barrier. It would be a reasonable step, because it would be based on not only the criminal statistical data mentioned in the Table 2-3., but also on the handling method worked out by the police force to stop the irregular migratory flow. It would ensure the rapidity and efficiency of the procedures against the detected irregular migrants and would not cause a huge economic and administrative border (can we think here about the cost of practical application of the right on use of native language – the cost of translations, and the cost of the officially appointed defense counsel) for the authorities conduct the criminal procedures. For the reasons mentioned above, creating the accordance between the practice and the legal rules is to be considered in the near future in Hungary.

REFERENCES

- Broaders, Dennis – Engbersen, Gottfried (2007): The fight against illegal migration. Identification Policies and Immigrants' Counterstrategies. In: *American Behavioral Scientist*. Vol. 50. Nr. 12.
- Frontex.europa.eu: Annual Risk Analysis (2015-2020). (Available at: <https://frontex.europa.eu/publications/?category=riskanalysis>. Downloaded on: 07.04.2021).
- Galateanu, Oana (2017): Illegal Migration and the Migration Phenomenon at the Frontiers of Romania. In: *Contemporary Readings in Law and Social Justice*. Vol 9 (2).
- Guild, Elspeth et al. (2016): *Irregular Migration, Trafficking and Smuggling of Human Beings: Policy Dilemmas in the EU*. CEPS Paperback, 22 February 2016.
- Hautzinger, Zoltán (2016): Büntetőjogi tényállások a külföldiség és a migráció vonzásában. In: Hautzinger, Zoltán (ed.): *A migráció büntügyi hatásai*. Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, Budapest.
- Hegyaljai, Máttyás (2016): Migráció, bűnügy, nemzetközi kitekintés. In: Hautzinger, Zoltán (szerk.): *A migráció büntügyi hatásai*. Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, Budapest.
- Koser, Khalid (2005): *Irregular migration, state security and human security*. GCIM, 2005.
- Kuschminder, Katie et al. (2015): *Irregular Migration routes to Europe and factors influencing migrants' destination choices*. Maastricht Graduate School of Governance, Maastricht.
- Leekers, Arjen – Godfried, Engbersen – van der Leun, Joanne (2012): Crime among irregular immigrants and the influence of internal border control. In: *Crime Law SocChange*. Vol. 58/2012.
- Lévy, Miklós (2017): „Crimmigration” avagy kriminológiai kutatások a bevándorlás kriminalizálásáról. In: Finszter, Géza – Korinek, László – Végh, Zsuzsanna (eds.): *A tudós ügyész. Tanulmányok Bócz Endre 80. születésnapjára*. HVG-ORAC, Budapest.
- Madai, Sándor (2016): „A tömeges bevándorlás okozta válsághelyzet” kezelésének büntető anyagi jogi eszközei hazánkban. In: Hautzinger, Zoltán (ed.): *A migráció büntügyi hatásai*. Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, Budapest.
- Mitsilegas, Valsamis (2015): *The Criminalization of Migration in Europe. Challenges for Human Rights and the Rule of Law*. Springer, Berlin.
- Morehouse, Christal – Blomfield, Michael (2011): *Irregular migration in Europe*. Migration Policy Institute, Washington DC.
- Póczik, Szilveszter (2018): A határárral kapcsolatos bűncselekmények elkövetőinek szociológiai vizsgálata a Csongrád megyei büntetőeljárások alapján. In: *Kriminológiai Tanulmányok*. Vol. 55/2018.
- Spena, Alessandro (2017): A Just Criminalization of Irregular Immigration: Is it possible? In: *Criminal Law and Philos*. Vol. 11 of 2017.
- Tóthné Demus, Mária (2005): Új kihívások a hazánkat érintő illegális migráció kezelésében. In: *Ügyészek Lapja*. Vol. 3/2005.
- Triandafyllidou, Anna – Maroukis, Thanos (2012): *Migrant smuggling: Irregular migration from Asia and Africa to Europe*. Springer, Berlin.
- Uehling, Greta (2004): Irregular and Illegal Migration through Ukraine. In: *International Migration*. Vol. 42, Issue 3.

Szerényi Gábor, Crazy Horse

Aki rajzol, fest, ír... – Szerényi Gábor képteremtő művészetéről

Minden művészeti ág fejlődése a specializáció felé halad. Ez így van a képzőművészetben, s azon belül a grafikában is. A képgrafika utolsó évekbeli fejlődésére is az jellemző, hogy „akkor vagy sikeres, ha egy valamit művelsz, de azt intenzíven”, s ez a módszer a siker egyik záloga. Nos, Szerényi Gábor művészettel kapcsolatos és kifejezetten művészeti munkássága abszolút nem ez a kategória. A művész vállaltan sokféle tevékenységformával foglalkozik, de esetében az a különleges, hogy munkássága minden területen értékes, igényes.

Szerényi Gábor teljesen egyéni intonálású művészetének egyik kulcsa tán abban kereshető, hogy erősen önművelő alkat. Ugyan fiatalabb korában – ez a hetvenes évek elejére tehető – nagy hatással volt rá a magyar avantgárd nagy gurujának, Erdély Miklósnak a személyisége, ám végül képzőművészként nem azt az utat választotta, amelyre Erdély terelte volna, de gondolkozása, világról vallott felfogása, művészetének képi intellektualitása máig jelez valami – tán tudat alatti – örökséget. Ha Szerényi Gábor munkásságát kíséreljük meg elemezni, feltétlenül megemlíthető összetett sajtó- és médiabeli szerepe, sajtó- és televíziós szerkesztői munkássága, fokozottan pedig művészeti írói, elemzői tevékenysége. Írásaiban is mindig kitűnik érzékenységgel, felkészültséggel, könnyedséggel, publikációs mentesek mindenféle sznobizmustól, ugyanakkor szakmailag kivétel nélkül mélyre hatolóak, pontosak. Műveiben egyáltalán nem csak művészettel foglalkozik, hanem azok kis városi pillanatképek is tudnak lenni, minieszék, személyiségrajzok. Már szövegeiben is feltűnik kitűnő megfigyelő képessége, különösképpen úgy is fogalmazhatunk, hogy: felfigyelő képessége...

Pályaindulása éveiben tehát szimultán módon folytatott újságírói, szerkesztői és képzőművészeti tevékenységet (és még sok minden mást!), s jeles szakmai elismerés, hogy 1977 és 1991 között több, mint másfél száz rajza jelent meg az Élet és Irodalomban. Első munkái elfogadásakor még tapasztalhatta Nagy László költő (aki akkor a lap képszerkesztője volt) pályára orientáló segítőkészségét. Több napilapban jelentek meg rajzai, írásai, volt lapok képszerkesztője, míg immár hosszú évek óta rendszeresen a Magyar Nemzet hétvégi magazinjának dolgozik, fogalmazhatunk úgy, hogy jelennek meg képi látomásai, s mióta megvannak ennek a nyomdai lehetőségei, azóta nem csak fekete-fehérben, hanem színesben is megjelennek munkái. A művész képgrafikus munkássága egy különleges eredménye, hogy hosszú évek óta műveli az *újságrajz* lassan kihunyónak tűnő műfaját, még hozzá egyedülálló kreativitással

és művészi eredménnyel. A Magyar Nemzet napilap hétfévi mellékletei művei, grafikái által, szorosan vett képzőművészeti szempontból is értékessé, értékké válnak. Az újságrajz elvileg alkalmazott műfaj, ám ő - a számára biztosított szabadsággal élve - kilép ennek minden kötöttségéből, s rajzai az autonóm műalkotás minősítésre is jogosan tartanak igényt. S mindezt fejeli meg, lehet, hogy legfontosabbiként, szuverén alkotóművészi munkássága, mely a tágan értelmezett grafikuművészi tevékenységet jelenti, képgrafikusként, karikatúristaként, illusztrátorként, festészeti karakterű képteremtőként. Ebben központi van a képgrafika rajzi megvalósulásaként előttünk álló jeles életmű, látomásos, szürrealista látásmódként is manifesztált mély művészi felfogása, amelytől sohasem áll távol a humor, a sajátos szatirikus felfogásmód, mely bravúros technikai alkalmazókészséggel párosul, s immár összetett színhatásokkal összegződik. Ahogy a művész fogalmazott: tombolóan színesek lettek, lehettek művei. Ez a fogalom - színes - valóságos és jelképes értelemben is alkalmazható művészetére. Rendszeresen megjelenő - újra csak nevezzük így - újságrajzai immár egyedülálló műfajt képviselnek a kortárs magyar képzőművészetben. Nem tudunk más olyan példáról, mint az övé, vagyis hogy éveken keresztül, heti rendszerességgel jelennek meg munkái, ráadásul folyamatosan villódzó ötletgazdagsággal. Képi világában hagyományosan sokszor tűnnek fel úgynevezett attribútumok, lényegi tárgyi elemek, melyek jellemzik művésze tartalmai, formai karakterét. Ilyen például a töltőtoll, amely végső soron ma már nincs is igazán bent használati tárgyaink körében, tehát már valamiféle múltira is utal, ám ugyanakkor Szerényi Gábor esetében kettős értelmet is kap. Egyrészt utal írói tevékenységére (az írók egy része még ma is töltőtollal ír!), ugyanakkor a töltőtoll számára kitűnő rajzeszköz, finom vonalteremtésre alkalmas, burjánzó, zsúfolt vonalhálóit remekül lehet vele papírra vetni. Vagyis töltőtollra alapozódik írói, rajzi munkássága. Látható is most közzétett rajzai között egy olyan tengerész figura, akinek lábszára alsó része és lábfeje egy-egy töltőtoll, illetve annak hegye... Ráadásul ez a tollhegy már rajzolatokat is teremtett! Az egyik hegy egyfajta geometrikus felfogásban rajzolt, a másik talán kalligráfiákat hoz létre. Vagyis a két hegy egészen másfajta stílusban dolgozik. A tengerész pedig, mint világjáró, világutazó, szintén lehet a rajzoló saját vágyakozása. Így válhat egy formailag semmiképpen annak nem nevezhető mű (amely azonban szimbolikus értelemben nagyon is igaz): *önarcképpé*... Szerényi Gábor sokszor használta munkái megvalósítása során a körzőt. No nem rajzolásra, hanem felbukkanó tárgyként! Olyannyira, hogy körzők kompozíciójából még úgynevezett objektet is készített. A körző, mint látványmotívum felhasználása és beépítése egy-egy műbe újszerű mondandók vizuális megjelenítését segítette elő.

Ábrázolói módszerében egyrészt tehát nagy szerepet kap a vonal, a burjánzó, kiismerhetetlenül tekerő vonal folyamatossága, ugyanakkor a felület alakításában alkalmanként a felület véglegesítése pontok halmazátára épül. A pontok tömege egész különleges vizuális effektusok érzékelésére képes. Másik módszere a szinte árnyékrajzok világát megidéző nagy

fekete foltokból álló mű építése. Ez a felfogás is tele van áttételes gondolatok manifesztálásával. Amikor szobrok, emlékművek világát idézi, akkor a múlt és a jelen bravúros ütköztetését oldja meg, nem is beszélve arról, hogy az árnykép utalhat az árnyékra, s hogy a múlt művei ma már csak saját maguk árnyékai. Így válik képessé egy képi világ összetett gondolatok felvetésére. S ha mindent tetézi színalkalmazással, akkor a képgrafika már kilép e kategóriából és már-már átlép a festmény területére. Azért nem válik festménnyé, mert minden mű szerkezetében, hálózataiban továbbra is a rajz adja a mű megvalósulása döntő látványelemét, s munkái finom papírokon, kartonokon születnek meg. Színalkalmazása is különleges. Jeleztük már a tobzódás fogalmát, amely a maga valóságában is jól jelzi, hogy Szerényi Gábor szinte úszik az örömben, amikor a fekete-fehér kettősségét „hátrahagyva” színezheti műveit. Szinte tudatosan törekszik sajátos disszonanciára, s ha kell: harmóniára, amikor a rajzi látvány jelképes mondandójának például gúnnyal, humorral együttes megfogalmazásához élénk színösszeállítások csatlakoznak. A rajz sajátos derűje a színalkalmazás felfokozott vitalitásával egyesül.

Fontos meglátásokat tett közzé Szerényi Gábor munkásságáról Szurcsik József képzőművész, amikor így írt: „Művészetében a belső feszültség erőteljes gesztusaival olykor úgyszólván robbanásra kész teti műveit. Mégis a klasszikus grafika értékeire alapozva, kiváló rajzkészség és technikai felkészültség jellemzi Szerényi Gábor minden művét. Érdekes egybeesés, hogy a robbanékony, energikus feszültség és dinamika állandó mozgalmal vibrálása mégis sejtelmes érzékenységgel telik meg, pontosabban szelíd és finom szeretettel tölti fel képeit. Minden tollvonás, vonal vagy folt egyszerűen „csak úgy” beszédbe elegyedik a nézővel anélkül, hogy kinyilatkoztatna vagy megmásíthatatlan véleményét a világról ránk akarná terhelni.”

Valóban fontos a dinamikával, vibrálással együttes sejtelmes érzékenysége. Ami nem zárja ki, sőt művésze értékét csak fokozza, hogy ne foglalkozzon filozófiai dimenziókba is emelkedő gondolati dilemmákkal, néha abszurditásig fokozódó művészi töménységgel megjelenített társadalmi szituációkkal. Szellemi motívum arzenáljában sokszor bukkan fel a könyv, sokszor jelennek meg újságok, folyóiratok ábrázolásai. Ez jelzi, hogy a kultúra sorsa, jelene, helyzete, állapota, annak torzulása, a média befolyásoló ereje mennyire foglalkoztatja a művészt. Iróniára is rendkívül erőteljesen képes művészi világára azonban a néző sokszor reagálhat úgy, hogy „sírva vigadunk”. P. Szabó Ernő művészettörténész idézte Szerényi Gábort egyik írásában olyképpen, hogy: „nem a látható világ külső burka foglalkoztatja, hanem azok a mögöttes dolgok, amelyek alakulása azután mégis visszahat a látható világra.” S ez így igaz. Munkái látván először csak felismerjük motívumait, ám összetett asszociációkkal teli gondolati konstrukciói csak a látvány tüzetes elemzésével tárulnak fel előttünk. Módszerében sokszor jut fontos szerep a mondandó szuggesztivitásának elősegítése okán a karikatúrisztikus rajzi fogalmazásmódnak. Eltúlzott arányok, felnagyítások, kicsinyítések, meghökkentő tárgyak, személyek felbukkanása segíti elő az erőteljes képi kompozíció megvalósulását. E felfogásával meglehe-

tősen magányos szereplője a kortárs magyar képzőművészetnek, melyben igen ritkán találkozunk azzal, hogy az adott esetben karikatúrára alapozódó rajz, mű sikeresen lép át a képgrafika műnemébe. Szerényi Gábor ezzel a sokféleséggel tehát távol tartva magát a művészi specializációtól, sajátos reneszánsz tágassággal értelmezi és gyakorolja művészi hivatását, amely különleges színfolt a kortárs magyar képzőművészetben.

S ha lejegyeztük korábban azt a fogalmat is művészetével összefüggésben, hogy humor, akkor hadd legyen a zárógondolat tén ilyen módon fogalmazva... A magyar vezetéknevek között van olyan, hogy Szelényi, de az nem ő, van olyan, hogy Selényi, de az sem ő, van szerény, ám az sem ő! Ő Szerényi. Vagyis odavalósi, Szerényből érkezett... Ilyen szemmel nézzük műveit.

Szerényi Gábor, Dimenziók 3.

Szerényi Gábor, *Brew*

Az észak-afrikai országok fontosabb politikai mérföldköveinek összevetése egyéb társadalmi és gazdasági mutatókkal az arab tavasz óta eltelt időszakban

I. BEVEZETÉS

2010. december 17-én Mohamed Bouazizi, tunéziai utcai árus tiltakozásként felgyújtotta magát, miután a helyi hatóságok elkobozták kordéját, ahonnan gyümölcsöket és zöldségeket árult.^[1] Az eset rövid időn belül spontán tüntetésekké és további megmozdulásokba torkollott, nemcsak Tunéziában, hanem az észak-afrikai és közel-keleti régió valamennyi országában. A folyamat arab tavasz néven vonult be a történelembe, amely nyomán – a teljesség igénye nélkül – politikai rezsimváltásokra, polgárháborúkra, nagyhatalmak és regionális hatalmak közötti egyre éleződő versengésre, vagy az Iszlám Állam felemelkedésére került sor. Az arab tavasz, mint az 10 év távlatából magabiztosan kijelenthető, nem hozta el azokat a politikai, gazdasági és társadalmi változásokat, amelyeket akár a megmozdulásokban részes országok polgárai, akár más országok politikai vezetői vártak, reméltek. Ráadásul 2020-ban a COVID-19 pandémiás helyzet újabb kihívások elé állította az észak-afrikai és közel-keleti régiót (a tanulmány lezárásakor ezen globális kihívás természetesen nem csak erre a földrajzi térségre korlátozódott), így 2010 és 2020 között tulajdonképpen egy válságtól válságig tartó időszakról lehet beszélni.

A tanulmány az észak-afrikai országokban végbemenő politikai változások főbb vonalainak bemutatására – és a gazdasági-társadalmi mutatók alakulásával történő összevetésére – vállalkozik a fent lehatárolt időszakban. A módszertani kereteket ismertető fejezet a földrajzi és időbeli lehatárolást, valamint a soron következő fejezetek legfontosabb szerkezeti-tartalmi bemutatását tartalmazza, amelyet az egyes ország-tanulmányok követnek.

[1] Tüske – N. Rózsa, 2011.

II. MÓDSZERTANI KERETEK

A tanulmány szempontjából először az észak-afrikai országok körét érdemes lehatárolni. Az ENSZ statisztikai besorolása hét országot – Algéria, Egyiptom, Líbia, Marokkó, Nyugat-Szahara, Szudán és Tunézia – sorol az észak-afrikai régióhoz.^[2] Egyéni megfontolás alapján Nyugat-Szahara^[3] és Szudán^[4] nem képezi részét a vizsgálatnak, így a továbbiakban Algéria, Egyiptom, Líbia, Marokkó és Tunézia kerül bemutatásra.

A tanulmány – ahogy a Bevezetésben is említésre került – az arab tavasz kirobbanását követő évek bemutatására fókuszál, azaz 2010/2011-től egészen a 2019. év végéig tartó folyamatokat elemzi. Az észak-afrikai (és közel-keleti) országok tekintetében az arab tavasz, valamint a COVID-19 pandémia negatív hatásainak begyűrzése két olyan jól azonosítható mérföldkő, amelyhez igazodva jól szakaszolható ezen országok fejlődése.

Az arab tavasz a XXI. század legfontosabb mérföldköve az észak-afrikai és közel-keleti régió vonatkozásában, ugyanis olyan események láncolatát indította el, amelyek belpolitikai, regionális biztonsági vagy éppen gazdasági hatásai napjainkig továbbgyűrűznek. Az arab tavasz keretében történt megmozdulásokat és eseményeket politikai, gazdasági, szociális és társadalmi (például törzsi) tényezők egyaránt fűtötték, és amely megmozdulásokban sokan a „demokráciadominó” beindítását látták.^[5] Bár számos országban történtek pozitív változások – vezetőváltás, politikai nyitás, polgári jogok kiszélesítése –, többek viszont sokkal rosszabb helyzetbe kerültek az arab tavasz után, mint előtte voltak – elegendő itt a polgárháborúval sújtott országokra gondolni, a terrorista és militáns csoportok megerősödésére (például az Iszlám Állam expanziója), humanitárius válságokra, stb.

A tanulmány arra vállalkozik, hogy az észak-afrikai országok esetében bemutassa az arab tavasz kirobbanása óta bekövetkezett politikai, gazdasági és szociális változásokat, kiegészítve kutatóintézetek és műhelyek értékeléseivel. A fentieknek megfelelően az egyes országtanulmányok egységes struktúrában készültek el az alábbiak szerint:

[2] Methodology, Standard country or area codes for statistical use (M49).

[3] Nyugat-Szahara területének mintegy háromnegyedét Marokkó tartja az ellenőrzése alatt, míg a fennmaradó területen egy korlátozott önrendelkezéssel bíró kormányzat rendelkezik hatalommal. Figyelmet érdemel, hogy 2020 decemberében, Donald Trump amerikai elnök ciklusa végével az Egyesült Államok új hivatalos Marokkó-térképet fogadott el, amely az ország részeként tüntette fel a vitatott területeket. Forrás: Committee of the United Nations: The Legal Issues, 2012.

[4] Bár Szudán sok tekintetben kapcsolatban áll az észak-afrikai országokkal, jelen tanulmányban azért nem szerepel, mert nem képezi tárgyát a 2. pontban hivatkozott kutatásnak, ugyanis Algéria, Egyiptom, Líbia, Marokkó és Tunézia sokkal intenzívebb kapcsolatokat ápol az Európai Unióval és a közel-keleti régió országaival, mint Szudán.

[5] Rostoványi, 2012.

- Az első alfejezet röviden összefoglalja azokat a fontosabb belpolitikai mérföldköveket, amelyek megváltoztak az arab tavasz következtében. Elsőként említés szinten az arab tavaszt megelőző évtizedek alkotmányozással összefüggő mérföldkövei kerülnek összegyűjtésre, majd ezt követi a 2011 utáni folyamatok rövid áttekintése, a legfőbb közjogi méltóságok megválasztása és a népképviselői szervekkel kapcsolatos változások.
- A második alfejezet rövid áttekintést ad a fontosabb gazdasági és társadalmi mutatók alakulásáról a 2011 óta eltelt időszakban.
- A harmadik alfejezet összegzőképpen bemutatja azon nemzetközi rangsorokat, amelyek az adott ország helyzetében bekövetkezett változásokat mutatják be. Ide tartozik a Törékeny Állam Mutató (angol elnevezés: *Fragile State Index*), a Világbank indikátorrendszere (angol elnevezés: *World Governance Indicators*), a Korrupcióészlelési Mutató (angol elnevezés: *Corruption Perception Index*), valamint a *Freedom House* értékelése.

A Konklúzióban összesítésre kerülnek az észak-afrikai országokkal kapcsolatos legfontosabb összefüggések és megállapítások, továbbá jelen kutatási eredmény továbbgondolására is röviden sor kerül.

III. ALGÉRIA

1. A politikai intézményrendszer átalakulásának fontosabb mérföldkövei

Algériában a politikai viszonyok alakulása okán és a társadalom nyomására több alkalommal nyúltak hozzá a jogalkotók az alkotmányhoz. Az első alkotmányt a függetlenség elnyerését követő évben, 1963-ban fogadták el, amelyet egy katonai puccs következtében felfüggesztettek, és 1976-ban újat hirdettek ki.^[6] Társadalmi elégedetlenség hatására 1989. februárban új alkotmánytervezetet bocsátottak népszavazásra, majd újabb belpolitikai bonyodalmak hatására 1996-ban új alkotmányt fogadtak el.^[7] 2008-ban úgy módosították az alkotmányt, hogy feloldották az elnök által betölthető ciklusok maximális számát, hogy ezáltal biztosítsák Abdelaziz Bouteflika hatalomban maradását. Az arab tavasz egy újabb fordulót jelentett a több évtizedes társadalmi elégedetlenség felszínre törésének, és a 2011-2012-es éveket a különböző megmozdulások és a belpolitikai bizonytalanság határozták meg. Az első jelentősebb eredménynek számított a 19 éve fennálló rendkívüli állapot felfüggesztése, amely egyben a hadsereg belbiztonsági ügyeibe történő beavatkozását is csökkentette.^[8]

[6] Constitutionnet.org: Constitutional history of Algeria.

[7] Constitutionnet.org: Constitutional history of Algeria.

[8] Aljazeera.com: Algeria ends 19-years-old state of emergency, 2011.

Mindezek ellenére – összehasonlítva az észak-afrikai régió más országaival – viszonylag későn, 2016-ban mutatták be az új alkotmánytervezetet, amely az 1996-os alkotmány módosítása volt.

Abdelaziz Bouteflika elnök – aki az 1999-es előrehozott választáson a hadsereg támogatásával nyerte el első ízben a tisztséget – mindössze 2019-ben kényszerült lemondásra, miután az újabb elnöki ciklusra való bejelentkezése széleskörű társadalmi ellenállásba ütközött.^[9] Bouteflika ekkor már 81 éves volt, 2013-ban stroke-ot kapott és emiatt tolószékhez volt kötve – így sokan megkérdőjelezték az elnök cselekvőképességét is.^[10] Az elnökválasztásra való felkészülést, valamint az eredményhirdetést is tüntetések kísérték, ugyanakkor a 2019. decemberi választáson a 74 éves Abdel-Madzsíd Tebbun nyerte el a tisztséget 41% részvétel mellett a szavazatok 58,15%-ával.^[11] Az elnök személyén túlmenően a miniszterelnökök/ügyvivő miniszterelnökök száma már jóval nagyobb szórást mutat, 2011 óta 8 politikus kapott lehetőséget a tisztség betöltésére.

2. Társadalmi és gazdasági mutatók alakulása 2011 óta

Algéria jóval enyhébb politikai megrázkódtatáson ment keresztül a vizsgált periódusban, mint Egyiptom, Líbia vagy Tunézia, ugyanakkor a makrogazdasági és társadalmi mutatók itt is több esetben stagnálást vagy romlást mutatnak.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Népesség (millió fő)	36,6	37,3	38,1	38,9	39,7	40,5	41,3	42,2
Születéskor várható élettartam	75,2	75,4	75,7	75,9	76,1	76,3	76,5	76,9
Urbanizáció mértéke (százalék)	68,2	68,9	69,5	70,2	70,8	71,4	72	na
Menekültek (ezer fő)	94	94	94	94	94	94	98	98
Munkanélküliség (százalék)	9,9	10,9	9,8	10,2	11,2	10,2	11,9	11,8
GDP növekedés (százalék)	2,9	3,4	2,8	3,8	3,7	3,2	1,3	1,4
Egy főre jutó GDP (USD)	5455	5592	5499	5493	4177	3946	4044	4114
Államadósság (milliárd USD)	6	5,5	5,2	4,6	5,4	5,7	5,7	5,7

[9] BBC.com: Bouteflika asks Algerians for 'forgiveness', 2019.

[10] BBC.com: Bouteflika seeks fifth term as Algeria's president, 2019.

[11] Aljazeera.com: Abdelmadjid Tebboune: Who is Algeria's new president?, 2019.

Folyó fizetési mérleg (GDP százalék)	8,8	5,8	0,6	-4,3	-16,3	-16,4	-13,2	na.
FDI beáramlás (GDP százalék)	1,3	0,7	0,8	0,7	-0,3	1	0,7	0,9
FDI kivonás (GDP százalék)	0,3	0	-0,1	0	0,1	0	0,	0,5
Infláció (százalék)	4,5	8,8	3,2	2,9	4,7	6,3	5,5	4,2

1. táblázat: Algéria kiemelt társadalmi és gazdasági mutatói
(Forrás: az *Our World in Data*, a UNHCR és a *World Bank Open Data* oldalain található adatok alapján saját szerkesztés)

Az ország helyzetét nehezíti, hogy bevételi oldalon erőteljesen támaszkodik a szénhidrogén-készletek értékesítésére, ugyanakkor az olajárak 2014-es drámai csökkenése gyorsan érezte a hatását a gazdaságban (az olajárak alakulásával kapcsolatos kérdés folyamatosan jelen van a nemzetközi politikai színtéren, és annak csökkenése számos országot érint negatívan az észak-afrikai és közel-keleti régióban).^{[12],[13]} A Nemzetközi Valutaalap számításai szerint az összes exportbevétel 95%-át teszi ki a szénhidrogének értékesítése, valamint a teljes költségvetés 60%-át.^[14] A megoldást mélyebb gazdasági reformok és a gazdaság diverzifikálása jelentené – ahogy arra többek között a Nemzeti Valutaalap is rámutatott –, ugyanakkor az arab tavasz kezdete óta romló/stagnáló makrogazdasági mutatók mellett erre egyre kisebb lehetőség van, kiváltképpen a COVID-19 pandémiás helyzet világgazdasági lehetőségei között.^[15]

3. Algéria helyzetének alakulása a nemzetközi rangsorokban

Algéria az arab tavaszt nagyobb politikai turbulencia nélkül élte túl, jóllehet számos makrogazdasági mutatót ezt nem indokolta. Szakértők olyan tényezőkkel magyarázzák a szomszédos országokhoz képest szelídebb algériai arab tavaszt, mint az 1990-es években zajló polgárháború emléke és az ezzel való fenyegetés (150-200 ezer halottal zárult a konfliktus), olajbevételekből jóléti intézkedések gyors bevezetése, valamint az állam dominanciája a munkaerőpiacon (erős függőségi viszonyok), a bankszektorban stb. (amely ténynt felhasználva

[12] Crisisgroup.org: Breaking Algeria's Economic Paralysis, 2019.

[13] Az észak-afrikai országok olajpolitikájával, valamint a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének kapcsolatáról lásd Tóth, 2020a.

[14] Aljazeera.com: Algeria economy: Where has all the money gone?, 2019.

[15] Algéria és a Nemzetközi Valutaalap 2011 és 2020 közötti kapcsolatrendszeréről lásd Tóth, 2020b.

lehetett alakítani az emberek véleményét).^[16] Mindazonáltal érdemes megemlíteni, hogy a politikai elit fennmaradása nem ágyazott meg hosszabb távú politikai-gazdasági reformoknak, így a társadalmi elégedetlenség felszínén maradt. Ennek kézzelfogható eredménye, hogy a több évtizede elnöklő Bouteflika 2019-ben lemondásra kényszerült.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Törékeny Állam Index^[17]	77	73.	71.	67.	76.	77.	73.	72.	71.
Korrupcióészlelési Index^[18]	112.	105	94.	100.	88.	108.	112.	105.	106.
Freedom House értékelés^[19]	na.	na.	NF	NF	NF	NF	NF	NF	NF
WGI – politikai stabilitás^[20]	10,43	9,48	12,8	9,52	11,9	12,38	16,19	18,57	na.
WGI – kormányzat hatékonysága	36,02	35,07	35,07	35,1	35,58	35,58	30,77	37,02	na.
WGI – szabályozási környezet	9,95	9	11,85	8,17	10,58	10,1	10,58	8,17	na.
WGI – rule of law	24,41	26,76	30,99	24,04	19,23	18,75	19,23	22,12	na.

2. táblázat: Algéria teljesítményének mérése a nemzetközi rangsorok alapján
(Forrás: saját gyűjtés)

A szabályozási környezet kapcsán – a WGI osztályozása alapján egyedül Líbia teljesített rosszabbul jelen indikátor esetében – érdemes megemlíteni, hogy a pénzmosás és terrorizmus-finanszírozás globális szinten történő visszaszorí-

[16] Khan – Mezran, 2014.

[17] A Törékeny Állam Index (korábban Bukott Állam Index (angol elnevezés: Failed State Index)) a The Fund for Peace évenként publikált nemzetközi rangsora, amely különböző indikátorok alapján kvantifikálja az országok teljesítményét, majd rangsorolja őket. Minél alacsonyabb sorszámot ér el egy adott ország, annál inkább sérülékeny.

[18] A Korrupcióészlelési Index a Transparency International mutatója, amely a közszféra korrupcióval való átitatottságát hivatott megmutatni szakértők és üzleti szereplők szemszögéből. Minél alacsonyabb rangsort ér el egy adott ország, annál inkább alacsony a korrupció mértéke.

[19] A Freedom House 2013 óta publikálja az országok politikai és sajtóviszonyait alapul vevő besorolásait. Jelmagyarázat: F (free), azaz szabad, PF (Partly Free), azaz részben szabad, míg NF (Not Free), azaz nem szabad országnak minősül.

[20] A Világbank indikátorrendszere több aspektusból értékeli és százalékosan rangsorolja az országok teljesítményét. A tanulmány szempontjából a táblázatokban feltüntetett mutatók kerültek beemelésre.

tásáért küzdő Pénzügyi Akciócsoport (angol elnevezés: *Financial Action Task Force*, rövidítve: FATF) módszertanával dolgozó MENAFATF 2011 és 2015 között súlyos hiányosságokat állapított meg, azaz Algéria jogszabályi környezete, valamint a különböző, pénzügyi-gazdasági intézmények belső szabályai nem feleltek meg az elvárásoknak. Ugyan 2016-ban kikerült a monitoring eljárás alól, mégis, a WGI értékelésében a fejlődés nem nyomon követhető.^[21]

IV. EGYIPTOM

1. A politikai intézményrendszer átalakulásának fontosabb mérföldkövei

Az arab tavasz nyomán fellángoló tüntetések és összecsapások hatására több évtizedig stabilnak mondható politikai-közjogi rendszer omlott össze rövid idő alatt, amely eredményeképpen az 1981 óta hivatalban lévő elnök, Hoszni Mubarak lemondott a tisztségéről.^[22] A hatalom a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsára (angol elnevezés: *Supreme Council of the Armed Forces*) szállt, amely testület feloszlatta a parlamentet (a Népi Gyűlést és a Konzultatív (Súra) Tanácsot egyaránt), és felfüggesztette az 1971-ben hatályban lévő és néhány kiegészítéssel – 1980-ban, 2005-ben és 2007-ben – hatályos alkotmányt is 2011 februárjában.^[23] Megkezdődött az alkotmány reformja, amelynek eredményéről 2011. március 19-én tartottak népszavazást.^[24] Ezt követően kerülhetett sor a parlamenti és az elnök személyével kapcsolatos választásokra. Ameddig a parlamenti képviselők választását 2011. november és 2012. január között került bonyolították le, addig az elnök megválasztására 2012. májusban és júniusban került sor. Azonban Egyiptom problémái a választásokkal nem oldódtak meg, sőt, a Muszlim Testvériség hatalomba jutásával új törésvonalak is jelentkeztek. Az új politikai elit hatalmuk és elképzeléseik megszilárdításához új alkotmányt kívánt bevezetni, amelyről szintén 2012-ben tartottak népszavazást, és amely kielezte az iszlamista és szekuláris csoportok közötti feszültséget. Ezt a helyzetet kívánta a ka-

[21] Az észak-afrikai és közel-keleti országok pénzmosással és terrorizmus-finanszírozással kapcsolatos kihívásait lásd Tóth, 2020c.

[22] Lemondása után rövid idővel beidéztek bíróságra korrupciós vádakkal, valamint az arab tavasz-tüntetések során meggyilkolt emberek kapcsán, azonban 2011 áprilisában szívrohamot kapott, ami miatt kórházi ápolásra szorult. Később megtarthatták a tárgyalásokat, és 2012 júniusában életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték. Mohamed Morsi elnök bukása után Hoszni Mubarakot kiengedték a börtönből, és kórházba szállították át, majd 2014 májusában újabb vádak elé nézett két fiával együtt. Végül a legsúlyosabb vádakért (tüntetők meggyilkolása) nem kellett felelnie, ráadásul a legutolsó, 2017-es tárgyalása után felmentették, és kiengedték a fogságból. 2020-ban, egy műtėti beavatkozás nyomán hunyt el, és a jelenlegi rezsim katonai temetéssel búcsúztatta el. Forrás: Encyclopaedia Britannica: Hosni Mubarak; BBC.com: Hosni Mubarak, 2020.

[23] Constitutionnet.org: Constitutional history of Egypt.

[24] Gazdik, 2012.

tonai elit először ultimátummal, majd hatalomváltással feloldani, amely következtében eltávolították hivatalából az első szabad választáson nyertes elnököt, Mohamed Morsit.^[25] Egyiptom ismét átmeneti kormányzás alá került, továbbá nekiálltak a jogalkotók egy új alkotmány megírásának is, amelyről 2014 januárjában tartottak népszavazást.^[26] 2014. májusban tartottak elnökválasztást, amely során abszolút fölényrel Abdel Fatah el-Szisi nyert. Az új elnök ugyanakkor visszatért elődje, Hoszni Mubarak hatalomgyakorlási technikáihoz, amely következtében a 2018-as választáson 41%-os részvétel mellett a szavazatok 97%-át szerezte meg.^[27] 2019-ben, a parlament jóváhagyását követően, népszavazásra bocsátottak egy alkotmánymódosítást, amely az elnök és a katonaság hatalmát növelte, az elnök mandátuma négy évről hat évre növekedett, valamint a következő választáson is indulhat elnökjelöltként (a népszavazás 44,3%-os részvétel mellett 88,8%-os támogatással zajlott le).^[28]

Összességében 2011 óta Mohamed Morsi és el-Szisi mellett még további két politikusi látott el ideiglenesen államfői feladatokat. A miniszterelnökök tekintetében jóval nagyobb szórást tapasztalhatunk, ugyanis az arab tavasz kirobbanása óta 8 különböző politikusi kapott lehetőséget a tisztség betöltésére, ugyanakkor a belpolitikai instabilitás okán sokuk mindössze néhány hónapig. El-Szisi elnöksége hozott stabilitást a miniszterelnökök szempontjából is, ugyanis a két legutóbbi kormányfő már 2 évnél hosszabb ideig birtokolta a tisztséget.

2. Társadalmi és gazdasági mutatók alakulása 2011 óta

A politikai eseményeket ismertető alfejezetből jól látható, hogy 2011 és 2014 között Egyiptom olyan eseménysorozat ment keresztül, amely akadályt képezte bármilyen kiegyensúlyozott gazdasági fejlődésnek, miközben a megmozdulásokat tápláló társadalmi elégedetlenség okai még sokasodtak is. Ebből kifolyólag el-Szisi elnök idejekorán külső pénzügyi segítséget kért, amely következtében a Nemzetközi Valutaalap (angol elnevezés: *International Monetary Fund*, a továbbiakban: IMF) 2016-ban 12 milliárd USD, majd 2020-ban 5,2 milliárd USD értékű készenléti megállapodás jóváhagyását eredményezte.^[29] Ugyan az IMF segítségével Egyiptom vonzóvá vált a befektetők számára, a főbb makrogazdasági mutatók közül több stagnál vagy romlik, miközben a gazdaság

[25] Mohamed Morsi hatalomból történő eltávolítását követően számos vád elé nézett (tüntetők meggyilkolása, külföldi szereplőkkel való összejárás), így 2015 áprilisában 20 év börtönbüntetésre ítélték. Egy héttel később halálra ítélték, valamint más vádak alapján életfogytig tartó börtönbüntetést is kapott. Börtönbüntetése során nem kapott megfelelő orvosi ellátást, és 2019-ben összeesett a bíróságon, majd elhunyt. Forrás: Encyclopaedia Britannica: Mohamed Morsi.

[26] Constitutionnet.org: Constitutional history of Egypt.

[27] BBC.com: Egypt election: Sisi secures second term on reduced turnout, 2018.

[28] BBC.com: Egypt president could rule until 2030 as constitutional changes backed, 2019.

[29] Egyiptom és a Nemzetközi Valutaalap 2011 és 2020 közötti kapcsolatrendszeréről lásd Tóth, 2020b.

fejlődéséből a lakosság keveset lát (nem lehet továbbá elmenni amellett a tény mellett sem, hogy Egyiptom az észak-afrikai régió legnépesebb országa, évente csaknem 2 millió fővel nőtt a lakosság száma 2011 óta).

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Népesség (millió fő)	84,5	86,4	88,4	90,4	92,4	94,4	96,4	98,4
Születéskor várható élettartam	70,5	70,7	70,9	71,1	71,3	71,5	71,7	71,8
Urbanizáció mértéke (százalék)	43	42,9	42,8	42,8	42,7	42,3	42,7	na
Menekültek (ezer fő)	95	109	230	236	212	213	258	258
Munkanélküliség (százalék)	11,8	12,5	13,1	13,1	13	12,4	11,7	11,5
GDP növekedés (százalék)	1,7	2,2	2,1	2,9	4,3	4,3	4,1	5,3
Államadósság (milliárd USD)	35,1	40	46,5	41,7	49,8	69,1	84,4	98,7
Folyó fizetési mérleg (GDP százalék)	-2,3	-2,5	-1,2	-1,9	-5,2	-6,2	-3,4	-3,1
Egy főre jutó GDP (USD)	2791	3232	3264	3378	3598	3525	2440	2549
FDI beáramlás (GDP százalék)	-0,2	1	1,5	1,5	2,1	2,4	3,1	3,2
FDI kivonás (GDP százalék)	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Infláció (százalék)	10	7,1	9,4	10	10,3	13,8	29,5	14,4

3. táblázat: Egyiptom kiemelt társadalmi és gazdasági mutatói

(Forrás: az Our World in Data, a UNHCR és a World Bank Open Data oldalain található adatok alapján saját szerkesztés)

A Világbank-csoport 2019-ben 2 évvel kitolta az Egyiptommal 2015-2019 közötti időszakra szóló partnerségi együttműködést, amely munkahelyteremtésre, szociális viszonyok javítására és a kormányzat hatékonyságának növelésére

fókuszál.^[30] Erre azért volt szükség, mert bár vannak biztató jelek a fejlődésre, ugyanakkor kiváltképpen a társadalmi viszonyok tekintetében hosszú út áll Egyiptom előtt. A Világbank-csoport szerint a lakosság 60%-a szegény vagy veszélyeztetett, miközben az egyenlőtlenség folyamatosan növekszik. Emellett országon belül is hatalmas a differenciálódás, 7% és 66% között ingadozik a szegények aránya a közigazgatási egységek között.

3. Egyiptom helyzetének alakulása a nemzetközi rangsorokban

A különböző nemzetközi szervezetek, kutatóintézetek és think-tank-ek éves szinten végzett rangsorolása átfogó képet ad arról, hogy adott ország teljesítménye miképpen alakul az éppen vizsgált időszakban. Egyiptom esetében több mutatónál is látható, hogy a 2014-es év (el-Szisi elnök hatalomba jutásának első éve) fordulópontot jelentett, onnan kezdve több összesített érték is javuló tendenciát kezdett kirajzolni.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Törékeny Állam Index	31.	34.	31.	38.	38.	36.	36.	34.	35.
Korrupcióészlelési Index	112.	118.	114.	94.	88.	108.	117.	105.	106.
Freedom House értékelés	na.	na.	PF	NF	NF	NF	NF	NF	NF
WGI – politikai stabilitás	6,64	7,58	7,11	7,62	8,57	9,05	9,05	11,9	na.
WGI – kormányzat hatékonysága	35,07	23,22	20,85	20,19	22,12	27,88	29,33	30,77	na.
WGI – szabályozási környezet	41,23	33,65	29,38	26,44	22,12	17,79	17,31	17,79	na.
WGI – rule of law	41,78	40,38	33,33	29,33	31,25	32,69	32,69	37,5	na.

4. táblázat: Egyiptom teljesítményének mérése a nemzetközi rangsorok alapján
(Forrás: saját gyűjtés)

[30] WorldBank.org: World Bank Group to Extend Current Strategy in Egypt to Maintain Momentum on Reforms, 2019.

V. LÍBIA

1. A politikai intézményrendszer átalakulásának fontosabb mérföldkövei

Líbia helyzete kilóg az észak-afrikai országok sorából. Egyedül itt történt olyan, nemzetközi szintén is elismert katonai beavatkozás a NATO részéről, amely végül az országot 1969 óta vezető Moammer Kadhafi bukásához vezetett.^[31] Kadhafi az erőszakszervek bevetésével igyekezett elejét venni az arab tavasz nyomán fellángoló társadalmi megmozdulásoknak, amely következtében 2011 májusában a Nemzetközi Büntetőbíróság is elfogatóparancsot adott ki ellene.^[32] Egészen október 20-ig tudott elmenekülni a megtorlás elől, amikor a felkelők Szurt városában elfogták és kivégezték. Azon a napon véget ért az afrikai kontinens és az arab világ leghosszabb ideig regnáló vezetőjének kormányzása, ugyanakkor az általa felépített rendszer nem szűnt meg létezni.

A Kadhafi által vezetett puccs 1969. szeptember 1-jén döntötte meg az alkotmányos monarchia rendszerét, és ugyanebben az évben alkotmányos nyilatkozattal jelölték ki az államszervezés új alapjait.^[33] Az államszervezési elképzelések több ízben is változtak, amely nyomán 1975-ben, 1977-ben és 1978-ban új nyilatkozatok születtek.^[34] Mivel az államszervezési elképzelések elsődlegesen Kadhafi igényeihez illeszkedtek, 2011-ben, a Kadhafi-rendszer bukása után egy új alkotmány megírása időszzerűvé vált. A legfőbb hatalom a Nemzeti Átmeneti Tanácshoz (angol elnevezés: *National Transitional Council*) került, amely egyidejűleg szervezte meg a politikai és katonai vezetést, biztosította az alapvető ellátásokat és képviselte Líbiát külföldön (a testületet a nemzetközi szintén is széles körben elismerték).^[35] 2012-ben a hatalmat az Általános Nemzeti Kongresszus (angol elnevezés: *General National Congress*) vette át, amely tagjai a július 7-i választás eredményeképpen álltak fel.

A líbiai belpolitikai viszonyokat az új politikai testületek ugyanakkor nem tudták konszolidálni, mely törésvonalak húzódtak az egymással ellenérdekelt felek között. Ez a helyzet végül politikai válsághoz vezetett 2014-ben, és „kétfejű állam” jött létre – Tobruk és Tripoli központtal –, ahol egyik oldalon a korábbi viszonyokat valamelyest restaurálni kívánó, mérsékeltebb, világiasabb erők, míg a másik oldalon iszlamista csoportok találhatók.^[36] A felek szembenállása a 2014-től napjainkig tartó polgárháború kirobbanásához vezetett. A Méltóság Koalíciót (Tobruk központ) és a Hajnal Koalíciót (Tripoli központ) sokszínű és heterogén

[31] Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 2011 márciusában hagyta jóvá a katonai beavatkozást, amely október 31. éjfélkor ért véget. Forrás: BBC News: UN Security Council votes to end Libya operations, 2011.

[32] BBC.com: UN Security Council votes to end Libya operations, 2011.

[33] Constitutionnet.org: Constitutional history of Libya.

[34] Constitutional history of Libya.

[35] BBC.com: Key figures in Libya's rebel council, 2011.

[36] Harkai, 2017.

hálózat támogatja, amelyek egyszerre értelmezhetők területi, ideológiai és hatalmpolitikai szerveződésekként.^[37] A helyzetet az ENSZ Líbiai Speciális Missziójának közvetítésével született megállapodás kívánta feloldani, amely létrehozta a Nemzeti Egyetértés Kormányát (angol elnevezés: *Government of National Accord*).^[38] Bár a szembenálló felek képviselői aláírták a megállapodást, annak egyik oldal sem vetette teljes mértékben alá magát. Ugyan a Nemzeti Egyetértés Kormánya Líbia nemzetközi szintén is elismert testülete, működését korlátozza a vele szembenálló hatalmi tömb, amely emblematikus szereplője a Méltóság Koalíció vezetője, Khalífa Haftár.

Líbia tulajdonképpen magán viseli a bukott/összeomlott államiság jegyeit, azaz egy adott kormányzat nem képes az ország teljes területére kiterjedő politikai-közigazgatási-szociális rendszert fenntartani.^[39] Megannyi más hiányosságának köszönhetően – nincs egységes határvédelem, az erőszakszervek nem tudnak egységesen fellépni az illegális migrációval vagy a terrorista csoportokkal szemben stb. – Líbia nemcsak az észak-afrikai országokra nézve hordoz veszélyt, hanem az Európai Unióra nézve is.^[40]

2. Társadalmi és gazdasági mutatók alakulása 2011 óta

Líbiában az arab tavasz polgárháborút hozott magával, amely során az ország vezetőjét megölték, az általa kiépített politikai rendszer pedig összeomlott. A belpolitikai viszonyok ugyanakkor nem voltak adottak a konszolidációhoz, így a szembenálló felek közötti feszültség 2014-ben egy újabb polgárháború kitörésében öltött testet, amely a tanulmány lezárásakor is tartott. A megosztottság és a polgárháború minden fontosabb makrogazdasági és társadalmi mutatónál érezteti a hatását – kijelenthető, hogy az észak-afrikai országok közül Líbia került a legkedvezőtlenebb helyzetbe az arab tavasz okán.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Népesség (millió fő)	6,2	6,2	6,3	6,3	6,4	6,4	6,5	6,6
Születéskor várható élettartam	72	71,9	71,9	72	72,1	72,3	72,5	72,9
Urbanizáció mértéke (százalék)	78,2	78,5	78,6	79	79,2	79,5	79,8	na

[37] Garai – Polgár – Szalai, 2016.

[38] Garai – Polgár – Szalai, 2016.

[39] Harkai, 2017.

[40] Harkai, 2017.

Menekültek (ezer fő)	7	7	25	27	9	9		
Munkanélküliség (százalék)	19	19	19	18,9	18,8	18,7	18,6	18,4
Áramhoz való hozzáférés (lakosság százaléka)	79,9	78,1	76,5	74,9	73,4	71,9	70,4	67
GDP növekedés (százalék)	-62	123	-13	-24	-8,8	-2,7	26,6	15,1
Egy főre jutó GDP (USD)	5554	13025	10363	6466	4337	4035	5756	7241
FDI beáramlás (GDP százaléka)	1.1	0	0	0	0	0	0	0
FDI kivonás (GDP százaléka)	0,4	3.1	1.1	-0,2	1.4	1.7	-0,8	0,5
Infláció (százalék)	15,5	6,1	2,6	na	na	na	na	na

5. táblázat: Líbia kiemelt társadalmi és gazdasági mutatói

(Forrás: az *Our World in Data*, a UNHCR és a *World Bank Open Data* oldalain található adatok alapján saját szerkesztés)

Mivel Líbia a polgárháború következtében fizikailag is több részre szakadt, a különböző területek felett más-más hatóságok gyakorolnak autoritást, ennél fogva nem is lehetséges egységes államszervezésről, gazdaságpolitikáról vagy szociális politikáról beszélni. Az egymással szembenálló két kormányzat kiépítette a hozzá hű apparátust (például egyedülálló módon két központi bank működik, vagy két nemzeti olajtársaság rivalizál egymással), amely szereplők folyamatosan katonai eszközökkel is támadják egymást. Az országban végbenő pusztítást jelzi a lakosság áramhoz való hozzáférése (lásd 5. sz. táblázat), amely az idő előrehaladtával nemhogy nem javul, hanem jelentősen romlott. Mindezen adatok annak tükrében érdekesek, miszerint Líbia az első 10 olyan ország közé tartozik, amelyek a legnagyobb szénhidrogén készletekkel rendelkeznek (ugyanakkor közülük több ország sem tudja ezt az előnyére fordítani politikai okokból, elegendő Líbia mellett Venezuelára, Iránra vagy Irakra gondolni).^[41]

[41] Az észak-afrikai országok olajpolitikájáról, valamint a Kőolaj-exportáló Országok Szervezetének kapcsolatáról lásd Tóth, 2020a.

3. Líbia helyzetének alakulása a nemzetközi rangsorokban

Líbia helyzetét hűen tükrözik a nemzetközi rangsorok kimutatásai. Sereghajtó az észak-afrikai régióban, de a közel-keleti régióval összenézve is a legrosszabbul teljesítő országok között szerepel.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Törékeny Állam Index	50	54	41.	25.	25.	23.	25.	28.	20.
Korrupcióészlelési Index	112.	118.	114.	94.	88.	108.	117.	105.	106.
Freedom House értékelés	na.	na.	PF	PF	NF	NF	NF	NF	NF
WGI – politikai stabilitás	11,85	6,64	4,74	4,29	3,33	3,81	2,38	1,9	na.
WGI – kormányzat hatékonysága	7,58	4,27	5,69	1,92	1,92	1,44	1,92	1,92	na.
WGI – szabályozási környezet	4,74	2,84	1,9	1,44	0,48	0,48	0,96	1,44	na.
WGI – rule of law	11,74	12,21	7,51	2,88	2,4	1,92	1,92	2,4	na.

6. táblázat: Líbia teljesítményének mérése a nemzetközi rangsorok alapján
(Forrás: saját gyűjtés)

További problémába ütközik az ország értékelése, miszerint egymással rivalis kormányok osztják fel maguk között az országot, ahol eltérő intézmény- és szabályrendszerek működnek, ellehetetlenítve Líbia egységes megjelenését a nemzetközi szintén.

VI. MAROKKÓ

1. A politikai intézményrendszer átalakulásának fontosabb mérföldkövei

Az alkotmánnyal kapcsolatos előzmények az alábbiakban foglalhatók össze. 1970-ben született egy alkotmánytervezet, amelyet az 1971. júliusi katonai puccs-kísérlet után visszavontak.^[42] Az 1972-es népszavazáson egy új alkotmánytervezetet fogadott el a lakosság, amelyet 1992-ben és 1996-ban módosítottak.^[43] Az arab tavasz természetesen Marokkóban is érezte hatását, és felszínre törtek a politikai, gazdasági és társadalmi reformokkal kapcsolatos igények. Jóllehet az egyiptomi, líbiai és tunéziai eseményekhez képest Marokkóban viszonylag rövid idő alatt és mérsékeltebb intenzitással zajlottak a megmozdulások, így is 2011 és 2012 között több, mint 50 városban több tízezer ember vonult az utcákra számos tüntetés keretében.^[44] A tüntetők igényeire egy újabb alkotmányos reformokat tartalmazó népszavazási kezdeményezés volt a válasz, amelyen 2011 júliusában 73%-os részvétel mellett 98,5% szavazott jóváhagyással.^[45] A társadalmi nyomásra ugyanabban az évben, novemberben előrehozott parlamenti választást is tartottak.

Marokkó államformája monarchia, a jelenleg regnáló király, VI. Moham-med 1999-ben vette át az ország vezetését, miután apja, II. Hasszán elhunyt. Az uralkodó öröklési szabályait az alkotmány tartalmazza, ennél fogva az ország legfőbb közjogi méltóságának elnyerése egy adott dinasztia privilégiuma.^[46] A népakarat így a miniszterelnök személyét befolyásolhatja; a vizsgált időszakban mindössze két miniszterelnök teljesített/teljesít szolgálatot, ami az észak-afrikai országokhoz képest rendkívül stabil képet mutat.

2. Társadalmi és gazdasági mutatók alakulása 2011 óta

2011-ben az uralkodó több engedményt tett a tüntetők felé, továbbá politikai-gazdasági reformok ígérétevel sikerült fenntartani a viszonylagos békét. Mindezzel viszont nem oldódtak meg azok a gazdasági és szociális problémák, amelyek a megmozdulásokat kiváltották.

[42] Constitutionnet.org: Constitutional history of Morocco.

[43] Constitutionnet.org: Constitutional history of Morocco.

[44] Yerkes, 2016.

[45] BBC.com: Morocco approves King Mohammed's constitutional reforms, 2011.

[46] Constitutionnet.org: Marokkó alkotmánya, 2011.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Népesség (millió fő)	32,7	33,2	33,7	34,1	34,6	35,1	35,5	36
Születéskor várható élettartam	74,7	75	75,2	75,5	75,7	76	76,2	76,5
Urbanizáció mértéke (százalék)	58,5	59,1	59,7	60,2	60,8	61,3	61,9	na
Menekültek (ezer fő)	0,7	0,7	1,4	1,2	3,9	4,7	na	na
Munkanélküliség (százalék)	8,9	8,9	9,2	9,7	9,4	9,3	9,1	9
GDP növekedés (százalék)	5,2	3	4,5	2,6	4,5	1	4,2	2,9
Egy főre jutó GDP (USD)	3046	2912	3121	3171	2875	2875	3036	3222
Államadósság (milliárd USD)	29,9	33,8	39,2	42,8	43	46,3	49,7	49
Folyó fizetési mérleg (GDP százalék)	-7,9	-9,7	-7,3	-6	-2,1	-4	-3,4	-5,3
Egy főre jutó GDP (USD)	3046	2912	3121	3171	2875	2896	3036	3222
FDI beáramlás (GDP százalék)	2,5	2,9	3,1	3,2	3,2	2,1	2,4	3
FDI kivonás (GDP százalék)	0,2	0,4	0,4	0,4	0,6	0,6	0,9	0,7
Infláció (százalék)	0,9	1,2	1,8	0,4	1,5	1,6	0,7	1,9

7. táblázat: Marokkó kiemelt társadalmi és gazdasági mutatói

(Forrás: az *Our World in Data*, a UNHCR és a *World Bank Open Data* oldalain található adatok alapján saját szerkesztés)

A munkavállalók jelentős része továbbra is az informális szektorban dolgozik – amely értéke becslések szerint a GDP mintegy 43%-át teszi ki –, ami bizonytalanabb jövőképet nyújt a számukra (ráadásul sokan, a fiatalok 27%-a sehol sem képes elhelyezkedni, amely mellé társul a munkaképes korúak táborának évi 2%-os növekedése).^[47]

A gazdasági nehézségek áthidalása végett Egyiptomhoz hasonlóan Marokkót is támogatja a Világbank-csoport egy 2019-2024-es periódusra szóló partnerségi együttműködés keretén belül, amely, építkezve a belső reformfolyamatokra, olyan területeken kíván beavatkozni, mint munkahelyteremtés, humántőke-fejlesztés, valamint területi fejlesztés.^[48]

[47] Fakoussa – Kabis-Kechrid, 2020.

[48] WorldBank.com: New Country Partnership Framework between the Kingdom of Morocco and the World Bank Group (WBG), 2019-2024.

3. Marokkó helyzetének alakulása a nemzetközi rangsorokban

Az észak-afrikai országokhoz viszonyítva Marokkó – némely mutató esetében – a legjobban teljesítő országgént jelenik meg a nemzetközi rangsorokban. Mivel az arab tavasz nem eredményezett radikális változásokat, így a helyezések/értékek viszonylag stabilak – ellentétben Líbiával, ami az évek alatt egyre rosszabb helyezéseket ért el, vagy Egyiptommal, ahol 2014-ben fordulópont mutatható ki a számokból.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Törékeny Állam Index	87	93.	92.	89.	89.	84.	83.	78.	79.
Korrupcióészlelési Index	80.	88.	91.	80.	88.	90.	81.	73.	80.
Freedom House értékelés	na.	na.	PF	PF	PF	PF	PF	PF	PF
WGI – politikai stabilitás	33,65	32,7	28,91	29,52	33,81	34,29	30,95	33,81	na.
WGI – kormányzat hatékonysága	48,82	52,61	54,03	50,48	50,96	49,52	45,19	46,63	na.
WGI – szabályozási környezet	50,24	50,24	48,34	49,52	49,04	45,19	44,71	42,79	na.
WGI – rule of law	48,83	48,83	46,95	54,33	54,81	48,56	48,56	49,52	na.

8. táblázat: Marokkó teljesítményének mérése a nemzetközi rangsorok alapján
(Forrás: saját gyűjtés)

Marokkó szabályozási környezete kapcsán (lásd 8. sz. táblázat) még érdemes megemlíteni, hogy a MENAFATF 2010 és 2013 között monitorozta a pénzmosással és terrorizmus-finanszírozással összefüggő területek fejlesztését, és 2013-ban azért került ki az eljárás alól, mert az FATF elvárásainak megfelelően tudtak változtatásokat kieszközölni.^[49]

[49] Tóth, 2020c.

VII. TUNÉZIA

1. A politikai intézményrendszer átalakulásának fontosabb mérföldkövei

Tunézia volt az arab tavasz kiindulópontja, ugyanis a Bevezetőben is említett Mohamed Bouazizi önfeláldozó tiltakozása vezetett el először a belföldi megmozdulásokhoz, amely gyorsan áterjedt az észak-afrikai és közel-keleti régió valamennyi országára, és amely számos politikai, közjogi vagy éppen gazdasági változást eredményezett.

Az alkotmánnyal kapcsolatos előzmények az alábbiakban foglalhatók össze. 1959-ben fogadták el az ország függetlenségét követő első alkotmányt, amelyet 1988-ban, 2002-ben és 2005-ben kiegészítettek.^[50] A 2011-es év azonban alapvető változásokat eredményezett a politikai életben. Zín el-Ábidín ben Ali – aki az 1989-es elnökválasztás óta vezette az országot – a megmozdulások hatására 2011 januárjában lemondott pozíciójáról, és elmenekült az országból.^[51] A következő hónapban társadalmi nyomásra a miniszterelnök is lemondásra kényszerült.^[52] Októberben parlamenti, majd decemberben elnökválasztásra is sor került, és mindezzel párhuzamosan megkezdődött egy új alkotmány előkészítése is.^[53] Az alkotmányozás több évig elhúzódott, és 2014-ben született meg a mai napig hatályos szöveg. 2014-ben elnök- és parlamenti választást is tartottak, előbbiből Bedzsi Kaid esz-Szabszi került ki győztesen.

A Ben Ali távozása után megtartott második választás rendhagyó volt, ugyanis egyrészt előbb kellett megtartani – a 92 éves elnök halála miatt –, másrészt 24 jelölt indult az elnöki tisztségért, és teljességgel kiszámíthatatlan volt, ki lesz közülük a biztos befutó.^[54] A tisztséget végül 2019-ben Kaisz Szaíd nyerte el, aki a tanulmány lezárásáig Tunézia elnöke volt. Az elnökök névsora mellett már sokkal változatosabb képet fest a hivatalban lévő miniszterelnökök létszáma. 2011 óta összesen 7 miniszterelnök teljesített szolgálatot, néhányuk mindössze pár hónap erejéig. A tanulmány lezárásánál, 2020. júliusban Elyes Fakhfakh miniszterelnök lemondott, ezzel tovább folytatódni látszódik a belpolitikai bizonytalanság.^[55]

[50] Constitutionnet.org: Constitutional history of Tunisia.

[51] Ben Ali Szaúd-Arábiába menekült, és dacára annak, hogy a tunéziai hatóságok nemzetközi elfogatóparancsot adtak ki ellene, Szaúd-Arábia nem volt hajlandó kiadni. Vélemezhetően több milliárd dollár vagyont halmozott fel az egykori elnök és családja, ami kapcsán indult az elszámoltatási kísérlet a hatóságok részéről. A tunéziai bíróságok több ízben is elítélték távollétében, ugyanakkor fogatonosítani nem tudták az ítéleteket: 2019-ben Szaúd-Arábiában hunyt el. Forrás: Encyclopaedia Britannica: Zine al-Abidine Ben Ali.

[52] Encyclopaedia Britannica: Zine al-Abidine Ben Ali.

[53] Encyclopaedia Britannica: Zine al-Abidine Ben Ali.

[54] Aljazeera.com: Tunisians vote in unpredictable presidential contest, 2019.

[55] Aljazeera.com: Tunisia risks fresh political deadlock as PM Fakhfakh resigns, 2020.

2. Társadalmi és gazdasági mutatók alakulása 2011 óta

Az arab tavasz Tunézia számos szektorát negatívan érintette, úgy mint a turizmus összeomlása (hasonlóan a többi észak-afrikai országhoz), a líbiai piac elvesztése, az állami vállalatok nem hatékony működése okán bekövetkezett termelés kiesés stb. Továbbá felszínre jöttek azok a problémák is, amelyek Ben Ali hosszú elnöksége idejéből gyökereznek, úgy, mint a politikai kapcsolatok felértékelődése a tényleges piaci verseny helyett, a vállalatok befektetési hajlandóságának alacsony szintje stb.^[56]

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Népesség (millió fő)	10,7	10,8	10,9	11	11,1	11,3	11,4	11,5
Születéskor várható élettartam	75,2	75,4	75,6	75,7	75,9	76,1	76,3	76,5
Urbanizáció mértéke (százalék)	66,9	67,2	67,5	67,7	68	68,3	68,6	na
Menekültek (ezer fő)	3	1	0,7	0,9	0,6	0,6		
Munkanélküliség (százalék)	18,3	17,6	15,9	15	15,2	15,5	15,3	15,4
GDP növekedés (százalék)	-1,9	3,9	2,8	2,9	1,1	1,1	1,9	2,6
Egy főre jutó GDP (USD)	4264	4152	4222	4305	3861	3698	3482	3447
Államadósság (milliárd USD)	22,7	25,3	25,7	26,4	27,2	28,3	33,4	34,6
Folyó fizetési mérleg (GDP százaléka)	-7,4	-8,3	-8,4	-9,1	-8,9	-8,8	-10,2	-11,1
Egy főre jutó GDP (USD)	4264	4152	4222	4305	3861	3698	3482	3447
FDI beáramlás (GDP százaléka)	0,9	3,5	2,3	2,2	2,2	1,5	2	2,5
FDI kivonás (GDP százaléka)	0	0	0	0	0,1	0,6	0,1	0,1
Infláció (százalék)	3,2	4,6	5,3	4,6	4,4	3,6	5,3	7,3

9. táblázat: Tunézia kiemelt társadalmi és gazdasági mutatói

(Forrás: az *Our World in Data*, a UNHCR és a World Bank Open Data oldalain található adatok alapján saját szerkesztés)

[56] Diwan, 2019.

A gazdasági eredmények romlása jól tetten érhető a 9. sz. táblázatban bemutatott makrogazdasági adatokon keresztül is: például az 1 főre jutó GDP 2018-ig nem érte el a 2011-es szintet, miközben az éves növekedés meglehetősen szerény. Emellett növekszik az államadósság, romlik a folyó fizetési mérleg, miközben az infláció 2011-hez képest kétszeresére növekedett.

3. Tunézia helyzetének alakulása a nemzetközi rangsorokban

Minden gazdasági nehézség ellenére, a nemzetközi rangsorok alapján Tunézia a jobban teljesítő észak-afrikai országok közé tartozik, Marokkóval együtt.

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Törékeny Állam Index	94	83.	78.	88.	88.	89.	92.	95.	95.
Korrupcióészlelési Index	73.	75.	77.	79.	76.	75.	74.	73.	74.
Freedom House értékelés	na.	na.	PF	PF	F	F	F	F	F
WGI – politikai stabilitás	35,55	22,27	18,96	18,57	16,67	11,43	13,81	16,19	na.
WGI – kormányzat hatékonysága	55,45	54,98	52,13	48,08	49,04	44,23	50,48	48,56	na.
WGI – szabályozási környezet	46,92	46,45	40,76	39,42	37,98	33,17	36,06	35,58	na.
WGI – rule of law	50,7	51,17	49,3	52,88	55,29	54,81	55,77	56,25	na.

10. táblázat: Tunézia teljesítményének mérése a nemzetközi rangsorok alapján
(Forrás: saját gyűjtés)

A szabályozási környezet kapcsán érdemes megemlíteni, hogy hasonlóan Algériához és Marokkóhoz, Tunézia is nyomkövetési eljárás alá került, ugyanis stratégiai hiányosságokat állapítottak meg a pénzmosás és terrorizmusfinanszírozás visszaszorítását célzó szabályozási környezet kapcsán. Az eljárásra 2016 és 2019 között került sor.^[57]

[57] Tóth, 2020c.

KONKLÚZIÓ

A tanulmány arra vállalkozott, hogy az észak-afrikai országok arab tavasz óta bekövetkező, fontosabb politikai mérföldköveit kontextusba helyezze a gazdasági és társadalmi viszonyok alakulásával. Összegezve a fentieket, az alábbiak állapíthatók meg az észak-afrikai országok kapcsán:

- 2011 és 2019 között az észak-afrikai országok fejlődési pályája válságtól válságig tartott. Ameddig 2011-ben az arab tavasz állította – több esetben máig megoldatlan – politikai/gazdasági kihívások elé az országokat, addig 2020-ban a COVID-19 járvány okozott gazdasági turbulenciát. A Nemzetközi Valutaalap a korábbi előrejelzéshez képest sokkal rosszabb jövőt festett az észak-afrikai és közel-keleti országok számára, ami akár újabb, nagyobb volumenű társadalmi elégedetlenséghez is elvezethet.^[58] A COVID-19 negatív gazdasági-társadalmi hatásaira az ENSZ főtitkára is felhívta a figyelmet.^[59]
- Az arab tavasz nem azonos mértékben formálta át az észak-afrikai országok belpolitikai viszonyait (amely egyaránt igaz a közel-keleti régió országaira is). A legmélyebb válságba Líbia került, míg Egyiptomban és Tunéziában rövid időn belül megbukott az ország első számú vezetője. Algéria politikai szempontból szinte érintetlen maradt, azonban a mélyben húzódó társadalmi elégedetlenség (amely politikai, gazdasági és szociális tényezőkre egyaránt visszavezethető) felszínre tört 2019-ben.
- Az arab tavasz egy új alkotmányozási hullámot indított el, amely következtében a XXI. századi elvárásokhoz jobban illeszkedő alaptörvények kerültek kidolgozásra és elfogadásra.
- Megszűnt a korábbi, akár évtizedekig tartó politikai stabilitás (amely egy adott politikai szereplőnek a folyamatos regnálását jelentette). Ezzel együtt az arab tavasz utáni időszak több országban a politikai instabilitást hozta el, amely például nyomon követhető a kinevezett miniszterelnökök számából is. Egyedül Marokkóban volt képes az államfő megőrizni a hatalmát, ugyanakkor például Egyiptomban szemtanúi lehetünk egy újabb, egyszemélyi vezetőre szabott politikai-közjogi rendszer kiépítésének. A tanulmány lezárásakor Líbiában semmi jel nem mutatott arra, hogy az ország egyetlen központi vezetéssel rendelkezzen.
- A makrogazdasági viszonyok – ugyan eltérő mértékben, de – minden észak-afrikai országban romlottak az arab tavasz óta eltelt időszakban. A munkanélküliség, a szociális nehézségek továbbra is jelen vannak ezekben a társadalmakban, amelyek az arab tavasz kirobbanásához is vezettek 2011-ben.

[58] IMF.org: IMF warns of deeper MENA recession and rising social unrest risks, 2020.

[59] 'Inequality defines our time': UN chief delivers hard-hitting Mandela day message, 2020.

A tanulmány az észak-afrikai országok 2011 után bekövetkezett változásainak átfogó áttekintését vállalta, mindazonáltal a vizsgálat fókuszja természetesen bővíthető. Néhány – a teljesség igénye nélkül összegyűjtött – további kutatási irány, amely jelen tanulmányhoz kapcsolódik:

- A kutatás fókuszát kiterjeszteni a közel-keleti régió országaira is, és összevetni az észak-afrikai országokban végbement politikai-közjogi változásokkal.
- A kutatás időbeliségének kiterjesztése az arab tavaszt megelőző évekre, így a gazdasági nehézségek összehasonlítása még jobban megtehető.
- Hangsúlyosabban bevonni egyéb vizsgálati szempontokat, úgy mint az arab tavasz kihatása a regionális biztonságra, az Európai Unióra stb.
- Az észak-afrikai országok bilaterális kapcsolatainak alakulása egymással, valamint a közel-keleti országokkal.

A tanulmány által feldolgozott téma 2019 év végével került lezárásra, ennél fogva maga a COVID-19 pandémiás helyzet negatív hatásai mindössze említés-szinten jelentek meg, valamint a fentiekből fakadóan az újabb politikai és társadalmi kihívások sem képezik annak tárgyát.

TÁMOGATÁS

A tanulmány a Young Leaders Fellowship Fund – Fiatal Vezetők Ösztöndíja Alapítvány által támogatott, Az észak-afrikai országok bilaterális gazdasági kapcsolatainak alakulása az Európai Unióval és nemzetközi szervezetekkel 2011. után c. kutatásnak köszönhetően jelenhetett meg.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aljazeera.com: Abdelmadjid Tebboune: Who is Algeria's new president?, 2019. (Elérhető: <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/abdelmadjid-tebboune-algeria-president-191213161923647.html>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Aljazeera.com: Algeria economy: Where has all the money gone?, 2019. (Elérhető: <https://www.aljazeera.com/programmes/countingthecost/2019/03/algeria-economy-money-190323072227306.html>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Aljazeera.com: IMF warns of deeper MENA recession and rising social unrest risks, 2020. (Elérhető: <https://www.aljazeera.com/ajimpact/imf-warns-deeper-mena-recession-rising-social-unrest-risks-200713134729418.html>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Aljazeera.com: Tunisia risks fresh political deadlock as PM Fakhfakh resigns. 2020. (Elérhető: <https://www.aljazeera.com/news/2020/07/tunisia-risks-fresh-political-deadlock-pm-fakhfakh-resigns-200715195211668.html>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Aljazeera.com: Tunisians vote in unpredictable presidential contest, 2019. (Elérhető: <https://www.aljazeera.com/news/2019/09/tunisians-voting-unpredictable-presidential-contest-190915065803007.html>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).

- Aljazeera.com: US adopts map of Morocco that includes disputed Western Sahara, 2020. (Elérhető: <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/13/us-adopts-map-of-morocco-that-includes-disputed-western-sahara>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Algeria ends 19-years-old state of emergency, 2011. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-africa-12573659>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Bouteflika asks Algerians for 'forgiveness', 2019. Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-africa-47808950>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Bouteflika seeks fifth terms Algeria's president, 2019. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-africa-47190300>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Egypt election: Sisi secures second term on reduced turnout, 2018. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-43616270>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Egypt holds military funeral for ousted president, 2020. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-51643506>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Egypt president could rule until 2030 as constitutional changes backed, 2019. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48035512>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Key figures in Libya's rebel council, 2011. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-africa-12698562>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: Morocco approves King Mohammed's constitutional reforms, 2011. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-africa-13976480>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- BBC.com: UN Security Council votes to end Libya operations, 2011. (Elérhető: <https://www.bbc.com/news/world-africa-15481143>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Constitutionnet.org: Constitutional history of Algeria, Constitutionnet. (Elérhető: <http://constitutionnet.org/country/constitutional-history-algeria>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Britannica.com: The Editors of Encyclopaedia Britannica, Hosni Mubarak. (Elérhető: <https://www.britannica.com/biography/Hosni-Mubarak>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Britannica.com: The Editors of Encyclopaedia Britannica, Mohamed Morsi. (Elérhető: <https://www.britannica.com/biography/Mohamed-Morsi>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Britannica.com: The Editors of Encyclopaedia Britannica, Zine al-Abidine Ben Ali. (Elérhető: <https://www.britannica.com/biography/Zine-al-Abidine-Ben-Ali>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Committee of the United Nations (2012): The Legal Issues Involved in the Western Sahara Dispute, The Principle of Self-Determination and the Legal Claims of Morocco. (Elérhető: <https://www2.nycbar.org/pdf/report/uploads/20072264-WesternSaharaDispute--Self-DeterminationMoroccosLegalClaims.pdf>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Constitutionnet.org: Constitutional history of Egypt, Constitutionnet. (Elérhető: <http://constitutionnet.org/country/egypt>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Constitutionnet.org: Constitutional history of Libya, Constitutionnet. (Elérhető: <http://constitutionnet.org/country/constitutional-history-libya>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Constitutionnet.org: Constitutional history of Morocco, Constitutionnet. (Elérhető: <http://constitutionnet.org/country/morocco>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Constitutionnet.org: Constitutional history of Tunisia, Constitutionnet. (Elérhető: <http://constitutionnet.org/country/tunisia>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Constitutionnet.org: Marokkó alkotmánya, 2011. (Elérhető: https://www.constituteproject.org/constitution/Morocco_2011?lang=en. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Crisisgroup.org: Breaking Algeria's Economic Paralysis, 2019. (Elérhető: <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/algeria/192-breaking-algerias-economic-paralysis>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).

- Diwan, Ishac (2019): Tunisia's Upcoming Challenge: Fixing the Economy Before It's Too Late. In: *Arab Reform Initiative*. (Elérhető: <https://www.arab-reform.net/publication/tunisia-upcoming-challenge-fixing-the-economy-before-its-too-late/>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Economist.com: Egypt's economy thrills investors, but locals are struggling, 2019. (Elérhető: <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2019/04/25/egypts-economy-thrills-investors-but-locals-are-struggling>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Fakoussa, Dina – Kabis-Kechid, Laura Lale (2020): *Morocco's Socio-Economic Challenges, DGAP Report, German Council on Foreign Relations*. (Elérhető: https://dgap.org/sites/default/files/article_pdfs/dgap-report-2020-03-en.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Garai Nikolett – Polgár Katalin – Szalai Máté (2016): Líbia: egy lehetséges európai beavatkozás kérdőjelei. In: *KKI elemzések*. E-2016/14. (Elérhető: https://kki.hu/assets/upload/Lebia_KKI_elemzesek_0530.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Gazdik Gyula (2012): Politikai erővonalak, választási földcsuszamlás a pusztmubáráki Egyiptomban I. In: *Nemzet és Biztonság*. 2012/3. szám. (Elérhető: <https://folyoirat.ludovika.hu/index.php/neb/article/view/4708>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Harkai István (2017): Líbia – a beavatkozás dilemmái egy bukott államban. In: Marsai Viktor – Vogel Dávid: *Közél Afrikához*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- IMF.org: IMF Executive Board Approves 12-month US\$ 5.2. Billion Stand-By Arrangement for Egypt, 2020. (Elérhető: <https://www.imf.org/en/News/Articles/2020/06/26/pr20248-egypt-imf-executive-board-approves-12-month-us-5-2billion-stand-by-arrangement>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Khan, Mohsin – Mezran, Karim (2014): *No Arab Spring for Algeria*. Atlantic Council, Rafik Hariri Center for the Middle East. (Elérhető: https://www.files.ethz.ch/isn/180487/No_Arab_Spring_for_Algeria.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Ourworldindata.org: Our World in Data. (Elérhető: <https://ourworldindata.org/>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Rostoványi Zsolt (2012): Az „arab tavasz” hatása a Közel-Kelet geopolitikai térképének újrarendezésére. In: *Külgügyi Szemle*. 2012/1. (Elérhető: https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2012_01_Az_arab_tavasz_hatesa_a_.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Tóth Zoltán Balázs (2020a): Az észak-afrikai országok és a Kőolaj-exportáló Országok Szervezete (OPEC) közötti kapcsolatok áttekintése 2011 és 2020 között. In: *Külgügyi Műhely – Gyorselemzés sorozat*. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/03400/03431/00011/pdf/EPA03431_kulugyi_muhely_2020_01.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Tóth Zoltán Balázs (2020b): Az észak-afrikai országok és a Nemzetközi Valutaalap közötti kapcsolatok áttekintése 2011 és 2020 között. In: *Külgügyi Műhely – Gyorselemzés sorozat*. (Elérhető: https://epa.oszk.hu/03400/03431/00012/pdf/EPA03431_kulugyi_muhely_2020_02.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Tóth Zoltán Balázs (2020c): A pénzmosás és terrorizmusfinanszírozás elleni küzdelem az észak-afrikai és közel-keleti régióban. In: *Külgügyi Műhely*. II. évfolyam, 2020/1. szám. (Elérhető: <http://kulugyimuhelyalapitvany.hu/kulugyi-muhely-toth-zoltan-balazs/>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Tüske László – N. Rózsa Erzsébet (2011): „Jázmin forradalom” a Közel-Keleten, avagy egy új korszak kezdete? In: *MKI-elemzések*. Magyar Külgügyi Intézet. (Elérhető: https://kki.hu/assets/upload/Elemzesek_2011_02_Jezmin_forradalom_a_Kezel-Keleten.pdf). Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- UN.org: 'Inequality defines our time': UN chief delivers hard-hitting Mandela day message, 2020. (Elérhető: <https://news.un.org/en/story/2020/07/1068611>). Letöltés ideje: 2021. február 1.).

- UNstats.un.org: Methodology, Standard country or area codes for statistical use (M49). United Nations, Statistics Division. (Elérhető: <https://unstats.un.org/unsd/methodology/m49/>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- WorldBank.org: New Country Partnership Framework between the Kingdom of Morocco and the World Bank Group (WBG) – 2019-2024. World Bank Group. (Elérhető: <http://pubdocs.worldbank.org/en/487461550489797137/Morocco-CPF2019-Factsheet-eng.pdf>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- WorldBank.org: World Bank Group to Extend Current Strategy in Egypt to Maintain Momentum on Reforms, 2019. (Elérhető: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2019/04/30/world-bank-group-to-extend-current-strategy-in-egypt-to-maintain-momentum-on-reforms>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- WorldBank.org: World Bank Open Data. (Elérhető: <https://data.worldbank.org/>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).
- Yerkes, Sarah (2016): *Why Morocco's protests won't usher in another Arab Spring*. Brookings Institution. (Elérhető: <https://www.brookings.edu/blog/markaz/2016/11/02/why-moroccos-protests-wont-usher-in-another-arab-spring/>. Letöltés ideje: 2021. február 1.).

Szerényi Gábor, QR lovag

Közérdekű perindítás a tagállamokon átnyúló jogsértésekkel szemben

I. BEVEZETÉS

Az utóbbi évtizedben az online vásárlások térhódításával jelentősen megnőtt a határokon átnyúló tranzakciók száma. Az ügylet az internetes áruházak szerződési feltételei alapján jön létre a más tagállamban lévő vállalkozás és a fogyasztó között. A fogyasztók ezeket a szerződési feltételeket a megrendelés során úgy fogadják el, hogy annak pontos tartalmáról nincsenek ismereteik, továbbá nincsenek abban a helyzetben, hogy egyedi megtárgyalást követően változtatni tudjanak azon. Az Európai Unió Bírósága több döntésében is kifejezte, hogy az ügyletkötés ilyen formája felborítja a felek közötti egyensúlyt, a jogok és kötelezettségek tekintetében torzulás következik be. A fogyasztó magasabb szintű jogvédelem iránti igénye számos aspektusból táplálkozhat. A jelen tanulmányban elsősorban azokat az élethelyzeteket vizsgáljuk meg, melyekben a fogyasztó kiszolgáltatottsága abból adódik, hogy a jogérvényesítési eszközökhöz nehezebben fér hozzá. Fokozottan igaz ez a külföldi tényállású ügyekre. Ebben a körben számba vesszük a vonatkozó európai szabályozást, az Európai Bíróság kapcsolódó jogértelmezését is.

II. A FOGYASZTÓI JOGÉRVÉNYESÍTÉS ELŐSEGÍTÉSE EGYÉNI ÉS KOLLEKTÍV ELJÁRÁSOKBAN

Az Európai Bíróság megerősítette a fogyasztók érdekében történő állami beavatkozás elméleti alapjául szolgáló elképzelést a C-240/98 és C-244/98. számú, *Océano Grupo Editorial SA kontra Rocío Murciano Quintero és a Salvat Editores* egyesített ügyben hozott ítéletének 25. pontjában, mely szerint a fogyasztó az eladóhoz vagy a szolgáltatóhoz képest hátrányos helyzetben van, mind tárgyalási lehetőségei, mind pedig információs szintje tekintetében, amely helyzet az eladó vagy a szolgáltató által előzetesen meghatározott feltételek elfogadásához vezet anélkül, hogy a fogyasztó befolyásolni tudná ezek tartalmát.^[1] Az Európai Bíróság szerint az egyes perindítással kapcsolatos nehézségek a fogyasztó

* A tanulmány a Debreceni Egyetem, Állam - és Jogtudományi Kar és az Igazságügyi Minisztérium közötti Jogászképzés színvonalának emelését célzó program keretében készült el.

[1] HL 2000 I-04941.

számára visszatartó hatásúak lehetnek, és arra indíthatják, hogy teljesen lemondjon a jogvédelemről. A C-473/00. számú, *Cofidis SA kontra Jean-Louis Fredout* ügyben^[2] hozott ítélet 34. pontjában foglaltak szerint a fogyasztónak nyújtott védelemnek ki kell terjednie azokra az esetekre is, amikor az eladóval vagy szolgáltatóval tisztességtelen feltételeket tartalmazó szerződést kötött fogyasztó tartózkodik attól, hogy e feltétel tisztességtelen jellegére hivatkozzon, vagy azért, mert nem ismeri jogait, vagy azért, mert e hivatkozástól visszatartják őt egy esetleges bírósági eljárás költségei. Az Európai Bíróság a fogyasztók jogérvényesítése elősegítésének elvét tovább tágította a C-243/08. számú, *Pannon GSM Zrt. kontra Sustikné Gyórfi Erzsébet* ügyben hozott ítéletben. E szerint a bíróságnak tevőlegesen is kell segítenie a fogyasztó jogainak védelmét azzal, hogy a tisztességtelenséget a bíróságnak hivatalból vizsgálnia kell.^[3]

A sérelmet szenvedett fogyasztó pert indíthat a jogsértő vállalkozással szemben. Azonban kérdés, hogy ezt tényleg megteheti-e, megteszi-e? Van-e reális lehetősége arra, hogy pert indítson egy külföldön bejegyzett idegen állam joga alatt létrejött vállalkozással szemben?

A már hivatkozott *Océano Grupo Editorial SA kontra Rocío Murciano Quintero* és a *Salvat Editores* egyesített ügyekben állapította meg az Európai Unió Bírósága, hogy az olyan esetekben, amelyekben ugyanazon jogsértés valószínűleg sok fogyasztót érint, és ezért ugyanazok a jogsértő magatartások fogják érinteni őket, nem tűnik eléggé hatékony jogorvoslatnak az, ha az egyes, sérelmet szenvedett fogyasztóra van bízva, hogy keresetet indít-e, vagy más módon fellép-e jogai érdekében. Végül a C-472/10. számú, *Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság kontra Invitel Távközlési Zrt.* ügyben az Európai Bíróság mellett eljáró Verica Trstenjak főtanácsnok 2011. december 6-án ismertetett indítványának 41. pontjában olvasható az a fontos megállapítás, hogy az arra feljogosított szervezet által indítható kereset hozzájárul a fogyasztó helyzetének eljárásjogi szinten történő felértékeléséhez, és mentesíti őt például polgári jogi perben a peresztességgel járó költségkockázat alól, ami éppúgy visszatartat egy fogyasztót az egyedi jogérvényesítéstől, mint az egyedi esetben túl alacsony perérték, amely nem érné meg az egyéni ráfordítást.^[4]

Az egyéni igényérvényesítés nehézségeivel szemben a közérdekű, arra feljogosított szervek, szervezetek általi perindítás nyújthat egyfajta megoldást. A közérdekű eljárásokban keresetindítással biztosított az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés azokban az esetekben is, amikor az egyéni perindítás nem történne meg, mivel az egyéni sérelem nem olyan mértékű, hogy elérje a perindítási ingerküszöböt, vagy túlságosan nagy kockázatot jelentene a perindító

[2] HL 2002 I-10875.

[3] HL C 247, 27.9.2008, 2-3.

[4] HL C 346, 18.12.2010, 32-32.

oldalán, illetve az igényérvényesítés más akadályba ütközik.^[5] Ez különösen igaz a kis összegű követelésekre, ahol a kollektív kár a piaci méretekhez viszonyítva sokkal nagyobb.^[6] A magas költségek és a pereskedés kockázata gazdaságtalanná teszi a fogyasztó számára, hogy olyan bírósági eljárási illetékeket, ügyvédi és szakértői díjakat fizessen, amelyek esetleg meghaladják a kártérítés mértékét. Ezért szükséges közérdekű perlés útján beavatkozni a fogyasztó védelme érdekében.

Ennek felismerésén túl azonban meg kell állapítani azt is, hogy nincsenek egszses szabályozási keretek a határokon átnyúló közérdekű perindítás eljárásjogi szabályozása tekintetében. A magánjogi kollíziós anyagi és eljárás szabályok az egyéni fogyasztóra szabottak. Az irányadó kollíziós anyagi és eljárásjogi szabályok előírják, hogy a fogyasztó saját bírósága előtt indíthat pert a külföldi vállalkozással szemben, azonban nincs olyan jogszabályhely, amely kifejezetten a nevesítetlen fogyasztók széles körének védelmében eljáró, közérdekű perindításra feljogosított szervezetek^[7] határon átnyúló perlésére vonatkozna. A kérdés úgy is feltehető, hogy egy ilyen tagállamokon átnyúló jogsértés miatt indított közérdekű perben van-e a magyar bíróságnak joghatósága, továbbá mely állam jogát kell alkalmazni? A tanulmányban az Európai Bíróság joggyakorlatának segítségével mutatom be a határon átnyúló jogsértésekkel szemben indított közérdekű keresetek kapcsán felmerülő alkalmazandó jog és joghatóság megállapításának problémájára adandó megoldásokat.

III. A JOGHATÓSÁG VIZSGÁLATA HATÁRON ÁTNYÚLÓ JOGSÉRTÉSEKKEL SZEMBEN INDÍTOTT KOLLEKTÍV JOGÉRVÉNYESÍTÉS SORÁN

1. Fogyasztót megillető különös joghatósági szabályok

A joghatóság vizsgálata alapvetően két kérdést vet fel. Egyik, hogy a vállalkozások által nyújtott szolgáltatás igénybevétele, az erre irányuló szerződések hazánkba irányuló alkalmazása tekinthető-e olyan jogviszonynak, amely alapján az egyéni per elbírálása magyar bíróság joghatósága alá tartozik; a másik, hogy amennyiben az első kérdésre igen a válasz, a közérdekű kereset alapján indított perre is irányadóak lesznek-e ezek a rendelkezések?

[5] Az Alkotmánybíróság a devizahiteles perekkel összefüggésben hozott határozatában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ilyen ügyekben a jogviták hatékony és gyors befejezése lehetőségeinek törvényi biztosítása közérdek. Vö. 2/2015. (II. 2.) AB határozat 41. pont., ABH 2015, 31.

[6] Ötből egy európai fogyasztó nem fordul bírósághoz 1000 eurónál alacsonyabb összeg miatt. Az emberek fele azt állítja, hogy 200 eurónál alacsonyabb összeg miatt nem fordul bírósághoz (az igazságszolgáltatáshoz való hozzájutásról szóló külön Eurobarométer jelentés, 2004. október, 29. o.).

[7] Lásd: Ptk. 6:105. §-ának (1) bekezdését.

Az Európai Unión belül székhellyel rendelkező vállalkozásokkal szembeni eljárások esetében elsősorban az Európai Parlament és Tanács polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló átdolgozott, 2012. december 12.-i 1215/2012/EU rendelete^[8] (a továbbiakban: Brüsszel Ia. rendelet) rendelkezései az irányadók.^[9]

A fenti kérdések megválaszolása tekintetében nem kell csupán a saját jogi logikánkra hagyatkoznunk, az Európai Unió Bírósága már több ügyben is érintette a kérdést. Az Európai Bíróság döntései alapján szinte elvszerűen rajzolódik ki a határokon átnyúló jogsértésekkel szembeni kollektív fogyasztói igényérvényesítés megítélésének következetesnek tekinthető joggyakorlata, valamint a kollektív fellépések szükségessége. Az Európai Unió Bírósága a C464/01. sz. *Gruberügy*^[10] 34. pontjában kifejtette, hogy a fogyasztóra vonatkozó Brüsszel I. rendelet^[11] 15. cikk (1) bekezdésének c) pontja [jelenleg Brüsszel Ia rendelet 17. cikk (1) bek. c) pontja] kivételt képez az általános joghatósági szabály alól, valamint az ugyanezen rendeletben meghatározott, a szerződések esetén előírt különös joghatósági szabály alól is. Így amennyiben a Brüsszel I. 15. cikk (1) bekezdésének c) pontja értelmében a kereskedő tevékenysége a fogyasztó lakóhelye szerinti „tagállamra irányulónak” tekinthető, a jogvitára a fogyasztó lakóhelye szerinti bíróságok rendelkeznek hatáskörrel, ha a 16. cikkének (1) bekezdése [jelenleg 18. cikk (1) bek.] alapján a fogyasztó e bíróságok előtt indít keresetet.^[12] Ennek a fogyasztóra kedvezőbb joghatósági szabály alkalmazásának az indoka az Európai Bíróság döntései szerint, hogy védelmet kell nyújtani a fogyasztónak hátrányos pozíciója miatt.^[13]

2. Joghatósági szabályok alkalmazása kollektív jogérvényesítési eljárások során

A probléma nyilvánvaló: a fogyasztók kollektív jogainak érvényesítésre szolgáló közérdekű pert nem a jogérvényesítési lehetőségeit tekintve hátrányban lévő fogyasztó indítja meg, hanem az arra feljogosított civil szervezet vagy

[8] HL L 351, 20.12.2012, 1–32

[9] Az Európai Unió Bíróságának tárgyalat döntései még a 2012. december 12. napjától átdolgozott Brüsszel Ia. rendelet előtt hatályban lévő 44/2001/EK tanácsi rendelet (a továbbiakban: Brüsszel I. rendelet) alkalmazása során születtek, de a két rendelet jelen ügyben releváns rendelkezései tartalmilag azonosak, így csak az átszámozást jelzem [...] zárójelben.

[10] [2005] I-00439.

[11] A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, HL 12, 16.1.2001, o. 1–23.

[12] Ugyanez a megállapítás a C-585/08. és C-144/09. sz. Pammer és Hotel Alpenhof egyesített ügyek 53. pontjában.

[13] Pl.: C-180/06. sz. Islinger ügy 41. pont, C96/00.sz. Gabriel ügy 39. pont, C89/91. sz. Shearson Lehmann Hutton ügy 18. pont.

állami szerv, amely a vállalkozással egyenlő pozícióban van.^[14] Az *Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León és az Anuntis Segundamano España SL* közötti C413/12. sz. ügyben^[15] kifejezetten fogyasztóvédelmi szervezet közérdekű keresete kapcsán mondta az Európai Bíróság, hogy a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazásának megszüntetése érdekében a fogyasztóvédelmi szervezetek részére biztosított eljárési eszközöket illetően a szervezetek nincsenek hátrányos helyzetben az eladóhoz vagy szolgáltatóhoz képest, így nem hivatkozhatnak a fogyasztókat (hátrányos, gyengébb szerződési pozíciójuk miatt) megillető, kedvezőbb kollíziós anyagi és eljárási szabályokra. A felmerülő probléma tekintetében mérőföldkőnek számít a fogyasztók kollektív érdekeit sértő tisztességtelen általános szerződési feltételek alkalmazása miatt a *Verein für Konsumenteninformation és Karl Heinz Henkel* közötti C-167/00. sz. ügyben született ítélet.^[16] Az Európai Bíróság azt állapította meg, hogy jelentős mértékben hátrányosan érintené a tisztességtelen feltételek alkalmazásának megszüntetése érdekében a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről szóló 93/13 irányelv 7. cikkében előírt eljárások tényleges érvényesülését, ha ezen eljárásokat csak a gazdálkodó szervezet székhelye szerinti tagállamban lehetne megindítani.^[17] Az ügyben az alapeljárás egy ausztriai fogyasztóvédelmi egyesület közérdekű keresete alapján indult egy német vállalkozással szemben, tisztességtelen általános szerződési feltételek alkalmazásának megakadályozása iránt. Az ítélet 22. pontja rögzíti, hogy ugyan a keresetindítási jog nem a szerződéses jogviszonyból ered, hanem törvényen alapul, mindazonáltal szerződéses eredetű, és a keresetindítás arra szolgál, hogy elhárítsa a fogyasztókat esetlegesen érő jövőbeni károkat. Az Európai Bíróság döntése szerint az olyan fogyasztóvédelmi szervezetek által benyújtott keresetek alapján indult ügyek, amelyek célja a tisztességtelen szerződések alkalmazásának megakadályozása és megelőzése, a Brüsszel I. rendelet 5. cikk 3. pontjának [Brüsszel Ia. rendelet 7. cikk 2. pont] hatálya alá tartoznak. A *Henkel*-ítéletben írtakat azóta az Európai Bíróság megerősítette több ügyben is.^[18] Az Európai Bíróság a *Henkel* ügyben kimondta azt a nagyon fontos tételt is, hogy a fogyasztóvédelmi szervezet az általa támadott szerződésekben félként nem vett részt, ezért a jogvitát a Bíróság nem szerződésből eredő pernek minősítette, így az ezzel összefüggő joghatósági okok alkalmazását is kizárta. Ezzel

[14] Erre utaló álláspont olvasható a C347/08. sz. Vorarlberger ügyben hozott ítélet 42. pontjában is. E szerint egy pert indító társadalombiztosítási szerv nem tekinthető gazdaságilag gyengébb és jogilag kevésbé tapasztalt félnek egy felelősségbiztosítónál. Hasonló értelmezést találunk a C463/06 sz. FBTO Schadeverzekeringen ügyben is: a társadalombiztosítási szerv nem tekinthető a bírósági joghatósági szabályok alkalmazása során védelemre szoruló, gyengébb félnek.

[15] HL C 343., 2012.11.10.

[16] HL 2002 I-08111.

[17] HL 2002 I-08111, 43. pont.

[18] Asociación de Consumidores Independientes de Castilla y León és az Anuntis Segundamano Espa a SL közötti C413/12. sz. ügy 21. pontja; Verein für Konsumenteninformation és az Amazon EU S rl közötti C-191/15. sz. ügy 38. pontja.

együtt jogellenes károkozásból, illetve azzal egy tekintet alá eső cselekményből eredő igénynek minősítette a fogyasztóvédelmi szervezet által a tisztességtelen szerződési feltételek alkalmazásának megszüntetése iránti követelését. Ennek jelentősége kiemelkedő a tárgyalta kérdés kapcsán. A C133/11. sz. *Folien Fischer AG* ügy ítéletében^[19] (36-52. pont) megjelenik az egyértelmű magyarázat is, miszerint a jogellenes károkozással kapcsolatos különös joghatósági szabály nem a gyengébb fél védelmének céljával született (szemben a speciális joghatósági szabályokkal, mint a fogyasztó).

A *Henkel* ügyben kifejtettek elsőre szemet szúrhatnak, hiszen a magyar polgári anyagi jog dogmatikai rendszerében rendkívül idegenül hat a tisztán kötelmi alapokon nyugvó általános szerződési feltételek tisztességtelensége miatti igényérvényesítést nem szerződésből eredő pernek minősíteni. Azonban a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról szóló, 2008. június 17-i 593/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet (a továbbiakban: Róma I. rendelet), illetve a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról szóló, 2007. július 11-i 864/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet (Róma II. rendelet) hatályát illetően hangsúlyozni kell, hogy a „szerződéses kötelezettség” és a „szerződésen kívüli kötelmi viszony” e rendeletekben szereplő fogalmát önálló módon, elsősorban a rendeletek rendszerére és célkitűzéseire figyelemmel kell értelmezni. Mindkét rendelet 7. preambulum bekezdésének megfelelően nemcsak e rendeletek, hanem a Brüsszel I. rendelet koherens alkalmazásával kapcsolatos célkitűzést is figyelembe kell venni, mely 5. cikke többek között különbséget tesz a szerződés vagy szerződéses igény, valamint a jogellenes károkozással, a jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel vagy az ilyen cselekményből fakadó igénnyel kapcsolatos ügyek között.^[20] A „jogellenes károkozással, jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel vagy ilyen cselekményből fakadó igénnyel kapcsolatos ügyek” a Brüsszel I. rendelet 5. cikkének 3. pontja szerinti fogalma magában foglalja az összes olyan kérelmet, amely az alperes felelősségének megállapítására irányul, és amely nem kapcsolódik az ezen utóbbi rendelet 5. cikkének 1. pontja szerinti szerződéshez vagy egy szerződéses igényhez.^[21]

3. A joghatóságot megalapozó egyéb szempontok vizsgálata

A Brüsszel Ia. rendelet 7. cikke 2. pontjának központi eleme az a hely, ahol a káresemény „bekövetkezhet.” A Bíróság a C133/11. sz. *Folien Fischer AG* ügy 39. pontjában, továbbá a C523/10. sz. *Wintersteiger* ügy 19. pontjában ezzel kapcsolatosan azt fejtette ki, hogy az „5. cikk 3. pontjában [Brüsszel Ia. rendelet 7. cikk 2.] található – azon hely, ahol a káresemény bekövetkezett vagy bekövetkez-

[19] HL C 204., 2011.7.9.

[20] ERGO Insurance és Gjensidige Baltic ügy, C359/14 és C475/14., 43. pont.

[21] ERGO Insurance és Gjensidige Baltic ügy, C359/14 és C475/14., 45. pont.

het – kifejezés magában foglalja egyrészt azt a helyet, ahol a kár, másrészt azt a helyet, ahol a kárt okozó esemény bekövetkezett, ezért a felperes választásától függően az alperes perelhető mind az egyik, mind a másik hely szerinti bíróság előtt”. Ezek vizsgálata során figyelembe lehet venni a joghatóság megállapítása során, ha egy a honlap neve után az országra utaló végződés szerepel, a honlap nyelvét, a szerződéskötés nyelvét, a fizetés pénznemét, a felhívott jogszabályhelyeket stb.

IV. AZ ALKALMAZANDÓ JOG MEGHATÁROZÁSÁNAK KÉRDÉSE

A *Henkel* ügyben lefektetett elvi megállapításból kifolyólag a fogyasztók további károsodástól való megóvása és a fogyasztók kollektív jogainak védelme nem tekinthető szerződésből eredő jogérvényesítésnek, ezért az esetleges perbeli jogvitában alkalmazandó anyagi jogi rendelkezéseket a Róma I. rendelet, valamint a Róma II. rendelet segítségével, pontos minősítést követően kell meghatározni.

A fogyasztók és vállalkozás közötti szerződéses jogviszonyokra alkalmazandó jog meghatározása szempontjából a Róma I. rendelet 6. cikkének (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy az 5. és 7. cikk sérelme nélkül egy olyan szerződésre, amelyet egy természetes személy üzleti vagy szakmai tevékenységén kívüli célra (fogyasztó) kötött egy másik, az üzleti vagy szakmai tevékenysége gyakorlásának keretében eljáró személlyel (vállalkozó), annak az országnak a joga az irányadó, ahol a fogyasztó szokásos tartózkodási helye található, feltéve, hogy a vállalkozó üzleti vagy szakmai tevékenységét abban az országban folytatja, ahol a fogyasztó szokásos tartózkodási helye található; vagy minden más esetben ilyen jellegű tevékenységei ebbe az országba vagy az ezen országot is magában foglaló országokba irányulnak, és a szerződés e tevékenységekkel kapcsolatos. A Róma II. rendelet pedig e körben két szabályt tartalmaz. A 4. cikk (1) bekezdése értelmében, ha e rendelet másképp nem rendelkezik, a jogellenes károkozásból eredő szerződésen kívüli kötelmi viszonyra azon ország jogát kell alkalmazni, amelyben a kár bekövetkezik, függetlenül attól, hogy mely országban következett be a kárt okozó esemény, valamint függetlenül attól, hogy ezen esemény közvetett következményei mely országban vagy országokban következnek be. A 6. cikk (1) bekezdése alapján pedig a tisztességtelen versenyt megvalósító cselekményből eredő szerződésen kívüli kötelmi viszonyra alkalmazandó jog azon ország joga, amelyben az a versenyviszonyokat vagy a fogyasztók kollektív érdekeit sérti vagy sértheti.

Lényeges rámutatni, hogy a Róma II. rendelet 6. cikkben foglalt különös szabálya nem képez kivételt a 4. cikk (1) bekezdésében foglalt általános szabály alól, hanem egyértelművé teszi azt. A tisztességtelen versennyel összefüggő esetekben a kollíziós szabálynak biztosítania kell a verseny résztvevőinek, a fogyasztóknak és általában a köznek a védelmét, valamint a piacgazdaság

megfelelő működését. A joghatósági kérdések kapcsán bemutatott *Henkel* ügyben hozott Európai Bírósági döntés alapján, továbbá a tárgyalta jogszabályok koherens alkalmazásának kötelezettségét is figyelembe véve, az alkalmazandó jog meghatározása során is a *Henkel* ügyben kifejtett minősítést kell alkalmaznunk. Mindezek alapján, tekintettel arra, hogy az általános szerződési feltételek megtámadása iránti kollektív jogérvényesítés keretében támasztott követelést nem szerződésből eredő igénynek kell tekintenünk, így az alkalmazandó jog meghatározását is a Róma II. rendeletben kell keresnünk.

Az Európai Unió Bírósága újabb mérőföldkőnek számító ítéletet hozott a *Verein für Konsumenteninformation* és az *Amazon EU Sàrl* közötti C-191/15. sz. ügyben. Az ítélet 42. pontjában írtak szerint a tisztességtelen verseny magában foglalja az általános értékesítési feltételek közé beiktatott tisztességtelen feltételek alkalmazását. Az állítólagosan jogellenes szerződési feltételeknek a valamely tagállamban letelepedett, és más lakóhellyel rendelkező fogyasztókkal elektronikusan kereskedelem keretében szerződéseket kötő vállalkozás általi alkalmazásával szemben indított jogsértés megszüntetésére irányuló eljárásra alkalmazandó jogot a Róma II. rendeletnek megfelelően kell meghatározni, míg a valamely adott szerződési feltétel értékelésére alkalmazandó jogot mindenkor a Róma I. rendelet alapján kell meghatározni, függetlenül attól, hogy erre az értékelésre egyéni vagy közérdekű keresettel összefüggésben kerülne sor.

A közérdekű perek célja annak megakadályozása, hogy a sérelmezett feltételek szerződéses kötelezettségeket keletkeztessenek. Az ilyen peres eljárás nem ténylegesen megkötött egyedi szerződésekre vonatkozik, a lényege az a kármegeelőző eljárás, amely keretében absztrakt módon felülvizsgálják a kifogásolt feltételeket. Ebből következően az Európai Unió Bírósága jogértelmezésében különbséget tesz egyrészt az érintett feltételek értékelése, másrészt pedig az említett feltételek alkalmazásának megszüntetésére irányuló eljárás között. A közérdekű peres eljárásra alkalmazandó jogot aszerint kell meghatározni, hogy hol helyezhető el a tisztességtelen feltétel alkalmazását megvalósító cselekményből eredő szerződésen kívüli kötelmi viszonyra alkalmazandó jog, vagyis azon ország joga, amelyben az a versenyviszonyokat vagy a fogyasztók kollektív érdekeit megsértettek vagy sérthették. Ezzel együtt, amennyiben olyan jogszabály megsértésére hivatkoznak, amelynek az a célja, hogy megvédje a fogyasztók érdekeit az általános értékesítési feltételekben szereplő tisztességtelen feltételek alkalmazásával szemben, az általános szerződési feltétel értékelésére alkalmazandó jogot az alapján kell meghatározni, amely tagállamba a tevékenység irányul.^[22]

A Bíróság egyértelműen állást foglalt abban is, hogy ezt az alkalmazandó jogelvet jogválasztással sem lehet megkerülni. A Róma II. rendelet a jogvita felei közötti kapcsolatok keretein túllépő kollektív érdekek védelmét célozza, melyet lerontana, ha lehetővé tennék e szabály jogválasztáson alapuló kizárását. Ezál-

[22] *Verein für Konsumenteninformation* és az *Amazon EU Sàrl* közötti C-191/15. sz. ügy 58. pont.

tal elkerülhető, hogy egy vállalkozás az általános szerződési feltételeiben előírja, hogy a számára kedvezőbb tagállam jogát kell alkalmazni az általa megkötött szerződésekre. Ezzel megakadályozható, hogy egy vállalkozás ténylegesen kiválaszthassa azt a jogot, amelynek hatálya alá a szerződésen kívüli kötelmi viszonyoknak tartoznia kell, így pedig kivonhatná magát a Róma II. rendeletben támasztott feltételek alól.

Az Európai Bíróság az Amazon ügyben hozott ítéletében foglaltakat mélyítette el a C-272/18. számú *Verein für Konsumenteninformation kontra TVP Treuhand- und Verwaltungsgesellschaft für Publikumsfonds mbH & Co KG* ügyben.^[23] Az ítélet jelentősége kettős: egyrészt a korábbi joggyakorlat során kialakított minősítési álláspontjait erősítette meg az Európai Bíróság, továbbá az alkalmazott joghatósági és kollíziós anyagi jogi szabályok alkalmazásával kapcsolatos további minősítési kérdéseket tisztázott. Az alapügyben szereplő vagyonekezelési szerződések, amelyeknek tárgya betéti társaságban fennálló részesedés kezelése, nincsenek kizárva a Róma I. rendelet 1. cikke (2) bekezdésének f) pontjának hatálya alól.^[24] A Róma I. rendelet 6. cikke alkalmazhatóságának szempontjából lényeges minősítés szerint az alapügyben szóban forgó szerződések, amely keretében a szolgáltatásokat a fogyasztó számára távolról, egy másik ország területéről a fogyasztó szokásos tartózkodási helye szerinti országban nyújtják, nem tartoznak Róma I. rendelet 6. cikke (4) bekezdésének a) pontjában előírt kizártság hatálya alá. A 93/13/EGK tanácsi irányelv rendelkezéseit értelmezve, a vállalkozó és a fogyasztó között kötött, kültági részesedés kezelésére irányuló vagyonekezelési szerződésben szereplő olyan kikötés, amelyet egyedileg nem tárgyaltak meg, és amely értelmében a betéti társaság székhelye szerinti tagállam joga alkalmazandó, e rendelkezés értelmében tisztességtelen akkor, ha megteveszti a fogyasztót azáltal, hogy azt a benyomást kelti benne, hogy a szerződésre kizárólag e tagállam joga az irányadó, anélkül hogy tájékoztatná a fogyasztót arról, hogy a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó kollíziós jog értelmében részesül az azon nemzeti jog kógens rendelkezései által számára biztosított védelemben is, amely e kikötés hiányában lenne alkalmazandó.

V. KÖZÉRDEKŰ FELLÉPÉS A FOGYASZTÓK ÉRDEKÉBEN AZ EURÓPAI UNIÓ HATÁRAIN TÚL – A LUGANÓI EGYEZMÉNY

A Svájcjal, Norvégiával és Izlanddal folytatott együttműködést elősegíteni hivatott Luganói Egyezmény a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról (a továbbiakban

[23] C-272/18. sz. *Verein für Konsumenteninformation kontra TVP Treuhand- und Verwaltungsgesellschaft für Publikumsfonds mbH & Co KG* ügyben 2019. október 3-án hozott ítélet ECLI:EU:C:2019:827.

[24] C-272/18. sz. ítélet rendelkező rész 1.

Egyezmény)^[25] célja, hogy elérje az uniós országok, valamint Svájc, Norvégia és Izland között a határozatok mozgásának azonos szintjét. Ezáltal a vizsgálódási látókörünkbe kerül az a kérdés is, hogy az előzőekben taglalt, a tagállamokra kötelező erővel bíró jogi normákon, valamint az Európai Unió Bíróságának jogértelmezésen alapuló szabályozási elvrendszer mennyiben alkalmazható, ha a fogyasztói jogok megsértésére nem az uniós valamely tagállamában letelepedett, hanem az uniós jog „határán” túl elhelyezkedő országban, így Svájcban, Norvégiában vagy Izlandon székhellyel rendelkező vállalkozás által kerül sor.^[26]

Az Egyezmény a joghatóságra, valamint a határozatok elismerésére és végrehajtására vonatkozik a polgári és kereskedelmi ügyekben. Az Egyezmény az uniós országok közötti polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló hatályos uniós szabályokat követi. A szabályok ennek értelmében hasonlóak az EU-ban, valamint Svájcban, Norvégiában és Izlandon. Az Egyezmény továbbá megkönnyíti a határozatok kölcsönös elismerését és az említett országok nemzeti bíróságai által továbbadott határozatok végrehajtását.

Az Egyezmény előírja, hogy az általa kötelezett valamely államban lakóhellyel rendelkező személy – állampolgárságára való tekintet nélkül – az adott állam bíróságai előtt perelhető. Azonban – és számunkra ez a különösen érdekes – az egyezmény különös joghatósági szabályokról rendelkezik a jogellenes károkozással (sérülést vagy kárt okozó jogsértő magatartás vagy jogsértés), jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel (olyan jogellenes magatartás, amelynek tekintetében a károsult polgári jogi jogorvoslatra jogosult) vagy ilyen cselekményből fakadó igényvel (valamely másik személynek vagy vagyontárgyának kárt okozó gondatlanság vagy mulasztás, amely esetben valamely személy polgári jogi felelősség alá vonható) kapcsolatos ügyekben, mely szerint azon bíróság rendelkezik joghatósággal, ahol a káresemény bekövetkezett vagy bekövetkezhet.

Azt, hogy melyik állam jogát kell alkalmazni, milyen szabályok szerint alapítják meg a magyar bíróságok joghatóságukat, és milyen eljárási szabályok alapján járnak el, valamint milyen feltételekkel ismerhetők el és hajthatók végre a külföldi bíróságok által hozott határozatok, a nemzetközi magánjogról szóló 2017. évi XXVIII. törvény rendelkezései határozzák meg, azzal, hogy a törvény szubszidiárius jellegét rögzíti a nemzetközi szerződések és az Európai Unió általános hatályú, közvetlenül alkalmazandó jogi aktusai (vagyis a rendeleteket) vonatkozásában.^[27]

[25] Egyezmény a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról, Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 147/5.

[26] Dánia az egyezmény különálló szerződő fele, mivel nem részes fele az egykori Brüsszel I. rendeletnek (44/2001/EK tanácsi rendelet), amelynek helyébe a későbbiekben a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 1215/2012/EU rendelet lépett.

[27] Nmjtvt. 1-2. §.

Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) akkori hat tagállama 1968. szeptember 27. napján Brüsszelben egyezményt kötött a bírósági joghatóságról, valamint a bírósági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról polgári és kereskedelmi ügyekben.^[28] A polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a bírósági határozatok végrehajtásáról szóló 1988. évi első Luganói Egyezmény a Brüsszeli Egyezménnyel párhuzamos egyezményként a Brüsszeli Egyezmény vívmányainak további európai országokra való kiterjesztését szolgálta. Később a polgári és kereskedelmi ügyekben a többször átdolgozott Brüsszel I. rendelet az uniós tagállamok tekintetében a Brüsszeli Egyezmény helyébe lépett.^[29]

A Brüsszel Ia. rendelet szabályai csak akkor alkalmazandók, ha az alperes lakóhelye, székhelye, szokásos tartózkodási helye uniós tagállamban van, illetve az elismerendő, végrehajtandó határozatot tagállami bíróság hozta. A rendelet tehát csak uniós viszonylatban írja felül a hazai szabályozást, egyébként pedig a már hatályos, harmadik országokkal kötött nemzetközi megállapodásokhoz képest is szubszidiárius jelleggel.^[30]

A második Luganói Egyezmény 2. számú jegyzőkönyvének 1. cikk (1) bekezdése arra kötelezi a bíróságokat, hogy ne csupán az egyezmény által kötelezett többi állam bíróságainak határozatait vegyék figyelembe, ahogyan azt az 1988. évi egyezmény megfelelő rendelkezése is előírta, hanem az Európai Bíróság magával az egyezménnyel, a korábbi 1988. évi egyezménnyel és a 64. cikk 1. bekezdésében említett eszközökkel kapcsolatos határozatait is. Ezt a kötelezettséget az indokolja, hogy az egyezmény és a rendelet rendelkezései megegyeznek, és annyiban alkalmazandók, amennyiben azok teljesen párhuzamosak.^[31]

Mindamellet, hogy korábbi tapasztalatok szerint a Luganói Egyezmény értelmezése során rendszerint az Európai Bíróság Brüsszeli Egyezmény-értelmezése körében hozott határozataira utalnak vissza,^[32] az értelmezési klauzula gyakorlati érvényesülését az elmúlt években több uniós döntés is megmutatta más jogi aktusok kapcsán is.^[33]

Figyelembe kell venni, hogy a Brüsszel Ia. rendelet 7. cikk 2. pontjában (korábban Brüsszel I. 5. cikk 3. pontja) úgy rendelkezik, hogy „valamely tagállamban lakóhellyel rendelkező személy más tagállamban perelhető: [...] 2. jogellenes károkozással, jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel vagy ilyen cselekményből fakadó ígérennyel kapcsolatos ügyekben annak a hely-

[28] Kengyel, 1992, 166-171.

[29] A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 44/2001/EK tanácsi rendelet alkalmazásáról Brüsszel, 21.4.2009 COM(2009) 174, végleges, 1. és 4. o.

[30] Somssich, 2018.

[31] Fausto, 2009, 54.

[32] Köblös, 2008, 140.

[33] Brigitte Schlömp kontra Landratsamt Schwäbisch Hall C467/16. sz. ügy; Pillar Securitisation Sàrl kontra Hildur Arnadóttir C694/17. sz. ügy; Peter Bosworth, Colin Hurley kontra Arcadia Petroleum Limited és társai C603/17. sz. ügy.

nek a bírósága előtt, ahol a káresemény bekövetkezett vagy bekövetkezhet”. E rendelkezésnek a Luganói Egyezmény 5. cikk 3. bekezdésében foglaltakkal való tartalmi azonossága folytán ugyanis elvben nem kizárt a Brüsszel Ia. rendelet alkalmazásához kapcsolódó joggyakorlatra történő hivatkozás. Az Európai Bíróság *Verein für Konsumenteninformation és Karl Heinz Henkel* közötti C-167/00. sz. ügyben hozott ítélete indokolásának – azóta többször megismételt – 50. pontjában foglalt megállapítások alapján pedig a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, 1968. szeptember 27-i egyezményrel (a továbbiakban: Brüsszeli Egyezmény)^[34] összefüggésben a Bíróság már megállapította, hogy a magánszemélyekkel kötött szerződésekben szereplő, tisztességtelennek ítélt feltételek kereskedő általi alkalmazásának megtiltása céljából valamely fogyasztóvédelmi szervezet által benyújtott kármegelőző kereset az ezen egyezmény 5. cikkének 3. pontja értelmében vett, jogellenes károkozással, jogellenes károkozással egy tekintet alá eső cselekménnyel vagy ilyen cselekményből fakadó igénnyel kapcsolatos ügynek minősül.

A magyar bíróságok joghatósága így – a második Luganói Egyezmény 2. jegyzőkönyve szerinti értelmezési klauzulát követve, analóg módon – megállapítható lehet az Egyezmény 5. cikkének 3. pontja alapján is.

VI. A FEJLŐDÉS EURÓPAI ÚTJAI ÉS HAZAI LEHETŐSÉGEI

A globalizálódó gazdaságban, az egyre mélyülő, jogi akadályokat is egyre inkább lebontó belső piacon a fogyasztók és a vállalkozások is egyre jobban kihasználják ezek előnyeit, az élesedő versenyt és az óriási piactér nyújtotta lehetőségeket. Mindez persze ahhoz is vezethet, hogy a fogyasztók széles rétegei találják magukat szembe határokon átnyúló jogsértésekkel, amelyekkel szemben eltérő hatékonyságú nemzeti fogyasztóvédelmi rendszerek veszik fel a harcot.^[35] A hatékony fogyasztói jogvédelem természetesen szofisztikált és több színtéren együttesen érvényesülő eszköztárat kíván meg. A hatékony, határon átnyúló kollektív fellépés megteremtése nem pusztán a tanulmányban bemutatott Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenységének köszönhetően érhető el. Az Európai Unió jogalkotója 2020. december 4-én fogadta el a fogyasztók kollektív érdekeinek védelmére irányuló képviselői keresetekről és a 2009/22/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló 2020/1828 számú irányelvet,^[36] amely a határokon belüli és azokon átnyúló kollektív keresetek szabályozásának egységes keretrendsze-

[34] HL 1972.L299., 32.

[35] A nemzeti modellekhez lásd: Hensler, 2016, 3.

[36] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/1828 irányelve (2020. november 25.) a fogyasztók kollektív érdekeinek védelmére irányuló képviselői keresetekről és a 2009/22/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, HL L 409, 4.12.2020, p. 1–27.

rét kívánja megteremteni. Az irányelv ugyanakkor nem teremti meg ez európai szinten egységes kollektív jogérvényesítés jogintézményét, mivel a tagállamonként létező számtalan modellt nem kívánja egységes jogintézmény megalkotásával helyettesíteni. A harmonizációs kényszer, valamint a közérdekű perek hazai új szabályozási kerete lendületet adhat a magyar fogyasztók érdekében történő kollektív fellépéseknek.^[37] Mindezzel együtt érdemes figyelembe venni azt, hogy mindaddig, amíg a feljogosított szervezetek jelentős része más eljárás keretében is képes a jogsértés megszüntetését elérni és szankcionálni (lásd fogyasztóvédelmi hatóság eljárását), vagy akár önkéntes kötelezettségvállalások formájában a fogyasztók vagyoni hátrányainak megtérítését is elérheti,^[38] finanszírozás és kifejezett ezirányú szakmai stratégia nélkül nem számíthatunk a fogyasztók érdekében történő kollektív fellépések elterjedésére.

VII. ÖSSZEGZÉS

A fogyasztói jogérvényesítés magánjogi rendszere igen sokrétű, és szükségszerűen túlmutat a hagyományos fogyasztói perindítás lehetőségén. Ez a szükségszerűség abból fakad, hogy a fogyasztó számára nyitva álló igényérvényesítési módok a fogyasztók gyengébb pozíciója, perlési képességei miatt kihasználatlanul maradnak. A joghoz jutás, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés klasszikus jogelvének hatékony érvényre juttatása megkívánja azt, hogy a fogyasztók igényei, ha nem is egyedi, de kollektív módon védelemre kerüljenek. A fogyasztók kollektív érdekeinek magas szintű védelme az Európai Unió jogalkotása és az Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenysége révén is megvalósulhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Bizottság jelentése az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak és az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló 44/2001/EK tanácsi rendelet alkalmazásáról Brüsszel, 21.4.2009 COM(2009) 174, végleges.
- Fausto Pocar (2009): *A polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló, 2007. október 30-án Luganóban aláírt egyezmény Magyarázó Jelentése* (2009/C 319/01).

[37] Lásd a közérdekű keresetek hazai gyakorlatával kapcsolatban: Gelencsér, 2016; Udvary, 2015, 204-206.; Harsági, 2015, 218.

[38] Lásd pl. GVH kontra Fressnapf – Hungária Állateledel és Felszerelés Nagy- és Kiskereskedelmi Kft. versenyfelügyeleti eljárásban hozott Vj/64/2015 számú határozat.

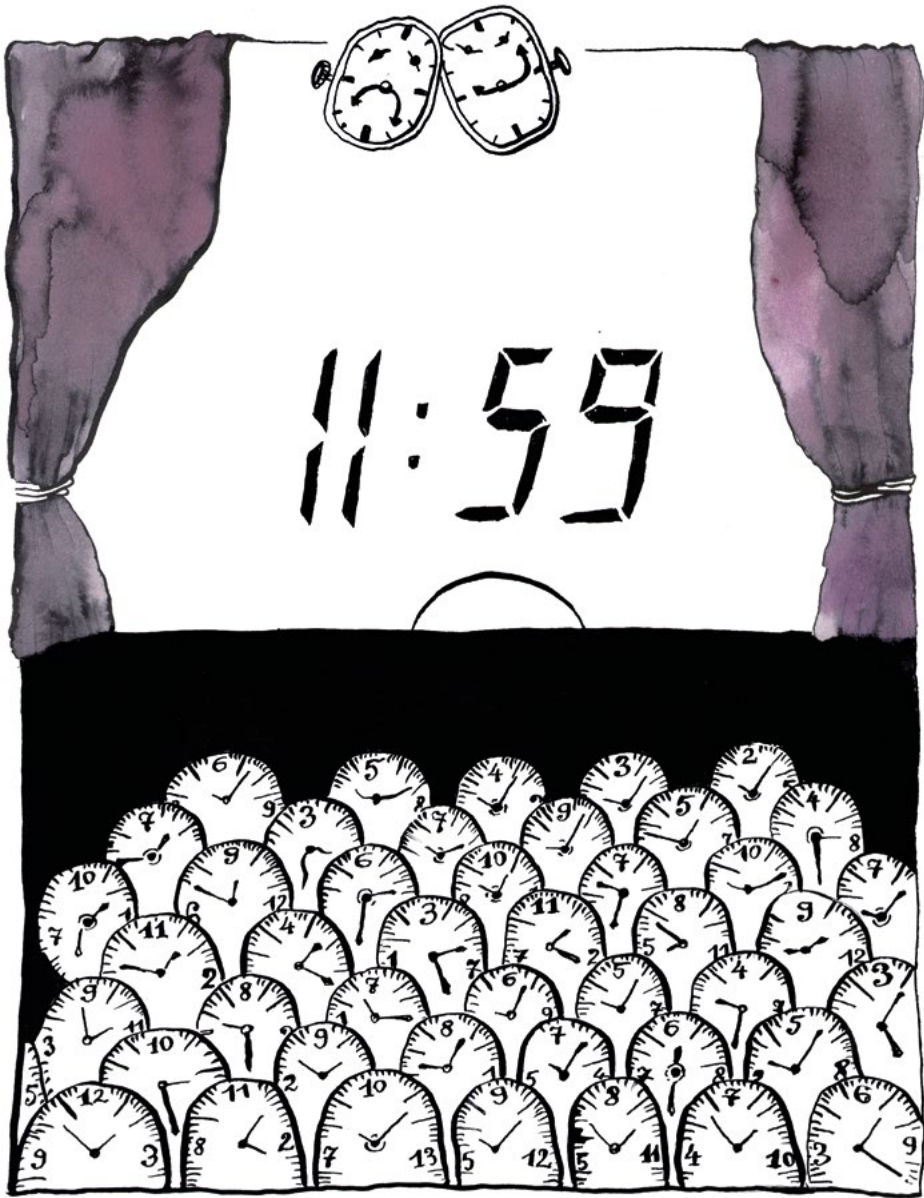
- Gelencsér Dániel (2016): Közérdekű igényérvényesítés Magyarországon I. In: *Eljárásjogi Szemle*. 2016/3. sz. HVG-ORAC, Budapest. (Elérhető: https://eljarasjog.hu/2016-evfolyam/kozerdeku_igenyervenyesites_magyarorszagon_i/#_ftn2).
- Harsági Viktória (2015): A kollektív igényérvényesítés fejlesztési lehetőségei. In: *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*. 2015/2-4. sz. Sapientia, Kolozsvár.
- Hensler, Deborah R. (2016): The Global landscape of collective litigation, In: Hensler, Deborah R., Hodges, Christopher - Tzankova, Ianika (ed.): *Class Actions in context - How Culture, Economics and Politics Shape Collective Litigation*. 2016/3. sz. Edward Elgar Publishing, Cheltenham UK, Northampton, MA, USA.
- Kárpáti József (2017): *A közérdekű igényérvényesítés egyes kérdései*. (Elérhető: http://www.egyenlobanasmod.hu/tanulmanyok/hu/kozerdeku_igenyervenyesites.pdf. Letöltés ideje: 2017. március 25.).
- Kengyel Miklós (1992): Az európai polgári eljárásjog és a magyar jogfejlődés. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1992/3-4. sz.
- Köblös Adél (2008): *A joghatósági megállapodás*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Somssich Réka (2018): Újragondolt nemzetközi magánjog. In: *Jogászvilág*. 2018. március 6. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/ujragondolt-nemzetkozi-maganjog/>. Letöltés ideje: 2020. április 23.).
- Udvardy Sándor (2015): *Pro Actione Collectiva, A komplex perlekedés amerikai eszközei, különösen a class action összehasonlító vizsgálata az intézmény magyarországi recepciója céljából*. Patrocinium, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 2017. évi XXVIII. törvény a nemzetközi magánjogról.
- A Tanács 44/2001/EK rendelete (2000. december 22.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.
- A Tanács 93/13/EGK irányelve (1993. április 5.) a fogyasztókkal kötött szerződésekben alkalmazott tisztességtelen feltételekről.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/1828 irányelve (2020. november 25.) a fogyasztók kollektív érdekeinek védelmére irányuló képviseleti keresetekről és a 2009/22/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1215/2012/EU rendelete (2012. december 12.) a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.
- Az Európai Parlament és a Tanács 864/2007/EK rendelete (2007. július 11.) a szerződésen kívüli kötelmi viszonyokra alkalmazandó jogról (Róma II.).
- Az Európai Parlament és a Tanács 593/2008/EK rendelete (2008. június 17.) a szerződéses kötelezettségekre alkalmazandó jogról (Róma I.).
- Egyezmény a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.
- Egyezmény a polgári és kereskedelmi ügyekben a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról.

Szerényi Gábor, *Most*

154 Szerényi Gábor, Órák

A közvetítés európai uniós szabályozása – egyes tagállami implementációk

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

1. A közvetítói eljárás

„A mediáció lényege abban áll, hogy képes a feleket egymás felé fordítani, nem úgy, hogy szabályokat kényszerít rájuk, hanem segít megteremteni kapcsolatuk újszerű és közös felfogását, melynek révén megváltozik a két fél egymáshoz való viszonyulása.”^[1]

A közvetítói eljárás során a felek közötti konszenzus létrejötte a felek „munkáját” igényli, míg a semleges harmadik fél, a közvetítő, – Pokol Béla szavaival – segítséget nyújt a felek közötti tárgyalási-megegyezési folyamathoz, de a döntés, a közvetítés során a megoldás kialakítása a felek és ügyvédjeik kezében marad.^[2] Ezzel egyirányban Nagy Zsóka rámutat, hogy a jó mediátor a folyamatért, és nem a tartalomért felelős.^[3] Turcsánné Molnár Katalin ezen túl felhívja a figyelmet a bíróságok biztonsági háttér felelősségére is egy esetleges sikertelen közvetítés esetén: „Az ügyfeleknek fontos tudniuk, hogy a bírósági közvetítés egy lehetőség, amely során saját kezükbe vehetik, magánautonómiájuk körébe rendelhetik a saját ügyük, a konfliktusuk feloldását, a jogvitájuk megoldását. Mégis biztonságot ad számukra az a tudat, ha nem sikerül megállapodniuk, és a perben sem tudnak később egyezséget kötni, a bíró, a bíróság mindig ott áll mögöttük (ultima ráció) és el fogja dönteni a jogvitájukat.”^[4]

2. Történeti áttekintés

A közvetítés, mint a vitarendezés egyik alternatív módszere nagy utat járt be, mielőtt elterjedt szinte az elég világban. Az egyes szervezetek, kormányok jogalkotó mechanizmusa segítségével rögzült az egyes államok jogrendszereiben, és gyakorlata mára ismertté és elfogadottá vált.

[1] Riskin, 1994, 111-114.

[2] Pokol, 2002.

[3] Nagy Zs., 2011, 29.

[4] Turcsánné Molnár, 2020, 25.

A közvetítés, mediáció történeti előzményeit áttekintve, az alternatív vitarendezési módok előképei a törzsi társadalmakban keresendők. Ezekben az ősi közösségekben vita esetén általában semleges harmadik fél igénybevételel próbálták meg a konfliktust feloldani, lehetőleg úgy, hogy jelentős érdek-sérelmet egyik fél se szenvedjen, illetve a társadalom egysége se kerüljön veszélybe.^[5]

A modern korban először az Amerikai Egyesült Államokban jelent meg az AVR a II. világháború után, kezdetben a kollektív munkaügyi viták feloldása céljából. A módszer sikeresnek bizonyult, ezért más jogterületen elterjedt vitarendezési eljárássá vált. Mára szinte valamennyi szövetségi államban törvény szabályozza a módszert, a kisebb súlyú ügyek rendezésének pedig gyakorlatilag kötelező módjává vált az AVR.^[6] Az USA után az angolszász államokban honosodott meg a közvetítés, majd ezt követően terjedt el az Unió tagállamaiban is.

Véleményem szerint az alternatív vitarendezés evolúciója jól nyomon követhető a társadalmak fejlődése során. Az emberiségnek a társadalmak szerveződésével egyidejűleg egyik alapvető szükséglete volt a viták rendezése. Erre az igényre az egyes kultúrák különbözőképpen reagáltak. A hagyományos vitarendezési formák mellett, hol kisebb, hol nagyobb súllyal, de megjelentek a vitarendezés alternatív módjai is. A tanulmányomban az új korban kialakult szabályozási keretek és tartalmak vizsgálata a céлом, megfogalmazva saját javaslataimat a továbblépési, kiterjesztési lehetőségek irányába.

II. UNIÓS SZABÁLYOZÁS

A közvetítés Unión belüli elterjedésében indító szerep jutott az uniós szervezeteknek, melynek során jogi eszközeikkel keretet adtak az alternatív vitarendezés eme módjának meghonosításában, tagállami jogokba integrálásában.

Az Európai Közösség működésében kiemelkedő szerepe van az öt fő, „cselekvő” szervének,^[7] az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, a Bizottságnak, az Európai Bíróságnak és az Európai Számvevőszéknek. A jogalkotási folyamatokban csak a Parlament, a Tanács és a Bizottság vesz részt. Az intézmények közül a Tanács bír a legszélesebb jogalkotási jogosítványokkal.^[8]

A Közösségi jog forrásait különböző csoportokat alkotják. Az elsődleges jogforrások körébe sorolandók az alapítószerződések, illetve a módosító szerződések. A másodlagos jogforrásokat két csoportra célszerű bontani, a kötelező és a nem kötelező erejű jogforrásokra. Kötelezőek a tagállamok számára

[5] Dézsi, 2009.

[6] Nemcsik, 2004.

[7] Schaffer, 2003, 61.

[8] Kecskés, 2002, 64.

a rendeletek, az irányelvek és a határozatok, míg az ajánlás és a vélemény „soft law-nak” minősül, így a tagállamoknak ezeket is figyelembe kell ugyan venni, azonban alkalmazásuk főleg olyan területeken célszerű, ahol az Uniónak csak összehangoló, kiegészítő hatásköre van.

Egyéb jogforrások még az Unió szervei, hivatalai, ügynökségei által kiadott jogforrások, az Unió által kötött nemzetközi szerződések és az Európai Bíróság joggyakorlata.

Az Európai Unió jogforrásai között hierarchikus a viszony, és főszabály szerint a nemzeti jogi normák felett állnak.

Az Unió közvetítést érintő szabályozása az elmúlt húsz évre nyúlik vissza, sokrétű és több fórumon is megjelent. A témában a Bizottság több Ajánlást adott ki, a Parlament és a Tanács Irányelvben is megfogalmazta a közvetítés szempontjait. Ezek közül néhányat az alábbiakban emelek ki.

1. Zöld könyv - a konfliktusmegoldás alternatív módjairól a polgári és a kereskedelmi jog területén (Brüsszel, 2002.04.19.)

A zöld könyvek (Green Paper) az Európai Bizottságnak, mint az Unió döntés-előkészítő, javaslattevő szervének dokumentumai. A COM-dokumentumok egyik csoportjába tartoznak. Valamely szakpolitikai terület közösségi szintű szabályozásáról szólnak, és próbálnak párbeszédet generálni az adott terület érdekeltjei között. Alapvetően vitaindító dokumentumok, melyek számos esetben elindítanak egy jogszabályalkotási folyamatot.^[9]

1993-ban és 2002-ben kerültek kibocsátásra a Zöld Könyvek, melyek közül az előbbi vetette fel először a vitarendezés tagállami támogatásának szükségét, utóbbi pedig a konfliktusmegoldás alternatív módjairól szolt a polgári és a kereskedelmi jog területén, amelynek célja a fogyasztók hatékony érdekérvényesítésének biztosítása volt az Unió területén.^[10]

A 2002-es zöld könyv vizsgálja az alternatív vitarendezési módok szabályozási szintjét mind a tagállamok, mind az Unió vonatkozásában. Külön foglalkozik a fogyasztóvédelmi, családi jogi és munkajogi területtel, majd kitér az alternatív vitarendezés minőségi garanciáira, megállapítva a minimum minőségi standardokat.

Érinti a titoktartás és a hozzájárulás érvényességének kérdéskörét. Kiemelten fontosnak tartja a harmadik fél - mediátor - képzését, akkreditálását és felelősségét. Hangsúlyozza a bíróknak szóló képzési programok fontosságát alternatív vitarendezési módok területén.^[11]

[9] Tar, 2005, 21.

[10] „arbitráció” (2017): Az alternatív vitarendezésben rejlő lehetőségek - különös tekintettel a Pénzügyi Békéltető Testület tevékenységére. AVR pályázat, MNB.

[11] Eur-lex.europa.eu, 2021.

2. Büntető ügyeket érintő dokumentumok

Az Európa Tanács Miniszteri Bizottság R(99)19 Ajánlása – a büntető ügyekben alkalmazott mediációról szóló ajánlás indítványozta, hogy a büntető ügyekben is igénybe vehető legyen a mediáció. Az ajánlás szerint a mediáció alkalmazásának feltétele, hogy abba a felek önkéntes akarattal beleegyezzenek. A dokumentum rendelkezik arról is, hogy egy adott büntetőügynek a mediátorhoz utalása, valamint a mediáció kimenetelének megítélése a büntető igazságszolgáltatási hatóságok kizárólagos hatáskörébe kell, hogy tartozzon.^[12]

Az Európai Unió Tanácsának a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról szóló 2001. évi március 15. napján kelt 2001/220/IB kerethatározata^[13] 10. cikke értelmében minden tagállamnak törekednie kell arra, hogy a büntetőügyekben való közvetítést elősegítse olyan bűncselekmények esetében, amelyeknél ezt megfelelőnek tartja. Minden tagállamnak biztosítania kell, hogy a sértett és az elkövető között az ilyen közvetítés útján elért megállapodást a büntetőeljárásban figyelembe lehessen venni. A közvetítői eljárás rendeltetése az, hogy a sértettet kedvezőbb helyzetbe hozza a büntetőeljárásban.

3. Az Európa Tanács Miniszteri Bizottság R(98)1 Ajánlása – a családi mediációról

Az ajánlás nem kötelező jogi aktus, csupán magatartási elvárásokat fogalmaz meg, azonban a tagállamoknak szem előtt kell tartaniuk a tartalmát, ha valamilyen megfontolásból implementálták, vagy az ajánlás egy kötelező közösségi aktus kiegészítésére szolgál.

Annak ellenére, hogy a dokumentumnak nincs kötelező ereje, már önmagában a terület külön ajánlásban szabályozása mutatja, hogy a családi jogra vonatkozó mediáció külön, kiemelt figyelmet igényel.

Az ajánlás foglalkozik a közvetítés bizalmas jellegével és a titoktartási kötelezettséggel. Hangsúlyozza, hogy a közvetítő az eljárás során nem veszi át a felektől a döntés terhét, illetve pártatlan és semleges marad. Megállapítja, hogy a mediáció főszabály szerint önkéntes alapon működik, és amennyiben az érdekvitában gyermek is érintett, úgy az ő jóléte és legjobb érdeke élvez abszolút prioritást az eljárás teljes lefolyása alatt. Felhívja a figyelmet a tájékoztató programok fontosságára.

[12] Schweighardt, 2014.

[13] Eur-lex.europa.eu, 2021.

4. Az Európai Parlament és a Tanács 2008/52/EK Irányelve

Az irányelv egy olyan jogi aktus, mely az elérendő célok tekintetében kötelezően alkalmazandó valamennyi uniós tagállamban. A célok elérésének módját és az ehhez használt eszközöket szabadon választhatják meg, azonban a választott tagállami aktust az irányelvben meghatározott átültetési határidőn belül kötelesek kibocsátani.

Az Irányelv a közvetítés igénybevételének ösztönzését célzó jogi aktusként jött létre, alkalmazandó határokon átnyúló jogviták esetében a polgári jog és a kereskedelmi jog területén is. Ennek érdekében az irányelv öt lényeges szabályt tartalmaz:^[14]

- Kötelezi az egyes tagállamokat arra, hogy ösztönözzék a közvetítők képzését és biztosítsák a közvetítés magas színvonalát.
- Minden bírót feljogosít arra, hogy a jogvitákban részt vevő feleket először közvetítés igénybevételére hívja fel, amennyiben ezt az adott ügy körülményei alapján megfelelőnek tartja.
- Úgy rendelkezik, hogy a közvetítés eredményeképpen létrejövő megállapodások a felek egybehangzó kérése alapján végrehajthatóvá nyilváníthatók. A végrehajthatóvá nyilvánítás történhet például bírósági jóváhagyás vagy közjegyző általi hitelesítés útján.
- Biztosítja a közvetítés folyamatának bizalmas jellegét, a résztvevőket titoktartási kötelezettség terheli. Úgy rendelkezik, hogy a közvetítésben részt vevő felek közötti jövőbeli jogvita esetén a közvetítő nem kötelezhető arra, hogy a közvetítés során történekről bíróság előtt tanúvallomást tegyen.
- Biztosítja, hogy a közvetítéssel eltöltött idő miatt a felek ne veszítsék el a bírósághoz fordulás lehetőségét: a bírósági eljárás kezdeményezésével kapcsolatos határidőkre vonatkozóan a közvetítés felfüggesztő hatályú.

A fenti dokumentumokból jól látható, hogy az uniós szabályozás több jogterületen is útjára indította az alternatív vitarendezést. Elfogadva, de egyben továbbgondolva a szabályozási formákat, célszerűnek tartanám, hogy a kezdeti ajánlási kereteken túllépve az uniós szabályrendszere több, a tagállamokra kötelező dokumentumban foglalkozzon az alternatív vitarendezés, a közvetítés megerősítésével. Az elmúlt hosszú évek gyakorlata alapján mára vizsgálható lenne az uniós szervezetei részéről, hogy a tagállamok hogyan reagáltak a közvetítés adta lehetőségekre. A levonható következtetések alapot adhatnának további kötelező szabályrendszer alkotásának.

[14] E-justice.europa.eu.

III. EGYES TAGÁLLAMOKBAN MEGJELENŐ SZABÁLYOZÁS

A fenti szabályozásból láthatjuk, hogy a közösségi jogalkotót az alternatív vitarendezés elterjedésének igénye motiválta a közvetítés szabályozásában. Mégis a „mediáció azokban az országokban terjedt el, ahol az állampolgárokat elég érettnek tartják, hogy döntsenek saját ügyeikben. Ehhez kapnak segítséget, miközben a döntés jogát és felelősségét nem veszik el tőlük”.^[15]

Három, európai viszonylatban hasonló népességű ország szabályozását tekintettem át, ahol – saját besorolásom szerint – a népsűrűség átlagos (Ausztria: 106 fő/km²), átlag feletti (Csehország: 135 fő/km²) és kiemelkedő (Belgium: 377 fő/km²) arányszámot mutat.^[16] E tanulmány keretei nem teszik lehetővé a népsűrűség konfliktusokra gyakorolt hatásának, valamint az ebből eredő szabályozási minták fejlődésének részletesebb vizsgálatát, összehasonlítását. Ezért az alábbi táblázat csupán az egyes tagállamok közvetítői szabályozását szemlélteti:

tagállam/ kérdés	Hová lehet fordulni?	Igénybe vehető terület	Speciális szabályok	Költségek	Végrehajtható-e a megállapodás?
Ausztria	Szövetségi IM névjegyzéket vezet, egyesületi és közvetítők végzik	bírósági hatáskörbe tartozó polgári jogi ügyekben, szomszédjogi viták esetén per előtt kötelező	a közvetítők nem specializálódtak, de a névjegyzékben feltüntetik a tevékenységi körüket	a közvetítő díja szabad megállapodás tárgya, nem ingyenes az eljárás	csak akkor végrehajtható, ha azt bíróság előtti egyezség keretében vagy közjegyző előtt kötik, és utóbbi esetben közjegyzői okiratba foglalják
Belgium	Szövetségi Közvetítési Bizottság, szabályozza a szakmát, és nyilvántartást vezet a minősített közvetítőkről	leggyakoribb területe a polgári jog, a családi ügyek, <i>igénybe vehető még:</i> kereskedelmi jog, munkajog, létezik büntetőjogi és kártérítési közvetítés is, de e területek nem tartoznak a Szövetségi Közvetítési Bizottság hatáskörébe	igénybevétele önkéntes, családjogi ügyekben a bíró köteles tájékoztatni a feleket a közvetítés létéről és lehetőségéről, van közvetítői Magatartási Kódex	a közvetítő tiszteletdíja szabad megállapodás tárgya, nem ingyenes az eljárás, erre segélyigényelhető minősített közvetítő eljárása esetében	a Bírósági Szabályzat 1733. és 1736. cikkeinek értelmében lehetőség van a közvetítés útján létrejött megállapodás bíróság általi ítélet hatályú jóváhagyására

[15] Somfai, 2003, 1-8.

[16] KSH, 2019. évi adatok.

Csehország	a közvetítésért felelős központi szerv a Cseh Köztársaság Pártfogó Felügyelői és Közvetítői Szolgálat, felügyeli az IM	a jog minden területén, ahol nem kizárt, a bíróság elnöke kötelezheti a feleket, hogy közvetítő jelenlétében tartsanak egy háromórás, előzetes egyeztetést	a közvetítésről szóló 202/2012. törvény, és a Cseh Köztársaság Pártfogó Felügyelői és Közvetítői Szolgálatról szóló 257/2000. törvény szabályozza	a Szolgálat által nyújtott közvetítés ingyenes, vagy az állam viseli a költségeket	P. ügyben a megállapodás jóváhagyása kérhető a bíróságtól, B. ügyben a Szolgálat általi közvetítés eredményét az ügyész és a bír. is figyebeveheti a döntésénél
-------------------	--	--	---	--	---

*1. táblázat: Ausztria, Belgium és Csehország közvetítői szabályozása
(Forrás: EU portál adatai alapján saját szerkesztés)*

A fenti sarokpontok mentén vizsgálva az államok gyakorlatát megállapítható, hogy mind a három államban egy erre felhatalmazott szerv fogja össze, tartja nyilván a területen dolgozókat. Az alkalmazási lehetőségek szőrtak a jogterületek között, Ausztria és Csehország szabályozásában megjelenik a közvetítésre kötelezés intézménye. Belgiumban ugyan önkéntes alapon működik a közvetítés, de a szabályozás tájékoztatási kötelezettséget telepít a bírókhoz. Itt jelenik meg a közvetítői Magatartási Kódex. Ausztriában és Belgiumban van költségvonzata a közvetítésnek, de Csehországban az állam hozzájárul a költségekhez, ezzel – vélhetően – serkenti az állampolgárok közvetítőhöz fordulási hajlandóságát is. A végrehajthatóság tekintetében sok az egyezőség, alapvetően önkéntes betartáson alapul, bár mindhárom államban lehetőség van a megállapodáshoz állami végrehajtóerőt kapcsolni.

Véleményem szerint a sokszínű tagállami szabályozásokban sok a közös vonás. A helyi sajátosságokat is figyelembe véve az unió jövőbeni, a területet érintő kötelező erejű dokumentumaiban hozhatna egységesítő rendelkezéseket, melyek ösztönzik a közvetítés igénybevételét. Bár szükséges előtte a helyi szabályok hatásának a vizsgálata, a jó gyakorlatok összesítése, kiemelése, elemzése és beépítése az uniós szabályalkotásba.

IV. A KÖZVETÍTÉS HAZAI SZABÁLYOZÁSA

A tagállamok a közvetítés nemzeti jogukba integrálását a fenti példákból is láthatóan többféleképpen oldották meg, ezért a szabályozások igen változatos formában öltöttek testet. A mediáció legelterjedtebb területe a bíróságokon kívül zajlik, de több jogrendszerben, köztük a magyar szabályozásban is, megjelenik a bíróságon folyó közvetítés.^[17]

Hazánkban az implementációra optimális megoldásként az első egységes törvényi szintű szabályozás gondolata már a 2000. évben megjelenik Bándi Gyula tanulmányában.^[18]

1. Az egészségügyi közvetítői tevékenység

Először mégis egy részterületen, az egészségügyi szolgáltató és a beteg között volt törvényi lehetőség a szolgáltatás nyújtásával összefüggésben keletkezett jogvita peren kívüli egyezséggel történő rendezésére, mely elősegítése, a felek jogainak gyors és hatékony érvényesítése céljából került kihirdetésre 2000. november 22-én az egészségügyi közvetítői tevékenységről szóló törvény.^[19]

A közvetítői eljárás lefolytatását kérheti a beteg, a beteg halála esetén annak közeli hozzátartozója vagy örököse és a szolgáltató is.^[20] A kérelmet a Magyar Igazságügyi Szakértő Kamaránál kell benyújtani, majd az általános eljárási költség megfizetése után a felek kiválaszthatják az eljárást lefolytató két tagú egészségügyi közvetítői tanács tagjait a Kamara névjegyzékéből. Speciális szabály, hogy az eljárásban, bevont harmadik félként, észrevételezési joggal részt vehet a szolgáltató felelősségbiztosítást nyújtó szerződött biztosítója. Az eljárásban a feleket meghatalmazás alapján képviselő is képviselheti. Alapesetben, ha a felek másként nem állapodnak meg, a költségeket a szolgáltató előlegezi.

Az eljárás során a tanács részletesen meghallgatja a felek álláspontját és belegyezősükkel másokat is meghallgathat, illetve szakértőt is igénybe vehet. A közvetítői eljárás befejeződhet egyezséggel, egyoldalú vagy a felek mindegyike megszüntetésre irányuló kérelmével, illetve, amennyiben négy hónap alatt nem sikerült megegyezniük, a tanács megszünteti az eljárást. Befejeződik az eljárás abban az esetben is, ha a felek között egyezés nem jött létre.

Egyezés nem teljesítése esetén állami végrehajtóerő kapcsolható, a fél kérheti a bíróságtól az egyezés végrehajtási záradékkal való ellátását. Kiemelendő, hogy titoktartási kötelezettség terheli a közvetítőt és a szakértőt. Az eljárás iratait a Kamara 10 évig köteles őrizni.

[17] Suri, 2013, 298., részletesebben: Glavanits - Wellmann, 2020.

[18] Bándi, 2000, 14.

[19] 2000. évi CXVI. törvény az egészségügyi közvetítői tevékenységről.

[20] Glavanits - Wellmann, 2020, 65.

2. Közvetítés a büntetőeljárásban

A közvetítői eljárás, közismertebb nevén a mediáció alkalmazására a régi büntetőeljárási törvény^[21] (továbbiakban: r.Be.) alapján már évek óta lehetőség van. Az új büntetőeljárási törvény^[22] (továbbiakban: Be.) sem feledkezett meg erről a jogintézményről. A hétköznapi joggyakorlatának jelenlegi tapasztalatai felbátorították a jogalkotót arra, hogy az elterelés e lehetőségének megengedhetőségét szélesebb körben tegye lehetővé.^[23]

Magyarországon büntethetőséget megszüntető okként vehető figyelembe, mint a tevékeny megbánás jogintézménye. A szabályozás célja a közvetítői eljárás minél szélesebb körű alkalmazása. Nagy István András szerint a cél összetettebb. Egyrészt segíti a cselekmény jóvátételét, másrészt a bűncselekmény elkövetőjének is érdeke az eljárásban való részvétel, hiszen a részvétellel elkerülheti a büntetésből eredő megbélyegződést, valamint a felelősségérzetének növelése hozzájárulhat a jövőbeni jogkövető magatartás elősegítéséhez.^[24]

A r.Be. szerint a közvetítői eljárás alkalmazásának akkor volt helye, ha ennek lefolytatása a tevékeny megbánás szerinti büntethetőséget megszüntető okot, vagy korlátlan enyhítést eredményezett. A Be. azonban lényeges változást hozott a korábbi szabályozáshoz képest. A többi közt kibővült a közvetítői eljárás szabályainak alkalmazási köre, nem korlátozódik a Büntető Törvénykönyvről szóló törvény^[25] (továbbiakban: Btk.) 29. §-a szerint tevékeny megbánás szabályrendszerében szereplő bűncselekményekre.

A közvetítői eljárás a Be. 412. § (1) bekezdése szerint a gyanúsított és a sértett megegyezését, a bűncselekmény következményeinek jóvátételét, a gyanúsított jövőbeni jogkövető magatartását elősegítő, a gyanúsított és a sértett indítványára vagy önkéntes hozzájárulásával alkalmazható eljárás. Az ügyész szerepe meghatározó a közvetítői eljárás megindulása körében, az eljárás lefolytatása céljából ugyanis az ügyész függeszti fel az eljárást.

A Btk. 29. § (3) bekezdésében felsorolt, a tevékeny megbánást kizáró feltételek sem akadályai a közvetítői eljárásra utalásnak. A feltételek konjunktívák, bármelyik hiánya kizárja a közvetítői eljárást.

A közvetítői eljárás elrendelését bármelyik fél indítványozhatja, vagy az ügyész hivatalból is kezdeményezheti, de be kell szerezni a gyanúsított és a sértett hozzájárulását. Több gyanúsított vagy több sértett esetén valamennyi hozzájárulása szükséges.

Az elrendelés előtt az ügyész mérlegeli még a bűncselekmény jellegét is. Közvetítői eljárás lefolytatásának kizárólag olyan bűncselekmény esetén van helye, amelynek van sértettje. Ha van sértett, de kizárt vele a megállapodás (pl. meg-

[21] 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról.

[22] 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról.

[23] Kiss, 2018.

[24] Nagy, 2010.

[25] 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről.

halt), értelemszerűen nem lehet közvetítői eljárás. Szempont még az elkövetés módja. Például a gátlástalan, kegyetlen, agresszív elkövetési mód kizárja a közvetítői eljárást. Az ügyész az elrendelés előtt mérlegeli a gyanúsított személyét, előéletét. Például egy konfliktuskereső személyiség kizárhatja a közvetítői eljárást.

Ideális esetben a közvetítői eljárás eredményre vezet, ezzel a gyanúsított a sértett beleegyezésével kap lehetőséget a jóvátételre. Gellér Balázs^[26] szerint a deliktuális felelősségi viszonyrendszer megosztása napjainkban a büntetőpolitikában érhető tetten, aminek jellemző megnyilvánulása a Btk.-ban szabályozott tevékeny megbánás intézménye. Amennyiben nem jön létre megállapodás, az eljárást folytatni kell, és a bíróság dönt a vádlott bűnössége kérdésében.

Ha a közvetítői eljárás eredményeként a tevékeny megbánásnak a Btk. 29. §-ának (1) bekezdésében meghatározott feltételei teljesültek, a bíróság az eljárást ezen a címen megszünteti.^[27]

A közvetítői eljárás elrendelése, az eljárás felfüggesztése után kerül az ügy a közvetítő elé. A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről a 2006. évi CXXIII. törvény rendelkezik. A hatályos szabályozás szerint a közvetítői eljárást a pártfogó felügyelő folytatja le, az eljárás részleteit a hivatkozott törvény szabályozza.

Végül, ha a tevékeny megbánás okán a büntethetőség megszűnt, az ügyész megszünteti az eljárást.^[28]

3. A közvetítői tevékenységről szóló törvény

A 2002. december 17-én kihirdetésre került, és 2003. március 17-től hatályos – immár egységes szabályozásként – a közvetítői tevékenységről szóló törvény^[29] (továbbiakban: Kvtv.), melynek indokolása^[30] szerint a polgári jogviták bíróságon kívüli rendezésének szabályozása elsősorban azért került előtérbe, mert az az érdekelt felek ügyére sokkal gyorsabb és olcsóbb megoldással szolgálhat, másrészt, mert a közismerten túlterhelt bíróságok tehermentesítését jelentheti, de ezen túlmenően hozzájárul a hazai konfliktuskezelő kultúra kialakításához és megszilárdításához is. E gondolat jegyében készült el a közvetítői tevékenység, vagyis a permegelőző közvetítés szabályozása.

A közvetítés fogalmi meghatározása szerint „a közvetítés olyan sajátos permegelőző vagy bírósági, illetve hatósági eljárás befejezését elősegítő, egyeztető, konfliktuskezelő, vitarendező eljárás, amelynek célja a vitában érdekelt felek kölcsönös megegyezése lapján a vitában nem érintett, harmadik személy (köz-

[26] Gellér, 2012, 81.

[27] Kuria-birosag.hu: 3. BK vélemény.

[28] Be. 398. § (2) bekezdés c) pont.

[29] 2002. évi LV. törvény a közvetítői tevékenységről.

[30] Uj.jogtar.hu: Kvtv. indokolása, 2021.

vetítő) bevonása mellett a felek közötti vita rendezésének megoldását tartalmazó írásbeli megállapodás létrehozása”.[31]

A törvény a közvetítő feladatává teszi a pártatlan, lelkiismeretes közreműködést a felek közötti vita megállapodással történő lezárásában. Legjobb tudása szerint eljárva, kísérve, irányítva a felek kommunikációját, javaslattételi, döntési jogosultság nélkül.

A törvény rögzíti a közvetítővé válás szabályait. Az Igazságügyi Minisztérium által vezetett névjegyzékbe az kérheti a felvételét, aki felsőfokú végzettséggel rendelkezik, inentől legalább öt éves szakmai gyakorlattal rendelkezik, igazolja a közvetítői szakmai képzés^[32] elvégzését és büntetlen előéletű, nem áll közvetítői tevékenység folytatását kizáró foglalkozástól eltiltás hatálya alatt.

Az eljárás a kiválasztott közvetítő felkérésével indul. A közvetítő, amennyiben vele szemben összeférhetetlenségi ok áll fenn, ami a függetlenségét befolyásolná, köteles azt a felekkel közölni. A közvetítő a felkérést írásban fogadja el, és a tevékenységéért díjazást és annak előlegezését kérheti, melynek összege szabad megállapodás tárgya. Az eljárás során a törvény lehetőséget enged co-mediációra, és szakértő, valamint harmadik fél bevonására is. A felek igénybe vehetnek képviselőket is, de a megállapodást a feleknek személyesen kell aláírniuk. A megállapodás önkéntes betartással valósul meg, állami végrehajtó erő a felek kérésére kapcsolható hozzá, a megállapodást bevizetik a bíróságra, ítélet hatályú egyszébe foglalását és bírói jóváhagyását kérve. Az eljárás a megállapodás megkötésén túl befejeződhet, ha azt valamelyik vagy mindegyik fél kéri, és ha megállapodás nem jött létre, de a nyilatkozat aláírásától számítottan négy hónap már eltelt.

A törvénybe 2012. július 24-ével került beiktatásra a bírósági közvetítés^[33] és 2014. március 15-i hatállyal a kötelező közvetítői eljárás^[34] intézménye.

A szabályozás meghatározza a bírósági közvetítővé válás feltételeit, személyi körét. 2012-től csak bírósági titkár és rendelkezési állományba helyezett bíró, 2014-től már bíró is kijelölhető a tevékenység végzésére, amennyiben igazolja a - fent hivatkozott - közvetítői képzettség megszerzését. A nemperes eljárás keretében bíróságokon zajló közvetítés illetékmentes, és díjat sem kell fizetni a közvetítőnek. Fontos elhatárolási pont a piaci alapú közvetítéstől, hogy bírósági közvetítői eljárás csak akkor folytatható le, ha már van folyamatban per vagy nemperes eljárás valamelyik bíróságon. Az eljárás kérelemre indul, és célja a felek konfliktusának a feloldása, de ezen túl a bírósági közvetítő törekszik a peres jogvita megoldására is.^[35]

A bíróság arra is kötelezheti a feleket, hogy vitájuk megállapodással történő lezárása érdekében legalább egy közvetítővel együttműködjenek. A jogalkotó

[31] Kvtv. 2. §.

[32] A 63/2009. (XII.17.) IRM rendelet szabályozza a közvetítői szakmai képzés kötelező tartalmát.

[33] Kvtv. IV/A. Fejezet, 38/A. § - 38/B. §.

[34] Kvtv. IV/B. Fejezet, 38/C. § - 38/H. §.

[35] Glavanits, 2020.

célja, hogy a peres felek legalább annyira képesek legyenek az együttműködésre, hogy közösen forduljanak közvetítőhöz, és legalább az első közvetítői megbeszélésen vegyenek részt. A mediáció közös kezdeményezésére a kötelezéstől számított 15 nap áll rendelkezésükre. Természetesen ez az eljárás is az önkénteségen alapul, a felek nyilatkozatot írnak alá, ha kéri – a tájékoztatás után – a teljes eljárás lefolytatását.

Mindkét esetben a megszületett megállapodás visszavihető a peres, illetve nemperes eljárásba, és ítélethatalyú bírói egyezségbe foglalását lehet kérni, mely alapján végrehajtás is kezdeményezhető az önkéntes teljesítés elmaradása esetén. Megállapodás hiányában a per folytatódik, és a bíró eldönti a jogvitát.

A hazai szabályozás összhangban áll a Közvetítők Európai Magatartási Kódex^[36] által elfogadott függetlenség, pártatlanság és titoktartás alapelveivel.

4. Közvetítés a polgári anyagi jogban

A 2014. március 15. napján hatályba lépett anyagi jogi kódex, az új Polgári Törvénykönyv^[37] (továbbiakban Ptk.) a Családjogi könyvben szabályozza az önkéntes és a kötelező közvetítés lehetőségét.

„A házastársak a házassági bontóper megindítása előtt vagy a bontóper alatt – saját elhatározásukból vagy a bíróság kezdeményezésére – kapcsolatuk, illetve a házasság felbontásával összefüggő vitás kérdések megegyezően alapuló rendezés érdekében közvetítői eljárást vehetnek igénybe. A közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodásukat perbeli egyezségbe foglalhatják.”^[38] Az alternatív vitarendezési eljárásoknak a családjogban létjogosultságuk van, közülük a közvetítői eljárást emeli ki több helyütt a Ptk., szögezi le a Nagykomentár.^[39] A mediációs tárgyalások alkalmat nyújthatnak arra, hogy a házastársak a közöttük felmerülő és jogi rendezést is igénylő kérdések kapcsán egymásnak kifejtessék álláspontjukat, és olyan megállapodást hozzanak létre, amelyben nem, vagy nem feltétlenül a jogi érdekeik dominálnak, hanem emberi motivációik, tényleges szándékaik.

A szabályozás lehetővé teszi, hogy a bontóper felei akár a per megindítása előtt, akár alatta közvetítőhöz fordulhassanak. Ez történhet önkéntes elhatározásukból vagy a bíróság kezdeményezésére. Cél, hogy a kapcsolatukat a vitás kérdéseikkel együtt rendezzék, és megállapodás jöjjön létre. A konszenzus alapú megállapodás a konfliktus feloldása után win-win állapotot eredményez a felek között. A jogalkotó látta ennek a lehetőségnek a jelentőségét, hasznosságát, mely előny az ügyfelek, a bíróság, tágabban a társadalom számára is.

[36] Kemi.hu: A közvetítők Európai Magatartási Kódexe.

[37] 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről.

[38] Ptk. 4:22. § [Közvetítői eljárás].

[39] Vékás – Gárdos, 2020.

„A bíróság indokolt esetben kötelezheti a szülőket, hogy a szülői felügyelet megfelelő gyakorlása és az ehhez szükséges együttműködésük biztosítása érdekében – ideértve a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartást – közvetítői eljárást vegyenek igénybe.”^[40] A kötelező közvetítés elrendelhetőségének az anyagi jogi kódexbe emelése jelentős lépés a közvetítés hazai jogfejlődésében. A Kommentár szerint a Ptk. különös súlyt tulajdonít a mediációnak a szülői felügyelet gyakorlásának rendezése körében is azzal, hogy lehetőséget ad a kötelező közvetítésre. A bíróság ezt akkor rendelheti el, ha úgy látja, hogy ettől eredmény várható. Célja többért: egyfelől szolgálhatja a szülők közötti együttműködés elősegítését, a kapcsolattartás jobb működését, de segítheti a szülői felügyelet megfelelő gyakorolhatóságát is.

5. Közvetítés a polgári eljárásjogban

A jogalkotó nagy hangsúlyt fektetett az új Polgári perrendtartás (továbbiakban: Pp.)^[41] megalkotása során a perelterelő szabályok beépítésére a perindítást megelőzően, a perfelvételi szakaszt lezáró végzés meghozatala előtt és lehetőséget biztosítva egységsg megkísérlésére a per bármely szakaszában.

a) Egyezségi kísérlet perindítás előtt

A perindítást megelőzően lehetőséget biztosít a közvetítői eljáráshoz kapcsolódó egyezségi kísérlet^[42] és a közvetítői eljárás nélküli egyezségi kísérlet^[43] kezdeményezésére. A perindítás előtti egyezségi kísérlet szabályai jelentősen megváltoztak. Nem kötelező a jogi személy gazdálkodó szervezetek számára a jogvita peren kívüli elintézésének megkísérlése, de a per minden szakaszában elsőbbséget biztosít a Pp. a jogvita egyezséggel történő lezárásának. Nincs lehetőség a kereset jegyzőkönyvbe foglalására, szóbeli kereset azonnali tárgyalására, és új jogintézményként jelenik meg a közvetítői eljáráshoz kapcsolódó egyezségi kísérlet. Fontos újdonság, hogy a törvényszék hatáskörébe tartozó perekben is lehetőség van egyezségi kísérletre idézésnek. Változás az is, hogy az egyezségi kísérlet nem kapcsolható össze a keresetindítással.

A kétfajta egyezségi kísérlet közös szabálya, hogy mint a Pp-ben szabályozott bírósági nem peres eljárás, háttérjogszabálya a Pp., a kezdeményező felet kérelmező(k)nek, az ellenérdekű felet kérelmezett(ek)nek nevezzük. Mindkét eljárás kezdő irata az egyezségi kísérlet lefolytatása iránti kérelem, és egyezség jóváhagyása tárgyában kizárólag bíró hozhat határozatot.

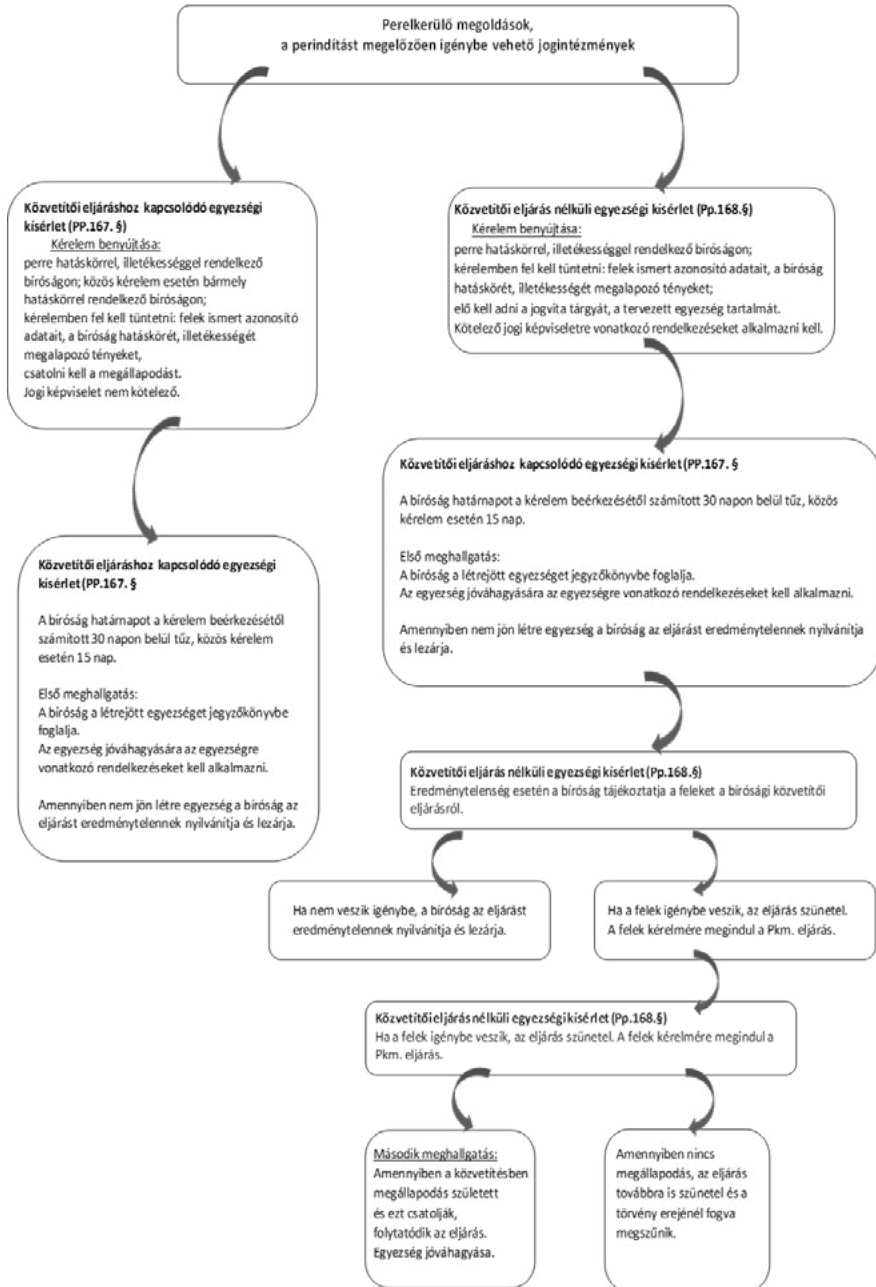
[40] Ptk. 4:172. § [Közvetítés a szülői felügyelet gyakorlásának rendezése iránti perben].

[41] 2016. évi CXXX. törvény a polgári perrendtartásról.

[42] Pp. 167. §.

[43] Pp. 168. §.

A két nemperes eljárás ügymenetének összehasonlítása az alábbi ábrán látható:

1. ábra: A két egyezségi kísérlet ügymenetének összetevése
 (Forrás: saját szerkesztés)

b) Egyezségi kísérlet a perfelvételi szakban

„A perfelvételt lezáró végzés meghozatalát megelőzően a bíróság – ha annak sikerére esély mutatkozik – megkísérli a felek között egyezség létrehozását. A bíróság tájékoztatást nyújt a közvetítés igénybevételének lehetőségéről, annak módjáról és előnyeiről, az esetleges megállapodás bírósági egyezségbe foglalásának lehetőségéről, valamint a szünetelés szabályairól.”^[44]

A felek és a bíróság számára a perfelvétel lezárásakor válik teljeskörűen kialakulttá a jogvita tartalma, a bizonyítás keretei, de még az érdemi bizonyítás nem kezdődött meg. Ez a legalkalmasabb időpont és helyzet arra, hogy a bíróság megkísérelje a felek közt egyezség létrehozását.^[45]

c) Tájékoztatási kötelezettség

A Pp. az egyezség^[46] körében taglalja a bíró kötelezettségét és mérlegelési jogkörét az egyezséggel és tájékoztatással kapcsolatban. Az egyezség megkísérlése bírói mérlegelési jogkör, csak akkor kötelező, ha a bíró esélyt lát rá. Ezzel szemben – megegyezési hajlamtól függetlenül – a bíróság az eljárás e pontján köteles tájékoztatni a feleket a közvetítésről és a közvetítés igénybevétele felé terelni őket.

6. Közvetítés a közigazgatási perrendtartásban

A közigazgatási perrendtartásról szóló törvény^[47] (továbbiakban: Kp.) 2018. január 1-ei hatályba lépésétől van lehetőség közvetítői eljárás lefolytatásának közigazgatási peres ügyekhez kapcsolódóan.

Ebben a speciális ügytípusban a konfliktus a magánérdek, illetve magán- és közérdek között húzódik. A közvetítői eljárás célja ennek a konfliktusnak a feloldása.

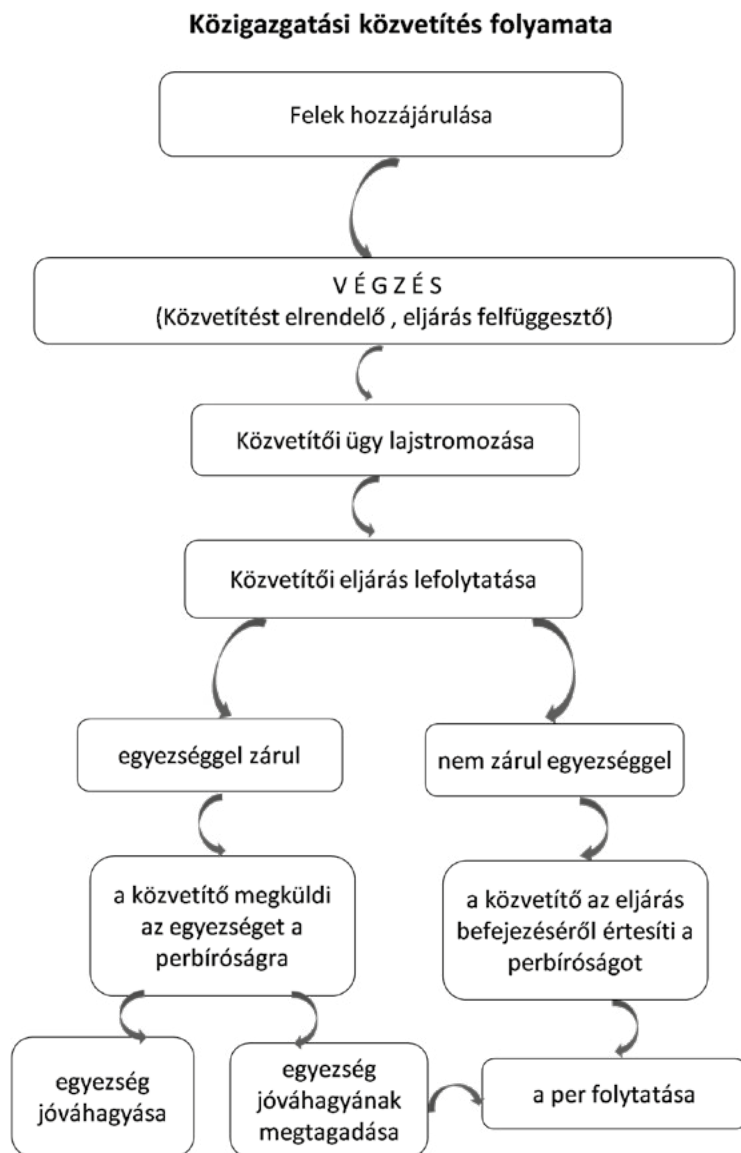
[44] Pp. 195. §.

[45] Wopera, 2017, 251-253.

[46] Pp. 238. §.

[47] 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról.

A közigazgatási közvetítés ügymenetét az alábbi ábra mutatja:

2. ábra: A közigazgatási közvetítés ügymenete
(Forrás: a Miskolci Törvényszék tájékoztató szórólapja)

Összességében elmondható, hogy a közvetítés magyarországi szabályai harmonizálnak a 2008/52/EK irányelvben foglaltakkal. Ezen túlmenően, álláspontom szerint a jogintézmény továbbfejlesztésének még számos iránya, lehetősége kínálkozik Magyarországon. Előremutató lépés volt a jogalkotó részéről a bírósági szervezetrendszerbe is beépíteni a jogintézményt. Hiszen így a jogkeresők a közvetítéssel éppen a viták, jogviták gyűjtőhelyén, a bíróságokon találkozhatnak. A bíróság ismert háttere bizalmat ad a feleknek egy új jogintézmény választása iránt, ami inkább segíti az elterjedését, mintha csupán a piaci szférában jelent volna meg a közvetítés.

A szabályozás lehetséges fejlődési útjában fontosnak tartanám a közvetítésre kötelezés lehetőségének kiszélesítését (pl. gazdasági területeken), a közvetítés más jogterületekre bevezetésének feltérképezését. Ma jelen van hazánkban a jogviták előzményeként, mint lehetőség, a bírósági eljárásokkal párhuzamosan, itt már a családjogot érintően kötelező jelleggel is. További elemzés tárgya lehetne esetlegesen a végrehajtás területén és a felszámolási eljárások egyes eseteiben (pl. a felszámoló intézkedése vagy mulasztása ellen indított kifogásolási eljárásokban) lehetőség biztosítása az alternatív vitarendezésre.

V. ÖSSZEGŐ GONDOLATOK

A közvetítés tagállami jogokba implementálásának sokszínűsége, változatos szabályozása kapcsán osztom Laine Fogh Knudsen és Signe Balina gondolatait, miszerint nehezen állapítható meg, hogy melyik rendszer a legsikeresebb.^[48] Véleményem szerint nincs rossz vagy jó modell, hiszen az uniós elvek átültetése a nemzeti jogrendszerekbe mind előremutató eredményt hozhat.

Az Unió vonatkozó kötelező erejű irányelvei, az Ajánlások és a téma napirenden tartása mind pozitív hatást gyakorol tagállami szinten. A tagállami jogalkotók által implementált szabályok, alapelvek hosszú távon megmutatják eredményüket mind az egyén, mind az egész társadalom életében.

A közvetítés eredménye az egyén szintjén az, hogy a közvetítés segíti a mindennapi érintkezésben a viták, jogviták, konfliktusok emberséges, érdemi, agressziómentes megoldását, ezzel együtt az emberi kapcsolatok, a hétköznapok jobbá tételét.^[49] Ed Watzke szavaival: „a sikeres mediáció eredményeként helyreáll egyfajta társadalmi béke”.^[50]

Társadalmi szinten eredmény elsősorban „annak belátása, hogy egy jól működő alternatív vitarendezési fórum növelheti az ügyfelek elégedettségét és bizalmát”.^[51] A bíróságon belül folyó közvetítés tapasztalatai is hasonlóak,

[48] Knudsen – Balina, 2014, 944-948.

[49] Lovas – Herczog, 2019, 17.

[50] Watzke, 2006, 21.

[51] Veres, 2019, 225.

többségében az eljárásban résztvevő felek, az ügyvédek, a bírósági közvetítők is pozitívan élik meg a vitarendezés eme alternatív módját, a bíróságokon jelenlévő nemperes eljárás, a bírósági közvetítés létét.^[52]

Lovas és Herczog^[53] szintén meggyőződéssel vallják, a mediáció használatának jelentős eredménye a konfliktuskezelés a mediáció típusú, erőszakmentesen alapuló megoldások támogatása a gyakorlati előnyök mellett fontos elvi jelentőséggel bír. Hosszú távú hatást gyakorol a résztvevőkön kívül a széles közösségi, társadalmi viselkedési normákra is, a családi, kapcsolati és intézményes viselkedésre egyaránt.

Véleményem szerint a közvetítés, mint alternatív vitarendezés hasznossága akár az egyén, akár a társadalom számára nem vitatható. Ezért is igyekeztem megfogalmazni javaslataimat a továbblépés lehetséges fejlődési irányai és a szabályozása terén. Az alternatív vitarendezés iránt felkeltett igények kiszolgálását, az igénybevétel lehetőségét az államok jogszabályokkal önthetik formába, jogi normák meghozatalával segíthetik. Az eredmények elérésének egyik eszköze tehát a jogi szabályozás, amely keretet ad az alternatív vitarendezés elterjedésének, meghonosodásának az uniós szabályozások implementálása útján az egyes tagállamokban.

IRODALOMJEGYZÉK:

- „arbitráció” jellegével (2017): Az alternatív vitarendezésben rejlő lehetőségek – különös tekintettel a Pénzügyi Békéltető Testület tevékenységére. AVR pályázat, MNB. (Elérhető: <https://www.mnb.hu/letoltes/avr-junior-2017-csoportos-dij-az-alternativ-vitarendezesben-rejlo-lehetosegek-kulonos-tekintettel-a-penzugyi-bekelteto-testulet-tevekenysegerere.pdf>. Letöltés ideje: 2021.01.29.).
- Bándi Gyula (2000): A közvetítés (mediáció) jogi szabályozásának továbbfejlesztése. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2000/1. sz.
- Dézsi Andrea (2009): A fogyasztói vitarendezés alternatív megoldásai az Európai Unióban. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2009/I. szám. (Elérhető: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/1_2009/a_fogyasztoi_vitarendezes_alternativ_megoldasai_az_europai_unioban/. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Gellér Balázs:(2012): A büntetőpolitika. In: *Büntetőjog I*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Glavanits Judit (2020): *Bíró és mediátor, válogatott tanulmányok a közvetítői eljárás elméleti és gyakorlati kérdéseiről*. Universitas-Győr Kft., Győr.
- Kecskés László (2002): Az Európai Közösség Intézményei.In: Lominci Zoltán (szerk.): *Intézmények Európában*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest.
- Knudsen, L. F. – Balina, S.(2014): Alternative Dispute Resolution Systems across the European Union. Iceland and Norway. In: *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 109/2014.

[52] Részletesebben: Turcsánné Molnár, 2020; idézett művében a bírósági közvetítői ügyek utánkövetéséről és visszajelzésekről ad adatokat, a tapasztalatokat elemzi.

[53] Lovas – Herczog, 2019, 17.

- Lovas Zsuzsa – Herczog Mária (2019): *A mediáció, avagy a fájdalommentes konfliktuskezelés*, Wolters Kluwer, Budapest.
- Nagy István András (2010): A közvetítői eljárás, mint a büntető igazságszolgáltatás gyakorlása feletti állami monopólium feloldásának eszköze. In: *Debreceni Jogi Műhely*. 2021/III. szám. (Elérhető: http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/3_2010/kozvetitoi_eljaras/. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Nagy Zsóka (2011): *Megoldjuk, szívem*. Jászöveg Műhely Kiadó, Budapest.
- Nemcsik Orsolya (2004): Mediáció, avagy közjegyzők „új” szerepben – közokirat szerkesztés és hagyatéki eljárás a közvetítés tükrében. In: *Jogelméleti Szemle*. 2004/IV. szám. (Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/nemcsik20.html>. Letöltve: 2021. január 29.).
- Pokol Béla (2002): A jog elkerülésének útjai. Mediáció, egyezségkötés. In: *Jogelméleti Szemle*. 2002/I. szám. (Elérhető: <http://jesz.ajk.elte.hu/pokol9.html>. Letöltve: 2021. január 29.).
- Riskin, L. L. (1994): Mediator orientations, strategies and techniques. In: *Alternatives to the High Cost of Litigation*. Vol. 12/1994.
- Schaffer, Peter (2003): *Az EK gazdasági joga*. Erfo Kft., Budapest.
- Schweighardt Zsanett (2014): *A tevékeny megbánás – a mediáció szerepe a büntetőeljárásban, a jogintézmény jövője*. (Elérhető: https://birosag.hu/sites/default/files/2018-08/17_dok.pdf. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Somfai Balázs (2003): Bontás és közvetítés. In: *Családi Jog*. 2003/2. sz.
- Suri Noémi (2013): Új alternatíva? Bírósági mediáció beilleszthetősége a magyar polgári eljárásjog rendszerébe. In: *Magyar Jog*. 2013/5. sz.
- Tar Gábor (2005): *Útmutató az Európai Unió hivatalos dokumentumaihoz*. Multiszolg Bt., Vác.
- Turcsáné Molnár Katalin (2020): Bírósági közvetítés Magyarországon a kezdetektől 2019. év végéig. In: Glavanits Judit (szerk.): *Bíró és mediátor, válogatott tanulmányok a közvetítői eljárás elméleti és gyakorlati kérdéseiről*. Universitas-Győr Kft., Győr.
- Vékás Lajos – Gárdos Péter (2020): *Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Veres Zoltán (2019): *A pénzügyi fogyasztóvédelem egyes alapkérdései, Jogdogmatikai, történeti, rendszertani alapok jogalkalmazási és metajurisztikus kitekintéssel*. Wolters Kluwer, Budapest.
- Watzke, Ed (2006): *A világok közötti egyensúlyteremtés tánca transzgresszív mediációval*. Duna Palota és Kiadó, Budapest.
- Wopera Zsuzsa (2017): *A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény magyarázata*. Wolters Kluwer, Budapest.

ONLINE HIVATKOZÁSOK

- E-justice.europa.eu: Uniós áttekintés a közvetítésről. (Elérhető: https://e-justice.europa.eu/content_eu_overview_on_mediation-63-hu. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Eur-lex.europa.eu: A Tanács kerethatározata (2001. március 15.) a büntetőeljárásban a sértett jogállásáról, 2001. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3A32001F0220>. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Eur-lex.europa.eu: Green paper on alternative dispute resolution in civil and commercial law, 2002. (Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52002DC0196>. Letöltés ideje: 2021. január 29.).

- Jogaszvilag.hu: A közvetítói eljárás szabályai az új Be.-ben, 2018. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/a-kozvetitoi-eljaras-szabalyai-az-uj-be-ben/>. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Kemi.hu: A közvetítők Európai Magatartási Kódexe, 2017. (Elérhető: <https://www.kemi.hu/hirek/kulfoldi-hirek/a-kozvetitok-europai-magatartasi-kodexe.html>. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Ksh.hu: Statdat, 2021. (Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_int001.html. Letöltés ideje: 2021.01.29.).
- Kuria-birosag.hu: 3. BKv a 2012. évi C. törvény és az 1998. évi XIX. törvény közvetítói eljárásra vonatkozó egyes rendelkezései értelmezéséről, 2013. (Elérhető: <https://kuria-birosag.hu/hu/kollvel/3-bkv>. Letöltés ideje: 2021. január 29.).
- Uj.jogtar.hu: 2002. évi LV. törvény indokolása a közvetítói tevékenységről, 2021. (Elérhető: <https://uj.jogtar.hu/#doc/db/4/id/A0200055.TVI/>. Letöltés: 2021.január 29.).

JOGFORRÁSOK:

- A büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény.
- A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény.
- A közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény.
- A közvetítói szakmai képzésről és továbbképzésről szóló 63/2009. (XII.17.) IRM rendelet.
- A közvetítói tevékenységről szóló 2002. évi LV. törvény.
- A polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény.
- A polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- Az egészségügyi közvetítói tevékenységről szóló 2000. évi CXVI. törvény.

Szerényi Gábor, *A Cup of Tea*

Szerényi Gábor, Atelier

Veszélyhelyzet előtt, közben, után – Szóbeliség a fizetési meghagyásos eljárásban^[1]

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A Magyar Közlöny 2020. március 31.-én megjelent 59. számában került kihirdetésre a Kormány 74/2020. (III. 31.) rendelete, amely a veszélyhelyzet^[2] ideje alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedéseket szabályozta.

A Magyar Közlönyben 2020. június 17.-én jelent meg a veszélyhelyzet megszüntetéséről szóló 2020. évi LVII. törvény,^[3] melynek nyomán a következő naptól (2020. június 18.) megszűnt a speciális eljárásjogi rendelkezések alkalmazásának kötelezettsége.^[4] Jelen tanulmány a közjegyzői fizetési meghagyásos eljárásban jelentkező, 2020. március 31. és június 18. között érvényesülő speciális szabályokat tekinti át, és kiemelten kíván foglalkozni a szóbeli kérelmezést érintő korlátozásokkal.

II. A FIZETÉSI MEGHAGYÁSOS ELJÁRÁSBAN MEGJELENŐ VESZÉLYHELYZETI SZABÁLYOK ÁTTEKINTÉSE

A 74/2020. (III. 31.) kormányrendelet 6. pontja a fizetési meghagyásos eljárások lefolytatása során alkalmazandó speciális szabályokat rögzítette (8., 9. §), valamint a 12. pontjában a közjegyzői nemperes eljárásokra vonatkozó sajátos rendelkezéseket foglalta össze (31. §).

[1] A tanulmány az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

[2] 40/2020. (III. 11.) kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről.

[3] Magyar Közlöny 2020. június 17. 144. szám; Ezen törvényt megelőzően a jogalkotó 2020. június 1. napjától lépéseket tett a 74/2020. (III. 31.) rendelet egyes speciális szabályainak fokozatos kivezetésére. Lásd erről: 229/2020. (V. 25.) Korm. rendelet; a veszélyhelyzet ideje alatt érvényesülő egyes eljárásjogi intézkedésekről szóló 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet, valamint a veszélyhelyzet kihirdetésével összefüggésben egyes büntetés-végrehajtási szabályok módosításáról szóló 90/2020. (IV. 5.) Korm. rendelet módosításáról. A módosító rendelet a tanulmány által vizsgált eljárást, az arra vonatkozó rendelkezéseket nem érintette.

[4] A jogalkotó azonban nem szüntette meg valamennyi rendelkezés alkalmazhatóságát. Lásd erről: 2020. évi LVIII. törvény 2. §. A törvény célja a veszélyhelyzet megszüntését követően alkalmazandó – így különösen egyes, veszélyhelyzet idején hozott rendkívüli intézkedésekkel összefüggő átmeneti – szabályok megállapítása.

A közjegyzői nemperes eljárások tekintetében a rendelet legfontosabb megállapításai, hogy eltérő rendelkezés hiányában a veszélyhelyzet a határidők folyását nem érinti, és a veszélyhelyzet ideje alatt – a Kjt.v.-ben szabályozott eljárások (így az okiratszerkesztés és az okiratok, pénz- és értékmegőrzés) kivételével – a kérelem szóban nem terjeszthető elő, az iratbetekintési jog személyes megjelenés útján nem gyakorolható, személyes meghallgatás szükségessége esetén a nyilatkozatokat írásban kell beszerezni.^[5]

A fizetési meghagyásos eljárás tekintetében megjelenik a szóbeli beadványok tilalma, valamint a végrehajtói kézbesítés szüneteléséről szól a rendelet 9. §-a.

A fentieket áttekintve megállapítható a fizetési meghagyásos eljárást érintő legfőbb változások köre: (1). az eljárásban megjelennek a személyes megjelenést korlátozó rendelkezések; (2). kizárttá válik a végrehajtói kézbesítés; (3). az eljárási határidők – eltérő rendelkezés hiányában – változatlanul folynak.

A 3. pont esetén azonban azonnal kimutathatóak eltérő rendelkezések. Már a rendelet 1. pont 1. §-a arról rendelkezik, hogy veszélyhelyzet ideje alatti kézbesítés tekintetében a kézbesítési kifogás, valamint a veszélyhelyzet ideje alatti mulasztás igazolása iránti kérelem előterjesztésének törvényben meghatározott határideje a veszélyhelyzet időtartama nem számít bele.^[6]

A végrehajtói kézbesítés kizártsága kapcsán megállapítható, hogy a veszélyhelyzet előtt vagy annak időtartama alatt előterjesztett végrehajtói kézbesítésre irányuló kérelmek nem teljesíthetők a veszélyhelyzet tartama alatt. Mindez összhangban van az 57/2020. (III. 23.) Kormányrendelettel, amely a bírósági végrehajtásról szóló törvény veszélyhelyzet esetén alkalmazandó eltérő szabályait rögzíti.^[7] Ezen rendelet 2. § (1) bekezdése rendelkezik úgy, hogy a veszélyhelyzet ideje alatt végrehajtói kézbesítésre nem kerülhet sor azzal, hogy a kézbesítésre vonatkozó határidő a veszélyhelyzet megszűnését követő 15. napon újrakezdődik. Erre tekintettel került be a fizetési meghagyásos eljárást érintő változások szabályai körébe azon rendelkezés, hogy végrehajtói kézbesítési kérelmek esetében a kézbesítési határidő a veszélyhelyzet megszűnését követő napon újrakezdődik.^[8]

A személyes megjelenés korlátozása, azaz a fizetési meghagyásos eljárásban a szóbeli kérelem-előterjesztés kizárása összhangban van a jogalkotói célokkal, melyek a veszélyhelyzet mielőbbi elhárítását célozzák.^[9] Mivel azonban a fizetési meghagyásos eljárásban mind a kérelmezői, mind a kötelezetti oldalon jelen volt a lehetőség arra, hogy szóban adják elő a felek a kérelmeiket, a kérelmezés egyik módját szünteti meg a szabályozás a veszélyhelyzet idejére.

[5] 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet 31. § (2)-(3) bek.

[6] Lásd a szabályozásról és értelmezéséről: Horváth, 2020.

[7] 57/2020. (III. 23.) Korm. rendelet.

[8] 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet 9. § (2) bek.; Lásd ehhez: Horváth, 2020; A veszélyhelyzet megszűnését követő átmeneti szabályok körében megerősítésre kerül a végrehajtói kézbesítéssel kapcsolatos határidő számítás szabálya. Lásd ehhez: 2020. évi LVIII. törvény 98. §.

[9] Mátyás, 2020.

Mindez a fizetési meghagyásos eljáráshoz, valamint a jogorvoslathoz (ellentmondáshoz) való hozzáférés korlátozásához vezet.

Jelen tanulmányban arra vállalkozunk, hogy áttekintsük a szóbeli kérelmezés (ellentmondás-előterjesztés) lehetőségére vonatkozó szabályokat, és megvizsgáljuk, hogy a gyakorlatban hogyan érvényesül ez a kérelmezési mód. Mindez annak megállapítást szolgálja, hogy a veszélyhelyzet idején érvényesülő szóbeli út kizárás okozhatott-e jogsérelmet a kérelmezői és kötelezetti oldalon.

III. SZÓBELISÉG A FIZETÉSI MEGHAGYÁSOS ELJÁRÁS SZABÁLYAIBAN

A fizetési meghagyásos eljárás egy nemperes eljárás, amelyben a közjegyző (korábban a bíróság) a jogosult egyoldalú kérelmére a kötelezettet – meghallgatás nélkül és bizonyítási eljárás mellőzésével – a kérelemben foglalt követelés teljesítésére vagy azzal szembeni ellentmondásra hívja fel.^[10] Az eljárás célját a következőképpen határozta meg az eljárást hazánkban elsőként szabályozó 1893. évi XIX. törvénycikk: „A jogkereső közönség érdeke s a birói teendők lehető kevesbítésének igazságügy-politikai szempontja egyaránt javasolják, hogy az egyszerű ügyekben lehetőleg egyszerű legyen a jogérvényesítés alakja.”^[11]

Az eljárás nemperes jellegét igazolja a polgári peres eljárás egyes garanciális jellegű alapelveinek a hiánya. Így nem érvényesül a szóbeliség, a közvetlenség, a nyilvánosság, valamint a kétoldalú meghallgatás elve, hiányzik az eljárásból a bizonyítási eljárás lefolytatása.^[12] A kommentárirodalom – az eljárás lefolytatásának sajátosságaira koncentrálna – elsőként említi a szóbeliség hiányát. A szóbeliség azonban az eljárás kérelmezése körében a jogosulti oldalon, valamint a jogorvoslat igénybevétele során a kötelezetti oldalon mindvégig jelen volt.

A következőkben áttekintjük, mely szabályozási időszakokban, hogyan jelent meg a szóbeli kérelem lehetősége.

1) A fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem szóbeli előterjesztése

Az 1893. évi XIX. törvénycikk, mint az eljárás első átfogó szabályozását adó norma a kérelmezés módját alternatív módon határozta meg: „Fizetési meghagyás kibocsátása az illetékes kir. járásbíróságnál szóval vagy írásban kérhető”.^[13]

[10] Németh, 2007, 1847.

[11] 1893. évi XIX. tc. indokolása a fizetési meghagyásról A) Általános indokolás; Lásd ehhez: Udvary, 2010, 97.

[12] Németh, 2007, 1848.; Molnár, 2019, 112.

[13] 1893. évi XIX. tc. a fizetési meghagyásról 3. § első mondata.

A polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikk – Nyolczadik Czi-mében szabályozva az eljárást – fenntartotta ezt az alternatívítást, és a fizetési meghagyás kibocsátását szóval vagy írásban tette kérelmezhetővé.^[14]

A törvénykezés egyszerűsítéséről szóló 1930. évi XXXIV. törvénycikk a kérelmezés módján nem kívánt változtatni. A szóbeli kérelmekről nem is rendelkezik, az írásban előterjesztett kérelmek számára vonatkozó szabályozást újítja meg.^[15]

Az 1952. évi III. évi polgári perrendtartás hatálybalépéstől (1953. január 1.) 1992. december 31. napjáig változatlanul fenntartotta a kérelmezés szóbeli és írásbeli módját. Változásként észlelhető, hogy a kérelmezési módok sorrendje megváltozik, már az 1952. évi Pp. közlönyállapotát nézve látható, hogy első helyre az írásbeli kérelem kerül, második helyen található a szóbeliség.^[16]

Az 1992. évi LXVIII. törvény^[17] nyomán jelentős változás következett be a vizsgált 1952. évi Pp. 315. § (1) bekezdésében: „A kérelmet erre rendszeresített úrlapon kell előterjeszteni.”^[18] A szóbeli kérelem kifejezett lehetőségét 1993. január 1-től nem tartalmazta a 315. § (1) bekezdése. Már-már arra juthatnánk, hogy a jogalkotó így ki is zárta a kérelmezés szóbeli módját. A vizsgált bekezdés utaló szabályozással azonban feloldja a hiányt, és felhívja a kérelemre vonatkozó szabályok körében a Pp. 93., 94., és 121. §-ának alkalmazását. A 94. § szerint a keresetet és a per megindítását megelőző kérelmet az ügyvéd által nem képviselt fél jegyzőkönyvbe mondhatja. Ekként továbbra is fennáll a lehetőség arra, hogy a jogosult kérelmét szóban adja elő az eljáró hatóság előtt. Tehát a szabályozási technika változik meg, a fizetési meghagyásos eljárásra vonatkozó speciális szabályok körében csak utalás történik a polgári perrendtartás általános részében szabályozott szóbeli kérelmezés alkalmazhatóságára.

2010. június 1-jével a fizetési meghagyásos nempere eljárás visszanyeri önálló törvényi szabályozását, így a kérelmezés szabályai is a 2009. évi L. törvényben^[19] keresendők. A külön törvény 2009. június 26-i közlönyállapotát vizsgálva látható, hogy a jogalkotó visszatért a kérelmezési módok kifejezett

[14] 1911. évi I. tc. a polgári perrendtartásról 590. § első mondata.

[15] 1930. évi XXXIV. tc. a törvénykezés egyszerűsítéséről 50. §: A Pp. 590. §-át a következő rendelkezés egészíti ki: A fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet három példányban, és ha több adós van, annyi további példányban kell beadni, hogy mindegyik adósnak és a hitelezőnek egy-egy példány jusson. A kérvény minden egyes példányához mellékelni kell a fizetési meghagyás kiadmánytervezetének egy-egy példányát; a kiadmány tervezetét erre a célra szolgáló hivatalos úrlapon kell kiállítani.

[16] 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról 315. § (1) bek.: A fizetési meghagyás kibocsátása írásban vagy szóval kérhető.

[17] 1992. évi LXVIII. törvény a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényben és az ehhez kapcsolódó jogszabályokban a felülvizsgálati eljárás megteremtéséről 16. § (2) bek.

[18] Szécsényi-Nagy Kristóf megállapítja, hogy a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelem úrlapon történő előterjesztése a II. Ppn. hatályba lépése óta (1958. március 1.) törvényi kötelezettsége a jogosultnak. Lásd erről: Szécsényi-Nagy, 2012, 219.; Az 1952. évi Pp. 1958. március 1-től ennek megfelelően meg is jeleníti az írásbeli kérelmek tekintetében az „erre rendszeresített úrlap” használatát. Lásd erről: 1957. évi VIII. törvény (II. Ppn.) 108. § (1) bek.

[19] 2009. évi L. törvény a fizetési meghagyásos eljárásról (továbbiakban: Fmhtv.).

alternativitásához, azaz a kérelmezés módjaként mind az írásbeli, mind a szóbeli előterjesztést szabályozza. A szabályozás 2010 óta semmit sem változott e tekintetben, és a hatályos Fmhtv.-ünk változatlanul tartalmazza a két kérelmezési módot.

2) A kötelezetti ellentmondás szóbeli előterjesztése

A kötelezett részéről a kibocsátott fizetési meghagyással szemben érvényesíthető jogorvoslat az ellentmondás. Tekintettel arra, hogy a kötelezett meghallgatása nélkül, bizonyítási eljárást mellőzve, kizárólag a jogosult egyoldalú kérelmére került kibocsátásra a fizetési meghagyás, a kötelezett jogorvoslati jogát (tartalmilag és formailag is) a lehető legegyszerűbben gyakorolhatóvá kívánta tenni a jogalkotó.^[20]

Az 1893. évi XIX. törvénycikk 8. §-a akként rendelkezik, hogy az ellentmondást indokolni nem szükséges, élszóval vagy írásban kell előterjeszteni.^[21]

Az 1911. évi I. törvénycikk változatlanul szabályozza az ellentmondás előterjesztésének módjait, megtartva a két módozat közötti sorrendet is, elsőként rendelkezik a szóbeli ellentmondásról.^[22]

Az 1930. évi XXXIV. törvénycikk sem kíván változtatni az ellentmondás előterjesztésnek szabályain.^[23]

Az 1952. évi Pp. 319. §-a rendelkezett az ellentmondásról. Előterjesztésének módjaként az írásbeli és a szóbeli formát szabályozta. Látható, hogy 1953. január 1-től – hasonlóan a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmek esetében – megfordul a két mód sorrendje és első helyre kerül az írásbeli kérelmezés.^[24] Mindez azonban az ellentmondás szóbeli előadásának lehetőségét nem korlátozza.

1993. január 1-jétől az ellentmondás előterjesztésének szabályozása is változik. Mint láthattuk a kérelmezés módjainál, az 1992. évi LXVIII. törvény nyomán módosult az 1952. évi Pp. 319. §-a is. Az 1992 év végéig érvényesülő, teljes szabadságot biztosító rendelkezés (akár írásban. akár szóval előterjeszthető az ellentmondás) eltűnik, és helyébe egy kategorikus szabályozás kerül: a kötelezett írásban ellentmondással élhet.^[25] Megvizsgálva a 319. § további szabályait,

[20] Lásd ehhez: 1893. évi XIX. tc. indokolása B) Részletes indokolás a 8. és 9. §-hoz.

[21] Harsági Viktória kiemeli, hogy az ellentmondásra már a fizetési meghagyás kézbesítésekor is lehetőséget biztosított a szabályozás. Az adós a kézbesítési ívre ráírhatta és aláírta, vagy ha írni nem tudott, felhívására az ellentmondást a kézbesítő vezette a kézbesítési ívre s az ellentmondó nevét azon megjegyzéssel írta alá, hogy az ellentmondó írni nem tud. A rendelkezést az 1911. évi Pp. azonban nem vette át, azt az 1893. évi törvénycikk ellentmondást és kötelezettet aránytalanul segítő szabályai körébe sorolták (1893. évi XIX. tc. 8. §.; Harsági, 2012, 227., 230.).

[22] 1911. évi I. tc. 595. §.

[23] 1930. évi XXXIV. tc. 52. §: Az ellentmondást a fizetési meghagyásnak kézbesítésétől számított tizenöt nap alatt a fizetési meghagyást kibocsátó járásbírósnál szóval vagy írásban kell előterjeszteni.

[24] 1952. évi III. törvény 319. § (1) bek.

[25] 1992. évi LXVIII. törvény 17. § (3) bek.

hiányérzetünk marad, mert egyetlen bekezdésben sem történik utalás a Pp. általános részében szabályozott szóbeli előterjesztés lehetőségére (94. §). Ennek ellenére a kötelezettek továbbra is előadhatták szóban az ellentmondásukat. A kifejezett engedély, amelyet a jogalkotó a kérelem előterjesztése körében biztosít, hiányzik, azonban a polgári perrendtartás rendszere (az általános részi szabályok háttérszabályozó jellege) mégis biztosítja a kötelezett oldalán a szóbeli előadást.^[26]

2010. június 1-től az Fmhtv. rendelkezik a fizetési meghagyással szembeni ellentmondás szabályairól is. A 28. § azonban csak az ellentmondás, mint jogorvoslat létét rögzíti, előterjesztésének módjait nem szabályozza.^[27] A törvény azonban tartalmaz általában, az eljárás során alkalmazható beadványok tekintetében érvényesülő szabályozást is,^[28] melynek keretében megtaláljuk a kérelmezési módokat: „A beadványokat – ha e törvény vagy az igazságügyért felelős miniszter rendelete másként nem rendelkezik – egy példányban kell benyújtani. A beadványokat – a beadvány szóban történt előterjesztését kivéve – úrlapon kell benyújtani, ha az igazságügyért felelős miniszter rendelete az adott beadványra úrlapot rendszeresít.”^[29] Már ez első rendelkezés nyomán látható, hogy a közjegyzői fizetési meghagyásos eljárásban tovább él az ellentmondások írásbeli és szóbeli előterjeszthetőségének szabálya. Elsődlegesen szabályozza ugyan a jogalkotó az írásbeliséget, de rögzíti a szóbeli ellentmondás lehetőségét is. Ezt erősíti tovább a 14. § szabálya, mely a jogi képviselő által nem képviselt fél számára jogosítványként rögzíti, hogy a beadványát bármelyik közjegyzőnél szóban is előterjesztheti. Ezen beadvány lehet például az általunk vizsgált ellentmondás is.^[30]

A jelenleg hatályos Fmhtv.-ig áttekintve az ellentmondásra vonatkozó szabályozást, így a 28. §-t, valamint a beadványok szabályait tartalmazó 10-14. §-okat, kimutatható, hogy a fentiekben bemutatott szabályozás változatlanul érvényesül, az ellentmondást a kötelezett szóval is előadhatja. Természetesen az írásbeli előterjesztés, azon belül is az elektronikus előterjesztés köre kifejezett bővülést mutat. A folyamat 2010. június 1-től indult el, és mára az ellentmondás előterjesztésére is vonatkozik: „A jogi személy és az elektronikus ügyintézés és bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény (a továbbiakban: E-ügyintézési törvény) alapján elektronikus ügyintézésre kötelezett egyéb személy beadványát kizárólag elektronikus úton terjesztheti elő.”^[31]

[26] Lásd ehhez: Németh, 2007, 1861.

[27] A fizetési meghagyás ellen a kötelezett annak kézbesítésétől számított tizenöt napon belül a közjegyzőnél ellentmondással élhet (Fmhtv. 28. § (1). bek.).

[28] Fmhtv. 10-14. §.

[29] Fmhtv. 10. (1) bek.

[30] Fmhtv. 14. § (1) bek.; A 10. § (4) bek. is említést érdemel, mint a szóbeliség bizonyítéka: A fél a nem jogi képviselőnek adott meghatalmazást a közjegyzőnél szóban is előterjesztheti.

[31] Fmhtv. 11. § (3) bek.

IV. A SZÓBELI ELŐADÁS TARTALMA A KÖZJEGYZŐI TEVÉKENYSÉG RÉSZÉ- KÉNT, ÉS VÁLTOZÁSOK A VESZÉLYHELYZET NYOMÁN

A szóbeli beadványt, így a kérelmet és az ellentmondást is, a fél bármelyik közjegyzőnél előterjesztheti.^[32] A rendelkezés indoka kifejezetten a kötelezetti oldal védelme, mivel az eljáró közjegyző (írásbeli kérelem esetén a kérelmező választása miatt, elektronikus kérelemnél az automatikus ügyelosztásra tekintettel) akár több száz kilométerre is lehet a kötelezett lakóhelyétől. A jogban járatlan kötelezettnek így biztosítani kell, hogy ellentmondását szóban, lakóhelyéhez közel előterjeszthesse.^[33] A nem eljáró közjegyzőnél előterjesztett szóbeli beadványokat rögzíteni kell a MOKK rendszerében. Az eljáró közjegyzőre vonatkozó ügyintézési határidő a beadvány adatainak rögzítésével, azaz a részére való „megküldéssel” kezdődik meg.^[34]

Szécsényi-Nagy Kristóf kiemeli, hogy amennyiben a kérelmező szóbeli kérelem-előterjesztés lehetőségével kíván élni, és személyesen megjelenik a közjegyzői irodában, elsőként célszerű felajánlani neki a papíralapú űrlap kitöltését a szükséges segítséggel. Amennyiben erre nem hajlandó, alapvető kioktatás után ki kell kérdezni tőle vázlatosan az ügy alapjául szolgáló tényállást, koncentrálni a főkövetelés összegére és a járulékokra, valamint arra, hogy igényel-e végrehajtói kézbesítést. A felvett adatok tükrében a közjegyző megállapítja az eljárás díját, amelyet a kérelmezőnek postai úton történő befizetéssel kell teljesítenie. Amennyiben a befizetést igazoló szelvényt a kérelmező visszahozza az irodába, indulhat el a kérelem rögzítése. Ekkor a közjegyző részletes tényállás előadásra hívja fel a kérelmezőt, és a kérelmet a MOKK rendszerében elektronikus kérelem űrlap kitöltésével rögzíti.^[35] Az eljárási cselekmény lezárásaképpen a szóbeli kérelem előterjesztéséről szóló igazolást kell kiállítani, melyet a kérelemmel együtt nyomtatott formában, kiadmányként kell átadni a kérelmező számára.^[36]

A szóbeliség azonban nem értelmezhető korlátlanul a közjegyzői eljárásban – hasonlóan a peres eljáráshoz –, telefonon vagy más távbeszélőn (interneten) keresztül nem lehet a kérelmet szóban előadni.^[37]

A 2020. március 31.-én kihirdetett 74/2020. (III.31.) Kormányrendelet nyomán megszűnt a beadványok szóbeli előterjesztésének lehetősége a fizetési meghagyásos eljárások tekintetében is. Így mind a meghagyás kibocsátása iránti kérelmek, mind az ellentmondások szóbeli előadása kizárttá vált ezen időpont-

[32] Fmhtv. 14. § (1) bek.

[33] Szécsényi-Nagy, 2012, 144.

[34] Szécsényi-Nagy, 2012, 145.

[35] Németh János is ekként nyilatkozik a bíróság tevékenységét illetően: „a bíróság azonban ilyen esetben nem jegyzőkönyvet készít, hanem az űrlapot tölti ki a kérelemnek megfelelően” (Németh, 2007, 1861.).

[36] Szécsényi-Nagy, 2012, 220.

[37] Lásd ehhez a polgári peres eljárás kapcsán tett Legfelsőbb Bírósági álláspontot, mely a távbeszélőn bejelentett elállás következményeit értelmezi: BH1995.119.

tól.^[38] Az Fmhtv. által szabályozott három beadvány előterjesztési módból kettő élt tehát tovább: a papíralapú^[39] és az elektronikus beadványok.^[40] A következőkben megvizsgáljuk, hogy ezek a módok alkalmasak voltak-e a potenciális szóbeli kérelmezők, ellenmondást előterjesztők számára a szóbeli út kiesésének pótlására.

1) Papíralapú beadványok

A papíralapú, ún. hagyományos írásbeli kérelem előterjesztés a MOKK honlapján elérhető formanyomtatvány kitöltésével és a választott közjegyzőhöz postai úton történő megküldéssel történik.^[41] A jogban járatlan, jogi képviselőt igénybe nem vevő kérelmező így fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmét különösebb költségnövekedés nélkül elő tudja terjeszteni. A nyomtatvány várható hiányos kitöltése azonban többletfeladatot eredményez a közjegyzőnek, mivel írásban hiánypótlásra kell felhívnia a kérelmezőt.^[42] A kérelmező – járatlansága miatt hiányosan kitöltött kérelme miatt – hiánypótlást kap elsőként a közjegyzőtől, nem pedig amit várna, a fizetési meghagyás kötelezettel szembeni mielőbbi kibocsátását. Ezáltal hiába áll fenn a papíralapú kérelmezés általános lehetősége, a kérelmező számára – a közvetlen jogi segítség és azonnali hiánypótlásra felhívás hiányában^[43] – idővesztéssel fog járni az eljárás, a hiánypótlások elkerülhetetlenné válnak.^[44]

A kötelezett általi ellentmondás körében enyhébbek lehetnek a szóbeliség hiányában rendelkezésre álló, papíralapon előterjesztett ellentmondások eljárási következményei, mivel a kötelezett minden olyan nyilatkozata, amelyben vitatja a meghagyásban foglalt követelést, ellentmondásnak minősül.^[45] Az ellentmondás természetesen tartalmazhat érdemi és alaki kifogást, önmagában azonban az, hogy a meghagyást tartalmi vagy formai szempontból támadja a kötelezett, a joghatások szempontjából irreleváns.^[46] Egy pusztá vitató nyilatkozat elégsége a kötelezett részéről a veszélyhelyzet ideje alatt is.

[38] Horváth, 2020.

[39] Fmhtv. 13. §.

[40] Fmhtv. 11-12. §.

[41] Fmhtv. 20. §; Mokka.hu: Fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmek.

[42] Fmhtv. 21. § (2) bek.

[43] Fmhtv. 14. § (2) bek.

[44] Meg kell jegyeznünk azonban, hogy szóbeli kérelmezés és az azonnali hiányosságokra felhívás mellett is szükségessé válhat az írásbeli hiánypótlás: ha a fél a hiányok pótlását a figyelmeztetés ellenére is elmulasztja, a beadványt a MOKK rendszerében hiányosan is rögzíteni kell, a közjegyző pedig a MOKK rendszerén keresztül írásban hiánypótlási felhívást intéz a félhez (Fmhtv. 14. § (3) bek.).

[45] Molnár-Nyilas, 2015, 95-96.; Németh, 2007, 1183.

[46] Szécsényi-Nagy, 2012, 289-290.

2) Elektronikus beadványok

A beadványok előterjesztésének veszélyhelyzet időtartama alatt is fennmaradó másik útja az elektronikus forma. A fizetési meghagyásos eljárásban elektronikus úton beadványt úgy lehet benyújtani, hogy a beadvány adatait annak benyújtója a MOKK rendszerébe beviszi, és minősített elektronikus aláírással, valamint minősített időbélyegzővel látja el.^[47]

Az elektronikus kommunikáció szempontjából különbséget kell tenni az arra köteles személyek és az ezen utat szabadon választók között. Főszabály szerint elektronikus iratbeadásra köteles minden olyan személy, akit az elektronikus ügyintézés és bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló törvény (E-ügyintézési törvény) erre kötelez.^[48] Az Fmhtv. akként rendelkezik, hogy a jogi személy és az E-ügyintézési törvény alapján elektronikus ügyintézésre kötelezett egyéb személy beadványát kizárólag elektronikus úton terjesztheti elő.^[49] Az Fmhtv.-i rendelkezés eredménye, hogy az E-ügyintézési törvény által kötelezett személyi kör (az ügyfélként eljáró gazdálkodó szervezet, állam, önkormányzat, költségvetési szerv, ügyész, jegyző, köztestület, egyéb közigazgatási hatóság, valamint az ügyfél jogi képviselője)^[50] mellett általában minden jogi személy (pl. minden alapítvány, egyesület, egyház) számára kötelezővé válik az elektronikus út a fizetési meghagyásos eljárásban.^[51]

A fenti körbe nem tartozó személyek tekintetében az E-ügyintézési törvény választhatóvá teszi az elektronikus ügyintézési utat, választás esetén azonban az elektronikus kommunikációt önkéntesen vállaló ügyfélre is kiterjed a kötelezettség. A fizetési meghagyásos eljárás tekintetében a magánszemélyek nem szerepelnek külön a törvényi felsorolásokban, számukra az E-ügyintézési törvény általános felhatalmazása biztosítja az elektronikus kommunikációt.

Az elektronikus kérelmezés, beadvány-előterjesztés technikai megoldása tekintetében a fizetési meghagyásos eljárás minősített aláírást és időbélyegzőt, vagy elektronikus aláírással alkalmas személyi igazolványt kíván meg.^[52] A magánszemély beadvány-előterjesztő számára a szóbeli kérelem-előterjesztés lehetőségének kiesése miatt felértékelődhet az „önként vállalt” elektronikus kommunikáció. A következőkben megvizsgáljuk, hogy milyen technikai feltételekkel tudja a magánszemély (nem professzionális felhasználó) az elektronikus beadvány-előterjesztési utat igénybe venni.

[47] Fmhtv. 11. § (2) bek.; Más közjegyzői hatáskörbe tartozó eljárásban sem ismeretlen az elektronikus ügyintézési forma. A hagyatéki eljárásokban és a hitelbiztosítéki nyilatkozatok esetén is jelen van. A veszélyhelyzet alatt ezen eljárásokat is érintette a korlátozás, hogy írásban, postai vagy elektronikus úton lehetett ügyet intézni. Lásd ehhez: Mokka.hu: Az elektronikus ügyintézendő ügyek listája; Kozjegyzotkeresek.hu: Itt tudja megnézni, mit hogyan intézhet veszélyhelyzetben.

[48] 2015. évi CCXXII. törvény (Eüitv.) 9. § (1) bek.

[49] Fmhtv. 11. § (3) bek.

[50] Eüitv. 9. § (1) bek.

[51] Pulinka, 2020.

[52] Kozjegyzotkeresek.hu: Itt tudja megnézni, mit hogyan intézhet veszélyhelyzetben.

A minősített aláírás és időbélyegző esetén elektronikus aláírókártya szükséges, melynek igényléséhez egy ún. hitelesítés-szolgáltatóhoz kell fordulni.^[53] Az intelligens kártya lesz az aláírás-létrehozó eszköz. Mindenki a saját kártyájával hozhatja létre a saját elektronikus aláírásait. A kártyához egy PIN-kód tartozik. A kártyához általában tartozik egy kártyaolvasó készülék is, amellyel a számítógéphez csatlakoztatható.^[54] Emellett az elektronikus aláírás elkészítéséhez számos szoftvert kell telepíteni.^[55] Az elektronikus aláírás létrehozatalához szoftveres megoldás is rendelkezésre áll, különböző hitelesítés-szolgáltatók kínálnak elektronikus aláíró szoftvereket is.^[56]

A kártya igénylése, a szoftver-szolgáltatás igénybevétele a különböző szolgáltatóknál különböző költségekkel jár.^[57] Az elektronikus aláíró kártya birtoklása, az azzal járó költségek jelentős anyagi és technikai terhet jelentenek az eseti jelleggel fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmet vagy ellentmondást előterjesztő fél számára.^[58]

Az elektronikus kérelmezés lehetősége a személyazonosító igazolvány használatával is rendelkezésre áll. A 2016. január 1-től bevezetett új, elektronikus tárolóelemet tartalmazó személyazonosító igazolványhoz (eSZIG) az állampolgárok önkéntesen elektronikus aláírás szolgáltatást igényelhetnek, mivel az igazolvány biztonságos tárolóeleme (chip) támogatja az e-aláírás funkciót. A szolgáltatás lehetővé teszi az elektronikus dokumentumok természetes személy által történő elektronikus aláírását, így az igazolvány felhasználható lesz az e-ügyintézésre úgy a közigazgatási folyamatokban, mint a magánjogi eljárásokban. Az eSZIG-hez kapcsolódó e-aláírás úgynevezett minősített tanúsítványon alapuló fokozott biztonságú elektronikus aláírásnak felel meg.^[59]

Az eSZIG-hez kapcsolódó e-aláírás szolgáltatást az állampolgárok személyesen igényelhetik az okmányirodáknak vagy kormányablakokban. Az igény benyújtható az új személyazonosító igazolvány igénylésével együtt, vagy akár utólag, amikor az állampolgár már rendelkezik elektronikus tárolóelemet tartalmazó személyazonosító igazolvánnyal.^[60] Az igényléskor az ügyintéző lezárt borítékban átadja az állampolgár számára a szolgáltatás használatához szükséges

[53] Nagyobb hitelesítés-szolgáltatók Magyarországon, pl. Microsec, Netlock.

[54] A modern számítógépek beépített kártyaolvasót is tartalmazhatnak, így külső eszközre nincs szüksége a kártyát használni.

[55] Részletesen az elektronikus aláírásról: Berta, 2011; Berta, 2013.

[56] Pl. Netlock.

[57] A hitelesítés-szolgáltatók az aláírás használatához szükséges eszközöket általában együttesen, csomagokban árulják. E csomagokhoz éves díj kapcsolódik, amely kb. évente 20 ezer forintnál kezdődik. A legkisebb csomagok kb. havi 20 aláírást foglalnak magunkban, ekkor a további aláírásokhoz kb. 15-20 forint körüli költség is kapcsolódik (Berta, 2013).

[58] Lásd pl. a kártyaolvasóval kapcsolatos lehetőségek és költségek: Kartyaolvaso.hu: RFID kártyaolvasó.

[59] Hiteles.gov.hu: Elektronikus aláírás az új személyazonosító igazolványokhoz.

[60] Eszemelyi.hu: Elektronikus aláírás.

PIN-kódot és visszavonási jelszót, és egyúttal a szolgáltatási szerződés is megkötésre kerül.^[61] A szolgáltatást az állampolgárok díjmentesen vehetik igénybe.

Az eSZIG-hez kapcsolódó e-alírás gyakorlásához mindenképpen szükséges azonban olyan hardver (kártyaolvasó) vagy szoftver (elektronikus aláíró program), amelynek segítségével a kérelmező, fizetési meghagyásos eljárásban beadványt előterjesztő fél megjeleníti az igazolványán tárolt adatokat. Mint ahogyan az elektronikus aláírókártya kapcsán fentebb bemutattuk, ezek költségeket (kártyaolvasó készülék beszerzése, szolgáltatás előfizetése) eredményeznek a fél oldalán, amelyekre már nem terjed ki a díjmentesség.

Összességében megállapíthatjuk, hogy minden állampolgár, aki 2016. január 1. napját követően igényelt személyigazolványt, automatikusan új típusú, elektronikus aláíráshoz is alkalmas személyi okmánnyal, a használatához szükséges kóddal rendelkezik. Így a fizetési meghagyásos eljárásban a jogosult a kérelmét a Magyar Országos Közjegyzői Kamara elektronikus rendszerén keresztül elő tudja terjeszteni, amely a https://fmh.mokk.hu/honlapról_érhető_el.^[62]

Az új típusú személyi igazolvány által biztosított elektronikus lehetőség megfelelően kielégítő megoldás-e a szóbeli kérelmezés helyettesítésére? E tekintetben akként foglалhatunk állást, hogy a szolgáltatás igénybe vétele során felmerülő kiadások (kártyaolvasó beszerzése), rendszeres költségek (pl. előfizetés) elretenthetik az egyedi kérelmezőket, számukra az eljárás elérésével járó hátrányok meghaladhatják az eljárástól várt előnyöket. Ezzel szemben a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmeket rendszeresen előterjesztő természetes személyek számára jó lehetőség az eSZIG-hez kapcsolódó e-alírás.^[63]

V. SZÓBELI BEADVÁNYOK A GYAKORLATBAN – MOKK STATISZTIKA ÉS KÖZJEGYZŐI TAPASZTALATOK

A Magyar Országos Közjegyzői Kamara az egy évben beérkezett fizetési

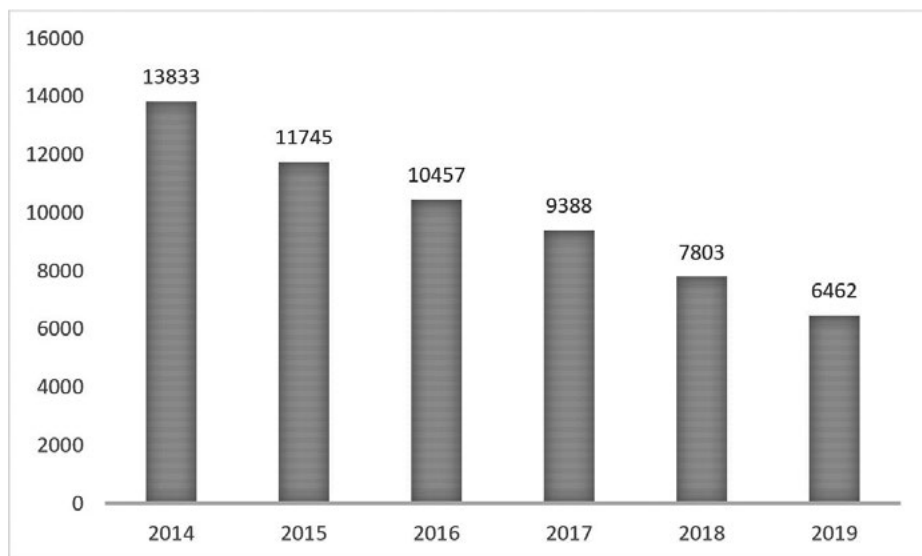
[61] Az elektronikus aláíráshoz tartozó kulcspárt a NISZ Zrt. megbízásából – a jogszabályi követelményeknek megfelelően – a KEKKH állítja elő az igazolvány biztonságos tárolóelemén. Lásd ehhez: Hiteles.gov.hu: Elektronikus aláírás az új személyazonosító igazolványokhoz.

[62] Mokk.hu: A kérelem benyújtása; Regisztrációt követően be tud jelentkezni a kérelmező a fizetési meghagyásos eljárással kapcsolatos elektronikus felületre.

[63] Kimutatható egy harmadik út is, melyen keresztül az állampolgárok – külön költségek nélkül – elektronikus aláírással láthatják el beadványaikat. A Nemzeti Infokommunikációs Szolgáltató Zrt. (NISZ Zrt.) által kínált ezen lehetőség az Azonosításra Vissavezetett Dokumentum Hitelesítés szolgáltatás (ADVH). Ennek keretében az ügyfélkapu-azonosítást követően az állampolgár elektronikusan tudja aláírni az okiratot. Az elektronikusan aláírt okirat teljes bizonyító erejű magánokiratként jelenik meg az ügyintézés során. {Pp. 325. § (1) g)} Ezáltal azonban nem felel meg az Fmhtv. 11. § (1) bekezdésében foglalt azon feltételnek, hogy a beadványt minősített elektronikus aláírással és minősített időbélyegzővel kell ellátni, ekként nem tekinthető megfelelő eszköznek a fizetési meghagyásos eljárás elektronikus kérelmezésére. ADVH szolgáltatásról lásd: Nisz.hu: Azonosításra Vissavezetett Dokumentumhitelesítés (AVDH).

meghagyás kibocsátása iránti kérelmek számát 2014 óta tartja nyilván. A kutatás szempontjából sajnálatos, hogy csak a hagyományos és elektronikus kérelmeket különítik el, a szóbeli és papíralapú írásbeli kérelmekre vonatkozóan egy közös számot tudunk a statisztikai adatokból kinyerni.

Az adatok ellenére mégis segítik a vizsgálatainkat, ugyanis a szóbeli és papíralapú kérelmek együttes számainak alakulásából is kimutatható olyan tendencia, amelyből következtetéseket tudunk levonni a tanulmány által vizsgált témakörben. A beérkezett hagyományos kérelmek számadatait a következő ábrán szemléltetjük.^[64]

1. ábra: Szóbeli és papíralapú kérelmek számának alakulása (Forrás: MOKK statisztika)

Megállapítható, hogy 2014 és 2019 között folyamatosan és egyenletesen csökkent a szóban és papíralapon előterjesztett kérelmek száma.^[65] Abban a tekintetben, hogy az egyes értékeken belül a szóban előterjesztett kérelmek mekkora számot tesznek ki, kizárólag a közjegyzői tapasztalatokra támaszkodva tudunk megállapításokat tenni.

A MOKK elnöke egyik nyilatkozatában értékelte a 2019. évi fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmek számát, formáját, és beszámolt arról, hogy az eljárások döntő részét – 521 ezer kérelmet – elektronikusan nyújtották be, a szóban vagy papíron előterjesztett kérelmek száma elenyésző volt. A szóbeli és pa-

[64] Forrás: MOKK statisztika.

[65] Emellett az elektronikus úton előterjesztett kérelmek száma viszonylag állandó, 450 és 550 ezer közötti kérelemmel számolhatunk (MOKK statisztika).

píralapú kérelmek alacsony aránya (1,2 százalék) azt mutatja, hogy továbbra is kevés magánszemély kezdeményezi az eljárást.^[66]

Az ellentmondások szóbeli előterjesztésével kapcsolatban sajnálatos módon nem áll rendelkezésünkre nyilvántartott adat, mivel a MOKK kizárólag az ellentmondással támadott fizetési meghagyások számát rögzíti.^[67] A valódi (azaz nem elkésett, nem másnak tekintendő kötelezett nyilatkozatokat)^[68] azáltal tudja szűrni a MOKK, hogy ellentmondás esetén a közjegyzőnek használnia kell egy meghatározott funkciót az ellentmondás elektronikus felületen történő rögzítése során. A közjegyző csak a határidőben beérkezett, szabályszerű ellentmondások esetén használja az „ellentmondás rögzítése” funkciót. Mivel már azon a ponton ragadja meg a rendszer az ellentmondásokat, amikor a rögzítésükre kerül sor, nem tud különbséget tenni az ellentmondás előterjesztésének módja alapján.

Vizsgálatainkat a fenti megállapítások még inkább indokoltá teszik. A szóbeli kérelmezés, szóbeli ellentmondás előterjesztés lehetőségének kihasználása tekintetében az egyes közjegyzői irodáktól ezért a következő kérdésekre vártuk a választ:

1. 2020. március 30. napjáig volt-e igény Önöknél szóbeli kérelem előterjesztésére? Hogyan jártak el ez alapján?
2. 2020. március 31. és június 18. között érkezett-e kifogás azzal kapcsolatban, hogy nem lehet szóban előterjeszteni a kérelmet? Hogyan oldották fel a kérelmező érdekének megfelelően a problémát?
3. A veszélyhelyzet megszüntetése után (június 19-től) jelentkeztek Önöknél újra szóbeli kérelemmel?
4. Az ellentmondások szóban történő előterjesztésére volt-e igény 2020. március 30. napjáig? Hogyan jártak el a kérelemmel kapcsolatban?
5. 2020. március 31. és június 18. között érkezett-e kifogás azzal kapcsolatban, hogy nem lehet szóban előterjeszteni az ellentmondást?
6. A veszélyhelyzet megszüntetése után (június 19-től) jelentkeztek Önöknél újra szóbeli ellentmondással?

A kérdésekkel megkeresett közjegyzői irodák visszajelzéseit, válaszait az alábbiak szerint tudjuk összefoglalni:

1. A megkérdezett közjegyzők a fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmek szóbeli előadásával kapcsolatban alacsony számú, havonta átlagosan 1-2 kérelemről számoltak be. Ezek tekintetében alkalmazták a jegyzőkönyv felvétel és – az eljárási díj megfizetés után – az elektronikus rendszerben történő rögzítést. A megjelenő kérelmező számára több iroda is felajánlotta a kérelem-forma-

[66] Origo.hu: Fél millió magyar adós 90 százaléka nem vitatta a tartozását tavaly, 2020.

[67] Lásd ehhez: 29/2019. (XII. 20.) IM rendelet a közjegyzői ügyvitel szabályairól, 2. melléklet, 7. pont.

[68] Fmhtv. 29-31. §.

nyomtatvány kitöltésének lehetőségét, mellyel a fél több esetben élt is, így végül kérelme papíralapú kérelemként került rögzítésre a rendszerben. A veszélyhelyzet időszakában megállapítható, hogy az ügyfelek először telefonon érdeklődtek a lehetőségek tekintetében, és amikor kiderült, hogy szóbeli kérelmezésre nincs lehetőség, elfogadták az írásbeli (papíralapú) kérelem-előterjesztést. Panasz nem érkezett, a jogkereső elfogadta a veszélyhelyzet által hozott szükséges változásokat. A veszélyhelyzet megszűnését követően visszaálltak a közjegyzői irodák az általános eljárási rendre, és a szóbeli kérelmek is visszatértek, hasonló vagy még alacsonyabb számban, mint 2020. március 31. előtt. A szóbeli kérelmezés kizártságának időszaka nem hozott nagyobb érdeklődést a szóbeli kérelmezés kapcsán.

2. Az ellentmondások kapcsán megállapíthatjuk, hogy a szóbeli előadás viszonylag ritka, 2-3 havonta jelentkező előterjesztési mód. A közjegyzők jegyzőkönyvben rögzítik és az elektronikus rendszerbe feltöltik az ellentmondást. Az ellentmondások terjedelmét illetően megállapítható, hogy az esetek döntő részében a kötelezettek a fizetési meghagyásos eljárásban megjelölt követelés jogalapját és összecszerúságát is vitatják. A kötelezettek nem kifogásolták a veszélyhelyzet okozta változást, tudomásul vették, hogy írásban terjeszthető elő az ellentmondás, majd június 19-től újra jelentkeztek a szóban előterjesztendő ellentmondásaikkal, a számuk nem nőtt, alig 2-3 esetről számoltak be az elmúlt 5 hónap tekintetében.

A kérelmekkel, beadványokkal kapcsolatos számadatok mellett a közjegyzői irodák általános visszajelzése is nagyon fontos a tanulmány által vizsgált témában. A megkeresett közjegyzői irodák általános véleménye, hogy a szóbeli kérelem-előterjesztés, a szóbeli ellentmondás általánosságban ritka, melyben a veszélyhelyzet, és annak feloldása sem eredményezett változást. A szóbeli kérelmező számára felajánlott formanyomtatvány-kitöltés, annak eljárási díj megfizetését követő visszahozatala tekinthető az általános megoldásnak. Kevesebb adat érkezett vissza arról, hogy a közjegyzői irodában jegyzőkönyvben rögzítették volna a szóbeli előadást. Tehát a fizetési meghagyásos eljárással kapcsolatban mind a szóbeli, mind a papíralapú írásbeli kérelmek nagyon alacsony számban vannak jelen a közjegyzői mindennapokban.

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

A tanulmány által vizsgált kérdésekben megállapíthatjuk, hogy a szóbeli kérelem- és ellentmondás-előterjesztés a fizetési meghagyásos eljárás első magyarországi megjelenése óta folyamatosan jelen van a jogi szabályozásban. A szóbeliség jelenlétére a mindennapi jogi életben a kérelmezői-kötelezett oldalán a tanulmányban 2014. évtől tudtunk statisztikai adatokat szerepeltetni, és ezekből változásokat, tendenciát kimutatni. A közjegyzői hatáskörben működő, 2010. június 1. napjától elektronikusan lefolytatott eljárás kapcsán a szóbeli kérelmek számára vonatkozóan túlzó elvárásokat nem fogalmazhattunk meg, melyet az egyes közjegyzői irodákhoz intézett kérdésekre adott válaszok is megerősítettek, kevés számú szóbeli beadványról számoltak be az eljárás kapcsán.

A vizsgálat aktualitását adó veszélyhelyzeti szabályozás a szóbeli kérelmezést kizárta, ezáltal az eddig potenciális szóbeli kérelmezői, ellentmondást előterjesztői kör számára kifejezetten fontossá váltak a beadvány előterjesztés további lehetőségei, így a papíralapú hagyományos kérelmezés, valamint az elektronikus beadványok. Alapvető kérdésünk ezen beadványtípusok esetén kifejezetten az volt, hogy a szóbeli kérelmezés lehetőségét azonos feltételek mellett, különösebb megterhelés nélkül képesek-e biztosítani a kérelmezők számára. A kérelem előterjesztési módok tekintetében arra a megállapításra jutottunk, hogy a papíralapú kérelmekkel a jogkeresők minden különösebb nehézség nélkül hozzáfértek a fizetési meghagyásos eljáráshoz. Az eljárások lefolytatása szempontjából jelentkezett egy új elem, a szükséges hiányok pótlása a benyújtott kérelmekkel kapcsolatban, mivel a kérelmező szakmai segítség igénybe vétele nélkül próbálta a kérelmet kitölteni.

Az elektronikus beadványok előterjesztése azonban már jelentős kihívások elé állíthatta a kérelmezőket, kötelezetteket, mivel mind az elektronikus aláíró kártya birtoklásával, mind az új típusú személyigazolvány segítségével történő beadvány előterjesztés olyan szoftver- és hardverfeltételeket követel meg, mely az egyedi kérelmező, ellentmondást előterjesztő fél számára aránytalan anyagi terhet jelent.

A közjegyzői irodák visszajelzése alapján megállapíthatjuk, hogy a korábban szóbeli kérelmet előterjesztők a veszélyhelyzet ideje alatt elfogadták ezen út kizártságát, és kérelmeiket papíralapon, a formanyomtatvány kitöltésévé terjesztették elő. A papíralapú kérelmezés 2020. március 31. napját megelőzően is jelentős alternatívája volt a szóbeli előterjesztésnek, és ezen szerepe 2020. március 31. és június 18. között tovább erősödött, tehát megfelelően átvette a szóbeli beadvány-előterjesztés szerepét a veszélyhelyzet alatt.

A következtetéseink ezen a pontján felvetődik egy fontos kérdés: kivezethető-e a fizetési meghagyásos eljárás kapcsán a szóbeli beadvány előterjesztés lehetősége az eljárási szabályozásból? A gyakorlati tapasztalatok alapján válaszuk akár igenlő is lehetne, mivel a statisztikai adatok, a MOKK elnöke által közölt alig 1,2%-os kihasználtság, a konkrét közjegyzői tapasztalatok azt mutatják, hogy nagyon szűk körű az igénybe vétele. Az eljárási szabályozás szempontjára

ból azonban egyértelműen nemleges választ kell adnunk. Egyrésztől azért, mert a szóbeli beadvány az egyik közjegyzőhöz fordulási út a fizetési meghagyásos eljárásban, ezáltal a joghoz jutás egyik eszköze, és amennyiben külső körülmény (lásd a járványhelyzettel együtt járó személyes kontakt visszaszorítás) nem indokolja, garanciális elem az eljárás során. Második indokunk ugyancsak az eljárási szabályozásból vezethető le, ugyanis az eljárás igénybevétele kapcsán a jogalkotó akként határozott, hogy a pénzkövetelések érvényesítése tekintetében három millió forintot meg nem haladóan előírja a fizetési meghagyásos eljárás igénybevetését.^[69] Tehát kifejezetten abban a pénzkövetelés tartományban kötelező ez az eljárás, ahol a potenciális szóbeli kérelmező, ellentmondást előterjesztő is kimutatható. A szóbeli beadvány lehetőségének eltörlése emiatt sem támogatható a fizetési meghagyásos eljárás kapcsán.

A veszélyhelyzeti szabályozás hatálya által kizárt szóbeli beadvány előterjesztés és a fizetési meghagyásos eljáráshoz, valamint a jogorvoslathoz való hozzáférés kapcsolatáról a tanulmány szerzőjének álláspontja az, hogy – tekintettel a szóbeli út helyettesíthetőségére – a jogalkotó messzemenőkéig körültekintő volt a korlátozó szabályok bevezetésekor. 2020 márciusában, amikor az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében az ország egész területére veszélyhelyzet kihirdetésére került sor,^[70] és az igazságszolgáltatás működésnek biztosítása érdekében számos speciális rendelkezést vezettek be, a fizetési meghagyásos eljárások tekintetében megtalálták azt a területet – szóbeliség –, amelynek a korlátozása nem okozott kimutatható jogsérelmet a jogkeresők számára, és alkalmas volt a célok elérésére. A szóbeli kérelmezés – szóbeli ellentmondás előterjesztés a veszélyhelyzetet megelőzően sem volt releváns az eljárásban, melyre tekintettel a fizetési meghagyásos eljárásban a szóbeliséget kizáró veszélyhelyzeti szabályozás – amennyiben annak okai fennállnak – változtatás nélkül újra bevezethető.

IRODALOMJEGYZÉK

- Berta István Zsolt (2011): *Nagy e-szignó könyv, amit az elektronikus aláírásról tudni akartál, csak féltél megkérdezni*. Microsec Kft., Budapest. (Elérhető: https://www.bertha.hu/publications/nagy_e-szigno_konyv.pdf. Letöltés ideje: 2020. szeptember 25.).
- Berta István Zsolt (2013): Az elektronikus aláírásról egyszerűen. In: *Jogászvilág*. 2013. június 16. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/uzlet/az-elektronikus-alairasrol-egyszeruen/>. Letöltés ideje: 2020. szeptember 25.).
- Harsági Viktória (2012): A magyar fizetési meghagyásos eljárás fejlődéstörténetének áttekintése 1893-tól napjainkig. In: *Iustum Aequum Salutare*. VIII. 3-4.sz.

[69] Fmhtv. 3. § (2) bek.

[70] 40/2020. (III. 11.) kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről.

- Horváth Bendegúz (2020): Fizetési meghagyásos eljárás és az európai fizetési meghagyásos eljárás a veszélyhelyzet ideje alatt. In: *Jogászvilág*. 2020. április 9. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/fizetesi-meghagyasos-eljaras-es-europai-fizetesi-meghagyasos-eljaras-a-veszelyhelyzet-ideje-alatt/>. Letöltés ideje: 2020.augusztus 06.).
- Mátyás Ferenc (2020): Veszélyhelyzet – a fizetési meghagyásos eljárás és a közjegyzői nemperes eljárások új szabályai. In: *Jogászvilág*. 2020. április 1. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/veszelyhelyzet-a-fizetesi-meghagyasos-eljaras-es-a-kozjegyzoi-nemperes-eljarasok-uj-szabalyai/>. Letöltés ideje: 2020. augusztus 06.).
- Molnár Judit - Nyilas Anna (2015): *A fizetési meghagyásos eljárásról szóló 2009. évi L. törvény kommentárja*. Opten, Budapest.
- Molnár Tamás (2019): *Alapelvek a közjegyzői nemperes eljárásokban*. Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest.
- Németh János (2007): Fizetési meghagyásos eljárás. In: Németh János – Kiss Daisy (szerk.): *A polgári perendtartás magyarázata 2*. Complex Kiadó, Budapest.
- Pulinka Mihály (2020): Iratbetekintés veszélyhelyzet ideje alatt a közjegyzői eljárásokban. In: *Jogászvilág*. 2020. május 15. (Elérhető: <https://jogaszvilag.hu/szakma/iratbeteintes-veszelyhelyzet-ideje-alatt-a-kozjegyzoi-eljarasokban/>. Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).
- Udvary Sándor (2010): A közjegyzői fizetési meghagyás és a bíróságok igazságszolgáltatási monopóliuma. In: Szécsi Gábor (szerk.): *De iuris peritorum meritis 7. Studia in honorem Endre Tanka*. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, Budapest.

ONLINE HIVATKOZÁSOK

- Eszemelyi.hu: Elektronikus aláírás. (Elérhető: https://eszemelyi.hu/gyik/gyik_elektronikus_alairas. Letöltés ideje: 2020. 09. 25.).
- Hiteles.gov.hu: Elektronikus aláírás az új személyazonosító igazolványokhoz. (Elérhető: <https://hiteles.gov.hu/cikk/51/Elektronikus%20al%C3%A1%C3%ADR%C3%A1s%20az%20C3%BAj%20szem%C3%A9lyazonos%C3%ADt%C3%B3%20igazolv%C3%A1nyokhoz> Letöltés ideje: 2020. szeptember 25.).
- Kartyaolvaso.hu: RFID kártyaolvasó. (Elérhető: <https://www.kartyaolvaso.hu/>. Letöltés ideje: 2020. 10. 08.).
- Kozjegyzotkeresek.hu: Itt tudja megnézni, mit hogyan intézhet veszélyhelyzetben. (Elérhető: <https://kozjegyzotkeresek.hu/blog/itt-tudja-megnezni-mit-hogyan-intezhet-a-veszelyhelyzetben>. Letöltés ideje: 2020. 09. 17.).
- Mokk.hu: Fizetési meghagyás kibocsátása iránti kérelmek. (Elérhető: <https://www.mokk.hu/ugyfeleknek/FMH-kerelem.php>. Letöltés ideje: 2020. 09. 08.).
- Mokk.hu: A kérelem benyújtása. (Elérhető: <https://www.mokk.hu/ugyfeleknek/FMH-es-annak-vegrehajtasa-FMHVH-az-eljarasrol.php>. Letöltés ideje: 2020. 10. 08.).
- Nisz.hu: Azonosításra Visszavezetett Dokumentumhitelesítés (AVDH). (Elérhető: <https://www.nisz.hu/hu/avdh-%E2%80%93-azonos%C3%ADt%C3%A1sra-visszavezett-dokumentumhiteles%C3%ADt%C3%A9s>. Letöltés ideje: 2020. 11. 27.).
- Origo.hu: Fél millió magyar adós 90 százaléka nem vitatta a tartozását tavaly, 2020. 02. 11. (Elérhető: <https://www.origo.hu/jog/20200211-magyar-orzagos-kozjegyzoi-kamara-fizetesi-meghagyas-nem-vitatjak-adosok-tartozas.html>. Letöltés ideje: 2020. 10. 15.).

JOGFORRÁSOK

- 1893. évi XIX. tc. a fizetési meghagyásról (nem hatályos).
- 2009. évi L. törvény a fizetési meghagyásos eljárásról.
- 29/2019. (XII. 20.) IM rendelet a közjegyzői ügyvitel szabályairól, 2. melléklet (Statistikai jelentés adattartalma a fizetési meghagyásos ügyek és a fizetési meghagyással összefüggő végrehajtási ügyek intézéséről).
- 1911. évi I. tc. a polgári perrendtartásról (nem hatályos).
- 1930. évi XXXIV. tc. a törvénykezés egyszerűsítéséről (nem hatályos).
- 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (nem hatályos).
- 1957. évi VIII. törvény a polgári perrendtartás egyes rendelkezéseinek módosításáról (nem hatályos).
- 1992. évi LXVIII. törvény a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényben és az ehhez kapcsolódó jogszabályokban a felülvizsgálati eljárás megteremtéséről (nem hatályos).
- 2015. évi CCXXII. törvény az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól.
- 40/2020. (III. 11.) kormányrendelet a veszélyhelyzet kihirdetéséről.
- 229/2020. (V. 25.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet ideje alatt érvényesülő egyes eljárási intézkedésekről szóló 74/2020. (III. 31.) Korm. rendelet, valamint a veszélyhelyzet kihirdetésével összefüggésben egyes büntetés-végrehajtási szabályok módosításáról szóló 90/2020. (IV. 5.) Korm. rendelet módosításáról.
- 2020. évi LVIII. törvény a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti szabályokról és a járványügyi készültségről.
- 57/2020. (III. 23.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során a végrehajtással kapcsolatban teendő intézkedésekről.

A munkavállalói jogvédelem új fejleményei a munka és a magánélet egyensúlyának megteremtése érdekében^[1]

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Az Európai Unió szociálpolitikája, konkrétan munkajoga napjainkban számos változást él át, és a következő években további újdonságok várhatók ezen a téren. A szabályozott, illetve felülvizsgált kérdések között egyaránt találunk újabb és régebb óta jelen lévő munkajogi dilemmákat is, hiszen a reformfolyamatok a Szociális Jogok Európai Pillére (a továbbiakban: Pillér)^[2] köré rendezhetők. A munkajogi szabályokat modernizáló, a munkavállalói jogvédelmet magasabb szintre emelő szabályok között ki kell emelni a jelen elemzés alapjául szolgáló (EU) 2019/1158 számú parlamenti és tanácsi irányelvet,^[3] amely a munka és családi élet (privátszféra) egyensúlyának kialakítása és fenntartása tárgykörében hoz érdemi újdonságot, alapjogi és konkrét munkajogi normák szintjén egyaránt.^[4] Habár maga az irányelv önmagában, pusztán a szabályozási metodikát alapul véve nem biztos, hogy kellő hatással lehet a jövőben az uniós szociálpolitika reformfolyamataira, illetőleg ezeken keresztül a tagállami munkajogi és szociális jogi védelmi szint emelésére, mégis fontosnak tartom, hogy önálló kutatómunka és elemzés tárgyát képezze jelen irányelv. E kettősség magyarázata abban rejlik, hogy maga az irányelv voltaképpen a „megszokott” és számos előzménnyel bíró egyenlő bánásmód-szabályozásra épül,^[5] abban a tekintetben legalábbias mindenképpen, hogy kiindulópontja a nemi alapú munkaerőpiaci diszkrimináció tilalma, illetőleg a szülői státusz mint védett tu-

[1] A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium, valamint a Nemzeti, Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alap ÚNKP-20-5-DE-32 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

[2] A Szociális Jogok Európai Pillére.

[3] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1158 irányelve.

[4] Az új szabályozás a Tanács 2010/18/EU (2010. március 8.) a BUSINESSEUROPE, az UEAPME, a CEEP és az ESZSZ által a szülői szabadságról kötött, felülvizsgált keretmegállapodás végrehajtásáról és a 96/34/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló irányelv átfogó reformját is elvégzi a nemi alapú diszkrimináció tilalmának bizonyos területein.

[5] 2019/1158 EU irányelv, preambulum (11) és (44) bekezdés.

lajdonság előtérbe helyezése.^[6] Vagyis az új szabályozás nem kizárólag azért tűnik „rég-újnak”, mert tényleges irányelvi előképeket detektálhatunk, hanem azért is, mert a szabályozás tárgya az uniós és tagállami anti-diszkriminációs jogok más területein is visszaköszön.

A következő néhány oldalon megkísérlem feltárni az új irányelvi szabályozás alapvető összefüggéseit a munkavállalókat megillető jogvédelmi szabályozások már létező formáival, felvázolni annak újdonságait, illetőleg következtetéseket levonni arra nézve, hogy ez a szabályozási megoldás mennyiben lehet valóban a munkavállalókat megillető szociális természetű jogvédelem egyik alapköve a következő években az uniós és a tagállami jogokban. Ugyanis habár jelen irányelvi reform alapvetően a munkavállalók egy csoportját – a családos munkavállalókat – érinti elsősorban, úgy vélem, hogy az abban szabályozott kérdések nemcsak az egyenlő bánásmód követelményére, hanem számos további, a munkavállalók jogállását általában meghatározó területre is nagy hatással lehetnek. Az elemzésben így szerepet kapnak bizonyos szociális természetű, a munkavállalók jogi státuszát megerősítő alapvető jogok is.

II. SZABÁLYOZÁSI KONTEXTUS – A MUNKAVÁLLALÓK VÉDELMEBEN?

A szabályozás célja^[7] és annak alapjogi összefüggései végeredményben olyan jogalkotói szándékról tanúskodnak, amely a szabályozás önállósága, illetve újdonságereje biztosította momentumot kihasználva sajátos módon új alapokra kívánja helyezni a munkaerőpiaci diszkriminációmentesség és esélyegyenlőség néhány alapkérdését. A következőkben röviden áttekintem a munkavállaló-fókuszú új szabályozás szabályozási alapjait és célját.

1. Az újdonság ereje (?)

Az új alapok persze csak részben újak,^[8] de önmagában az a tény, hogy a szülői státuszt – különös tekintettel az apák munkajogi helyzetére – helyezi előtérbe az új normaanyag, mindenképpen jelzésértékű. Vagyis a szabályozás újdonságereje és önállósága – sajátos analógiával élve, hasonlóan magához a Pillérhez – abban érhető tetten leginkább, hogy olyan kérdésekkel foglalkozik új, határozottabb, a munkavállalók jogait erőteljesebben védő nézőpontból, amelyek már eddig, azaz 2017-2020 előtt is jelen voltak az uniós jogi gondolkodásban és a tagállami szabályozásokban. Ugyanakkor az új normák egyfajta fokozat- és módszertanváltásról is tanúskodnak, ugyanis a jogalkotó

[6] 2019/1158 EU irányelv, preambulum 1. és 11. cikk.

[7] Lásd összefoglalóan: Richtlinie zur Vereinbarkeit von Beruf und Privatleben.

[8] Hungler – Kende, 2020, 109-110.

mintegy új alapokra kívánja helyezni a munkaerőpiaci szabályozás e szegmensét, megerősítve ez által a munkavállalók számára ilyen módon biztosítandó jogokat. Mindebben a Pillérben megfogalmazott magasabb szintű munkavállalói jogvédelem iránti igény és a szociális szempontok határozott figyelembe vétele döntő szerepe játszik.^[9]

Arra a kérdésre persze, hogy éppen az egyenlő foglalkoztatás kritériumrendszerében mennyiben tud érdemben újat hozni jelen irányelv, nehéz válaszolni, figyelembe véve éppen a kiterjedt szabályozási tárgyat. Álláspontom szerint azonban az irányelv szimbolikus jelentősége mellett számos kérdésben sarallhatja újabb megközelítések alkalmazására a tagállamokat a munkaerőpiaci esélyegyenlőség kérdéskörében, de mindezt úgy teheti a következő években, hogy nem az egyenlő bánásmód bevett dogmatikája felől közelít dominánsan. Ezzel szemben kifejezetten arra a nemsemleges szituációra fókuszálva lehet komoly fejlődést várni a munkavállalói jogvédelemben, amelyben az egyenlő bánásmód csupán axiomatikusan, mintegy a háttérben jelenik meg, hiszen az újonnan biztosítandó jogok hagyományos munkajogi kérdéseket (is) érintenek, méghozzá a szociális jogvédelmi paradigma megerősítése útján.

2. A nemen és szülőségen alapuló munkaerőpiaci diszkrimináció tilalma mint vezérelv

Éppen a már említett szabályozási komplexitás okán szükséges megemlíteni, hogy habár a nemi alapú diszkrimináció tilalma, illetőleg a nők munkaerőpiaci esélyegyenlősége témakörében az Európai Parlament és a Tanács 2006/54/EK irányelve (2006. július 5.) a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról – illetve az azt kiegészítő későbbi jogalkotási aktusok^[10] – kimerítő, összefoglaló jelleggel szabályozzák a terület munkajogi és szociális aspektusait,^[11] a 2019-es irányelv megalkotása mégis egy olyan, hosszú folyamat végére tett pontot, amelynek fókuszában továbbra is a nemi alapú esélyegyenlőség munkaerőpiaci, foglalkozási vetülete áll, bár ezúttal már nem kifejezetten a nemek közötti differenciákra, potenciális diszkriminációra, hanem a nemek között ténylegesen elérhető egyenlőségre koncentrálna. A munka és család egyensúlyának megerősített szabályozása, szociális prioritáskénti kezelése közel kétéves folyamat eredménye,^[12] de ha a korábbi jogalkotási eredmé-

[9] Hacker, 2019, 5-6. és 14-15.

[10] Utalással a 2010/41/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvre és a 2010/18/EU tanácsi irányelvre.

[11] E szabályozást természetesen kiegészíti az európai szociális koordinációs rendelet, amely többek között az anyasági, családi állapothoz kötődő szociális természetű ellátásokat is rendezzi a munkavállalók tagállamok közötti mozgása esetére. Lásd részletesen: Pennings, 2015, 253-263.

[12] Social Priorities under the Juncker Commission, 2019.

nyeket is figyelembe vesszük, akkor több évtizedes távlatról beszélhetünk.^[13] Ezzel együtt az irányelv mégis az újdonság erejével hat, hiszen egyfajta összetett megközelítéssel keresztül kíván a nemi alapú diszkrimináció szabályozásában előre lépni oly módon, hogy a klasszikus „védett tulajdonság-hátrány-kimentés” háromszögből kilépve a védett csoporthoz jól köthető, hátrányos munkaerőpiaci élethelyzeteket próbálja preventív módon visszaszorítani.^[14]

Ez azt is feltételezi egyúttal, hogy az irányelvi szabályozás esszenciája nem-semlegességet sugall, ami – ahogyan erre már utaltam – nem feltétlenül az egyenlő bánásmód szabályozásának klasszikus keretei között értelmezendő, hanem abból indul ki, hogy szülő bármelyik nemhez tartozó munkavállaló lehet, és mivel éppen a munkaerőpiacon jelentkeznek sok esetben olyan hátrányok, amelyek tipikusan szülőket érnek,^[15] ezért az ilyen helyzetekkel szembeni munkajogi védelem szerepel a szabályozás fókuszában. Persze, külön figyelmet kell szentelnünk a szülő nők védelmének, de mivel ez utóbbi kérdés a szűken értelmezett nemi alapú diszkrimináció tilalmának kérdéskörét érinti, így más jellegű, e helyütt nem részletezendő szabályozással kell számolnunk.^[16] Sőt, az irányelv adott esetben éppen a férfiakra, pontosabban az apákat megillető jogok megerősítéséről szól,^[17] ami álláspontom szerint tovább erősíti az új szabályozás nem-semlegességét. Úgy vélem, hogy a szülők munkajogi helyzetét megerősítő, szociális természetű normák elengedhetetlenek a munka és a család egyensúlyának megteremtéséhez, ami pedig ugyanilyen fontos – absztrakt módon értve a munkaerőpiac egyensúlyi működéséhez. Erre utaltam fentebb azzal a kitétel-lel, hogy a szülő nők jogvédelme külön és különösen is indokolt, azonban jelen szabályozás tovább viszi ezt a kérdést, és a szülőket általában, de adott esetben az apákat speciálisan is megkísérli támogatni.

3. A szabályozás céljáról

A szabályozás célja kapcsán megállapítható, hogy az új irányelv egy specifikus szabályozási területből kiindulva kívánja célzottan ugyan, de általános összefüggésekben is megerősíteni a munkavállalók jogait a munkaerőpiacon. Ennek az a magyarázata elsősorban, hogy az egyenlő bánásmód kérdéskörének bevonásával eleve egy generális, nem kizárólag munkajogi és nem kizárólag a jelen irányelvi szabályozás által megítélhető kontextusba helyezi a szülő és gondozó munkavállalók jogállásának stabilizálását a szabályozás. Mindez persze megtévesztően is hathat – főleg az irányelvi előzményekkel együttesen

[13] E folyamat jogalkotási állomásai között megemlíthendők az 1970-es (75/117/EGK és 76/207/EGK irányelvek), az 1990-es évek (92/85/EGK és 97/81/EK irányelv) és a 2000-es évek is (2006/54/EK és 2010/18/EU irányelv).

[14] Lásd bővebben: Sipka – Zaccaria, 2020, 24-25.

[15] Hungler – Kende, 2020, 101-105.

[16] Ilyen szabályozás jellemzően a 2006/54/EK irányelv.

[17] Chierigato, 2020, 8-10.

szemlélve jelen kérdéskört –, hiszen az új szabályozásnak csupán elméleti hátterét biztosítja a klasszikus egyenlő bánásmód követelménye, bár igaz, hogy markánsan megjelennek e hagyományos jogelvek az irányelvben.^[18] Ugyanakkor persze az adottnak vett kiindulási alap ellenére az irányelvnek nem célja az egyenlő foglalkoztatás kritériumrendszerének felülvizsgálata, esetleg revíziója, hiszen sokkal inkább az irányelvben szabályozott kérdések által érintett munkavállalók munkajogi státuszára, az egyes konkrét jogosultságokra koncentrálnak. Megjegyzem, hogy nyilvánvalóan nem elkerülhető a szabályozás célja körében sem az egyértelmű összefüggés feltárása az egyenlő bánásmód általános kritériuma és a szülő és gondozó munkavállalók jogi státuszának erősítése között, de nézetem szerint jelen szabályozásban nem mutatható ki az anti-diszkriminációs joganyag dominanciája. Persze a szabályozásnak olyan célja is elképzelhető, miszerint legalább indirekt módon erősítse a nők és férfiak közötti egyenlő bánásmód kritériumrendszerét, de ezúttal kiterjesztve a nőkkel szembeni diszkrimináció tilalmát – sajátos módon ugyan, de – a férfiakra is, amennyiben szülői vagy gondozói státuszban vannak.

Ez persze nem vezethet előbbi inverzéhez – azaz a szülő nőkkel szembeni egyenlő bánásmód megerősítésének negligálásához –, de mivel az irányelv több kérdésben is maga foglal úgy állást, hogy az anyák mellett az apák munkajogi helyzetét is javítani kell – azaz legalább egyenlően kezelni őket a gyermeket nevelő nőkkel –, ezért akár erre is lehet következtetni. Kissé távolinak tűnő párhuzammal élve emlékeztetek arra, hogy a többek között a jelen szabályozás előképét is adó, az előző században megfogalmazott elvek és szabályok a nemi alapú diszkrimináció tilalma területén hasonló logikával teremtették meg a nők munkaerőpiaci egyenlőként kezelésének alapjait,^[19] hiszen néhány évtizeddel ezelőtt még szabályozási szinten sem volt ez oly mértékben evidens, mint napjainkban. Persze ezzel nem a férfiakkal szembeni diszkrimináció fellángolását, illetőleg leküzdésének azonnali szükségességét kívánom állítani, pusztán emlékeztetek arra, hogy a nemek közötti egyenlőség munkajogi szabályozási témája mindig is egyfajta „relatív” alapon működött – ez a szabályozás belső logikájából következik –, és most a szülők és gondozók, és e kategóriákon belül is a férfiak munkajogi támogatása kerül előtérbe. Mindez persze nem változtat a szabályozás nemsemleges karakterén, csupán az alább kifejtendő egyes rendelkezések szabályozáseméleti kontextusba helyezése céljából utaltam az előbbiekre, hiszen a már többször citált alapjogi szempontok éppen a nemek közötti egyenlőség és a munkaerőpiaci esélyegyenlőség vonatkozásában köszönhetnek vissza akár ellentmondásoktól sem mentesen.

[18] 2019/1158 EU irányelv, preambulum (11) és (44) bekezdés és 11-13. cikk

[19] Lásd elsősorban a következő európai bírósági ítéleteket: C-80/70. Gabrielle Defrenne kontra belga állam, C-43/75. Gabrielle Defrenne kontra Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena és C-149/77. Gabrielle Defrenne kontra Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena.

Ezt az általános munkajogi kontextust, a munkaviszony jogát, a munkaszerződés tartalmát érdemben érintő szabályozási kérdések pedig teljessé tehetik a képet a tárgyalt munkavállalói jogvédelem kapcsán. Összességében tehát a 2019/1158/EU irányelv célja elsődlegesen a családos vagy gyermeket gondozó munkavállalók jogvédelmének megerősítése, másodlagosan pedig olyan munkajogi eszközök bevezetése vagy megerősítése, amelyek direkt módon kívánják emelni a tagállami munkajogi szabályozások védelmi szintjét, márpedig ez korábban nem volt bevett jogalkotási gyakorlat (például apasági szabadság vagy a munkavállalókra nézve kedvező bizonyítási teher jogvita esetén).

III. AZ ÚJ IRÁNYELVI SZABÁLYOZÁS ÖSSZEFÜGGÉSE A SZOCIÁLIS PILLÉRREL ÉS AZ ALAPJOGI KARTÁVAL

A nemi alapú, illetőleg a gyermeket nevelő vagy gondozó munkavállalókat érintő munkaerőpiaci hátrányok napjainkban is komoly szabályozási dilemmákat indukálnak, bizonyos esetekben látványosabb eredményekkel, bár ellentmondásoktól sem mentesen.^[20] Ugyanakkor a tényleges esélyegyenlőség elérése álláspontom szerint még várat magára, hiszen az említett személyes körülmények érdemben hatnak a munkavállalók jogi helyzetére, és sok esetben negatív irányban. Fontos az is, hogy habár a hátrányos megkülönböztetés és a munkaerőpiaci „esélyegyenlőtlenség” tipikusan a nőket érinti még ma is, az új szabályozás megerősíti azt a regulatív prekonceptiót, miszerint a szülők általában szorulnak munkajogi védelemre.^[21] Ennek elvárt módjairól és elveiről érdemes a továbbiakban részletesen beszélni.

1. Munkajogi prioritások a Pillér szociális védelmi elvei között

A Pillér 9. cikke kifejezetten a munka és a magánélet egyensúlyáról szól, azzal a kiindulási alappal, hogy alapvető elvárás az uniós szociálpolitikában a szülők és gondozók számára olyan munkafeltételeket teremteni, amelyek lehetővé teszik az említett egyensúly elérését anélkül, hogy bármelyik területen is hátrányt szenvednének el a munkavállalók.^[22] Bár ez utóbbi koncepció egyfajta univerzális elvárásként azonosítható a munkajogi védelmi szabályok körében, fontos megemlíteni, hogy a jelen vizsgálat alapját képező új irányelv mellett

[20] Utalva az egyenlő munkáért egyenlő bér elv az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (a továbbiakban: EUMSZ) 157. cikk (2) bekezdésében rögzített egyértelmű jogi kívánalomra, hangsúlyozva azonban azt is, hogy Európai Uniók átlagban 16%-os bérkülönbségről beszélhetünk nők és férfiak között, de a tagállamokban nagy a szórás e tekintetben (3,5-25,6%). Lásd: Ec.europa.eu: Equal Pay?

[21] Lásd bővebben: Sipka - Zaccaria, 2020, 25-26.

[22] Lásd bővebben: Sipka - Zaccaria, 2020, 25-26.

a Pillér néhány további, a munkavállalók alapvető szociális érdekeit támogató normája is fontos a szabályozás szellemiségét tekintve. Ez alatt akár az olyan konkrétumokat is értenünk kell, mint a tisztességes és igazságos munkafeltételekhez való jog, tekintettel arra, hogy a szülők munkaerőpiaci helyzetét, illetőleg általában munkajogviszonyuk sajátosságait elsődlegesen a munkakörülmények, a munkáltatóval való együttműködés, megállapodás lehetősége, illetőleg a kellően rugalmas, de garanciális szempontból stabil munkafeltételek definiálják. Mindezek alapján az új irányelv közvetlenül beilleszthető a Pillér által kijelölt szociálpolitikai-munkajogi reform-irányvonalak sorába, ezzel voltaképpen azt is bizonyítva, hogy az új normaanyaggal rendezett kérdések kiemelten fontosak az uniós munkaerőpiacon, egyúttal felhívva a figyelmet a valódi munkaerőpiaci, munkahelyi egyenlőség fontosságára. Ennek megfelelően az irányelvi szabályokat szükséges tágabb kontextusban is szemlélni, hiszen az abban érintett szociális és munkaerőpiaci kérdések valójában a teljes szociálpolitikai szabályanyagban jelentőséget kapnak, és ezeken keresztül következtetések vonhatók le a munkavállalók jogvédelmi aktuális helyzetére nézve.^[23] Így – bár számos érdemi vita övezi a releváns döntéshozatali folyamatokat^[24] – a tárgyalt irányelv szervesen illeszkedik azon új jogpolitikai elképzelések sorába, amelyek uniós és tagállami szinten kétségkívül a jogalkotás síkjára (is) kívánják terelni a munkavállalók hatékonyabb jogvédelméről szóló időszerű vitákat.

Maga az irányelv is utal a Pillérral való összefüggésre,^[25] méghozzá a Pillér 2. és 9. cikkét felidézve.^[26] A Pillér céljai^[27] és kulcsterületei^[28] között egyaránt megjelenik a munkaerőpiaci esélyegyenlőség fejlesztése és a munkához való hozzáférés magas szintű támogatása, vagyis jól látható, hogy több szempontból, több szabályozási érdekkal alátámasztva születhetett meg jelen irányelv.^[29] A munkaerőpiaci esélyegyenlőség, illetőleg a munkához való, egyenlő feltételek melletti hozzáférés tekintetében alapvető elvárás ugyanis, hogy a nemek közötti – vagy éppen a családi állapoton, gyermekek számán alapuló – differenciák háttérbe szoruljanak a munkavállalók jogaival és a munkaerőpiaci elvárásokkal szemben. Önmagukban persze e rendelkezések nem tudnak – mint ahogyan maga a Pillér sem – feltétlenül e területen tartós és valódi egyenlőséget teremte-

[23] Lásd bővebben: Sipka – Zaccaria, 2020, 25-26.

[24] Aranguiz, 2019.

[25] 2019/1158 EU irányelv, (9) preambulumbekzdés.

[26] A 2. cikk a nemek közötti egyenlőségről, a 9. cikk pedig a munka és magánélet közötti egyensúlyról szól.

[27] Pillér, (1), (7) és (8) preambulumbekzdés.

[28] Az I. fejezet az „Esélyegyenlőség és munkavállalási jog” címet viseli. A fejezet látványosan összekapcsolja a minden munkavállalót megillető egyenlő bánásmóddhoz való jogot az olyan, konkrét munkaerőpiaci intézkedésekkel, mint a foglalkoztatás aktív támogatása. Ugyan e jogoknak csak egy része szolgálja közvetlenül a nemi alapú egyenlőséget, e két terület összekapcsolása mégis kiemelten fontos a Pillér és az új irányelv kontextusában is.

[29] Jogalkotási szempontból az új irányelv az EUMSZ 153. cikk (1) bekezdés i) pontja alapján született meg, azaz a jogalkotási felhatalmazás a tagállamok nők és férfiak közötti egyenlőség megvalósítására irányuló tevékenységének kiegészítésére épül.

ni a munkavállalók között, mégis úgy véljük, hogy mivel az egyenlő bánásmód követelményén alapuló, de az igazságos munkafeltételeket,^[30] illetve a szociális védelmet is^[31] érintő irányelvi szabályokról és munkaerőpiaci igényekről van szó, az irányelv holisztikus megközelítése valóban határozott(abb) fellépésre sarkallhatja a tagállamokat az eddig elért vívmányok garantálása mellett.^[32] Ugyanakkor még az új irányelv előnyeinek hangsúlyozása mellett is fel kell hívnunk a figyelmet a nők és férfiak közötti bérkülönbségekre mint jelentős problémára, vagyis az új szabályozás egyik feladata eme akadály leküzdése is a szülői szerepek kiegyenlítése körében.^[33]

A Pillér kapcsán figyelemre méltónak tartom ugyanakkor azon összefüggést is, amely éppen a jelen alfejezet keretei között tárgyalt új irányelv és a Pillér három kulcsterülete közötti szoros, egyértelmű összefüggésre mutat(hat) rá. Fentebb ugyanis említettem, hogy a munkaerőpiaci esélyegyenlőség kérdésköre önálló területként, számos kapcsolódó jogot magában foglalva jelentkezik,^[34] de nagyvonalúságnak tartanám, ha az összefüggések feltárása körében megelégednénk csupán eme, kétségkívül közeli kapcsolatra mutató összefüggés megemlítésével. Emlékeztetni kell ugyanis arra, hogy a Pillér kulcskérdései között található munkaerőpiaci esélyegyenlőség (és egyenlő bánásmód) jóval többet jelent, mint a nemi alapú diszkrimináció hagyományos értelemben vett tilalma, vagy éppen mint a szülők munkajogi védelmének érdemi kidolgozása. Habár nézetem szerint e területnek valóban elhanyagolhatatlanok napjaink gazdasági és munkajogi klímájában, önmagában az egyenlő foglalkoztatás kritériumrendszer, de specifikusan bizonyos hátrányosabb helyzetű társadalmi csoportok ilyen irányú támogatása szintén ide tartozik, mint ahogyan a munkához jutás, ad absurdum a munkához való jog generális kritériumrendszere is.^[35] A feltételek kidolgozása és konzekvens érvényre juttatása persze csak tagállami hatáskörben képzelhető el,^[36] de éppen ezért tartom kiemelten fontosnak azt, hogy a Pillér e kulcsterületén belül a munka és a család összehangolása (a szülők munkajogi támogatása) új, erőteljesebb, önálló irányelvi szabályozást kapott.

Részletesen nem térek ki rá ugyan, de megemlítem a szociális biztonsághoz való jog magas szintű garantálását mint a Pillér másik kapcsolódó kulcsterületét, ugyanis a családok vagy éppen az álláskeresők támogatása szintén fontos színtere a munkaerőpiaci egyenlőtlenségek leküzdésének, különösen a szülő vagy gondozó munkavállalók szemszögéből. Az igazságos és tisztességes munkafeltételekhez való alapjog pedig lényegében keretbe foglalja az itt tárgyaltakat,

[30] II. fejezet: Tisztességes munkafeltételek (pl. biztonságos és rugalmas foglalkoztatás, bérek).

[31] III. fejezet: Szociális védelem és társadalmi befogadás (pl. gyermekgondozás és gyermekek támogatása).

[32] Lásd bővebben: Sipka – Zaccaria, 2020, 25-27.

[33] Trevalien, 2020.

[34] Pillér, 1-4. cikk, különösen például a 4. cikk a foglalkoztatás aktív támogatásáról.

[35] Karta, 15. cikk.

[36] Lásd az EUMSZ 145-147. cikkeit, amelyek a foglalkoztatáspolitikai területén rendezik az EU és a tagállamok közötti hatáskörmegosztás alapvető kérdéseit.

ugyanis az irányelvi normák éppen azt célozzák, hogy ne csak direkt módon, akár „tűzoltás jelleggel” (például aktuális családpolitikai trendek, érdekek mentén) lehessen növelni a szülői vagy gondozói státuszban lévő munkavállalók jogvédelmi szintjét, hanem általánosságban, valamennyi lényeges munkakörülményt magába foglaló módon (munkaidő, díjazás, munkafeltételek, szabadság, stb.). Ha ugyanis e szempontrendszerek összeérnek, akkor álláspontom szerint az irányelv célja megvalósulhat, a magánélet, a családi élet védelme – munkaerőpiaci viszonylatban – önmagában pótszabadságok vagy rugalmas munkarend^[37] alkalmazásával csak nehézkesen, időszakosan, kampányszerűen érhető el, a tartós és érdemi megoldás ugyanis a munkáltatói és munkavállalói státusz parciális megváltoztatásában, egyfajta paradigmaváltásában (is) keresendő nézetem szerint. Ez alatt elsősorban a munkáltatói hozzáállás változását, vagy éppen a felek közötti megállapodás nagyobb fokú – állami, szociális partneri szabályozással megerősített – szabadságát értem. Fontos azonban, hogy a munkavállalók is felelősek ilyen irányú magatartásukért, azért, hogy egyfajta partneri pozícióba kerülhessenek a munkáltatóval annak érdekében, hogy ne csak a kikényszerítés vagy egyoldalú követelés eszközével tehessék evidenssé azt, hogy például az apáknak is jár kiemelt pótszabadság, vagy számukra sem lehetetlen gyermekszületés esetén az otthoni munkavégzés engedélyezése.^[38] Mindezt álláspontom szerint a Pillér által is kiemelt, általánosságban értett munkafeltételek tisztességes és igazságos voltának garanciáiban érhető tetten leginkább – amellet persze, hogy a klasszikus esélyegyenlőségi rendelkezések nélkül nem maradna igazi jogvédelmi fegyver a munkavállalók kezében. Összességében tehát így kapcsolható össze a Pillér három kulcsterülete jelen irányelv szabályozási elvei és tárgya kontextusában.

2. Az EU Alapjogi Karta „szolidaritási” alapjai és az új irányelv

A másik, a Pillér kapcsán fentebb kifejtettekkel korreláló jelentős összefüggésre az Európai Unió Alapjogi Kartájára (a továbbiakban: Karta) való szintén direkt utalás^[39] kapcsán a következőkre szükséges rámutatni. A Karta maga is több ponton rendelkezik az egyenlő bánásmód elvének garantálásáról,^[40] illetve olyan, az új irányelvvél közvetlenül érintett, a munkaerőpiaci szereplőket érintő

[37] Hasonló foglalkoztatáspolitikai cél mentén említtem meg a napjainkban egyre gyakrabban alkalmazott otthoni munkavégzést, ugyanis ez lehetővé teszi a gyermeket nevelő vagy gondozó munkavállaló számára, hogy „egyszerre” teljesíthesse munkavégzési és családi kötelezettségeit. Lásd részletesen ennek munkajogi aspektusait: Pál, 2018, 56-59.

[38] 2019/1158 EU irányelv, 9. cikk (rugalmas munkafeltételek).

[39] 2019/1158 EU irányelv, (2) és (3) preambulumbekzdés, felhívva a Karta 23. (nők és férfiak közötti egyenlőség) és 33. cikkét (család és munka összeegyeztethetősége).

[40] A III. cím (Egyenlőség) keretei között lásd az általános egyenlőségi és diszkriminációtilalmi rendelkezéseket (20. és 21. cikk) és az egyes védett tulajdonságok kapcsán biztosított alapjogokat (pl. 25. cikk az idősek védelméről).

alapjogokról, mint a munkához való jog (15. cikk) vagy az igazságos és tisztességes munkafeltételekhez – pl. méltányos munkaidőbeosztáshoz – való jogosultság (31. cikk). Erre tekintettel megállapítható, hogy az új irányelv mind a maga teljességében, mind pedig az olyan konkrétumok, mint az egyébként tagállamonként eltérően szabályozott szülői szabadság^[41] vagy a felmondással szembeni védelem alapjogi erővel és háttérrel bír, ami fontos garancia lehet a későbbiekben az egyes konkrét jogvitákban a munkavállalók jogai kapcsán. Ugyanis a szülői szabadsághoz való jog példáján keresztül felvethető, hogy amennyiben egy adott nemzeti szabályozás vagy munkáltatói intézkedés nem biztosítja ezt az irányelvvel összhangban, úgy nem kizárólag az egyenlő bánásmód elvének általános megsértése, hanem a Karta 31. vagy éppen 23. cikkének sérelme is egy európai bírósági eljárás tárgyát képezheti. Mindezen alapjogi összefüggéseket csak megerősíti a Karta 33. cikke (figyelemmel a 31. cikkre^[42]), amely tehát a munka és magánélet egyensúlyának kialakításához, biztosításához való alapvető szociális jogról rendelkezik. Véleményünk szerint a Karta 33. cikkére tekintettel értelmezett 23. cikkének tartalmi magját tekintve^[43] az új irányelv tulajdonképpen kellő részletességgel fejt ki az egyes támogató intézkedéseket, utalva a szülői szabadságra vagy a rugalmas munkafeltételekre (amelyek kapcsán pedig a Pillér már idézett elveire és elvárásaira szükséges visszautalni).^[44]

Látszik ugyanakkor az is, hogy a Karta vonatkozó rendelkezései – azok egyenlő bánásmód-orientáltsága miatt – kissé talán nehezen vihetők el egészen a 31. cikk kapcsán idézett általános munkafeltétel-kritériumig, legalábbis szabályozási szinten. Jogértelmezési szinten ugyanis megítélésem szerint nem lehet kérdéses eme irányelv és az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1152 irányelve (2019. június 20.) az Európai Unióban alkalmazandó átlátható és kiszámítható munkafeltételekről direkt összefüggése, hiszen más szempontból ugyan, de két azonos szabályozási célt könnyen identifikálhatunk. Egyik oldalról ugyanis a munkaerőpiaci hozzáférés, átjárhatóság, rugalmassággal vegyes jogi stabilitás^[45] mindkét esetben szembeűnő, másik oldalról pedig az alapjogi megközelítéssel átitatott, klasszikus értelemben vett egyenlőség-eszme szintén kézzel fogható a szabályozásokban. Előbbi éppen a munkaviszonyokat övező jogvédelem kiszélesítésében, utóbbi pedig a foglalkoztatási formák és a munkát végző személyek egyenlőségének elvárásban kumulálódik, más, távolabbinak tűnő, ugyanakkor az előbbiekkal is összefüggő rendelkezések jelenléte mellett (próbaidő szabályozása, bizonyítási teher, stb.).

Mindenesetre e szabályozási területek és megoldások valódi nóvumot jelenthetnek a munkavállalói jogvédelem számos területén, annak ellenére, hogy a fentihez hasonló munkaerőpiaci szabályozási ellentmondások sem teljes mér-

[41] Dobrotić – Blum, 2020, 588-614.

[42] Blanke, 2006, 359-366.

[43] Kravaritou, 2006, 237-254.

[44] Lásd bővebben: Sipka – Zaccaria, 2020, 26-27.

[45] Lásd: 2019/1152 EU irányelv, III. fejezet (munkafeltételekre vonatkozó minimumelvárások).

tékben ismeretlenek jelenleg sem. Ennek bizonyítására elegendő csupán utalni arra, hogy az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) érdemben vizsgálta már az önfoglalkoztatói jogállásban dolgozó anyák szabad mozgáshoz való jogának korlátozhatóságát,^[46] kifejezetten alapjogvédelmi szempontból. Ez is azt mutatja, hogy az e fejezetben érintett alapvető munkajogi garanciák nem lehetnek függetlenek a nemzeti jogokban jellemzően diverzifikált módon megjelenő munkavállaló-koncepcióktól. Ez alatt azt értem, hogy az olyan, elsősorban a szülői státuszt érintő védelmi szabályok, amelyek az új irányelvben még hangsúlyosabbak, esetükben is irányadók kell, hogy legyenek, mintegy magasabb szintre emelve ez által a legfontosabb garanciális normákat, nem pedig kirekesztve a védelmi rendelkezések hatálya alól bizonyos munkavégző csoportokat, ami pedig reális veszély a tagállami szabályozások önállósága okán.^[47]

IV. RÉGI-ÚJ ÉS MEGÚJULÓ JOGVÉDELMI ESZKÖZÖK AZ IRÁNYELVBEN

A szabályozás metodikája unikálisnak számít a tekintetben véleményem szerint, hogy egy speciális, bár a munkaviszony jogához szorosan kötődő, de mégis általánosabb kérdés mentén kíván rendezni olyan konkrét munkajogi eseteket, mint az otthoni munkavégzés lehetősége, a pótszabadság^[48] vagy a rugalmas munkarend^[49] kérdésköre. E megközelítést funkcionálisnak tartom, ugyanis akár a Pillér és a Karta – azaz az alapjogi háttér –, akár pedig a munkaerőpiaci egyenlőség univerzális kívánalma felől közelítünk, arra a következtetésre juthatunk, hogy az irányelv megkísérel olyan „sorvezetőt” biztosítani a tagállamoknak a munkavállalói jogvédelem terén, amely persze talán nem minden elemében új, vagy éppen nem szakad el túlzottan az egyenlő bánásmód elvének tradicionális dogmatikájától, mégis érdemben alakíthatja a munkaviszonyok jogát, szabályozását olyan területeken is, amelyeken ez jelen pillanatban nem jellemző a tagállami munkajogi struktúrákban. Habár ez egyelőre csupán hipotetikus feltevés részéről, mégis látványosnak és sokat mondónak tartom azt a szabályozásmódszertani paralelitást – szigorúan az uniós szociálpolitika „megszokott” kereteit viszonyítási pontként használva –, amely jelen irányelv és a már idézett új tájékoztatási irányelv között fedezhető fel.^[50]

Az eddig kifejtetteket is alapul véve az új irányelvi szabályozás tárgyát képező előírások alapvetően négy csoportba oszthatók: kifejezetten a gyermekvállalást támogató szabályok, az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség előmozdítása

[46] EU Law Analysis, 2019.

[47] Jakab, 2017, 216.

[48] 2019/1158 EU irányelv, 4-6. cikk.

[49] 2019/1158 EU irányelv, (10) preambulumbekzdés és 9. cikk.

[50] Utalva főként a munkajogi védelem személyi hatókörének kiterjesztésére, a védelmi szint emelésére és a rugalmas és biztonságos, de kellően 21. századi foglalkoztatási feltételek garantálásának igényére.

munkajogi eszközökkel, ideiglenes rugalmasítást engedő szabályok (szabadság kiadása, munkaidő könnyebb módosítása), garanciális, szűkebb értelemben jogvédelmi szabályok (felmondási védelem, bizonyítási teher, megfelelő díjazás garanciája, stb.). E csoportosításból levezethetően az irányelv logikája arra épül, hogy ha a munkavállalás gazdasági ellenőztőnzőinek hatása csökkenthető vagy kiiktatható, akkor az jótékony hatással lesz a munkaerőpiacra.^[51] Ebből kiindulva a szabályozás nem korlátozódik a munkajogi környezet optimalizálására, hanem társadalombiztosítási, szociálpolitikai és a munkaügyi ellenőrzést elősegítő intézményi előírást érintő elvárásokat is megfogalmaz.^[52]

A fő szabályozási területek áttekintéséből kitűnik, hogy a jogalkotói cél alapvetően az, hogy egy szabályozási szempontból határterületnek számító kérdést olyan, adott esetben akár imperatív karakterű jogi eszközökkel rendezzen, amelyek a tagállami munkajogi szabályozások lényegét is érinthetik néhány ponton. Ennek véleményem szerint az a fő oka, hogy a szülők és gyermeket gondozók munkajogi védelme – habár számos bevett formulát ismerünk e téren^[53] – tulajdonképpen egy nehezen szabályozható és csak parciálisan szabályozott munkajogi terület, *mutatis mutandis* más szabályozási területek egyes komponenseiből épül fel – például egyenlő bánásmód elve –, ami megnehezíti a szabályok egységes, koherens struktúrában történő értelmezését és alkalmazását. Ugyanakkor a jogalkotónak e téren nem sok választása van, mert önmagában a szociális partnerek kooperációjának, illetőleg a munkáltató és a munkavállaló szabad megállapodásának támogatása nem elég ahhoz, hogy a munkavállalói jogvédelem magasabb, hatékonyabb szintje ténylegesen elérhető legyen. Márpedig ez lenne kívánatos alapjogi, piaci, gazdasági, valamint társadalmi vonatkozásban egyaránt, főleg, ha azokra a sokszor nem jogi vonatkozású problémákra gondolunk, amelyek a munka és a család nehezen összeegyeztethető voltára utalnak. Mindenesetre új és újszerű munkajogi és szociális elvárások egyaránt jellemzik e normatömeget, így a következőkben néhány kulcselemre külön is kitérek.

A csoportosítás mellett azt is meg kell említeni, hogy ahhoz, hogy az irányelvi szabályozás valóban célt érjen, és kellően hatékony legyen, bizonyos olyan alapvető, minden tekintetben közös minimumot jelölő normák is szükségesek, amelyek – elsősorban munkajogi – kontextusba helyezik akár a gyermekvállalás támogatását, akár a különböző, rugalmas munkaidőbeosztási formákat. Álláspontom szerint erre tekintettel röviden szükséges kitérni az irányelv 2. cikkére, amely annak hatályáról szól, kijelölve a tulajdonképpeni személyi és tárgyi alkalmazási kört. Bár a szabályozás esszenciális tartalmára véleményem szerint nincs feltétlenül jelentős hatással ez a fajta kvázi definíció – hiszen végered-

[51] 2019/1158 EU irányelv, (12) preambulumbekkezdés.

[52] Lásd bővebben: Sipka – Zaccaria, 2020, 27-28.

[53] Felmondási korlátozás vagy védelem, munkaidő-kezdmény, pótszabadság szerepel tipikusan a munkajogi eszköztárban, megtámogatva az egyenlő bánásmód generális és szigorú kritériumrendszerével.

ményben nemzeti jogi-fókuszú a meghatározás –, úgy gondolom, hogy az irányelvi szabályokat a maguk teljességében vizsgálva mégis szükséges emlékeztetni e meghatározás kulcsmozzanataira.

Ki kell emelni 2. cikk „férfi és női munkavállaló” fordulatát, ugyanis, bár evidensnek tűnik az, hogy egy adott munkajogi szabályozást – annak konkrét tárgyától vagy jogi karakterétől függetlenül – mindkét nemre, vagy jelen esetben mindkét szülőre nézve egyformán kell alkalmazni, azonban jelen esetben jogértelmezési nyomatóka lehet annak, hogy az irányelv, nevesítve a két nemet, kiemeli, hogy nem kizárólag nők vagy férfiak lehetnek e jogok címzettjei. E meghatározással álláspontom szerint az irányelv későbbi pontjaiban megjelenő olyan szabályok is kontextusba kerülnek, amelyek például speciálisan az apákat támogatják, hiszen önmagában egy ilyen támogató intézkedéstől nem lesz diszkriminatív az irányelv (éppen azért, mert hatálya egyformán kiterjed mindkét nemre). Nem látjuk tehát a „hagyományos” megközelítés szerinti, védett tulajdonság-központú, valamely típusú diszkrimináció leküzdésére fókuszáló (valamilyen tulajdonság egy másikkal szemben, tipikusan nő-férfi) szabályozási módszertant, ami álláspontom szerint megerősíti az itt tárgyalt munkajogi normák generális védelmi természetét. Szintén említésre méltó a 2. cikk nemsemleges meghatározása melletti munkaviszony-definíció,^[54] amely nagymértékben hasonlatos a 2019/1152 EU irányelv vonatkozó részével.^[55] Ezt azért fontos kiemelni, mert különös jelentősége lehet annak a jövőben – és erre jelen irányelv is eklatáns példa lehet –, hogy az eltérő fogalmi és regulatív keretek, valamint jogfelfogásbeli tradíciók különbségei ellenére kialakulhat a munkaviszony, a munkavállaló fogalmának egyfajta közös interpretációja. Ez ugyan részemről csak feltételezés egyelőre, és talán a két irányelv közötti szabályozási-logikai kapocs sem ennyire egyértelmű – lásd például a 2019/1152 EU irányelv végső szövegének különböző, e fogalmat jelentősen érintő változatait^[56] –, annak azonban valódi jelentősége lehet nézetem szerint, hogy az éppen a munkaerőpiaci esélyegyenlőségről szóló, újszerű felfogást tükröző irányelvbe is bekerült ugyanezen meghatározás, ezzel is erősítve a Pillér már többször említett céljait és kulcsterületei közötti összefüggéseket.

[54] Tankönyvi értelemben vett definíciónál kevesebbnek, értelmező, bevezető rendelkezésénél viszont többnek tartom ezt, ugyanis a meghatározás jellege módszertani szempontból ajánlás (már-már soft law)-szerű, tartalma ugyanakkor – összevetve az irányelvek óvatos megfogalmazásával – zavarba ejtően részletes és érdemi, lásd az EUB releváns esetjogát.

[55] Habár a kiterjesztő értelmezést elsődlegesen megkívánó platform munka jogi koncepciója továbbra is dilemmákat szül. Lásd részletesen: Risak, 2018, 3-19.

[56] A leglátványosabb differenciát a fogalmak között, egyúttal a leginkább extenzív szabályozási megoldást a következő szövegrész tartalmazza: „»munkavállaló «: olyan természetes személy, aki egy bizonyos időszakban egy másik személy számára és annak irányítása alatt javadalmazás ellenében szolgáltatásokat végez”, javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve az Európai Unióban alkalmazandó átlátható és kiszámítható munkafeltételekről. Brüsszel, 2017.12.21. COM(2017) 797 final, 2. cikk (1) bekezdés a) pont.

Nem áll szándékomban az irányelv valamennyi rendelkezését részletekbe menően ismertetni, így elsősorban az azok közötti összefüggésre, illetőleg a munkavállalói jogvédelem szintjének növelésével kapcsolatos fejleményekre hívom fel a figyelemet. Habár a fenti csoportosítás önkényesnek hathat – hiszen számos rendelkezés voltaképpen másik kategóriába (is) sorolható, lásd az apasági szabadságot mint a munkaviszony alapvető feltételének problematikáját, ami egyúttal a gyermekvállalás direkt támogatását is szolgálja –, néztem szerint maga az irányelv is igyekszik helyenként óvatosabban vagy éppen határozottabban eljárni a jogvédelmi kérdésekkel összefüggésben, szigorúan munkajogi szempontból. E miatt persze néhány rendelkezés megmarad „ajánlás”-jellegűnek, de néhány esetében a korábban már említett markáns, erőteljesebb szabályozásra törekvő karakter dominál. Fontos megjegyezni, hogy az irányelv eredendően komplex képet vázol fel a tekintetben is, hogy milyen típusú rendelkezésekkel lehet egyáltalán megteremteni és fenntartani a munkaerőpiaci esélyegyenlőséget, elsősorban tehát a szülői vagy gondozói státuszban lévő nők és férfiak számára. Az irányelv a gyermekvállalás ösztönzése és a konkrét munkajogi védelmi szabályok határmezsgyéjén egyensúlyozva célul tűzi ki a munkavállalói és munkáltatói oldal hatékonyabb együttműködését is,^[57] méghozzá annak érdekében, hogy megállapodásukkal számos olyan kérdést hatékonyabban tudnak szabályozni, amelyek érdemben kihatással lehetnek a munkavállalók jogvédelmére, gyermekvállalásukat érintő munkajogi garanciákra (rugalmas foglalkoztatás feltételei, eltérő munkarend, stb.). Fontosnak tartom ugyanis megemlíteni, hogy bár az irányelv valóban számos ponton tartalmaz olyan, többnyire újszerű rendelkezéseket, amelyek kötelező erővel – azaz például beépítve a tagállami munkajogi szabályozásokba – próbálják elérni a kívánt célt, de ez a megoldás nem kizárólagos. Az irányelv – más szempontból megfogalmazva az előbbit – döntően olyan területeket szabályoz, amelyekre nézve uniós jogtól függetlenül döntően minden nemzeti munkajogi rendszerben^[58] érdemi ráhatása van a feleknek, azaz megállapodással, szerződéses klauzulákkal, sőt kollektív megállapodással^[59] voltaképpen szinte bármelyik itt tárgyalt szabálytól eltérhetnek a felek.

Ez egyfelől fontos közös platform az adott esetben ellentétes érdekek mentén gondolkodó munkavállalók, de főleg a munkáltatók szempontjából, hiszen ez által a gazdasági, piaci, de akár az emberi erőforrás gazdálkodási érdekeket is kellő mértékben figyelembe tudják venni, még az adott esetben kötelező erejű,

[57] A 2019/1158 EU irányelv 9. cikk voltaképpen a felek megállapodása köré utalja a szabályozási kulcskérdésnek számító rugalmas munkafeltételek, pontosabban előírja a tagállamok számára e lehetőség megteremtésének kötelezettségét, illetőleg az ilyen munkafeltételek kialakításának támogatását.

[58] Lásd az új irányelv néhány Magyarországspecifikus összefüggését: Parlament.hu: A munka és a magánélet egyensúlya, 2019.

[59] 2019/1158 EU irányelv, (25) és (49) preambulumbekzdés, valamint 5. cikk.

kógens norma megléte mellett is.^[60] Másfelől pedig arra is rámutatnak eme – ebben az értelemben – rugalmas szabályok, hogy egy egyelőre képlékeny, nehezen megfogható munkajogi területről kell beszélnünk, azaz olyan szabályok, garanciák megalkotása vált és válik szükségessé, amelyek nem biztos, hogy illeszkednek a jelenleg ismert, bevett munkajogi struktúrába. Persze ez nem múlhat kizárólag egy egyébként új nézőpontot választó irányelvben (legalábbis egyelőre), de ha az irányelv céljait tényleg érvényre kívánjuk juttatni az egyes konkrét szabályozókon keresztül, akkor elkerülhetetlen az olyan, munkajogi szempontból egyelőre szinte felcímkezhetsen normák komolyan vétele, továbbfejlesztése, mint az irányelv 12. cikkében foglalt felmondási védelmi szabály. Az ilyen jellegű normák ismertek a munkajogi rendszerekben, azonban az irányelv explicite nevesíti azon eseteket, amelyekben valamely munkavállalót azért érheti az elbocsátás hátránya a munkáltató részéről, mert a szülői, apasági vagy gondozói szabadságot igénybe veszi, kérelmezi.^[61]

Bár logikailag egy ilyen természetű szabályozás leginkább az egyenlő bánásmód elve megsértésének esetköréhez kapcsolható^[62] – különösen, ha az ugyan-ezen cikkben szabályozott megosztott bizonyítási terhet és a 13. cikkben szereplő szankciókat is figyelembe vesszük^[63] –, megítélésem szerint még ezt alapul véve is nehéz jelenleg egy ilyen alapos munkavállalói igényt elképzelni, avagy vice versa az olyan munkáltatói magatartást, amely például az apasági szabadság kérelmezése miatt szankcionálná a munkavállalót minden legitim indokot nélkülözve. Hozzá kell azonban tenni a fentiekhez, hogy bár csak néhány tipikus példán keresztül igyekszem érzékeltetni e szabályozás jelentőségét a munkavállalók jogvédelme szempontjából, ezek kivétel nélkül lényegi beavatkozást jelölnek a munkaviszony, a munkaszerződés jogába, ami az uniós szociálpolitikai jogalkotás és a tagállamok elsődleges jogalkotási hatásköre miatt eredendően problematikus, miközben a nemzeti sajátosságok mellett az új irányelvvel érintett munkaerőpiaci problémák uniós szinten (is) egyre relevánsabbak.^[64]

Mindez persze nem kizárólag jogalkotási-jogelméleti dilemmákhoz vezethet álláspontot szerint, ugyanis a munkaviszonyok tartalmi rugalmasítása – ami jelen elemzés kereti között tehát elsősorban a szülő vagy gondozó munkavállalók munkaerőpiaci esélyegyenlőségét illeti – a jelenleg hatályos szabályok kere-

[60] Ilyen tipikusan az apasági szabadság. Sok munkáltatónak még mindig új lehet ez az intézmény, vagy akár meglepődnek akkor, netán ellenségesek azon kollégákkal szemben, akik ezt igénybe akarják venni. Nyilvánvaló, hogy az alapjogi és irányelvi erejű rendelkezések miatt mindenképpen biztosítani kell az irányelvben foglalt minimumot, de szabad megállapodással, érdemi egyeztetéssel, akár ezt részlegesen helyettesítő, kiegészítő, garanciális intézkedést is tehet a munkáltató a munkavállalóval szemben (pl. kevesebb nap, de csökkentett munkaidő, azonos munkaidő rugalmas beosztással, ugyanannyi munkaidő otthoni munkával).

[61] Lásd továbbá 2019/1158 EU irányelv 9. cikke szerinti rugalmas munkafeltételek esetkörét is.

[62] Így e vonatkozásban különösen releváns a már többször említett 2006/54/EK irányelv jogvédelmi szisztémája a munkavállalók nemi alapú egyenlősége vonatkozásában.

[63] Érdemi, azaz hatékony, arányos és visszatartó erejű hátrányos jogkövetkezményeket kell megállapítani tagállami szinten.

[64] European Law Blog, 2019.

tei között is munkajogi súrlódásokhoz vezetnek akkor, ha a felek nem tudnak valamennyi lényeges kérdésben megállapodni. Persze, ez nem csak a szülőket érintő anomália a munkajogi szabályozásban és a munkaerőpiacon, de az Európai Bizottság percepciója szerint^[65] ezt a számos ellentmondástól sújtott gazdasági-piaci, de szűkebb értelemben munkajogi, szociális dilemmát erősebb, célzottabb, specifikusabb, de a munkaviszony szinte összes lényegi elemére kiterjedő jogalkotással lehet igazán hatékonyan kezelni. Vagyis jelen irányelv szabályozási metodikája és esszenciális tartalma szemmel láthatóan illeszkedik a Pillér – és a Karta, valamint az EUB releváns esetjoga – generálta folyamatba, miszerint a szociális szempontoknak előtérbe kell kerülniük a jogalkotás során, a munkavállalói jogok közül legalább a legalapvetőbbeket határozott lépésekkel kell megerősíteni, védeni.

A rövid tartalmi áttekintés utolsó aspektusaként kiemelem az irányelv 7-10. cikkeit, amelyek – túl tehát a gyermekvállalás általános ösztönzésén, illetve az ehhez speciálisan kötődő szabadságformákon, valamint megelőzve a jogvédelmi mechanizmusokat – a munkaviszony tartalmát érintik, szoros összhangban persze a nemzeti jogok garantálta szabályozási elvekkel. Érdekes, ugyanakkor munkaerőpiaci szemmel nézve érthető módon az általános munkafeltételek mellett a díjazás és a munkaidő terén kívánja megemlíteni a jogvédelem szintjét az irányelv, amely területek – utalással a fentebb kifejtettekre – szintén tipikusan a munkaszerződés olyan elemei, amelyekben a felek szabadon állapodnak meg (ellentétben például a szabadsággal). Vagyis ismét azt látjuk, hogy az irányelv – kiegészítve e rendelkezéseket a 11. cikkben foglalt hátrányos megkülönböztetés tilalmával^[66] – megkísérel a munkavállalók érdekében, alapvető érdekeik és jogaik védelmében beavatkozni a munkaviszony tartalmába még akkor is, ha ezen a ponton számos „ajánlás-szerű” normát is látunk.^[67] A foglalkoztatáshoz kapcsolódó jogok (10. cikk) vagy a rugalmas munkafeltételek (9. cikk) mind olyan meghatározó, jellegadó sajátosságai valamennyi munkaviszonynak – pontosabban: azok lehetnek –, amelyek nem vezethetnek ahhoz, hogy szabad megállapodással ugyan, de a munkáltatók csorbítsák, korlátozzák a munkavállalók jogosultságait, így ismét arra a következtetésre juthatunk, hogy a munkaviszony tartalmi elemeit érintően is egyfajta jogvédelmi, garanciális jelleg dominál, figyelembe véve az irányelv céljait és szabályozási tárgyát. A foglalkoztatás általános körülményei és az igazságos és méltányos munkafeltételek kapcsán utalok arra, hogy az itt elemzett irányelv szabályozási tárgya tehát speciális, eszközei azonban az általános szintből táplálkoznak. Így ismét felhívható a szoros rend-

[65] 2019/1158 EU irányelv, (14) preambulumbekkezdés.

[66] A hátrányos megkülönböztetés tilalma generálisan a szülő vagy gyermeket gondozó munkavállalókat védi, de a 11. cikk szerint különösen azokat, akik az új irányelvből származó jogukat érvényesítik, és erre tekintettel részesülnek kevésbé kedvező bánásmódban.

[67] A diszkrimináció-tilalmi és adekvát jogkövetkezményeket potenciálisan előíró 12-14. cikkek véleményem szerint a határon mozognak sajátos megfogalmazásukkal – ami alapján az irányelv csupán a jogvédelem kereteinek kijelölését írja elő –, de az új irányelv központi rendelkezésének számító 9. cikk sem tartalmaz kifejezetten imperatív karakterű normákat.

szertani és gyakorlati kapcsolat a 2019/1152 EU irányelvvel, de arra is rá kell mutatni, hogy a szülő vagy gondozó munkavállalók esetében ezekre a feltételekre különös figyelmet kell fordítani.

Az irányelv tehát néhány területen kifejezetten erőteljesebbé, látványosabbá teszi a szociális természetű jogvédelem iránti igényt, kiszélesíti annak eszköztárát, de sok tekintetben – egyelőre – a tagállamok belátására, illetve a munkáltató és munkavállaló együttműködésére is számítanunk kell. A szociális partnerek szerepe az így megállapítandó munkafeltételek kialakításában ugyanakkor kulcsfontosságú lehet hosszabb távon is.

V. KONKLÚZIÓ

Összességében elmondható tehát, hogy az új irányelv organikus módon illeszkedik a Pillér által vezetett szociálpolitikai reformfolyamatok sorába, sőt talán az is megkockáztatható, hogy – a 2019/1152 EU irányelv releváns szabályozásával együtt – a legfontosabb új normák sorába sorolható. Fontosnak tartom a megújuló szabályozást egyik oldalról az esélyegyenlőség és a munkaerőpiaci egyenlő bánásmód megerősítése, új szempontjainak előtérbe helyezése okán, másik oldalról pedig olyan általános munkajogi védelmi szabályok megerősítése kapcsán is, mint a fokozott felmondási védelem vagy az apasági szabadság elmélyítése. Habár a szabályok – legalább látszólag – egyértelmű irányba mutatnak a munkavállalók hatékony jogvédelme és a privátszférához való alapvető jog kapcsán^[68] – amely jog különösen nagy veszélynek van kitéve a munkavégzéssel összefüggésben –, nagyrészt a korábbi tapasztalatok alapján úgy vélem, hogy ez az irányelv is inkább egyfajta látványos, vitára és további gondolkodásra ösztönző első lépésként értékelhető egy messzebbre mutató, nehéz úton. Ez alatt azt értem elsősorban, hogy bár az irányelv szabályozási tárgya és módszertana voltaképpen nem új, a cél, a jogi klíma és az társadalmi elvárásrendszer számos újdonságot rejt magában.

Végezetül arra is fel kell hívni a figyelmet, hogy munka és magánélet (munka)jogi szempontú összehangolásának problematikája nem kizárólag az itt tárgyalt kérdéskörben értelmezhető és elemezhető, hiszen ha napjaink gazdasági és szociális kihívásaira gondolunk, akkor ennek az eszközrendszernek valóban „csak” egy, de annál fontosabb elemével találkozunk jelen normaanyagban. Véleményem szerint a tagállami szabályozások átalakításának igénye is kiolvasható az új szabályozásból, hiszen éppen olyan területeken kíván az irányelv tovább lépni a munkavállalói jogvédelem terén, amelyek problematikusak is lehetnek akár a szociálpolitikai hatáskörök jogalkotási síkján.^[69] Bár úgy tűnik, hogy a 2019/1152 EU irányelv akár több korlát lebontását is eredményezheti

[68] Karta, 7. cikk.

[69] Aranguiz, 2019.

e tekintetben, talán jelen irányelv is úttörő lesz a jogtörténeti emlékezetben néhány éven, évtizeden belül. És hogy ennek a szerepnek a betöltése miért lenne igazán fontos? Egyfelől azért, mert ez a szabályozási terület a Pillér több kulcselemét is érintve^[70] voltaképpen a munkajogi reformfolyamatok súlypontját képezi, másfelől pedig azért, mert a munka és magánélet összehangolásának munkajogi lehetőségei véleményem szerint leginkább konkrét, nagyrészt imperatív karakterű szabályozókkal valósíthatók meg, márpedig az irányelv e tekintetben több oldalról is segítséget nyújt. Kiegészítésként pedig azt is megemlítem, hogy a munkavállalók alapvető jogai, emberi jogai és olyan szociális érdekei kerülnek ez által fókuszba, amelyek az alapvető egyenlőségi elvárásokon túl nem képeznek központi kérdést a munkajogi szabályozásokban – ez talán most megváltozhat. Végeredményben pedig úgy vélem, hogy a már régóta felborult magánélet-munka kényes egyensúlyának elérése legalább olyan alapvető érdeke a munkavállalóknak – a gazdaságnak, a társadalomnak –, mint egy evidenciának vett munkaidő- vagy éppen egyenlő foglalkoztatás-szabályozás. Úgy tűnik azonban, hogy erre minden uniós polgárt, és elsősorban persze a tagállamai jogalkotóit egy ilyen jellegű, határozott lépéssel lehet a legkönnyebben ráébreszteni.

IRODALOM

- Aranguiz, Ane (2020): More majority voting on EU social policy? Assessing the Commission proposal. In: *EU Law Analysis - Expert insight into EU law developments*. (Elérhető: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2019/06/more-majority-voting-on-eu-social.html>. Letöltés ideje: 2020. szeptember 6.).
- Blanke, Thomas (2006): 13. Fair and just working conditions (Article 31). In: Bercusson, Brian (szerk.): *European Labour Law and the EU Charter of Fundamental Rights*. Baden-Baden, Nomos, 357-377.
- Chiericato, Elisa (2020): A Work-Life Balance for All? Assessing the Inclusiveness of EU Directive 2019/1158. In: *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*. 36. évf. 1. sz., 59-80.
- Dobrotić, Ivana – Blum, Sonja (2020): Inclusiveness of Parental-Leave Benefits in Twenty-One European Countries: Measuring Social and Gender Inequalities in Leave Eligibility. In: *Social Politics*. 27. évf. 3. sz., 588-614.
- EU Law Analysis: Self-employed new mothers and EU free movement law: the CJEU delivers the obvious conclusion, 2019. (Elérhető: <http://eulawanalysis.blogspot.com/2019/09/self-employed-new-mothers-and-eu-free.html>. Letöltés ideje: 2020. szeptember 6.).
- European Law Blog: Eu Equality Law: Looking Ahead after 20 Years of Policymaking, 2019. (Elérhető: <https://europeanlawblog.eu/2019/04/08/eu-equality-law-looking-ahead-after-20-years-of-policymaking/>. Letöltés ideje: 2020.01.12.).

[70] Így hangsúlyosan a Pillér 2-4. (a munkaerőpiaci esélyegyenlőség körében), 5. és 9. (a tisztességes foglalkoztatási feltételek garantálása körében), valamint 11. cikkéhez (a szociális védelem és biztonság körében) kapcsolódva.

- Hacker, Björn (2019): A European Social Semester? The European Pillar of Social Rights in Practice. In: *European Trade Union Institute – Working Paper*. 2019.05. 5-6.; 14-15.
- Hungler Sára – Kende Ágnes (2019): Nők a család- és foglalkoztatáspolitikai keresztútján. In: *Pro Futuro*. 9. évf. 2. sz., 100-117.
- Jakab Nóra (2017): Gondolatok a rugalmasság és biztonság egyensúlyáról Prugberger Tamás 80. születésnapja alkalmából. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 12. évf. 2. különszám, 213-226.
- Kravaritou, Yota (2006): 9. Equality between men and women (Article 23). In: Bercuson, Brian (szerk.): *European Labour Law and the EU Charter of Fundamental Rights*. Baden-Baden, Nomos, 217-254.
- Pál Lajos (2018): A szerződéses munkahely meghatározása - a „home office” és a távmunka. In: *Munkajog*. 3. évf. 2. sz., 56-59.
- Parlament.hu: Infojegyzet - A munka és a magánélet egyensúlya, 2019. (Elérhető: https://www.parlament.hu/documents/10181/1789217/Infojegyzet_2019_24_munka_maganelet.pdf/cb7b4ebc-7d63-85b9-889f-8f4b588e1e1a. Letöltés ideje: 2020. szeptember 18.).
- Pennings, Frans (2015): *European Social Security Law (Sixth Edition)*. Cambridge – Antwerp – Portland, Intersentia.
- Richtlinie zur Vereinbarkeit von Beruf und Privatleben. (Elérhető: [https://arbeitgeber.de/www/arbeitgeber.nsf/res/23DFDC8D84F26D80C1258522004D2F0C/\\$file/Richtlinie-Vereinbarkeit-Beruf-Privatleben.pdf](https://arbeitgeber.de/www/arbeitgeber.nsf/res/23DFDC8D84F26D80C1258522004D2F0C/$file/Richtlinie-Vereinbarkeit-Beruf-Privatleben.pdf). Letöltés ideje: 2020. szeptember 18.).
- Risak, Martin (2018): *Fair Working Conditions for Platform Workers. Possible Regulatory Approaches at the EU Level*. (Elérhető: <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/14055.pdf>. Letöltés ideje: 2020. január 12.).
- Sipka Péter – Zaccaria Márton Leó (2020): A munka és magánélet közötti egyensúly kialakításának alapvető követelményeiről a 2019/1158 irányelvre figyelemmel. In: *Munkajog*. 4. évf. 1. sz., 24-30.
- Trevalien, Lucy: New EU Directive seeks to address employees’ work-life balance. *International Bar Association – the global voice of the legal profession*. (Elérhető: <https://www.ibanet.org/Article/NewDetailPreview.aspx?ArticleUid=9ea8ade6-022a-4f0b-bba2-6860ad994191>. Letöltés ideje: 2020. szeptember 18.).

JOGFORRÁSOK

- A Szociális Jogok Európai Pillére.
- A Tanács 2010/18/EU (2010. március 8.) a BUSINESSEUROPE, az UEAPME, a CEEP és az ESZSZ által a szülői szabadságról kötött, felülvizsgált keretmegállapodás végrehajtásáról és a 96/34/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló irányelv.
- A Tanács 76/207/EGK irányelve (1976. február 9.) a férfiak és a nők közötti egyenlő bánásmód elvének a munkavállalás, a szakképzés, az előmenetel és a munkakörülmények terén történő végrehajtásáról.
- A Tanács 92/85/EGK irányelve (1992. október 19.) a várandós, a gyermekágyas vagy szoptató munkavállalók munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről (tizedik egyedi irányelv a 89/391/EGK irányelv 16. cikke (1) bekezdésének értelmében).
- A Tanács 97/81/EK irányelve (1997. december 15.) az UNICE, a CEEP és az ESZSZ által a részmunkaidős foglalkoztatásról kötött keretmegállapodásról.

- A Tanács irányelve (1975. február 10.) a férfiak és a nők egyenlő díjazása elvének alkalmazására vonatkozó tagállami jogszabályok közelítéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1152 irányelve (2019. június 20.) az Európai Unióban alkalmazandó átlátható és kiszámítható munkafeltételekről.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/1158 irányelve (2019. június 20.) a szülők és a gondozók vonatkozásában a munka és a magánélet közötti egyensúlyról és a 2010/18/EU tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2010/41/EU irányelve (2010. július 7.) az önálló vállalkozói tevékenységet folytató férfiak és nők közötti egyenlő bánásmód elvének alkalmazásáról és a 86/613/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2006/54/EK irányelve (2006. július 5.) a férfiak és nők közötti esélyegyenlőség és egyenlő bánásmód elvének a foglalkoztatás és munkavégzés területén történő megvalósításáról.
- Az Európai Unió Alapjogi Kartája.
- Az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés.
- C-149/77. Gabrielle Defrenne kontra Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena.
- C-43/75. Gabrielle Defrenne kontra Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena.
- C-80/70. Gabrielle Defrenne kontra belga állam.
- Ec.europa.eu: Equal Pay? (Elérhető: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/fact-sheet-gender_pay_gap-2019.pdf. Letöltés ideje: 2021. május 18.).
- Ec.europa.eu: Social Priorities under the Juncker Commission, 2019. (Elérhető: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/FS_19_6552. Letöltés ideje: 2021. május 18.).
- Javaslat – Az Európai Parlament és a Tanács irányelve az Európai Unióban alkalmazandó átlátható és kiszámítható munkafeltételekről. Brüsszel, 2017.12.21. COM(2017) 797 final.

Szerényi Gábor, *Önarckép*

Szerényi Gábor, Üvegben kalapács

PETHŐ ANDRÁS

Recenzió Julesz Máté: Az egészséghez fűződő jog - A pótanyaságtól a COVID-19-ig című művéről^[1]

I. BEVEZETÉS

Az új típusú koronavírus okozta globális járvány a korábbiaknál is nagyobb mértékben a hétköznapi gondolkodásunk részévé tette az egészségünk megóvására irányuló elvárásainkat. Társadalmi diskurzusainkat olyan témák uralják, mint az egészségügyi ellátórendszer helyzete, az egészséghez fűződő jog, valamint a betegjogok gyakorlati érvényesülése, a koronavírus elleni védekezés különböző aspektusai.

Szükséges, hogy a jogtudomány is folyamatosan nyomon kövesse és feldolgozza a mindennapi életünket meghatározó egészségügyi innováció egyes aspektusait.

Erre vállalkozik Julesz Máté a Medicina Kiadó gondozásában 2020 végén megjelent „*Az egészséghez fűződő jog - A pótanyaságtól a COVID-19-ig*” címet viselő munkájában, mely a szerző orvosi jogi kutatás terén való széleskörű és figyelemre méltó munkássága új eredményének tekinthető. Ezen belül is a korábban már bemutatott témakörök még szélesebb körű feldolgozásának, valamint a kutatás újabb területekre való kiterjesztésének mutatkozik.

Az egészséghez fűződő jog - A pótanyaságtól a COVID-19-ig című munka tökéletesen illeszkedik a Medicina Kiadónál megjelent két korábbi könyvéhez,^[2] melyekben a mostanihoz hasonlóan, gyakorlati és nemzetközi példákkal átszőtt módon mutatja be a vizsgált területeket. A közlés módjára jellemző, hogy végig kimért, azonban kellően olvasmányos, így nemcsak a téma kutatói, hanem más érdeklődők számára is követhető, mind a probléma felvetésében, mind pedig annak részletezésében.

[1] Julesz, 2020, 164.

[2] Julesz, 2016, illetve Julesz, 2018.

II. A KÖNYV FELÉPÍTÉSE

A bemutatott témakörök ugyan látszólag nem kapcsolódnak koherensen egymáshoz, azonban mindegyikre igaz, hogy korunk kiemelt bioetikai, illetve orvosi jogi kérdéseit képezik, végső soron a könyv címében is kifejezésre juttatott egészséghez fűződő jog egy-egy gyakorlati megnyilvánulásaként.

Az első három fejezetben foglaltakkal (pótanyaság, a daganatos betegségekért való kártérítés, az egészséghez való alkotmányos jog) a jogirodalom hosszabb idő óta foglalkozik. A fejlődés szerteágazó képe és gyorsulása, valamint a nézőpontok és a joggyakorlat széles spektruma azonban megköveteli, hogy a jogirodalom is folyamatosan foglalkozzon velük, adott esetben a fejlődés szemszögéből is megerősítse a kialakulóban lévő joggyakorlatot, más esetben bemutassa annak változását, szükség esetén pedig felhívja a figyelmet a gyakorlatban rejlő veszélyekre, új jogi megközelítést sürgetve.

Ebbe az orvosi jogi környezetbe robbant bele a COVID-19 világjárvány, mely, ahogyan a hétköznapi életünket is átírta, úgy a bioetikai és az orvosi jogi gondolkodást is más új nézőpontokkal gazdagította, és valószínűleg még hosszú időn keresztül kihatással lesz rájuk.

III. PÓTANYASÁG (BÉRANYASÁG ÉS DAJKAANYASÁG)

Jelenkorunk kiemelt bioetikai kérdését jelenti a pótanyaság kérdésköre:

- Megengedhető-e, s ha igen, milyen formájában, milyen anyagi jogi és eljárási biztosítékokkal együtt?
- Milyen jogviták keletkezhetnek ezzel kapcsolatban, illetve a jog tud-e kielégítő megoldást kínálni rájuk?
- Tud-e a jog egyensúlyt teremteni a szükségszerűen keletkező jogvitákra adott válaszával?
- Általánosságban továbbra is felvetül a metajurisztikus kérdés, hogy az ember átléphet-e bármilyen határt, amire egyébként tudása alapján bizonyítottan és biztonságosan képes.

Az első fejezetben megmutatkozik az a jogbölcseleti tanulság is, hogy a jog különböző szegmenseiben kialakult konszenzusok általában évszázadokra, de mindinkább évezredekre visszamenő gyakorlati tapasztalatokkal együtt tudnak kodifikációig, illetve a megkövesedő joggyakorlathoz vezetni. A jogtörténeti kutatás, illetve a jogértelmezés történeti irányultsága a mindennapi joggyakorlatunkat is segíti. Ezzel szemben vannak olyan területek, és ilyen a pótanyaság kérdése is, aminek jogi leképeződésével először korunk emberének kell megküzdenie, és emiatt nem is támaszkodhat hasonló, évezredekre visszanyúló megoldási törekvések tapasztalataira.

Azzal együtt, hogy Julesz Máté a fejezetet kifejezetten annak szemléltetésével kezdi, hogy olyan kérdéskörrel beszélünk, amely az emberiség történetével szinte egyidős, a ránk maradt történeti és vallási források visszatérően foglalkoznak vele, de a jelenlegi formájában egészen a XX. századig elképzelhetetlen és megvalósíthatatlan volt. Valóságos és változatos formáit korunk technológiai fejlődése – így elsősorban az in vitro fertilizáció – teszi lehetővé, de talán nem túlzás, hogy megközelítőleg ekkora jelentősége van annak az eszmei-erkölcsi változásnak is, amely társadalmi szinten az elmúlt évszázadban bekövetkezett: a korábban a vallás által eleve meghatározott életrendtől, melyet az egyén készen kapott és számára követendő elvárás volt, a középpont mára az egyén által egyedileg és szabadon megválasztható életrend felé tart. Feltehetően a két folyamat egymást is ösztönzi. A fejezet így akarva-akaratlanul is rámutat a bioetikai mércék időbeli és térbeli eltéréseire, technológiai és társadalmi meghatározottságára.

Julesz Máté ebben a művében vállalkozik arra, hogy az egyes nemzeti jogrendszerek dajka- és pótanyasággal kapcsolatos jogi és gyakorlati szabályozását bemutassa – a nyugati civilizáción is túlmutató gondossággal.

Gondos összehasonlító jogi irányultsága hiánypótló azért is, mivel Magyarországon jelenleg a pót- és dajkaanyaság intézménye még szabályozatlan. Ebből kifolyólag fontos szerepet is magára vállal a szerző, hiszen – elsősorban az angol megnevezések tükörfordításával – próbálja letisztázni a szóba kerülő forgalmi kereteket, a felek között létrejövő szerződés tartalmát. A szerző rámutat arra is, hogy a szabályozatlanság ellenére természetesen a beavatkozások igénybevételére Magyarországon is van igény. Így azonban a szolgáltatás iránt érdeklődők kénytelenek más országban igénybe venni a lehetővé tett beavatkozásokat. A szabályozatlanság pedig a szerződéskötés szabadságának torz és jogilag kezelhetetlen megnyilvánulásaihoz vezethetne. Ezért elsődleges, hogy akár engedő, akár tiltó céllal, de az egyes nemzeti jogrendszerek a beavatkozásban részt venni kívánó minden fél érdekeit szem előtt tartva rendelkezzenek a bér- és pótanyaság intézményéről, hiszen ennek hiánya azt is eredményezheti, hogy a kiszolgáltatott anyagi helyzetben lévő béranyák tisztességtelen feltételek mellett lesznek kénytelenek a szerződést megkötni, mellyel kapcsolatban jogi védelemben nem részesülhetnek. Julesz Máté az indiai jogszabályi változások okainak felvázolásával szemlélteti ezt a szémszöveget,^[3] és szerzői elvárását is megfogalmazza: „csak egyféleképpen védekezhetnek a béranyaság keltette konfliktusokkal szemben: a törvényhozás eszközeivel”.^[4] Kifejti annak szükségességét is, hogy az intézményt nemzetközi megállapodásokkal is megalapozzák.

Implicit módon útmutatót ad arra vonatkozóan is, amennyiben magyar kíváncsúsulók a jelenlegi európai szabályozások betartásával kívánnak részt venni a folyamatban, milyen lehetőségük van arra, hogy a környező országokban – el-

[3] Julesz, 2020, 12.

[4] Julesz, 2020, 21.

sősorban Ukrajnában – megszülető gyermekük jogi helyzetét Magyarországon rendezzék. Ez mutat rá arra is, hogy még azokban az országokban is, ahol nincs jogi szabályozása a póttanyaságnak, ott is felmerülhetnek nyitott jogi kérdések.

A fejezet megfogalmazása során figyelemmel van Navratyl Zoltán munkásságára is, aki doktori disszertációját alapul vevő művében,^[5] valamint más publikációiban is visszatérően foglalkozik korunk olyan egészségügyi beavatkozásaival, mely a jog és az erkölcs határait egyaránt feszegetik, valamint ezen beavatkozások megengedhetősége kapcsán az ember, mint teremtett, de egyúttal alkotó lény kettősségével.

IV. A DAGANATOS BETEGSÉGEKKEL KAPCSOLATOS KÁRTÉRÍTÉS

Művében Julesz Máté külön fejezet fejezetet szentel a korunk egyik népbetegségének tekinthető daganatos megbetegedésekkel kapcsolatos jogi kérdéseknek. A daganatos betegségek kiemelt kezelése azért is indokolt, hiszen ezeknél a betegségeknek az időfaktornak óriási szerepe van. Az időben felismert betegség gyógyítható, kezelhető. A gyógyulás, illetve a továbbélés esélye elvesztésének kártérítési jogi értékelése pedig folyamatos tárgyal szolgál a jogtudományi érdeklődés számára is.

Újszerűséget jelent a jogi megközelítés szempontjából, hogy a mű nyomtatékos hangsúlyt fektet a lelki-mentális hatások vizsgálatának is. A szerző a Kúria BH.2019.135. számon közzétett határozatának bemutatásával fejt ki, hogy a műtétek lehetséges következményei között nemcsak fizikai hátrányok, hanem lelki megbetegedések is lehetnek. Ilyenek lehetnek a poszttraumás stresszen túl a különböző fóbiák, például a daganatfóbia kialakulása. Mint arra Julesz is rámutat, a beavatkozásokat megelőző tájékoztatások során a testi kockázatokon van a hangsúly, szemben a lelki kockázatokkal, holott ezek is valós és potenciálisan nagy kockázatok.^[6] Ennek kapcsán állapítja meg, hogy amennyiben a fóbiák kötelelem-keletkeztető tények, akkor a beleegyezésnek is ezek ismeretében kell megtörténnie.

A daganatfóbiás alapvetések az elmúlt évszázad kártérítési jogának kiemelt témájába, az azbesztártalommal kapcsolatos daganatos betegségek vizsgálatába vezetnek át bennünket. Ennek tükrén keresztül mutatkozik meg, hogy a daganatfóbia, mint lelki betegség a hétköznapi életben mekkora jelentőséggel bír. Az azbesztártalom ugyanis nem minden esetben jár daganatos megbetegedéssel. Sok esetben a mellhártyán plakkok alakulnak ki, amik nem rosszindulatú daganatos megbetegedések, azonban az elszenvedőjének lelki világát mégis az attól való félelemmel telíthetik meg.^[7]

[5] Navratyl, 2012, 300.

[6] Julesz, 2020, 91.

[7] Julesz, 2020, 92.

V. AZ EGÉSZSÉGHEZ FŰZŐDŐ ALKOTMÁNYOS JOG

Univerzális alapvetésével némileg elüt a könyvben tárgyalt más témaköröktől, azonban az abban leírtak értékéből és helytállóságából nem von le, hogy a könyv 3. fejezetében az egészséghez fűződő alkotmányos jog érvényesülésének egyes kérdéseit veszi vizsgálat alá a szerző.

Az alkotmányos vonatkozások leírása elvont megközelítést feltételez, azonban ez a fejezet sem nélkülözi az időszerű témák gyakorlati példákkal való bemutatását. A magán- és közegészségügyhöz való hozzáférés, az orvosi ellátás lelkiismereti okokból való megtagadása, vagy a kezelési szerződés jellege és tartalma mind olyan kérdések, melyek összehasonlítható jogi szemszögből való vizsgálata nélkülözhetetlen az egészséghez való jog kifejtése szemszögekből.

Végső soron nincs ez másképp a könyv többi fejezetében foglalt témaköreivel sem, melyek szintén értelmezhetők az egészséghez fűződő alkotmányos kifejtésének. Minden bizonnyal ez motiválta a szerzőt a könyv címválasztásában is. Emiatt talán célszerűbb lett volna a könyvet ezzel a fejezettel indítani.

VI. COVID-19

A COVID-19 megbetegedéssel való küzdelem a nemzeti jogrendszerek által bevezetett intézkedések első pillanatától kezdve visszatérően, nem egyértelműen meghatározott magatartást kívántak meg a polgároktól. A körülmények gyors változása okán a jogi szakértőként eljáró személyek, így jogalkotók, jogalkalmazók, államigazgatási tisztviselők vagy ügyvédek is részben látatlanban, de mindenképpen korábbi tapasztalatok hiányában voltak kénytelenek iránymutatást adni az emberek megváltozott együttélésére. Különösen égető témát jelentett az egyes szociális, nevelési és egészségügyi intézmények működésének biztosítása, valamint a munkavégzés, az egyaránt kilátástalansággal szembesülő munkáltató és a munkavállaló együttműködésének biztosítása. Nem sokkal a veszélyhelyzet kihirdetését és az átmeneti jogszabályok hatályba lépését követően már megjelentek az első – jellemző módon online – webináriumok, melyekben az adott téma szakértői gyűjtötték össze saját értelmezéseiket, tanácsaikat a gyakorlat számára. Ezzel párhuzamosan pedig tudományos-kutatási mélységű munkák is születtek. Könyv formájában elsőként Julesz Máté foglalta össze a COVID-19 orvosi jogi vonatkozásaira vonatkozó kutatási eredményeit.

A koronavírus okozta egészségügyi veszélyhelyzetben természetesen az orvosi jogi kérdések is minden eddiginél jobban előtérbe kerültek. A korábban is leterhelt egészségügyi intézményrendszer, valamint a tömegével jelentkező betegség ismeretlensége átszabta a *lege artis* szerinti eljárást, ami a későbbiekben számos polgári jogi eljáráshoz is vezethet. Tekintettel arra is, hogy nemcsak a COVID-19-cel megfertőződött betegek, illetve hozzátartozóik kérhetik majd számon ellátásuk mikéntjét, de tömegével merülhet fel a kórházban való meg-

fertőződés, mint kockázat kérdése, ahogyan az egyéb szűrővizsgálatok, beavatkozások elmaradásának következményeként a gyógyulási esély elvesztése is visszatérő jogvitákat generálhat, különösen a könyv második fejezetében foglalt daganatos megbetegedések időben való felismerhetőségének esetében.

A könyv negyedik fejezetében többek között felmerül az orvosi felelősségi mérce változása (*crisis standard of care*) lehetőségének, a jogalkotás késedelmé esetén az állam felelősségének, az oltásra kötelezettségnek, az oltáshoz való hozzáférés rangsorolásának, valamint a leközhögésből eredő igényeknek a megítélése. Eközben a nemzetközi szakmai fejleményeket is bemutatja. A könyv részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy az egészségügyi válsághelyzet milyen hatást gyakorol az orvosnak az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (Eütv.) 77. § (3) bekezdésében megfogalmazott felelősségi mércéjére vonatkozóan.

Külön üdvözlendő a telemedicina kérdéskörének taglalása, mely a COVID-19 járvány időszakában már nemcsak elfogadott, hanem bizonyos helyzetekben elvárt érintkezési formává vált orvos és betege között.

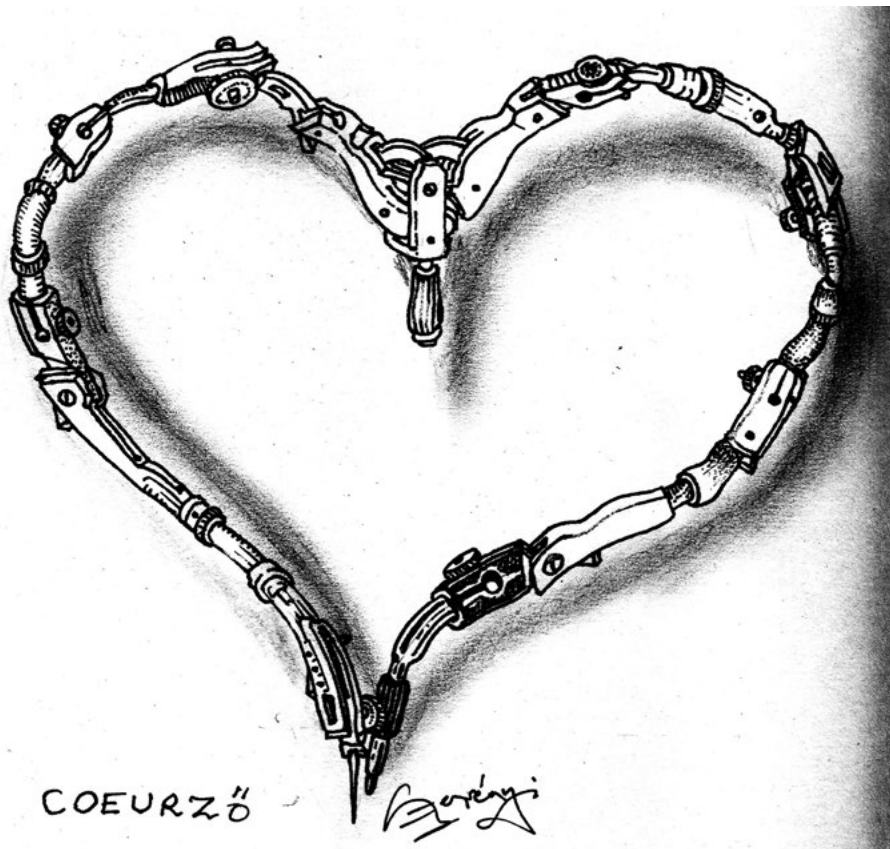
VII. ÖSSZEGZÉS

Julesz Máté munkája illeszkedik korábban megjelent műveihez, időszerű egészségügyi témakörök körültekintő bemutatására vállalkozik, mely során igyekszik aktuális kérdésekben végzett kutatásait, újszerű megállapításait közreadni. Összességében értékelve a könyv rámutat arra, hogy a rendkívüli intézkedésekre vonatkozó rendelkezések sokszor csak a gyakorlatban mutatják meg kritikus értelmezési pontjaikat.

A felvázolt témákban való további kutatást irodalomjegyzék, a könyvben való eligazodást tárgymutató segíti, így a mindennapi gyakorlati eligazodáshoz, valamint a hasonló irányultságú kutatásokhoz is használható alapot jelent.

IRODALOMJEGYZÉK

- Julesz Máté (2016): *Az orvosi jog aktualitásai. Az eutanáziától a klónozásig*. Medicina, Budapest.
- Julesz Máté (2018): *Orvosi jog működés közben: A hálapénztől a kártérítésig*. Medicina, Budapest.
- Julesz Máté (2020): *Az egészséghez fűződő jog - A pótanyaságtól a COVID-19-ig*. Medicina, Budapest.
- Navratyl Zoltán (2012): *A varázsló eltöri pálcáját? - A jogi szabályozás vonulata az aszisztált humán reprodukciótól a reprodukzív klónozásig*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Szerényi Gábor, Coeurző

Szerényi Gábor, *Tenger a zsebemben*

- BARTKÓ RÓBERT egyetemi docens
SZE DFK Állam- és Jogtudományi Kar
- FELEDY BALÁZS művészettörténész
- HAJNAL ZSOLT egyetemi adjunktus
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- HÁMORI ANTAL egyetemi docens
BGE Kereskedelmi, Vendéglátói és Idegenforgalmi Kar
- JAGUSZTIN TAMÁS ügyész, PhD hallgató
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- LENKOVICS BARNABÁS professor emeritus
SZE DFK Állam- és Jogtudományi Kar
- LOVÁSZY LÁSZLÓ GÁBOR miniszteri biztos, Miniszterelnökség
NKE tudományos főmunkatárs
ENSZ emberi jogi szakértő (UNCRPD, 2013-2021)
- MOLNÁR JUDIT egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- PETHŐ ANDRÁS PhD hallgató
SZE DFK Állam- és Jogtudományi Kar
- SZERÉNYI GÁBOR grafikusművész
Magyar Nemzet
- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN egyetemi docens
SZE DFK Állam- és Jogtudományi Kar
- TÓTH ZOLTÁN BALÁZS szakmai és kommunikációs vezető
Külügyi Műhely Alapítvány
- TURCSÁN TAMARA PhD hallgató
SZE DFK Állam- és Jogtudományi Kar
- ZACCARIA MÁRTON LEÓ egyetemi adjunktus
DE Állam- és Jogtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

---

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.

2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg tanulmányonként és szerzőnként az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000 karaktert.

3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltüntetésével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).

4. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kaptális stb. használatát kérjük mellőzni.

5. A hivatkozásokat felső indexben, az adott írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY szerint.^{1,2} Továbbá...”. A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő vagy pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondattal esetén idézőjel van a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az írásjel következik).

A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén pontosvesszővel:

a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötojel szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:

Kiss, 2010, 10.; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.

b) Online hivatkozásnál Weboldal neve: Téma (nagy kezdőbetűvel), évszám:

Hvg.hu: Cikk címe, 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).

6. Az irodalomjegyzék csak a hivatkozott publikációkat tartalmazza, és korlátozunk ezek számát 10-15 forrás megjelölésére. Rendezzük ABC-sorrendbe.

7. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolási jellel ellátva:

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dőlt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter-Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe-Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek:

- John, Smith (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London. Tehát a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő kettőspont, majd a kötet címe dőlt betűvel, pont-

tal lezárva. Végül előbb a kiadó, majd a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url), a megjelenés éve (ha ismert) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek, 2021. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a Letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

8. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalomjegyzék után feltüntetni.

9. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a dőlt, félkövér, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

9. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 soros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó feltüntetésével.

10. A (fekete-fehér) táblázatokot és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldalszám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két

opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

12. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

13. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozást munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefon-szám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat,

Szerkesztőség

TÁMOGATÓINK

UNIVERSITAS-GYŐR
NONPROFIT Kft.

Universitas-Győr Alapítvány

Deák Ferenc Állam-
és Jogtudományi Kar

Batthyány Lajos Jogász Szakkollégium

- ◆ Az ember életének három legnagyobb jelentőségű fordulópontja: a születése, a házasságkötése és a halála. Az elsőről és a harmadikról – tipikus esetben – nem maga dönt, azokat tőle független, nagyrészt természeti és társadalmi körülmények, mások döntései alakítják. Az egyetlen igazán fontos döntés, amit az ember a saját sorsát illetően maga hozhat meg, az a házasságkötése. Alaposan meg kell tehát fontolnia ezt a döntést. Nem véletlen, hogy ez a megfontolás egyre több fiatalnál egyre hosszabb időt vesz igénybe, a házasságkötési korhatár kitolódik, sok fiatal egyre nehezebben szánja rá magát a házasságkötésre. Konrad Lorenz szerint: „Elegendő, ha párválasztáskor nem felejtjük el ezt a magától értetődő és egyszerű követelményt: tisztességes legyen a lány – és a fiú sem kevésbé”. Ha a házasságkötéshez az egész életre szóló elköteleződést és a gyermekvállalást, a családalapítást is hozzákapcsoljuk, még tovább nehezedik a döntés, növekszik a döntés súlya, kockázata és a felelőssége is, de arányosan nő az értéke is. | Lenkovic Barnabás
- ◆ International migration has intensified in the past two decades. Europe has been received increasing number of migrants from the developing countries. The number of the irregular migrants entered the European Union reached unprecedented levels for the past four years, and this flow affected all of the Member States. In 2015, when Hungary was in the centre of the migratory flow, a political decision on taking the necessary criminal measures to stop the irregular migrants was made by the Hungarian Government. In many European countries, including in Hungary, the public opinion related to the irregular migration has forced the legislators to take the necessary and effective measures against it. | Róbert Bartkó
- ◆ Az Eütv. 166-169. §-ához fűzött indoklás tartalmazza, hogy az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások célja a meddőség következtében gyermeknemzésre más módon képtelen párok elsődlegesen vérszerinti gyermekhez juttatása. Ennek megfelelően bármely reprodukciós eljárás igénybevételének alapvető feltétele házastársi vagy élettársi kapcsolatban álló különnemű személyek közös kérelme. Tekintettel arra, hogy egyrészt a reprodukciós eljárás a meddőséget mint betegséget kívánja a maga eszközeivel kezelni, másrészt az alkalmazásának nem lehet célja csonka családok kialakulásának elősegítése, ezért reprodukciós eljárást kizárólag heteroszexuális kapcsolatban állók vehetnek igénybe, illetőleg egyedülálló személyek kérelmére – a törvényben meghatározott szűk kör kivételével – az eljárás nem alkalmazható. | Hámori Antal
- ◆ „Mi történik a 10 év lejártaival elmúlt embriókkal? Mi nem pusztítottunk el egyetlen embriót sem, annak ellenére, hogy nem tudom megmondani, hogy fel fogjuk-e valaha használni vagy nem. De azt bátran állíthatom, hogy ezzel az egész világ így van. Tehát az egész országban probléma a számföldti embriók tárolása. Hatalmas pénzekbe kerül, ennek ellenére ragaszkodunk hozzá, hogy ha az élet tárolásra ítéltetett, mert ezt kérték a szülők, akkor mi ezt megpróbáljuk a mi életünk végéig megőrizni.” Az idézett részlet Kőrösi Tamás orvosprofesszornak, a győri Kaáli Intézet orvosigazgatójának a katolikus egyháznak adott interjújából származik, ezt a hozzáállást a mesterséges megtermékenyítésben részvevők ellen fellépőknek érdemes megfontolniuk. | Lovászy László Gábor – Szoboszlai-Kiss Katalin
- ◆ Szerényi Gábor ábrázolói módszerében nagy szerepet kap a vonal, a burjánzó, kiismerhetetlenül tekergő vonal folyamatossága, ugyanakkor a felület alakításában alkalmanként a felület véglegesítése pontok halmazatára épül. A pontok tömege egész különleges vizuális effektusok érzékeltetésére képes. Másik módszere a szinte árnyékrajzok világát megidéző nagy fekete foltokból álló mű építése. Ez a felfogás is tele van áttételes gondolatok manifesztálásával. Amikor szobrok, emlékművek világát idézi, akkor a múlt és a jelen bravúros ütköztetését oldja meg, nem is beszélve arról, hogy az árnykép utalhat az árnyékra, s hogy a múlt műve ma már csak saját maguk árnyékai. Így válik képessé egy képi világ összetett gondolatok felvetésére. | Feledy Balázs

